

Sud Bosne i Hercegovine
Суд Босна и Херцеговина

Predmet br.: X-KRŽ-05/139

Datum: 09.03.2011. godine

Vijeće Apelacionog odjeljenja u sastavu:

sudija Mirza Jusufović, predsjednik vijeća
sudija Tihomir Lukes
sudija Carol Peralta

TUŽILAŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE
protiv

OPTUŽENIH

MARKA RADIĆA, DRAGANA ŠUNJIĆA, DAMIRA BREKALA i MIRKA VRAČEVIĆA

DRUGOSTEPENA PRESUDA

Tužilac Tužilaštva Bosne i Hercegovine: Judge Romano

Branioци optuženih: Marka Radića, advokati Ragib Hadžić i Dr. Almin Dautbegović
Dragana Šunjića, advokat Midhat Kočo
Damira Brekala, advokati Slavko Aščerić i Petko Pavlović
Mirka Vračevića, advokati Rade Golić i Danilo Mrkaljević

SADRŽAJ

U IME BOSNE I HERCEGOVINE !	7
P R E S U D U	7
I. ISTORIJAT POSTUPKA.....	25
A. ZAVRŠNE RIJEČI.....	27
(a) Završna riječ Tužilaštva BiH	27
(b) Završna riječ odbrane prvooptuženog Marka Radića	28
(c) Završna riječ odbrane drugooptuženog Dragana Šunjića.....	29
(d) Završna riječ odbrane trećeoptuženog Damira Brekala.....	30
(e) Završna riječ odbrane četvrtoptuženog Mirka Vračevića	31
(f) Završna riječ svjedokinje X.....	32
B. IZVEDENI DOKAZI	33
1. Dokazi Tužilaštva BiH.....	33
2. Dokazi odbrane	41
(a) Dokazi odbrane prvooptuženog	41
(b) Dokazi odbrane drugooptuženog	44
(c) Dokazi odbrane trećeoptuženog	47
(d) Dokazi odbrane četvrtoptuženog	47
(e) Dokazi Suda	47
II. PROCESNE ODLUKE	48
A. ZAŠTITNE MJERE ZA SVJEDOKE I ISKLJUČENJE JAVNOSTI	48
B. PRIHVATANJE DOKAZA IZVEDENIH TOKOM PRVOSTEPENOG POSTUPKU	49
C. ODLUKA O NOVIM DOKAZNIM PRIJEDLOZIMA	50
D. PRIHVATANJE ZAPISNIKA IZ ISTRAGE.....	52
E. SPOSOBNOST UČEŠĆA OPTUŽENOG VRAČEVIĆA I ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA PREKID POSTUPKA.....	54
F. VJEŠTAČENJE ZDRAVSTVENOG STANJA OPTUŽENOG DAMIRA BREKALA.....	55
G. SUĐENJE BEZ PRISUSTVA OPTUŽENOG DAMIRA BREKALA.....	56
H. ODLUKA O PRIHVATANJU UTVRĐENIH ČINJENICA	60
III. PRIMJENLJIVI ZAKON	63
IV. NALAZI SUDA.....	67

A. GENERALNA UTVRĐENJA.....	68
B. OPŠTI ELEMENTI KRIVIČNOG DJELA	68
(i) Širok i sistematičan napad	70
(ii) Napad usmjeren protiv civilnog stanovništva.....	71
(iii) Veza između djela za koje se optuženi terete i napada.....	71
(iv) Zaključak	72
V. ČINJENIČNA I PRAVNA UTVRĐENJA	73
VI. KRIVIČNA DJELA PREMA TAČKAMA IZREKE PRESUDE	80
A. ZATVARANJE ILI DRUGO TEŠKO ODUZIMANJE FIZIČKE SLOBODE.....	80
(a) ZATVARANJE.....	81
(b) DRUGA NEČOVJEČNA DJELA.....	87
(i) PRINUDNI RAD.....	92
B. UBISTVA.....	95
1. Ubistvo Mesuda Dedajića	96
2. Ubistvo Hamdije Tabakovića	98
3. Ubistvo Džemala Sabitovića.....	99
4. Ubistvo Mustafe Kahvića	100
5. Ubistvo Mensura Salmana	101
6. Ubistvo Arisa Začinovića, Envera Kajtazija, Husnije Ćorajević i Željka Čakalevića.....	102
7. Ubistvo Salima Halilovića	104
8. Ubistvo Asifa Čakrame.....	106
C. MUČENJA	108
1. Mučenje Čilić Mustafe i Lulić Rasima	110
2. Mučenje Arifa Omanovića.....	111
3. Mučenje Avde Jelina.....	113
4. Mučenje svjedoka „AI“.....	115
5. Mučenje svjedoka „AB“	117
6. Mučenje svjedoka „153“.....	118
7. Mučenje svjedoka „152“.....	121
8. Mučenje svjedoka „AF“.....	123
9. Mučenje svjedoka „AA“	125
10. Mučenje Ramiza Mačkovića.....	126
11. Mučenje Zejne Tihak	128
12. Mučenje Envera Tihaka	129

13. Svjedokinja „J”	130
14. Dijete svjedokinje „D”	131
D. SILOVANJA, SEKSUALNO NASILJE.....	133
1. Silovanje svjedokinje „A”	134
2. Silovanje svjedokinje „X”	139
3. Silovanje svjedokinje „L”	142
4. Silovanje svjedokinje „E”	144
5. Silovanje svjedokinje „C”	146
6. Silovanje svjedokinje „B”	148
7. Silovanje svjedokinje „D”	150
8. Silovanje svjedokinje „J”	152
9. Silovanje svjedokinje „AM”	155
10. Silovanje svjedokinje „AG”	157
11. Seksualno zlostavljanje svjedokinje „F”	160
E. PROGON.....	162
VII. KRIVNJA	164
A. UDRUŽENI ZLOČINAČKI PODUH VAT	164
(a) Uvod.....	164
(b) Pravna priroda udruženog zločinačkog poduhvata	165
(c) Elementi opšteg i sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata	166
Formiranje i postojanje logora Vojno	171
Početna faza: hapšenje, doček, islijeđivanje zatočenika	175
Uslovi boravka u logoru i prisilan rad.....	178
Ubistva, mučenja, silovanja kao dio sistema zlostavljanja.....	179
Ubistva	179
Mučenja.....	181
Silovanja.....	181
B. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST	183
Actus reus i mens rea.....	183
Učešće optuženih u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu.....	185
(a) Marko Radić.....	185
Pripadnost vojnim formacijama HVO i pozicija zapovjednika	185
Znanje i učešće optuženog Radića u širokom i sistematičnom napadu HVO na civilno	
Bošnjačko stanovništvo	187
Napad ABiH na Bijelo Polje, hapšenja civila i uspostava logora u Vojnom	188

(i) Lično znanje (mens rea) Marka Radića	197
(b) Dragan Šunjić	200
(i) Lično znanje (mens rea) Dragana Šunjića	209
(c) Damir Brekalo	211
(i) Lično znanje (mens rea) Damira Brekala	216
(d) Mirko Vračević	218
(i) Lično znanje (mens rea) Mirka Vračevića	220
VIII. OSLOBAĐAJUĆI DIO PRESUDE	222
1. Silovanje svjedokinje AG	222
2. Ubistvo Nurko Enesa	225
IX. ODLUKA O KAZNI	229
1. Odmjeravanje kazne	229
(a) Optuženi Marko Radić	230
(i) Stepen odgovornosti	230
(ii) Držanje i lične prilike optuženog prije počinjenja djela	231
(iii) Okolnosti pod kojim je djelo počinjeno	231
(iv) Okolnosti nakon počinjenja djela	231
(v) Ličnost optuženog	231
(vi) Zakonsko ublažavanje kazne	232
(vii) Prevencija i rehabilitacija	232
(viii) Kazna	232
(b) Optuženi Dragan Šunjić	232
(i) Stepen odgovornosti	232
(ii) Držanje i lične prilike optuženog prije počinjenja djela	233
(iii) Okolnosti pod kojima je djelo počinjeno	233
(iv) Okolnosti nakon počinjenja djela	234
(v) Ličnost optuženog	234
(vi) Zakonsko ublažavanje kazne	234
(vii) Prevencija i rehabilitacija	234
(viii) Kazna	234
(c) Optuženi Damir Brekalo	235
(i) Stepen odgovornosti	235
(ii) Držanje i lične prilike prije počinjenja djela	235
(iii) Okolnosti pod kojima je djelo počinjeno	236
(iv) Okolnosti nakon počinjenja djela	236

(v) Ličnost optuženog	237
(vi) Zakonsko ublažavanje kazne	237
(vii) Prevencija i rehabilitacija	237
(viii) Kazna	237
(d) Mirko Vračević	238
(i) Stepen odgovornosti	238
(ii) Dražanje i lične prilike prije počinjenja djela	238
(iii) Okolnosti pod kojim je djelo počinjeno	238
(iv) Okolnosti nakon počinjenja djela	238
(v) Ličnost optuženog	239
(vi) Zakonsko ublažavanje kazne	239
(vii) Prevencija i rehabilitacija	239
(viii) Kazna	239
X. ODLUKA O PRITVORU	239
XI. ODLUKA O TROŠKOVIMA POSTUPKA	240
XII. ODLUKA O IMOVINSKOPRAVNOM ZAHTJEVU	240

U IME BOSNE I HERCEGOVINE !

Sud Bosne i Hercegovine, u vijeću Apelacionog odjeljenja sastavljenom od sudije Mirze Jusufović, kao predsjednika vijeća, sudija Tuhomira Lukesa i Carola Peralte, kao članova vijeća, uz učešće stručnog saradnika Tanje Curović u svojstvu zapisničara, u krivičnom predmetu protiv optuženih Marka Radića, Dragana Šunjića, Damira Brekala i Mirka Vračevića, zbog krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) u vezi sa tačkama a), e), f), g) i k) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu KZ BiH), u vezi sa članom 29. i članom 180. stav 1. KZ BiH, povodom treće izmjenjene optuženice Tužilaštva BiH broj KT-RZ-95/05 od 14.05.2008. godine, nakon održanog usmenog, glavnog i javnog pretresa, sa kojeg je u jednom dijelu bila isključena javnost, u prisustvu optuženih Marka Radića, Dragana Šunjića, Damira Brekala i Mirka Vračevića, njihovih branilac dr. Almina Dutbegovića, Radgiba Hadžića, Midhata Koče, Slavka Aščerića, Petka Pavlovića, Radeta Golića i Danila Mrkaljevića, te tužioca Tužilaštva Bosne i Hercegovine Jude Romano, donio je i dana 09.03.2011. godine i javno objavio,

P R E S U D U

OPTUŽENI:

- 1) **Marko Radić zvani „Maka“**, sin Franje, rođen 13. kolovoza 1959. godine u neselju Livać, općina Mostar, JMBG ... , po nacionalnosti ... , državljanin ... , po zanimanju profesor, završio Fakultet za tjelesnu kulturu, oženjen, otac troje malodobne djece, ranije nije osuđivan, protiv istog se vodi krivični postupak za kazneno djelo protiv javne sigurnosti osoba i imovine pred Kantonalnim/Županijskim sudom u Mostaru, vojsku odslužio u Obrenovcu 1981. godine, nalazi se u pritvoru KPZ-a Istočno Sarajevo po rješenju Apelacionog vijeća Suda BiH broj X-KŽ-05/139 od 09.03.2011. godine.
- 2) **Dragan Šunjić**, sin Boška, rođen 11. srpnja 1971. godine u Bučićima, JMBG... , po nacionalnosti ... , državljanin ... , po zanimanju strojar, završio srednju školu, oženjen, otac troje djece, ne vodi se drugi kazneni postupak, osuđen ... , služio vojsku od 1992. do 1995. godine, nalazi se u pritvoru KPZ-a Istočno Sarajevo po rješenju Apelacionog vijeća Suda BiH broj X-KŽ-05/139 od 09.03.2011. godine.
- 3) **Damir Brekalo koji se ranije zvao Emir¹, zvani Zingi**, sin Mehmeda, rođen 20.3.1964. godine u mjestu Livać, općina Mostar, JMBG ... , po nacionalnosti ... , državljanin ... , zavarivač po zanimanju, završio srednju školu, oženjen, otac petoro djece, ranije osuđivan ... , vojsku služio 1982. godine u Derventi, nalazi se u pritvoru KPZ-a Istočno Sarajevo po rješenju Apelacionog vijeća Suda BiH broj X-KŽ-05/139 od 09.03.2011. godine.

1 Zvanična odluka kojom se odobrava promjena imena *Brekalo Emira u Brekalo Damir*, od 25. rujna 1993. godine

- 4) **Mirko Vračević zvan "Srbin"**, sin Teodora, rođen 15. ožujka 1945. godine u Donjim Smrtićima; jedinstveni matični broj ... , po nacionalnosti..., državljanin ... , penzioner, završio osnovnu školu, oženjen, nije osuđivan, nije poznato da se protiv njega vodi neki drugi kazneni postupak, odslužio vojsku, nalazi se u pritvoru u KPZ-a Istočno Sarajevo po rješenju Apelacionog vijeća Suda BiH broj X-KŽ-05/139 od 09.03.2011. godine.

K R I V I S U

Što su:

U periodu od srpnja 1993. godine do ožujka 1994. godine, Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir (Emir) Brekalo i Mirko Vračević, u svojstvu oficira i pripadnika Prve Bjelopoljske bojne Druge brigade HVO-a, u čijoj zoni odgovornosti se nalazilo mjesto Vojno, općina Mostar, kao dio široko rasprostranjenog i sistematičnog napada na civilno stanovništvo bosanskih Muslimana općine Mostar od strane pripadnika vojske bosanskih Hrvata (HVO) i njene vojne policije, koji je napad bio počinjen u sklopu organizacione politike za činjenje takvog napada i imao za cilj zlostavljanje i progon bošnjačkog stanovništva na političkoj, nacionalnoj i vjerskoj osnovi, znajući za takav napad, naredili, počinili, podstrekavali, pomagali i podržavali napad na bošnjačke civile, tokom kojeg napada su više od sedamdeset bosanskih Muslimanki, djece i staraca nezakonito hapšeni, zatvarani u nehumanim uvjetima u kućama i drugim objektima u selu Vojno, općina Mostar, dok su bošnjački muškarci iz logora Heliodrom, koje su dovodili na prisilni rad, nezakonito zatvarani u zatvor u selu Vojno, općina Mostar, gdje su držani u brutalnim, ponižavajućim i nehumanim uvjetima u garaži i podrumu jedne kuće, izloženi fizičkom i psihičkom zlostavljanju, mučenju, podvrgavani svakodnevnom premlaćivanju od strane stražara i vojnika, usljed čega je više zatočenika podleglo, a optuženi su u tome učestvovali na način da su:

Prvooptuženi Marko Radić

U periodu navedenom u uvodu presude, u svojstvu zapovjednika Prve Bjelopoljske bojne u sklopu Druge brigade HVO-a i diverzantske jedinice „Ivan Stanić Ćićo“, a kasnije kao zapovjednik Druge brigade HVO-a i osoba odgovorna za dio područja Bijelog Polja uključujući i selo Vojno, općina Mostar; učestvovao u formiranju zatvora, naredio nezakonito hapšenje više desetina bošnjačkih civila, žena, djece i staraca i njihovo zatvaranje u objektima koji se nalaze u naselju Vojno, učestvovao je u nezakonitom zatvaranju muškaraca, zatočenika iz Heliodroma, koji su dovodeni u Vojno na prinudni rad, držani u brutalnim, ponižavajućim i nehumanim uvjetima u garaži i podrumu jedne kuće u Vojnom, bio je nadređen i imao kontrolu nad zapovjednikom Mariom Mihaljem (preminuo), njegovim zamjenikom Draganom Šunjićem, Mirkom Vračevićem i drugim zatvorskim stražarima i drugim vojnicima koji su radili u zatvoru, te imao kontrolu nad životima i tijelima zatočenika; doprinosio i jačao funkcioniranje sustava zatvora Vojno u zlostavljanju i progonu bosanskih Muslimana naređivanjem, učinjenjem, ili na drugi način pomaganjem i

podržavanjem učinjenja različitih oblika fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja, čime je stvorena atmosfera straha, iako je uzimajući u obzir njegovu poziciju, Radić imao ovlasti i dužnost da poboljša uvjete u zatvoru koji su bili brutalni, barbarski i ponižavajući za zatočenike koji su držani bez osnovnih životnih potreba kao npr. adekvatne hrane, odjeće, utočišta, vode za piće, medicinske njege, u nehigijenskim uvjetima i skučenom prostoru, podvrgavani svakodnevnom premlaćivanju, mučenju, maltretiranju, ponižavanju i psihičkom i seksualnom zlostavljanju, živjeli u stalnom strahu za svoje živote, što je sve imalo za posljedicu smrt više zatočenika, dok su ostalim zatočenicima nanesene teške psihičke, emocionalne i fizičke povrede, pa je tako:

1) U vremenskom periodu navedenom u uvodu presude, učestvovao naređivanjem da civili bošnjačke nacionalnosti, žene, djeca i starci budu nezakonito uhapšeni i zatočeni u zatvor Vojno, pa su na taj način sljedeće osobe nezakonito uhapšene i zatočene u ponižavajućim i nehumanim uvjetima, svjedoci „A“, „F“, Sadeta Macić, Mustafa Macić, svjedokinja „E“ i njen sin svjedok „153“, Rahima Makaš sa kćerkom i dvoje malodobne djece Medihom i Sanelom, svjedokinja „B“, Zejna Mirica sa kćerkom, Emica Ćurić sa majkom i kćerkom, Mersija Omanović i njena kćerka, Ramiza Zerdalić, Edita Pehilj, svjedokinja „D“ sa sedamnaestomjesečnim djetetom, svjedoci „R“, „AM“, „K“, svjedokinja „J“ sa staricom od sedamdeset i tri godine, svjedokinja „C“, petnaestogodišnja svjedokinja „X“, šesnaestogodišnja svjedokinja „L“, desetogodišnje dijete i jedna starija žena, svjedok „152“, Dika Ćurić, svjedok „AG“, svjedok „AI“ i drugi zatočenici iz Mostara, dok su bošnjački muškarci zatočenici iz logora Heliudrom, koji su bili dovođeni u Vojno na prinudni rad, bili nezakonito držani u brutalnim, ponižavajućim i nehumanim uvjetima u garaži i podrumu jedne kuće.

2) U istom periodu i u istom svojstvu, odgovoran je za ubistva zatočenika koja su počinjena od strane osoba nad kojima je imao kontrolu i za ubistva zatočenika počinjena prilikom obavljanja prinudnog rada i ubistva koja su se desila u njegovoj zoni odgovornosti, koja su bila počinjena u jačanju sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojima je Radić svojevrijedno i svjesno učestvovao, pa je tako:

2a) Dana 28. kolovoza 1993. godine ili približno tog datuma, neidentificirani vojnik HVO-a pucao je i ubio Dedajić Mesuda dok je obavljao prinudne radove na prvoj crti bojišnice u Bijelom Polju, općina Mostar; tri zatočenika su zakopali tijelo Dedajić Mesuda blizu mjesta gdje je i ubijen; njegovo tijelo je ekshumirano negdje između Zalihića kuća i samostana časnih sestara, a razmijenjeno i identificirano 5. srpnja 1994. godine.

2b) Neutvrđenog datuma u rujnu 1993. godine, nakon što je jedan od vojnika HVO-a pogoden i ubijen blizu crte bojišnice, nepoznati vojnici HVO-a su naredili zatočenicima svjedoku „AB“, Arisu Začinoviću, Enveru Kajtaziju, Husniji Ćorajeviću i Željku Čakaloviću da njegovo tijelo odnesu u ambulantu u mjestu Vojno, što su isti i učinili, ali su okrivljeni za smrt vojnika HVO navodno zbog toga što njegovo tijelo nisu brzo odnijeli; nakon čega su pomenuti zatočenici odvedeni u garažu u Vojnom, gdje su bili izloženi premlaćivanju od strane Jure Kordića i Maria Mihalja (preminuo) i trećeg lica, te nakon što su zatočenici Enver Kajtazi i Husnija Ćorajević pali, nožem su lišeni života, poslije toga vrata garaže su se otvorila i Mario Mihalj i vojnici HVO-a su izašli; zatočenici „AB“ i Aris Začinović su pokušali da pobjegnu u čemu je „AB“ uspio, a Aris Začinović je uhvaćen i lišen života ispred garaže u prisustvu drugih zatočenika, a nakon toga su 4 mrtva tijela, uključujući i

tijelo Željka Čakalovića, videna ispred garaže; tijela Začinovića, Čakalovića i Čorajevića su identificirana i razmijenjena 25. travnja 1994. godine.

2c) Neutvrđenog datuma u rujnu 1993. godine Dragan Šunjić, Mirko Vračević i Mario Mihalj (preminuo), svi pripadnici HVO-a, prilikom transporta oko 50 zatočenika koji su bili vezani jedan za drugog iz logora Heliodrom, općina Mostar, u logor Vojno, općina Mostar, radi obavljanja prinudnih radova, na putu prema logoru Vojno, Mirko Vračević je iz neposredne blizine pucao i ubio iz automatske puške zatočenika Asifa Čakramu, a isti metak je prošao kroz Asifa Čakramu i pogodio drugog zatočenika nanijevši mu povrede u predjelu grudi, Čakarmino tijelo je razmijenjeno i identificirano 25. aprila 1994.

U istom mjesecu Mario Mihalj je lišio života Salima Halilovića, zatočenika koji je bio prebačen iz logora Heliodrom, jer isti nije mogao raditi zbog srčanih problema; njegovo tijelo je razmijenjeno i identificirano 25. travnja 1994. godine.

2d) Krajem prosinca 1993 ili početkom siječnja 1994. godine, Aziz Dautbegović, Džemal Sabitović i svjedok 154 su nosili cigle blizu crte bojišnice u skladište Andora, kada je Džemal Sabitović pogoden metkom u glavu što je uzrokovalo njegovu smrt;

Takođe, neutvrđenog datuma krajem prosinca 1993. ili početkom siječnja 1994. godine, nepoznati vojnik HVO-a je lišio života zatočenika Tabaković Hamdiju dok je obavljao prinudni rad na crti bojišnice u Bijelom Polju. Tijela Džemala Sabitovića i Hamdije Tabakovića su razmijenjena i identificirana 10. travnja 1994. godine.

2e) Neutvrđenog datuma u prosincu 1993. godine, neidentificirani vojnik HVO-a, je prilikom obavljanja prinudnih radova blizu crte bojišnice u Bijelom polju lišio života zatočenika Mustafu Kahvića; njegovo tijelo je razmijenjeno i identificirano 10. travnja 1994. godine;

Neutvrđenog datuma u studenom 1993. godine, zatočenik logora Vojno Mensur Salman je ubijen dok je obavljao prinudne radove blizu Zalihića kuće u Bijelom Polju.

3) U istom periodu i u istom svojstvu kako je navedeno u uvodu presude odgovoran je za fizičko i psihičko zlostavljanje, premlaćivanje i mučenje zatočenika u zatvoru Vojno, na mjestima gdje su obavljali prinudne radove i na drugim mjestima, koja su počinjena od strane osoba nad kojima je imao kontrolu, a koje radnje su počinjene u cilju jačanja sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojima je Radić svojevoljno i svjesno učestvovao, pa su tako isti mučeni i zlostavljani od strane zapovjednika, dozapovjednika, stražara zatvora i drugih vojnika HVO-a policijskim palicama, drškama od alata, udarani čizmama, pištoljima, bili podvrgnuti elektro-šokovima, udarani glavom od zid, među kojima su bili: Zejna Tihak, svjedok „153“, Enver Tihak, svjedok „152“, svjedok „AA“, svjedok „AI“, svjedok „AB“, Ramiz Mačković, svjedok „AF“, Arif Omanović, Čilić Mustafa, Lulić Rasim, Avdo Jelin i drugi zatočenici, što je imalo za posljedicu teške psihičke i fizičke povrede, kao i privremeno ili trajno narušavanje njihovog zdravlja, dok je Avdo Jelin, umro ubrzo nakon premlaćivanja, Arif Omanović nekoliko dana poslije premlaćivanja, a Čilić Mustafa i Lulić Rasim, koji su iste noći, nakon premlaćivanja odvedeni, nisu se nikada vratili, niti su ikada poslije viđeni, a njihova tijela su razmijenjena i identificirana dana 10. travnja 1994. godine,

4)U istom periodu i istom svojstvu, kako je navedeno u uvodu presude, Radić je osobno učestvovao u silovanju i seksualnom zlostavljanju zatočenica logora Vojno, uključujući i maloljetne djevojčice, pa je tako:

4a) Dana 23. srpnja 1993. godine ili približno tog datuma, Radić naredio vojnicima da mu dovedu petnaestogodišnju „X“ u kuću blizu zatvora u kojoj je bilo više vojnika, pa nakon što mu je ista dovedena Radić je naredio prisutnim vojnicima da izadu iz te kuće, a ostavio je sa sobom svjedokinju „X“ i Ivicu Kolobaru; poslije toga joj je naredio da skine odjeću i rekao da će on njoj pružiti posebno zadovoljstvo; uprkos njenom plaču i molbama da to ne učini, Radić se samo nasmijsao svjedokinji „X“, strgnuo joj odjeću, i naredio joj da gola sjedne između njega i Ivice Kolobare; zatim je naredio Ivici Kolobari da ode i kada je Ivica Kolobara otišao, Radić joj je rekao da može da bira da li će imati s njim seksualni odnos ili će ga oralno zadovoljiti, ali zbog telefonskog poziva na koji je trebao da se javi, Radić nije mogao da izvrši svoju nakanu i rekao je „X“ da je ovaj put imala sreće, ali da sljedeći put neće biti tako sretna.

4b) Dana 15. kolovoza 1993. godine ili približno tog datuma, svjedokinje „A“ i „E“ su dovedene u komandno mjesto Marka Radića, gdje su svjedokinje „A“ i „E“ razdvojene pod isprikom da svjedokinja „A“ treba očistiti sobu na prvom spratu komandnog mjesta; Radić je ušao u tu istu sobu ubrzo poslije svjedokinje „A“ i silom joj strgao jedan dio majice, silovao je, nakon čega je naredio pripadniku HVO-a po imenu Ivan da siluje svjedokinju „A“ i rekao Ivanu: „Možeš raditi s njom šta god hoćeš“, Ivan je ušao u sobu u kojoj je bila A i rekao joj da je neće silovati, ali da on mora ostati u sobi da bi Radić mislio da ju je silovao, poslije izvjesnog vremena Ivan je izašao iz sobe, a svjedokinja „A“ je pošla za njim u prizemlje kuće, ali je Radić vidio i naredio da se vrati nazad na prvi sprat gdje ju je ponovo silovao;

15 ili 20 dana kasnije, svjedokinja „A“ je ponovo dovedena u komandno mjesto Maria Mihalja na navodno saslušanje, gdje su bili prisutni Branko Božić, Dario Sušac, Mario Mihalj, Dragan Šunjić i Marko Radić i po dolasku Marko Radić joj je naredio da ode u drugu sobu gdje je naredio svjedokinji A da se skine i da imitira ponašanje žene na porno filmu koji je bio pušten u toj sobi, što je svjedokinja „A“ odbila a Marko Radić je tada ponovo silovao.

4c) Neutvrđenog datuma tijekom rujna 1993. godine, u toku noći svjedokinja „D“ je odvedena u komandno mjesto Maria Mihalja i Dragana Šunjića gdje je svjedokinja „D“ ponižavana, nakon čega su Damir (Emir) Brekalo i Dario Sušac odveli svjedokinju „D“ u komandno mjesto Marka Radića, gdje je Marko Radić zlostavljao svjedokinju „D“, ignorirao njene molbe, čupao joj kosu, otkopčao svoje pantolone i na silu stavio svoj polni organ u njena usta, a onda je prisilio na seksualni odnos, nakon čega je naredio neidentificiranom vojniku HVO-a da je siluje, ali on to nije učinio.

5)U istom vremenskom periodu i u istom svojstvu kako je navedeno u uvodu presude odgovoran je za silovanja i seksualno zlostavljanje zatočenica u zatvoru Vojno, koja su počinjena od strane vojnika nad kojima je imao kontrolu, a koje su radnje počinjene u jačanju sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojima je Radić svojevoljno i svjesno učestvovao, pa su tako stražari i vojnici silovali i seksualno zlostavljali zatočenice i to: svjedokinju „AG“ je više puta silovalo više vojnika, svjedokinju „L“, koja je imala samo šesnaest godina u vrijeme kada je Damir (Emir) Brekalo

silovao, svjedokinja „X“, koja je imala petnaest godina u vrijeme kad je Damir (Emir) Brekalo silovao, svjedokinju „E“ su silovali Mirko Bukara, Mario Mihalj (preminuo) i drugi neidentificirani vojnici, svjedokinju „D“ je silovao Damir (Emir) Brekalo i vojnik po imenu Dario Sušac, svjedokinju „J“ je silovao Dragan Škobić, svjedokinju „C“ je silovao Damir (Emir) Brekalo i vojnik po imenu Marko, svjedokinju „B“ su silovali Tomo Aničić, Dario Mihalj, te vojnici po imenu Babo i Sergej, svjedokinju „AM“ je nekoliko puta silovao Mirko Vračević, svjedokinju „F“ su seksualno zlostavljali Damir (Emir) Brekalo, Dario Sušac i vojnik sa nadimkom Žuti.

6) U istom vremenskom periodu i u istom svojstvu kako je navedeno u uvodu presude zajedno sa Mariom Mihaljem, Draganom Šunjićem, Damirom Brekalom, Mirkom Vračevićem i drugim vojnicima odgovoran je za prisiljavanje zatočenika na obavljanje prinudnih radova u zatvoru Vojno i okolnim područjima, kao što su kuhanje hrane, pranje odjeće i posuda i čišćenje kuća, dok su muškarci bili prisiljavani na prinudne radove izvan zatvora blizu crte bojišnice, izloženi unakrsnoj vatri: da kopaju rovove, nose vreće s pijeskom, municiju, cijepaju drva i obavljaju druge poslove za potrebe HVO-a, pod prijetnjom da će biti ubijeni ukoliko odbiju da rade, na koji način su zatočenici bili izloženi teškim fizičkim i psihičkim patnjama, što je sve počinjeno sa ciljem jačanja sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojem je Radić svojevoljno i svjesno učestvovao.

Drugooptuženi Dragan Šunjić

U periodu od kolovoza 1993. godine do ožujka 1994. godine u svojstvu dozapovjednika zatvora Vojno, opština Mostar, kao pripadnik Prve Bjelopoljske bojne Druge brigade HVO-a, diverzantske jedinice „Ivan Stanić Ćićo“ i vojne policije HVO, Dragan Šunjić je osobno učestvovao u nezakonitom zatočenju više desetina bošnjačkih civila, žena i djece, u zatvoru Vojno, te kao dozapovjednik imao je ovlasti i kontrolu nad uvjetima koji su vladali u zatvoru, te nad drugim osobama koje su radile u zatvoru, a bio je odgovoran za živote i tijela svih zatočenika; Dragan Šunjić je doprinio i jačao funkcioniranje zatvorskog sustava zlostavljanja i progona bosanskih Muslimana, činjenjem ili na drugi način pomaganjem i podržavanjem počinjenja različitih oblika fizičkog, psihičkog i seksualnog zlostavljanja čime je stvorio atmosferu straha; iako je obzirom na njegovu poziciju, imao ovlasti i dužnost da poboljša uvjete u objektima, a koji su bili brutalni, barbarski i ponižavajući, jer su zatočenici bili bez osnovnih životnih potreba kao što je adekvatna ishrana, odjeća, utočište, vode za piće, medicinska njega, držani u nehygieničkim uvjetima i skučenom prostoru, podvrgavani svakodnevnom premlaćivanju, mučenju, zlostavljanju, ponižavanju i psihološkom i seksualnom zlostavljanju, živeći u stalnom strahu za svoje živote, što je rezultiralo smrću više zatočenika i ozbiljnim psihičkim, emocionalnim i fizičkim povredama ostalih zatočenika, pa je tako:

7) U istom periodu i u istom svojstvu, osobno učestvovao u nezakonitom zatvaranju više desetina bošnjačkih civila, žena, djece i staraca, u zatvoru Vojno, općina Mostar, a među njima svjedoka „A“, svjedoka „F“, Sadete Macić, Mustafe Macić i dvoje djece, Rahime Makaš sa njenom kćerkom, svjedokinje „B“, svjedokinje „E“ i njenog sina svjedoka „153“, Zejne Mirica sa njenom kćerkom, Emice Ćurić sa majkom i kćerkom, Mersije sa njenom kćerkom, Ramize Zerdalić, Edite Pehilj, svjedoka „D“ zajedno sa sedamnaestomjesečnim djetetom, svjedoka „K“, svjedoka „AM“, svjedoka

„R“, svjedoka „J“ zajedno sa 73-godišnjom staricom, Tihak Zejne i njenog sina, Saje Ćorić, Mirhunise Ćorić, svjedoka „C“, svjedoka „152“, Dike Ćurić, svjedokinje „AG“, svjedoka „AI“, i drugih zatočenika iz Mostara, dok su bošnjački muškarci, zatočenici iz logora Heliodrom, koji su bili dovođeni na prinudni rad, bili nezakonito držani u brutalnim, ponižavajućim i nehumanim uvjetima u garaži i podrumu jedne kuće.

8) U istom periodu i u istom svojstvu odgovoran je za fizičko i psihičko zlostavljanje, premlaćivanje, mučenje i ubistva zatočenika u zatvoru Vojno, na mjestima gdje su obavljali prinudni rad, kao i i na drugim mjestima, koje su počinjene s ciljem jačanja sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kome je Šunjić svojevoljno i svjesno učestvovao, pa je tako:

8a) Dana 28. kolovoza 1993. godine ili približno tog datuma, nepoznati pripadnik HVO-a, je lišio života zatočenika Dedajić Mesuda, dok je obavljao prinudne radove na prvoj crti bojišnice u Bijelom Polju, općina Mostar; tri zatočenika su zakopali tijelo Dedajić Mesuda blizu mjesta gdje je ubijen, a njegovo tijelo je ekshumirano negdje između Zalihića kuća i samostana, a razmijenjeno i identificirano 5. srpnja 1994. godine.

8b) Neutvrđenog datuma u rujnu 1993. godine, nakon što je jedan od vojnika HVO-a pogoden i ubijen blizu crte bojišnice, nepoznati vojnici HVO-a su naredili zatočenicima: svjedoku „AB“, Arisu Začinoviću, Enveru Kajtaziju, Husniji Ćorajeviću i Željku Čakaloviću da njegovo tijelo odnesu u ambulantu u mjestu Vojno, što su isti i učinili, ali su okrivljeni za smrt vojnika HVO navodno zbog toga što njegovo tijelo nisu brzo odnijeli, nakon čega su pomenuti zatočenici odvedeni u garažu u Vojnom, gdje su bili izloženi premlaćivanju od Jure Kordića i Maria Mihalja (preminuo) i neidentifikovanog vojnika HVO, te nakon što su zatočenici Enver Kajtazi i Husnija Ćorajević pali, nožem su lišeni života, nakon toga vrata garaže su se otvorila i Mario Mihalj i vojnici HVO-a su izašli; svjedok „AB“ i Aris Začinović, obojica zatočenici, su se popeli na mali prozor i pokušali pobjeći, svjedok „AB“ je uspio, a Aris Začinović je uhvaćen i lišen života ispred garaže u prisistvu drugih zatočenika, a nakon toga 4 mrtva tijela, uključujući i tijelo Željka Čakalovića, su viđena ispred garaže; tijela Začinovića, Čakalovića i Ćorajevića su identificirana i razmijenjena 25. travnja 1994. godine.

8c) Neutvrđenog datuma u rujnu 1993. godine, Dragan Šunjić je zajedno sa stražarem Mirkom Vračevićem i zapovjednikom Mario Mihaljem (preminuo), transportovao oko 50 zatočenika, koji su bili vezani jedan za drugog, iz logora Heliodrom, općina Mostar, u zatvor Vojno, radi obavljanja prinudnih radova, na putu prema Vojnom, kada je stražar Mirko Vračević iz neposredne blizine pucao iz automatske puške i ubio Asifa Čakramu, a isti metak je prošao kroz Asifa Čakramu i pogodio drugog zatočenika nanoseći mu povrede u predjelu grudi, Čakramino tijelo je razmijenjeno i identificirano 25. travnja 1994. godine.

U istom mjesecu Mario Mihalj je lišio života Salima Halilovića, zatočenika koji je bio prebačen iz logora Heliodrom, jer isti nije mogao raditi zbog srčanih problema, a njegovo tijelo je razmijenjeno i identificirano 25. travnja 1994. godine.

8d)Početkom siječnja 1994. godine, Aziz Dautbegović, Džemal Sabitović i svjedok „154“ su nosili ciglu blizu crte bojišnice kod skladišta Andora kada je Džemal Sabitović pogoden metkom u glavu što je prouzrokovalo njegovu smrt.

Neutvrđenog datuma u studenom 1993. godine nepoznati vojnik HVO-a je lišio života zatočenika Tabaković Hamdiju dok je obavljao prinudni rad na crti bojišnice u Bijelom Polju, a tijela Džemala Sabitovića i Hamdije Tabakovića su razmijenjena i identificirana 10. travnja 1994. godine.

8e) Tijekom prosinca 1993. godine, neidentificirani vojnik HVO-a je prilikom obavljanja prinudnih radova blizu crte bojišnice u Bijelom Polju lišio života Mustafu Kahvića, zatočenika logora Vojno; njegovo tijelo je razmijenjeno i identificirano 10. travnja 1994.

Neutvrđenog datuma u studenom 1993. godine zatočenik logora Vojno Mensur Salman je pogoden i ubijen dok je obavljao prinudni rad blizu Zalihića kuće u Bijelom Polju.

9)U istom periodu i istom svojstvu osobno je učestvovao ili na drugi način pomagao i podržavao fizičko i psihičko zlostavljanje i mučenje zatočenika u zatvoru Vojno, na mjestima gdje su obavljali prinudni rad i na drugim mjestima, a koja djela su počinjena u jačanju sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojima je Šunjić svojevolumno i svjesno učestvovao, pa su zatočenici premlaćivani policijskim palicama, drvenim drškama, udarani čizmama, pištoljima, bili podvrgnuti elektro-šokovima, udarani glavom od zid i na razne druge načine zlostavljani, među kojima su bili zatočenici: svjedok „152“, Ramiz Mačković, svjedok „153“, Enver Tihak, svjedok „AI“, svjedok „AA“, svjedok „AB“, svjedok „AF“, kao i drugi zatočenici, među kojima i Čilić Mustafa i Lulić Rasim, koji su iste noći, nakon premlaćivanja odvedeni, nisu se nikada vratili niti su ikada poslije viđeni, a njihova tijela su razmijenjena i identificirana dana 10. travnja 1994. godine.

Pored toga, tijekom kolovoza 1993. godine u zatvoru Vojno, Dragan Šunjić lično, Mario Mihalj (preminuo) i drugi pripadnici HVO-a, su premlaćivali zatočenika Arifa Omanovića, koji je umro nekoliko dana poslije premlaćivanja, a krajem kolovoza ili početkom rujna 1993. godine i zatočenika Avdu Jelina, koji je umro ubrzo nakon premlaćivanja.

10)U istom periodu i u istom svojstvu, odgovoran je za silovanja i seksualno nasilje nad zatočenicama koje su počinile druge osobe, a koja silovanja i seksualna nasilja su počinjena u cilju jačanja sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojem je Šunjić svojevolumno i svjesno učestvovao pa su tako seksualno zlostavljane i silovane zatočenice i to: svjedokinja „AG“ koja je više puta silovana od strane više vojnika, svjedokinja „A“ koja je silovana od strane Marka Radića, svjedokinja „D“ koja je silovana od strane Marka Radića i Damira (Emira) Brekala; svjedokinja „B“ koja je silovana od strane Tome Aničića, Daria Mihalja, te vojnika po nadimcima Babo i Sergej; svjedokinja „C“ koja je silovana od strane Damira (Emira) Brekala i vojnika po imenu Marko; svjedokinja „AM“ koju je nekoliko puta silovao Mirko Vračević, svjedokinja „J“ koja je silovana od strane Damira Škobića, svjedokinja „E“ koja je je silovana od strane Mirka Bukare, svjedokinja „F“ koju su seksualno zlostavljali Damir (Emir) Brekalo, Dario Sušac i vojnik sa nadimkom Žuti.

11)U istom periodu i u istom svojstvu, osobno i zajedno sa Mariom Mihaljem (preminuo), Damirom (Emirom) Brekalom, Mirkom Vračevićem i drugim vojnicima učestvovao u prisiljavanju zatočenika na obavljanje prinudnih radova u zatvoru Vojno i drugim mjestima, koja djela su učinjena u jačanju sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojima je Šunjić svojevolumno i svjesno učestvovao kao što su kuhanje hrane, čišćenje kuća u zatvoru Vojno i okolini, pranje odjeće, dok su muškarci bili prisiljavani na prinudne radove izvan logora blizu crte bojišnice, izloženi unakrsnoj vatri, da kopaju rovove, nose vreće s pijeskom, municiju, cijepaju drva i obavljaju druge poslove za potrebe HVO-a, pod prijetnjom da će biti ubijeni ukoliko odbiju da idu na rad, pa su tako zatočenici preživljavali teške fizičke i psihičke patnje.

Trećeooptuženi Damir Brekalo

U periodu od srpnja 1993.godine do ožujka 1994. godine, u svojstvu pripadnika Prve Bjelopoljske bojne Druge brigade HVO-a i diverzantske jedinice „Ivan Stanić Ćićo“, Damir (Emir) Brekalo osobno je učestvovao u hapšenju i nezakonitom zatočenju više desetina bošnjačkih civila, žena, djece i staraca, kao i muškaraca, zatočenika iz Heliodroma, koji su bili dovođeni u Vojno na prinudni rad, a svi oni su držani u brutalnim, ponižavajućim i nehumanim uvjetima; ovlasti Brekala su poticale iz njegovog bliskog odnosa sa Markom Radićem i osobno je dao značajan doprinos jačanju zatvorskeg sustava Vojno u zlostavljanju i progonu Bošnjaka učinjenjem, ili na drugi način pomaganjem i podržavanjem učinjenja različitih oblika fizičkog zlostavljanja, premlaćivanja, mučenja čime se stvorila atmosfera straha, a zatočenicima su nanesene teške psihičke, emocionalne i fizičke povrede, između ostalog:

12)U periodu od srpnja 1994.godine do ožujka 1994. godine pomagao ili podržavao ubistva zatočenika u zatvoru Vojno i okolnom području, koje radnje su počinjene u jačanju sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojima je Brekalo svojevolumno i svjesno učestvovao, kao što su: ubistvo Envera Kajtazija, Husnije Ćorajevića, Željka Čakalovića, Arisa Začinovića od strane Marija Mihalja (preminuo) i Jure Kordića; tijela Začinovića, Čakalovića i Ćorajevića su identificirana i razmijenjena 25. travnja 1994. godine, ubistvo Salima Halilovića od strane Maria Mihalja, njegovo tijelo je identificirano i razmijenjeno 25. travnja 1994. godine; ubistvo Dedajić Mensuda od strane nepoznatih vojnika HVO-a, njegovo tijelo je identificirano i razmijenjeno 5. srpnja 1994. godine; ubistvo Asifa Čakrame od strane Mirka Vračevića, njegovo tijelo je identificirano i razmijenjeno 25. travnja 1994. godine; ubistvo Salmana Mensura od strane nepoznatog vojnika; ubistvo Sabitovića Džemala od strane nepoznatog vojnika, njegovo tijelo je identificirano i razmijenjeno 10. travnja 1994. godine, ubistvo Tabaković Hamdije od strane nepoznatog vojnika, njegovo tijelo je identificirano i razmijenjeno 10. travnja 1994. godine i ubistvo Kahvić Mustafe od strane nepoznatog vojnika, njegovo tijelo je identificirano i razmijenjeno 10. travnja 1994. godine.

13)U istom vremenskom periodu i u istom svojstvu, osobno počinio ili na drugi način pomagao ili podržavao nezakonito hapšenje više desetina bošnjačkih civila, žena, djece i staraca i njihovo nezakonito držanje ponižavajućim i nehumanim uvjetima u zatvoru Vojno, koja djela su počinjena u jačanju sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojima je Brekalo svojevolumno i svjesno učestvovao, kao što je nezakonito hapšenje i zatvaranje zatočenika i to: svjedokinje „X“,

svjedokinje „L“, svjedokinje „A“, svjedokinje „F“, Sadete Macić, Mustafe Macić i dvoje djece, Rahimae Makaš sa kćerkom i njenih dvoje djece, svjedokinje „B“, svjedokinje „E“ i njenog sina svjedoka „153“, Medihe i njene unuke Sanele, Zejne Mirice sa kćerkom, Enice Ćurić sa majkom i kćerkom, Mersije Omanović i njene kćerke, Ramize Zerdalić, Edite Pehilj, svjedokinje „D“ sa sedamnaestomjesečnim djetetom, svjedokinje „R“, svjedokinje „AM“, svjedokinje „K“, svjedokinje „J“ sa staricom od sedamdeset i tri godine, Tihak Zejne i njenog sina, Saje Ćorić, Mirhunise Ćorić, svjedokinje „C“, svjedokinje „152“, Dike Ćurić, svjedokinje „AG“, svjedoka „AI“ i drugih zatočenika iz Mostara, te bošnjačkih muškaraca, zatočenika iz logora Heliodrom, koji su dovodeni u Vojno na prinudni rad i nezakonito držani u brutalnim, ponižavajućim i nehumanim uvjetima u garaži i podrumu jedne kuće, a kojim zatočenicima je bilo naređeno da obavljaju prinudni rad u Vojnom i okolnim područjima, te blizu crte bojišnice.

14) U istom periodu kako je navedeno u uvodu, osobno počinio ili na drugi način pomagao ili podržavao fizičko i psihičko zlostavljanje i mučenje zatočenika u zatvoru Vojno, prilikom obavljanja prinudnih radova i na drugim mjestima, koja djela su učinjena u jačanju sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka, u kojima je Brekalo svojevoljno i svjesno učestvovao, na način da su zatočenici premlaćivani policijskim palicama, drvenim drškama od alata, udarani čizmana, pištoljima, bili podvrgnuti elektro-šokovima, udarani glavom od zid i na druge načine, a među kojima su bili ovi zatočenici: Zejna Tihak, svjedok „153“, Enver Tihak, svjedok „152“, svjedok „AA“, svjedok „AI“, svjedok „AB“, Ramiz Mačković, Arif Omanović, Avdo Jelini drugi zatočenici, a osobno je zlostavljao i mučio svjedoka „AF“, te pretukao Čilić Mustafu i Lulić Rasima, neutvrđenog datuma u srpnju 1993. godine, za vrijeme dok su obavljali prinudne radove na prvoj crti bojišnice.

15) U istom vremenskom periodu i u istom svojstvu, kako je navedeno u uvodu, osobno je učestvovao u silovanju i seksualnom zlostavljanju zatočenika u Vojnom i okolnom području, koja djela su počinjena u jačanju sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojima je Brekalo svojevoljno i svjesno učestvovao, i to:

15a) Dana 23. srpnja 1993. godine ili približno tog datuma silovao je šesnaestogodišnju svjedokinju „L“.

15b) Dana 24. srpnja 1993. godine ili približno tog datuma silovao je petnaestogodišnju svjedokinju „X“ u Bijelom Polju.

15c) Neutvrđenog datuma početkom rujna 1993. godine, u dva navrata prisilio na seksualni odnos svjedokinju „D“, te je nakon toga proslijedio Dariu Sušcu da je siluje, što je isti i učinio,

15d) Neutvrđenog datuma početkom rujna 1993. godine on i vojnik po imenu Marko su prisilili svjedokinju „C“ da stavi svoj prst u vaginu dok su oni to gledali i smijali se i onda je prisilili na oralni seks s njima,

16) U istom periodu i u istom svojstvu Brekalo je učestvovao ili na drugi način pomagao i podržavao u seksualnom zlostavljanju i silovanju zatočenika u logoru Vojno, koja su počinili drugi vojnici i stražari, a koja djela su počinjena u jačanju sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u

kojima je Brekalo svojevolumno i svjesno učestvovao, tako da su stražari i vojnici seksualno zlostavljali zatočenice i to: svjedokinje „A” i „D” su silovane od strane Marka Radića, svjedokinja „X” je seksualno zlostavljana od strane Marka Radića, svjedokinja „B” je silovana od strane Tome Aničića, Daria Mihalja i vojnika po imenu Babo i Sergej, svjedokinja „AG” je silovana od strane više vojnika; svjedokinja „AM” je nekoliko puta silovao Mirko Vračević, svjedokinja „J” je silovao Dragan Škobić svjedokinja „E” je silovao Mirko Bukara, dok su svjedokinja „F” seksualno zlostavljali osobno Damir (Emir) Brekalo, te Dario Sušac i vojnik sa nadimkom Žuti.

Četvrtootpuženi Mirko Vračević

U periodu od srpnja 1993. godine, pa do ožujka 1994. godine, tijekom oružanog sukoba između HVO i Armije BiH, Mirko Vračević zvan „Srbin”, kao pripadnik Prve Bjelopoljske bojne Druge brigade Hrvatskog vijeća obrane (HVO), u čijoj zoni odgovornosti se nalazilo mjesto Vojno, općina Mostar u svojstvu stražara u zatvoru Vojno, osobno činio, pomagao i poticao izvršenje napada na bošnjačko civilno stanovništvo, u okviru široko rasprostranjenog i sistematičnog napada na civilno stanovništvo bosanskih Muslimana općine Mostar od strane pripadnika vojnih i policijskih snaga HVO-a, znajući za takav napad, koji je imao za cilj zlostavljanje i progon bošnjačkog stanovništva, a u kojem je Mirko Vračević svojevolumno i svjesno učestvovao, tijekom kojeg napada je više desetina bosanskih Muslimanki, djece i staraca protuzakonito uhapšeno, zatvarano u nehumanim uvjetima u kućama i drugim objektima u mjestu Vojno, općina Mostar, dok su stotine Bošnjaka muškaraca koji su odvođeni iz logora Heliodrom na prisilni rad, bili nezakonito zatvarani u zatvor u mjestu Vojno, općina Mostar, gdje su držani u brutalnim, ponižavajućim i nehumanim uvjetima u garaži i podrumu jedne kuće, izloženi fizičkom i psihičkom zlostavljanju, mučenju, podvrgavani svakodnevnom premlaćivanju od strane stražara i vojnika, usljed čega je više zatočenika podleglo; kao stražar Mirko Vračević je bio odgovoran za živote i tijela i sigurnost svih zatočenika; imao je ovlast i kontrolu nad zatočenicima i dužnost da spriječi da ih neko ne ozlijedi. Mirko Vračević je osobno dao značajan doprinos funkcioniranju u jačanju sustava zlostavljanja i progona bosanskih Muslimana zatvora Vojno tako što je osobno počinio ili na drugi način pomagao počinjenje različitih oblika fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja, čime je stvorena atmosfera straha; doprinosio je jačanju uvjeta u logoru koji su bili brutalni, barbarski i ponižavajući za zatočnike koji su držani bez osnovnih životnih potrepiština, što uključuje adekvatnu hranu, odjeću, smještaj, vodu za piće, liječničku njegu; koji su držani zatočeni u nehigijenskim uvjetima i skućenom prostoru, podvrgavani svakodnevnom premlaćivanju, mučenju, maltretiranju, ponižavanju i psihičkom i seksualnom zlostavljanju, pa je tako:

17) Neutvrđenog datuma u mjesecu rujnu 1993. godine, Mirko Vračević, zajedno sa (preminuo) Mariom Mihaljem i Draganom Šunjićem, u mjestu Đubrani, općina Mostar, prilikom transportovanja pedeset (50) zatočenika iz Heliodroma, radi obavljanja prisilnog rada u Bijelom Polju, pa kada se grupa zaustavila da se odmori, Mirko Vračević se okrenuo ka zatočenicima, upitavši ih: „*kako vi Muslimani kažete grob?*”, Zatočenik Čakrama Asif, koji je bio vezan za Makaš Nuhana, je odgovorio: „*mezar*”, nakon čega se Mirko Vračević okrenuo i rekao: „*tako je*”, da bi iz neposredne blizine pucao i ubio iz automatske puške Asifa Čakramu, a isti metak je prošavši kroz Asifa Čakramu pogodio drugog zatočenika u predio grudi, nanijevši mu na taj način teške tjelesne povrede

18)U periodu od 7. rujna do kraja mjeseca studenog 1993. godine, u logoru Vojno, Mirko Vračević je u više navrata, u večernjim satima, odvodio svjedokinju zatočenicu logora „AM“ iz prostorije u kojoj je bila zatočena u kuću u sklopu logora i pod prijetnjom upotrebe- fizičke sile prisiljavao na seksualne odnose.

19)U periodu od srpnja 1993. godine pa do ožujka 1994. godine, Mirko Vračević, kao pripadnik Prve Bjelopoljske bojne, Druge brigade HVO-a u svojstvu stražara u zatvoru Vojno, počinio, podsticao ili na drugi način pomagao ili podržavao nezakonito zatvaranje bošnjačkih civila žena, djece i staraca, sa područja općine Mostar; koja djela su počinjena u cilju jačanja sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u logoru Vojno u kojem je Mirko Vračević svojevolumno i svjesno učestvovao, pa su na taj način nezakonito uhapšene i zatočene sljedeće osobe: Rahima Makaš sa kćerkom i njenih dvoje djece, svjedoci „A“ i „F“; Sadeta Macić, Mustafa Macić i dvoje djece, svjedokinja „B“, svjedokinja „E“; Mediha i njena unuka Sanela, Zejna Mirica sa kćerkom, Enica Ćurić sa majkom i kćerkom, Mersija Omanović i njena kćerka, Ramiza Zerdalić, Edita Pehilj, svjedoci „D“sa sedamnaestomjesečnim djetetom, svjedoci „R“, „K“, „J“ zajedno sa staricom od sedamdeset i tri godine, Zejna Tihak i njen sin, Saja Ćorić, Mirhunisa Ćorić, svjedok „C“, svjedok „152“, svjedok „153“, Dika Ćurić, svjedoci „AG“, „AI“, „AM“ i drugi.

20)U istom periodu od srpnja 1993.godine do ožujka 1994.godine Mirko Vračević, kao pripadnik Prve Bjelopoljske bojne, Druge brigade HVO, u svojstvu stražara u zatvoru Vojno počinio, podsticao ili na drugi način pomagao prebacivanje Bošnjaka muškaraca iz logora Heliodrom, koji je držao HVO i njihovo nezakonito zatvaranje u objektima zatvora Vojno, koja djela su počinjena u jačanju funkcioniranja sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u logoru Vojno u kojem je Mirko Vračević svojevolumno i svjesno učestvovao.

21)U istom periodu i u istom svojstvu podsticao ili na drugi način pomagao ubistva zatočenika u logoru Vojno i okolnom području, koje radnje su počinjene u cilju jačanja sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojima je Mirko Vračević svojevolumno i svjesno učestvovao, kao što su: ubistvo Envera Kajtazija, Husnije Ćorajevića, Željka Ćakalovića, Arisa Začinovića od strane Marija Mihalja (preminuo) i Jure Kordića; tijela Začinovića, Ćakalovića i Ćorajevića su identificirana i razmijenjena 25. travnja 1994. godine; ubistvo Salima Halilovića od strane Maria Mihalja, njegovo tijelo je razmijenjeno i identificirano 25. travnja 1994. godine; ubistvo Dedajić Mensuda od strane nepoznatih vojnika HVO-a, njegovo tijelo je identificirano i razmijenjeno 5. srpnja 1994. godine; ubistvo Salmana Mensura od strane nepoznatog vojnika; ubistvo Sabitović Džemala od strane nepoznatog vojnika, njegovo tijelo je razmijenjeno i identificirano 10. travnja 1994. godine; ubistvo Tabaković Hamdije od strane nepoznatog vojnika, njegovo tijelo je razmijenjeno i identificirano 10. travnja 1994. godine i ubistvo Kahvić Mustafe od strane nepoznatog vojnika, njegovo tijelo je identificirano i razmijenjeno 10. travnja 1994. godine.

22)U istom periodu i u isto vrijeme počinio, podsticao ili na drugi način pomagao fizičko i psihičko zlostavljanje i mučenje zatočenika u zatvoru Vojno, prilikom obavljanja prinudnih radova, kao i na drugim mjestima, koja djela su učinjena u cilju jačanja sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka, u kojima je Mirko Vračević svojevolumno i svjesno učestvovao, između ostalog zatočenici su bili premlaćivani, mučeni i zlostavljani od strane zapovjednika, stražara zatvora i drugih HVO vojnika i

to premlaćivani policijskim palicama, drvenim drškama alata, udarani čizmana, kundacima, podvrgavani elektro-šokovima, udarcima glavom o zid, a među kojima su bili ovi zatočenici: Zejna Tihak, Enver Tihak, svjedok „152“, svjedok „AA“, svjedok „AB“, Ramiz Mačković, svjedok „AF“, Arif Omanović, Čilić Mustafa, Lulić Rasim, Avdo Jelin i drugi zatočenici; čime su im nanesene ozbiljne fizičke i psihičke povrede i privremeno ili trajno oštećeno zdravlje.

22a) Neutvrđenog datuma, u prvoj polovini mjeseca rujna 1993. godine, u hodniku komandnog mjesta Maria Mihalja u logoru Vojno, Mirko Vračević je prišao svjedokinji „J“ i stavio joj nož pod grlo rekavši joj „dolijala si i ti ptico“, što je kod zatočenice izazvalo ogroman strah i uznemirenost.

22b) Neutvrđenog datuma u mjesecu rujnu 1993. godine, dok su zatočenici čekali na ispitivanje u hodniku komande Maria Mihalja u logoru Vojno, Mirko Vračević je prišao 17-tomjesečnom djetetu svjedokinje „D“, dajući joj bombu u ruke, upitavši: „da li tvoj babo ima ovakvu u kući“, svjedokinja „D“, majka djevojčice, koju je tom prilikom držala u naručju odmaknula je dijete kako bi ga zaštitila; a to je kod svih prisutnih zatočenika izazvalo ogroman strah i uznemirenost.

22c) Neutvrđenog datuma, krajem mjeseca listopada 1993. godine, u krugu logora Vojno, dok su zatočenici čistili krug istog, prišao malodobnom svjedoku 152, rekavši mu da će ga zaklati kao što je zaklao i njegovu tetku, nakon čega ga je više puta udario kundakom puške po svim dijelovima tijela;

22d) Neutvrđenog datuma krajem kolovoza ili početkom rujna mjeseca 1993. godine, iz garaže koja se nalazila u sklopu logora Vojno, u kojoj su bili nezakonito zatočeni Bošnjaci, Vračević je doveo svjedoka „153“ u komandno mjesto Maria Mihalja, Mirko Vračević je predao svjedoka „153“ Mariu Mihalju; nakon toga je Mario Mihalj naredio svjedoku „153“ da se skine gol do pojasa, nakon čega ga je udario policijskom palicom, drvenom karnišom i nekim alatom po svim dijelovima tijela, od kojih udaraca je svjedok „153“ bio sav krvav i u modricama, da bi svjedok „153“ usljed zadobivenih udaraca pao, a nakon toga je Mario Mihalj naredio Mirku Vračeviću da vrati svjedoka „153“ u garažu.

22e) Neutvrđenog datuma krajem kolovoza ili početkom rujna mjeseca 1993. godine, iz garaže koja se nalazila u sklopu logora Vojno i u kojoj su bili nezakonito zatočeni Bošnjaci, Mirko Vračević je izveo svjedoka „153“ i doveo ga u komandno mjesto Maria Mihalja, predavši ga istom, da bi potom Mario Mihalj, držeći u ruci električni kabal, gole žice kabla omotao oko prstiju svjedoka „153“ i na taj način ga podvgaao elektro šokovima, dok je za to vrijeme Dragan Šunjić svirao gitaru, a Mirko Vračević istodobno ubadao nožem svjedoka „153“ po raznim dijelovima tijela, kojom prilikom je svjedok „153“ trpio snažne tjelesne patnje.

22f) Neutvrđenog datuma krajem kolovoza, iz garaže koja se nalazila u sklopu logora Vojno, Mirko Vračević je izveo zatočenika Arifa Omanovića i doveo ga u komandno mjesto Maria Mihalja, gdje je Arif Omanović teško pretučen od strane Maria Mihalja, Dragana Šunjića i drugih pripadnika HVO, od čega je Arif Omanović bio sav krvav, u modricama i sa natečenim tijelom, da bi ga potom Vračević odvuкао u garažu u tako lošem stanju da Omanović nije mogao sam ni da hoda.

22g) Neutvrđenog datuma, početkom rujna 1993. godine, iz garaže koja se nalazila u sklopu logora Vojno, Mirko Vračević je izveo svjedoka „AI“ iz garaže i odveo ga u obližnju kuću gdje su ga dočekali Mario Mihalj i Dragan Šunjić, smjestili ga na stolicu, a potom mu vezali prste električnom žicom, koja je bila povezana sa telefonom, nakon čega je Mario Mihalj počeo okretati ručicu telefona, što je prouzrokovalo da kroz tijelo svjedok „AI“ prolazi struja, što je kod zatočenika izazvalo strašne bolove i patnje da bi ga potom u polusvjesnom stanju odveli u garažu.

23) U periodu od srpnja 1993. godine pa do ožujka 1994. godine, Mirko Vračević, kao pripadnik Prve Bjelopoljske bojne, Druge brigade HVO-a u svojstvu stražara u logora Vojno, podsticao ili na drugi način pomagao nezakonito korištenje zatvorenika za obavljanje prinudnih radova u zatvoru Vojno i okolnom području, kao što je kuhanje hrane, pranje odjeće i posuda, čišćenje kuća, dok su muškarci bili prisiljavani da kopaju rovove, nose vreće s pijeskom, municiju, cijepaju drva i obavljaju druge poslove za potrebe HVO-a, podvrgavao ih teškoj fizičkoj i psihičkoj patnji, sve u cilju jačanja sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojima je Mirko Vračević svojevolumno i svjesno učestvovao.

24) U periodu od srpnja 1993. godine pa do ožujka 1994. godine, Mirko Vračević, kao pripadnik Prve Bjelopoljske bojne, Druge brigade HVO-a u svojstvu stražara u zatvoru Vojno, podsticao ili na drugi način pomagao silovanja i seksualnog nasilja nad zatočenicama, što je počinjeno u jačanju sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojima je Mirko Vračević svojevolumno i svjesno učestvovao, među kojima su: svjedokinja „A“ koja je silovana od strane Marka Radića; svjedokinja „D“ koja je silovana od strane Marka Radića i Damira (Emira) Brekala, svjedokinja „B“ koja je silovana od strane Tome Aničića, Daria Mihalja te vojnika po nadimcima Babo i Sergej; svjedokinja „C“ koja je silovana od strane Damira (Emira) Brekala i vojnika po imenu Marko; svjedokinja „AG“ koja je silovana od strane više vojnika; svjedokinja „J“ koja je silovana od strane Dragana Škobića; svjedokinja „F“ koja je seksualno zlostavljana od strane Damira (Emira) Brekala, Daria Šušca i vojnika po nadimku Žuti.

25) Dana 27. kolovoza 1993. godine, u večernjim satima, iz kuće u sklopu logora Vojno, u kojoj je bila zatočena svjedokinja E, istu izveo i odveo je do kuće u kojoj je bila komanda logora, predavši je Marku Radiću, koji joj je naredio da ide sa Mirkom Vračevićem govoreći joj da radi sve što joj bude rečeno da radi, jer će inače ubiti nju i njenu djecu; svjedokinja E je pokušala da se usprotivi govoreći Marku Radiću da joj se dijete ne osjeća dobro, ali joj je on cinično rekao: „pa šta, nećeš tamo kiseliti kupus, moraš ići jer sam ti ja to naredio“; nakon čega ju je Mirko Vračević odveo do Mirka Bukare, pripadnika HVO-a, predao je istom rekavši „evo je“, nakon čega je Mirko Bukara svjedokinju E prisilio na seksualni odnos.

Dakle,

U toku oružanog sukoba između Armije Bosne i Hercegovine i Hrvatskog vijeća obrane (HVO), kao dio širokog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva na teritoriji Hercegovine, konkretno na teritoriji općine Mostar, znajući za takav napad i znajući da učestvuju u tom napadu:

Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević u dogovoru sa Mariom Mihaljem (preminuo), Ivekom Kolobarom, Jurom Kordićem, Nedžadom Čorićem zvanim Nećko, Amelom

Hadžiosmanovićem zvanim Doktor, Nedžadom Tinjakom zvanim Žuti, između ostalih, učestvovali u udruženom zločinačkom poduhvatu u zatvoru Vojno radi zlostavljanja i progona bosanskih Muslimana i drugih ne-Hrvata koje su držali u zatvoru, kroz različite oblike fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja i, prema tome, odgovorni za gore opisane zločine, koji su svi imali kao prirodne i predvidive posljedice izvršenje udruženog zločinačkog poduhvata;

Čime su optuženi počinili:

1. Marko Radić

Radnjama pod tačkama 1 do 6. ove presude, krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) progon u vezi sa:

-tačkom a) lišenje druge osobe života (ubistvo), radnjama iz tačaka 2., 2a),2b),2c),2d),2e),ove presude,

- tačkom e) zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, radnjama iz tačke 1. ove presude,

- tačkom f) mučenje, radnjama iz tačke 3. ove presude,

- tačkom g) silovanje i drugi oblici teškog seksualnog nasilja, radnjama iz tačaka 4.,4a),4b),4c), 5. ove presude,

-tačkom k) druga nečovječna djela, radnjama iz tačaka 1. i 6., ove presude.

a sve u vezi sa članom 29. i članom 180. stav 1. KZ BiH,

2. Dragan Šunjić

Radnjama pod tačkama 7. do 11. ove presude, krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) progon u vezi sa:

- tačkom a) lišenje druge osobe života (ubistvo), radnjama iz tačaka 8., 8a),8b),8c),8d),8e), ove presude,

- tačkom e) zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, radnjama iz tačke 7. ove presude,

- tačkom f) mučenje, radnjama iz tačaka 8. i 9., ove presude,
- tačkom g) silovanje i drugi oblici teškog seksualnog nasilja, radnjama iz tačke 10. ove presude,
- tačkom k) druga nečovječna djela, radnjama iz tačaka 7. i 11., ove presude,

a sve u vezi sa članom 29. i članom 180. stav 1. KZ BiH,

3. Damir Brekalo

Radnjama pod tačkama 12. do 16. ove presude, krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) progon u vezi sa:

- tačkom a) lišenje druge osobe života (ubistvo), radnjama iz tačke 12. ove presude,
- tačkom e) zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, radnjama iz tačke 13., ove presude,
- tačkom f) mučenje, radnjama iz tačke 14., ove presude,
- tačkom g) silovanje i drugi oblici teškog seksualnog nasilja, radnjama iz tačaka 15., 15a), 15b), 15c), 15d), 16 ove presude,
- tačkom k) druga nečovječna djela radnjama iz tačke 13., ove presude,

a sve u vezi sa članom 29. i članom 180. stav 1. KZ BiH,

4. Mirko Vračević

Radnjama pod tačkama 17. do 25. ove presude, krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) progon u vezi sa:

- tačkom a) lišenje druge osobe života (ubistvo), radnjama iz tačaka 17. i 21., ove presude,
- tačkom e) zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, radnjama iz tačaka 19. i 20., ove presude,

- tačkom f) mučenje, radnjama iz tačaka 22. , 22c)., 22d)., 22e)., 22f)., 22g), ove presude,
- tačkom g) silovanje i drugi oblici teškog seksualnog nasilja, radnjama iz tačaka 18., 24., i 25 ove presude,
- tačkom k) druga nečovječna djela, radnjama iz tačaka 22a).,22b)., i 23 ove presude,

a sve u vezi sa članom 29. i članom 180. stav 1. KZ BiH,

pa ih Sud na osnovu odredbe člana 285. ZKP-a BiH, uz primjenu odredbi iz članova 39., 42.,42b) i 48. KZ BiH

O S U D U J E

- 1. OPTUŽENOG MARKA RADIĆA NA KAZNU DUGOTRAJNOG ZATVORA U TRAJANJU OD 21(DVADESET JEDNE) GODINE.**
- 2. OPTUŽENOG DRAGANA ŠUNJIĆA NA KAZNU ZATVORA U TRAJANJU OD 16 (ŠESNAEST) GODINA.**
- 3. OPTUŽENOG DAMIRA BREKALA NA KAZNU ZATVORA U TRAJANJU OD 20 (DVADESET) GODINA.**
- 4. OPTUŽENOG MIRKA VRAČEVIĆA NA KAZNU ZATVORA U TRAJANJU OD 12 (DVANAEST) GODINA.**

Na osnovu odredbi člana 284. stav 1. tačka c) ZKP BiH

Optuženi Marko Radić,

O S L O B A D A S E O D O P T U Ź B E

Da je ,

Tri puta silovao svjedokinju AG, nakon što je ista drugog rujna 1993. godine nezakonito zatočena u logor Vojno, gdje je provela tri mjeseca,

Optuženi Dragan Šunjić,

OSLOBADA SE OD OPTUŽBE

Da je,

1) U periodu od kolovoza 1993 do ožujka 1994. godine, u svojstvu zamjenika upravnika zatvora Vojno u jačanju sustava zlostavljanja i progona Bošnjaka u kojem je svojevrijedno i svjesno učestvovao, osobno silovao svjedokinju AG u zatvoru Vojno.

2) Početkom siječnja 1994. godine, u zatvoru Vojno, lišio života zatočenika Nurko Enesa pucajući u njega iz neposredne blizine iz automatske puške ispalivši mu jedan metak u lice i dva u prsa i na mjestu ga ubio.

Optuženi Damir Brekalo,

OSLOBADA SE OD OPTUŽBE

Da je,

Neutvrđenog datuma u periodu od 2. rujna do 2. prosinca 1993. godine, silovao svjedokinju AG u zatvoru Vojno.

Optuženim Marku Radiću, Draganu Šunjiću i Damiru Brekalu se u skladu sa članom 56. KZ BiH u izrečenu kaznu uračunava vrijeme provedeno u pritvoru po rješenjima ovog Suda, počev od 02.06.2006.godine, pa nadalje. Optuženom Mirku Vračeviću u izrečenu kaznu zatvora uračunava se vrijeme za koje je bio lišen slobode počev od 19.12.2006. godine, pa do 22.12.2006. godine.

Optuženi se u smislu člana 188. stav 4. ZKP BiH oslobađaju obaveze da nadoknade troškove krivičnog postupka i paušala koji u cjelini padaju na teret budžetskih sredstava suda.

U pogledu imovinsko pravnih zahtijeva, u smislu odredbi 198. stav 2. ZKP-a BiH, oštećeni sa imovinsko pravnim zahtjevom upućuju na parnicu.

O b r a z l o ž e n j e

I. ISTORIJAT POSTUPKA

1. Optužnicom Tužilaštva Bosne i Hercegovine broj: KT-RZ-95/05 od 29.11.2006. godine, potvrđenom dana 01.12.2006. godine, Marko Radić, Dragan Šunjić i Damir Brekalo optuženi su da su, radnjama pobliže opisanim u tačkama 1., 2., 2.a), 2.b), 2.c), 2.d), 2.e), 2.f), 2.g), 2.h), 3., 4., 4.a), 4.b), 4.c), 4.d), 5., 6., 7., 8., 8.a), 8.b), 9., 9.a), 9.b), 9.c), 9.d), 9.e), 10., 11., 12., 13., 14., 14.a), 15., 16., 17., 18., 18.a), 18.b), 18.c), 18.d), 18.e) i 19. optužnice počinili krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) u vezi sa tačkama a), e), f) g) i k) KZ BiH, u vezi sa članom 29. KZ BiH, a sve u vezi sa članom 180. stav 1., 2. i 3. KZ BiH.

2. Optužnicom Tužilaštva Bosne i Hercegovine broj: KT-RZ-200/06 od 27.12.2006. godine, potvrđenom dana 03.01.2007. godine, Mirko Vračević je optužen da je radnjama pobliže opisanim u tačkama 1., 2., 3.a), 3.b), 4., 5., 6.a), 6.b), 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13. i 14. optužnice počinio krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) u vezi sa tačkama a), e), f) g) i k) KZ BiH, u vezi sa članom 29. KZ BiH, a sve u vezi sa članom 180. stav 1. KZ BiH.

3. Dana 15.05.2008. godine Tužilaštvo BiH je dostavilo jedinstvenu optužnicu, te u činjeničnom opisu krivičnih djela preciziralo pojedine tačke optužnice u odnosu na optužnice od 29.11.2006. godine i 27.12.2007., a kojim radnjama pobliže opisanim u tačkama 1., 2, 2.a), 2.b), 2.c), 2.d), 2.e), 2.f), 2.g), 2.h), 3., 4., 4.a) 4.b), 4.c), 4.d), 5., 6., 7., 8., 8.a), 8.b), 9, 9.a), 9.b), 9.c), 9.d), 9.e) 10., 11., 12., 13., 14., 14.a), 15., 16., 17., 18., 18.a), 18.b), 18.c), 18.d), 18.e), 19., 20., 21., 21.a), 21.b), 22., 23., 23.a), 23.b), 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., su Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević optuženi da su počinili krivično djelo Zločin protiv čovječnosti iz člana 172. tačka a) ubistvo, e) zatvaranje, f) mučenje, g) seksualno nasilje, k) druga nečovječna djela i h) progon., a sve u vezi sa članom 29., i članom 180. stav 1., 2., i 3. Krivičnog zakona BiH.

4. Presudom prvostepenog Suda Bosne i Hercegovine broj X-KR-05/139 od 20.02.2009. godine:

1) Optuženi Marko Radić oglašen je krivim da je radnjama opisanim u izreci presude pod tačkama 1., 2., 2.(a), 2.(b), 2.(c), 2.(d), 2.(e), 2.(f), 2.(g), 2.(h), 3., 4., 4(a), 4(b), 4(c), 4(d), 5., 6., počinio krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) progon u vezi sa tačkama a) lišenje druge osobe života(ubistvo), tačka e) zatvaranje (samovoljno i protivpravno zatvaranje zatvorenika u logoru), tačka f) mučenje, g) seksualno nasilje (silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja), tačka k) druga nečovječna djela (zatvaranje u nehumanim uslovima, maltretiranje, ponižavanje i drugo psihičko zlostavljanje), a sve u vezi sa članom 29. i članom 180. stav 1. KZ BiH.

2) Optuženi Dragan Šunjić oglašen je krivim da je radnjama opisanim u izreci navedene presude pod tačkama 7., 8., 8(a), 8(b), 8.(c), 8(d), 8(e), 8(f), 8(g), 8(h), 9., 10., 11., 12., počinio krivično djelo

Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) progon u vezi sa tačkama a) lišenje druge osobe života(ubistvo), tačka e) zatvaranje (samovoljno i protivpravno zatvaranje zatvorenika u logoru), tačka f) mučenje, g) seksualno nasilje (silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja), tačka k) druga nečovječna djela (zatvaranje u nehumanim uslovima, maltretiranje, ponižavanje i drugo psihičko zlostavljanje), a sve uvezi sa članom 29. i članom 180. stav 1. KZ BiH.

3) Optuženi Damir Brekalo oglašen je krivim da je radnjama opisanim u izreci navedene presude pod tačkama 13.,14.,15.,17.,17(a),17.(b),17(c),17(d),17(e), 18.,počinio krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) progon u vezi sa tačkama a) lišenje druge osobe života(ubistvo), tačka e) zatvaranje (samovoljno i protivpravno zatvaranje zatvorenika u logoru), tačka f) mučenje, g) seksualno nasilje (silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja), tačka k) druga nečovječna djela (zatvaranje u nehumanim uslovima, maltretiranje, ponižavanje i drugo psihičko zlostavljanje), a sve uvezi sa članom 29. i članom 180. stav 1. KZ BiH.

4) Optuženi Mirko Vračević oglašen je krivim da je radnjama opisanim u izreci navedene presude pod tačkama 19.,20.,21.,22.,23.,24.,25.,26., počinio krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) progon u vezi sa tačkama a) lišenje druge osobe života(ubistvo), tačka e) zatvaranje (samovoljno i protivpravno zatvaranje zatvorenika u logoru), tačka f) mučenje, g) seksualno nasilje (silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja), tačka k)druga nečovječna djela (zatvaranje u nehumanim uslovima, maltretiranje, ponižavanje i drugo psihičko zlostavljanje), a sve uvezi sa članom 29. i članom 180. stav 1. KZ BiH.

5. Za počinjena krivična djela na osnovu odredbi člana 285. ZKP BiH, uz primjenu odredbi članova 39., 42., i 48., KZ BiH, pvostepeni Sud ih je osudio na kazne zatvora i to:

- 1) Optuženog Marka Radića na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od dvadesetpet (25) godina,
- 2) Optuženog Dragana Šunjića na kaznu dugotrajnog zatvora u tranju od dvadeset jedne (21) godine,
- 3) Optuženog Damira Brekala na kaznu dugotrajnog zatvora u trajnju od dvadeset (20) godina,
- 4) Optuženog Mirka Vračevićana kaznu zatvora u trajnju od četrnaest (14) godina.

6. Na osnovu člana 56. KZ BiH, optuženim Marku Radiću, Draganu Šunjiću i Damiru Brekalu u kaznu zatvora uračunato je vrijeme provedeno u pritvoru počev od 02.06.2006 godine.

7. Na osnovu člana 188. stav 4. ZKP BiH optuženi su oslobođeni dužnosti da naknade troškove krivičnog postupka, dok su oštećeni, u smislu odredbe člana 198., stav 2. istog zakona, sa imovinsko-pravnim zahtjevima upućeni na parnicu.

8. Rješenjem Suda BiH od 15.03.2010. godine, a povodom žalbi branilaca optuženih Radić Marka, Brekalo Damira, Vračević Mirka, te zajedničke žalbe optuženog Dragana Šunjića i njegovog branioca Midhata Koče, prvostepena presuda je ukinuta zbog počinjenih bitnih povreda odredaba krivičnog postupka iz člana 297. stav 1. i 2. ZKP BiH, te određeno održavanje pretresa pred vijećem Apelacionog odjeljenja.

9. U toku pretresa pred Apelacionim vijećem, tužitelj je ostao kod podnešene optužnice i u njoj iznešenih tvrdnji, a odbrana kod tvrdnji iznesenih u žalbama.

A. ZAVRŠNE RIJEČI

(a) Završna riječ Tužilaštva BiH

10. Na ročištu održanom dana 16.02.2011. godine, Tužilaštvo je iznijelo svoju završnu riječ, u kojoj se osvrnulo na izvedene materijalne dokaze i iskaze svih saslušanih svjedoka i Tužilaštva i odbrane, kako onih koji su izvedeni u toku prvostepenog postupka, tako i onih koji su izvedeni na pretresu pred vijećem Apelacionog odjeljenja. Tužitelj je istakao da je izvedenim dokazima, van svake razumne sumnje dokazano da su optuženi u inkriminisanom periodu, u okviru široko rasprostranjenog i sistematičnog napada na civilno stanovništvo bosanskih Muslimana općine Mostar, u logoru Vojno, direktno učestvovali u sračunatom i koordiniranom zlostavljanju zatvorenih civila bošnjačke nacionalnosti, na način da su iste ubijali, duševno i fizički zlostavljali, držali u nehumanim uslovima, odvodili na prisilne radove, a zatvorenice silovali, te da su sve ove radnje počinili sa namjerom da se zatvorenicima nanese velika bol i patnja zbog njihovog nacionalnog porijekla i vjerske pripadnosti. Opšti elementi zločina protiv čovječnosti, smatra Tužilaštvo, dokazani su izjavama svjedoka, prezentovanim dokazima i kroz presuđene činjenice iz predmeta MKSJ-a. Po ocjeni Tužilaštva radnje optuženih su smještene u jedan širi kontekst, u kojem su svi optuženi imali određene uloge i svojim radnjama održvali funkcionisanje logora Vojno. Postupajući na ovaj način optuženi su počinili zločin protiv čovječnosti, bilo direktno ili kao učesnici u udruženom zločinačkom poduhvatu. Tužilaštvo je istaklo da su svi optuženi bili svjesni da su dio UZP-a. Pored toga, Tužilaštvo je navelo da je u toku postupka dokazana i dodatna, komandna odgovornost Marka Radića i Dragana Šunjića, u skladu sa članom 180. stav 2. KZ BiH, za zločine protiv čovječnosti za koje su znali ili su imali razloga da znaju da su počinjeni od strane njihovih podređenih nad kojima su imali stvarnu kontrolu. Također, Tužilaštvo je dodalo da su ovi optuženi u najmanju ruku, pomogli počinjenju izvršenih zločina. Nadalje, Tužilaštvo tvrdi da su svi optuženi svojim radnjama, djelujući zajedno i koordinirano, počinili sistemske zločine sa obilježijima progona. Tužilaštvo je tvrdilo da je svaki optuženi počinio različita krivična djela, međutim činjenica da su ta djela počinjena u okviru UZP-a., ne ograničava njihovu odgovornost samo na ta djela, već obuhvata i sva druga djela koja su počinjena u cilju pospješivanja UZP-a. Tužitelj je također istakao da je dokazano da je svaki od optuženih imao ulogu u formiranju logora Vojno, a da su nakon formiranja logora optuženi počinili zločine u svrhu pospješivanja ciljeva i svrhe UZP-a. S tim u vezi je navedeno da je logor Vojno u cjelosti zasnovan na nezakonitom hapšenju bošnjačkog civilnog stanovništva po zapovjedi Marka Radića. Lica koja su vršila hapšenja su bila pripadnici jedinice kojoj je Radić bio nadređeni. Uhapšeni civili su zatvoreni i držani u nečovječnim uvjetima, u skučenom prostoru, bez hrane, nužnika. Obavljanje prisilnog rada bila je svakodnevica i za muškarce i za žene. Svi optuženi su bili svjesni i upoznati sa ovakvim stanjem i uslovima u logoru Vojno, te ništa nisu učinili da se uslovi poboljšaju. Nadalje, tužitelj je naveo da su optuženi učestvovali u ubistvima, mučenjima, silovanjima, premlaćivanjima, te raznim drugim oblicima nečovječnog postupanja, kako u pojedinim slučajevima lično, tako i na način da su znali i bili svjesni dešavanja tih zločina. Upućujući na subjektivne i objektivne dokaze Tužilaštvo BiH je argumentovalo i tvrdnju da je van svake razumne sumnje dokazano da su optuženi počinili krivična djela koja im se optužnicom stavljaju na teret, pritom poklanjajući značajnu pažnju iskazima svjedoka, ukazujući na relevantne djelove

svakog iskaza i dovodeći ih u vezu sa konkretnim događajima, odnosno pojedinačnim inkriminacijama.

11. Tužilaštvo je stavilo i generalnu primjedb u iskaze svjedoka odbrane, ističući da su mnogi od njih bivši pripadnici HVO-a, da su neki od njih bivši stražari logora Vojno, te da je logično da će svi oni dati izjave u korist optuženih.

12. Na kraju, Tužilaštvo je predložilo Sudu da optuženog Marka Radića, osudi na kaznu zatvora u trajanju od najmanje 30 godina, optuženog Dragana Šunjića na kaznu zatvora u trajanju od 25 godina, optuženog Damira Brekala na kaznu zatvora u trajanju od 25 godina, optuženog Mirka Vračevića na kaznu zatvora u trajanju od najmanje 14 godina, pozivajući se na kaznenu politiku MKSJ i ovog suda, odnosno izrečene kazne u drugim, sličnim predmetima.

(b) Završna riječ odbrane prvooptuženog Marka Radića

13. Branilac prvooptuženog Marka Radića, advokat Ragib Hadžić, u završnoj riječi je istakao da je optužnica kojom se njegov branjenik tereti mješavina raznih vidova odgovornosti, osporavajući pri tome prvenstveno formalnu ispravnost optužnice. Naime, po braniocu, optužnica sadrži činjenični opis radnji izvršenja krivičnih dijela za koja se tereti optuženi, ali je evidentno da je u pitanju alternativno optuženje sa elementima kumulativnog optuženja, što je domaćim zakonom strogo zabranjeno. Branilac je u tom smislu precizirao pojedine tačke optužnice prema kojima je optuženi Marko Radić pored odgovornosti za udruženi zločinački poduhvat i komandne odgovornosti, optužen i po principu individualne (neposredne i personalne) odgovornosti.

14. Pored toga, branilac se posebno osvrnuo na događaje od 09.05.1993 godine i 30.06.1993 godine, ističući da je zona odgovornosti jedinice kojom je komandovao Marko Radić, 09.05.1993. godine bila izvan područja zahvaćenog napadom HVO-. Međutim, 30.06.1993 godine, dolazi do napada i zauzimanja većeg dijela Bijelog Polja od strane ABiH, linija odbrane se raspada, a mjesto Vojno prema navodima branioca od tog datuma nije više bilo u zoni odgovornosti Prve bojne, čiji je zapovjednik bio optuženi Radić. Obzirom da se mjesto i logor Vojno nalazio u dubini terena područja Bjelog Polja, odbrana je istakla da je obezbjeđenje tog djela Bijelog Polja davala vojna i civilna policija, a ne oružane formacije HVO, odnosno konkretno Prva bojna Druga brigade, jer oružane formacije ne poznaju zone odgovornosti po dubini, nego samo po širini terena.

15. U odnosu na opšte elemente krivičnog dijela zločini protiv čovječnosti, branilac prvooptuženog smatra da isti u toku postupka nisu dokazani, posebno ne postojanje široko rasrostranjenog i sistematičnog napada usmjerenog protiv civilnog bošnjačkog stanovništva. Nadalje, odbrana je ukazala da Tužilaštvo nije van svake razumne sumnje dokazalo da je optuženi Marko Radić počinio bilo koju inkriminaciju koja mu se stavlja na teret u okviru krivičnog djela zločina protiv čovječnosti. Prema navodima odbrane, Tužilaštvo također, nije van svake razumne sumnje dokazalo da je Radić bio zapovjednik diverzantske jedinice „Ivan Stanić Čićo“, da je naređivao hapšenja civilnog stanovništva, koja su po mišljenju odbrane vršena od strane samovoljnih grupa, zatim da je učestvovao u formiranju zatvora Vojno, odnosno da je učestvovao u nezakonitom zatvaranju muškaraca, zatočenika iz Heliodroma, koji su dovodeni u Vojno na prinudni rad.

16. Dalje, odbrana smatra da optužba nije dokazala da je optuženi bio neposredno nadređen i imao kontrolu nad zapovjednikom Mariom Mihaljem i njegovim zamjenikom Draganom Šunjićem, Mirkom Vračevićem i drugim zatvorskim stražarima i vojnicima koji su radili u zatvoru. U toku svog izlaganja branilac je napomenuo da njegova završna riječ u cjelosti podržava završnu riječ koja je data u prvostepenom postupku od strane advokata Dragana Barabarića. Na kraju, odbrana je predložila da Sud optuženog Radića oslobodi od bilo kakve krivične odgovornosti.

17. Optuženi Marko Radić u završnoj riječi je izjavio da se pridružuje završnoj riječi svog branioca.

(c) Završna riječ odbrane drugooptuženog Dragana Šunjića

18. Branilac drugooptuženog Dragana Šunjića, advokat Midhat Kočo u završnoj riječi je istakao da Tužilaštvo u toku glavnog pretresa nije ni na nivou indicija dokazalo da je drugooptuženi Šunjić počinio inkriminacije koje su mu optužbom stavljene na teret. Stav je odbrane da optužba postupa suprotno osnovnim načelima izraženim kroz odredbe člana 1. i člana 2. ZKP BiH, kada u uvodnom dijelu opštih inkriminacija, optuženom stavlja na teret da je u periodu od avgusta 1993. godine do marta 1994. godine, u tri različita svojstva (dozapovjednik logora, pripadnik borbene jedinice i diverzant) počinio krivično djelo koje tempore criminis nije postojalo. Branilac je naveo da predmetna optužnica sadrži činjenični opis radnji izvršenja krivičnih djela za koja se tereti optuženi Šunjić, ali da je evidentno da se radi o alternativno/kumulativnom optuženju, što je domaćim zakonodavstvom strogo zabranjeno. Prema navedenom, odbrana osporava i primjenu KZ BiH iz 2003. godine, jer smatra da na ovaj način dolazi do povrede načela zakonitosti.

19. U odnosu na konkretne inkriminacije koje se odnose na optuženog, odbrana tvrdi da nedvojbeno iz vojnog kartona optuženog proizilazi da je prije 15.09.1993. godine optuženi bio vojni policajac, potom da je 30.09.1993. godine preveden u pričuvni sastav OS HZ-HB, te da optuženi nema nikakav čin, odnosno da nije bio niti zapovjednik, niti dozapovjednik zatvora u Vojnom. Za dokumente koje je Tužilaštvo prezentovalo, a kojima se dokazuje suprotno, odbrana drugooptuženog tvrdi da su falsifikati. Takođe, odbrana tvrdi da je u 10., 11. i 12. mjesecu 1993. godine, optuženi bio daleko od prve borbene linije i da je kao stražar boravio na sječi šume. Odbrana konstatuje da Tužilaštvo nije uspjelo van razumne sumnje da dokaže da je Dragan Šunjić bio de jure i de facto zamjenik zapovjednika zatvora Vojno, kao i da je bio pripadnik diverzantske jedinice „Ivan Stanić Ćićo.“ Na osnovu svega, branilac predlaže da se optuženi Šunjić u cjelosti oslobodi krivične odgovornosti.

20. Drugooptuženi Dragan Šunjić je u uvodnom djelu završne riječi istakao stav da je ovaj postupak montiran od strane svjedokinje Saje Ćorić i drugih. Iscrpno analizirajući iskaze saslušanih svjedoka i dovodeći ih u vezu sa konkretnim inkriminacijama, optuženi je ustvrdio da Tužilaštvo nije van svake razumne sumnje dokazalo da je on učestvovao u osnivanju zatvora, niti u bili kojoj radnji izvršenja krivičnih djela koja mu se optužnicom stavljaju na teret, te da on nije bio u prilici da odlučuje ko će biti ratni vojni zarobljenik. S tim u vezi optuženi je naglasio da je samo jedne prilike po nalogu Mire Andrića, a naredbi Marija Mihalja doveo zatvorenike u Vojno.

Takoder, istakao je da nije pripadao jedinici koja je vršila hapšenja po gradu Mostaru u kritičnom periodu 1993.godine, te da mu zapovjednik nije bio optuženi Marko Radić.

21. Generalno posmatrajući, drugooptuženi je prigovarao istinitosti iskaza svih svjedoka Tužilaštva BiH, kao i velikom broju materijalnih dokaza. Optuženi Šunjić je prigovorio i odluci Suda da se ponovo ne preslušavaju svi iskazi svjedoka Tužilaštva i odbrane koji su dati u provostepenom postupku. Također, optuženi je naveo da prilikom ispitivanja svjedoka AI pred prvostepenim vijećem on nije imao adekvatnu odbranu. Pored toga, optuženi Šunjić se posebno osvrnuo na ubistvo Nurke Enesa i silovanje svjedokinje AG za koja djela se lično tereti, ističući da su dokazi Tužilaštva koji su predloženi radi dokazivanja ovih optužbi, manjkavi, protivrječni i neistiniti.

22. Dalje, drugooptuženi osporava primjenu Krivičnog zakona BiH iz 2003. godine i naglašava da bi, i ako bude osuđen, kazna trebala biti izrečena prema zakonu koji je važio u vrijeme izvršenja krivičnog djela. Na kraju, drugooptuženi zaključuje da mu se predmetna krivična djela ne mogu staviti na teret, jer je u vrijeme za koje se tereti u optužnici bio samo vojni policajac, pa potom, običan vojnik ili stražar, te da nije bio nikakav zapovjednik i da ni o čemu nije odlučivao, pa samim tim nije ni mogao spriječiti Maria Mihalja u nekim nečasnim radnjama, ukoliko ih je Mario Mihalj počinio. Na kraju predlaže da ga Sud oslobodi krivične odgovornosti.

(d) Završna riječ odbrane trećeoptuženog Damira Brekala

23. Odbrana trećeoptuženog Damira Brekala, na početku završne riječi predložila je da se žalba na prvostepenu presudu koju je uložila odbrana trećeoptuženog uzme kao dodatak završne riječi. Branilac Slavko Aščerić, u svojoj završnoj riječi je istakao da u toku dokaznog postupka Tužilaštvo nije dokazalo da je optuženi počinio krivično djelo za koje se tereti. Odbrana nalazi da je napad od 09.05.1993. godine, na koji Tužilaštvo ukazuje, sporan iz razloga jer nije jasna veza između tog napada i dešavanja u Vojnom kao jednoj mikro lokaciji, te da ni jedan od zatočenika logora Vojno nije uhapšen kao posljedica napada od 09.05.1993., godine, već napada od 30.06.1993. godine, kada su Bošnjaci civili uhapšeni, ali isključivo radi razmjene za Hrvatske civile. Navodeći ove činjenice, odbrana smatra da Tužilaštvo nije dokazalo postojanje opštih elemenata bića krivičnog dijela zločina protiv čovječnosti, odnosno postojanje široko rasprostranjenog i sistematičnog napada, kao i koje radnje optuženog ukazuju da je bio dio tog napada. Odbrana također, osporava i to da je postojao zajednički plan da se napad izvrši, te da je optuženi znao za taj napad, odnosno da je kao obični vojnik imao namjeru i bio svjesni učesnik istog. Također branilac je naveo da od 48 svjedoka Tužilaštva BiH, 32 svjedoka nisu vidjela, niti bilo što znaju o optuženom Brekalo Damiru, čime se po braniocu, samo još više potkrijepljuje njegova tvrdnja da napada od strane HVO nije ni bilo, već da su pripadnici ABiH izvršili napad 30.06.1993. godine. Potom se branilac osvrnuo na iskaze svjedoka u kojim se spominje optuženi Damir Brekalo, smatrajući ih manjkavim, kontradiktornim i protivrječnim.

24. I odbrana trećeoptuženog smatra da je primjena Krivičnog zakona BiH iz 2003. neprihvatljiva, jer je za optuženog blaži Krivični zakon SFRJ koji je važio u inkriminisanim periodu. Prema navodima odbrane, optuženi ne može biti oglašen krivim za napad na civilno

bošnjačno stanovništvo, jer su u to vrijeme optuženi i njegova cijela porodica bili Bošnjaci – Muslimani. U odnosu na kaznu koju je predložilo Tužilaštvo, odbrana smatra da je ista prestroga, kada se poredi sa praksom MKSJ. Budući da Tužilaštvo nije van svake razumne sumnje dokazalo da je optuženi Brekalo počinio krivično djelo koje mu se izmjenjenom optužnicom stavlja na teret, odbrana predlaže da se oslobodi krivične odgovornosti.

25. Optuženi Damir Brekalo u završnoj riječi je naveo da u potpunosti prihvata završnu riječ svoga branioca, te se pozvao na svoju završnu riječ datu u provostepenom postupku.

(e) Završna riječ odbrane četvrtooptuženog Mirka Vračevića

26. Odbrana četvrtooptuženog Mirka Vračevića, po advokatu Danilu Mrkaljeviću, u završnoj riječi je istakla da optužba u toku glavnog pretresa, ni pored obilja izvedenih dokaza, nije dokazala postojanje krivičnog djela koje se stavlja na teret optuženima, a posebno onih djela i radnji koja se stavljaju na teret optuženom Mirku Vračeviću. Pored toga odbrana je istakla da u cijelosti ostaje kod svih navoda iznesenih u žalbi na prvostepenu presudu. Ova odbrana se priključila izlaganju ostalih branilaca u dijelu u kome se govori o pravilnosti optužnice i njene sadržine, te dodaje da radnje optuženih nisu konkretizovane, kao i da optuženi Vračević, kao stražar nije mogao počinuti krivična djela koja podrazumjevaju planiranje i naređivanje.

27. Odbrana nije osporavala pripadnost optuženog Vračevića Prvoj bjelopoljskoj Bojnoj HVO-a u vremenu od 30.06.1993. godine, te da je u relevantnom periodu bio stražar u Vojnom. Međutim, odbrana smatra da ta činjenica nikako ne može predstavljati krivično djelo i da je optuženi kao stražar obavljao legitiman zadatak, te da to ne može biti pokazateljem njegove svijesti o nekim zločinima koja su se možda i činila, a posebno ne svijesti o postojanju široko rasprostranjenog i sistematičnog napada, čime odbrana osporava postojanje opštih elemenata bića krivičnog djela zločina protiv čovječnosti. Odbrana se osvrnula i na pojedinačne tačke optužnice i izvedene dokaze Tužilaštva BiH, osporavajući ih. Odbrana tvrdi da optuženi nije ni na koji način imao značajnu ulogu u osnivanju logora, niti u utvrđivanju službenog režima koji se tamo provodio nad zatvorenicima, a da su dokazi pokazali da optuženi Vračević kao stražar, s obzirom na njegovo zdravstveno stanje, nije, niti je mogao imati presudan značaj na eventualne počinioce krivičnih djela u logoru Vojno.

28. Također, odbrana je navela da optužba nije navela konkretne činjenice o udruženom zločinačkom poduhvatu, te da nije jasno da li se radi o posebnom krivičnom djelu ili obliku odgovornosti. S tim u vezi odbrana smatra da se konkretan predmet optužbe može raspraviti samo primjenom saizvršilaštva, uz utvrđivanje individualne odgovornosti svakog optuženog.

29. Dalje, u pogledu primjene materijalnog zakona, stav je odbrane da se krivično djelo treba kvalifikovati u skladu sa odredbama KZ SFRJ, koji je važio u vrijeme počinjenja inkriminisanih radnji. Na kraju, odbrana se osvrnula i na odluku Apelacionog vijeća da se prijedlog odbrane za prekidanjem postupka u odnosu na optuženog Vračević Mirka odbije, iznoseći pri tom svoje viđenja izvršenih vještačenja zdravstvenog stanja optuženog. S tim u vezi odbrana smatra da se

zbog duševnog oboljenja optuženi Mirko Vračević nije mogao adekvatno braniti, jer nije mogao shvatiti značaj ovog postupka, te predlaže da se optuženi oslobodi krivice.

30. U svojoj završnoj riječi branilac optuženog Mirka Vračevića, advokat Rade Golić naveo je olakšavajuće okolnosti na strani optuženog koje Vijeće treba da uzme u obzir prilikom odmjeravanja kazne u slučaju osuđujuće presude.

31. Optuženi Mirko Vračević je u svojoj završnoj riječi naveo da u toku obavljanja funkcije stražara u logoru Vojno nije primio niti jednu naredbu od optuženog Marka Radića. Također, istakao je da nije počinio niti jednu inkriminisanu radnju koja mu se optužnicom stavlja na teret, već naprotiv, da je pomagao zatočenicima u logoru Vojno. Pored toga, optuženi je naveo da je Mario Mihalj imao glavnu ulogu u logoru Vojno, da su mu se svi morali pokoravati i oslovljavati sa „gospodine zapovjedniče“. Dalje, optuženi je naveo da je povremeno stražario na mjestima gdje su boravili žene i djeca. Posebno je istakao svoje loše zdravstveno stanje.

32. Na kraju je izjavio da u potpunosti prihvata završnu riječ svoga branioca, te da nije kriv za djelo koje mu se stavlja na teret.

(f) Završna riječ svjedokinje X

33. Apelaciono vijeće je imalo u vidu i završnu riječ koju je svjedokinja X u ime oštećenih dala u prvostepenom postupku. Svjedokinja je istakla da zlo koje ljudi počinje živi i nakon njih, jer većina žrtava logora Vojno i danas pati, osjeća traume i pati od posttraumatskog stresa, te da počinjeno zlo nije zaboravljeno, niti se može zaboraviti. To su potvrdila svjedočenja mnogih žrtava. Postavlja se pitanje, da li su to optuženi uradili samo zato što je imala drugačije ime i prezime, kao što su to imali i drugi zatvorenici, što su bili drugačiji, druge nacionalnosti? Svjedokinja ističe da je to bio jedini razlog, te da upravo zato treba da odgovaraju Radić, Šunjić, Brekalo i Vračević. Svjedokinja dalje navodi da su pripadnici HVO planski, sistematski i nezakonito hapsili civile Muslimane, među kojim su bili ona i njena porodica i odvodili ih u već formirani logor u Vojnom. Nju su odvojili od majke, brata i sestre, zlostavljali je, nakon čega je i ranjena. Uzeli su joj djetinstvo, mladost, ali i majku koja je teško obolila, tako da i sada ima ozbiljne zdravstvene probleme. Svjedokinja tvrdi da su optuženi odgovorni jer su kršili osnovna ljudska i humanitarna prava i brutalno se izživljavali nad civilima. Zatvorili su ih u neuslovnim prostorijama u naselju Vojno i tu ih zlostavljali, fizički, psihički i seksualno. Optuženi se nisu obazirali na bol žrtava. Još uvijek osjeća strah od onoga što je prošla i što su joj učinili. Također, svjedokinja je istakla da iz obaveze prema svim žrtvama koje nisu preživjele, iz moralne obaveze prema svim ženama, majkama, djevojkama koje su prošle torture u logoru Vojnom, iz obaveze prema djeci, koja zbog zatvaranja u Vojnu nisu imali normalno djetinstvo, poziva Sud da donese pravičnu odluku i optuženim izrekne maksimalnu kaznu, kao jedinu kaznu koja je pravična i adekvatna počinjenim zločinima.

B. IZVEDENI DOKAZI

1. Dokazi Tužilaštva BiH

34. U toku drugostepenog pretresa Apelaciono vijeće je shodno odredbi člana 317. ZKP BiH, prihvatilo sve dokaze Tužilaštva i odbrane izvedene tokom prvostepenog postupka. Brojne iskaze svjedoka vijeće je preslušalo u sudnici u prisustvu strana u postupku i branilaca optuženih, a ostale, rukovodeći se principom ekonomičnosti, van sudnice, te izvršilo uvid u sve materijalne dokaze, na koji način su svi dokazi koji su prethodno izvedeni pred prvostepenim vijećem ušli u dokaznu građu, tako da je ova presuda donešena na temelju svih tih dokaza, kao i novih, dodatnih dokaza, izvedenih neposredno pred drugostepenim vijećem.

35. Na taj način su kao subjektivni dokazi Tužilaštva prihvaćeni iskazi sljedećih svjedoka: „AI“, Saje Ćorić, svjedoka „152“, svjedoka „A“, svjedoka „J“, svjedoka „C“, svjedoka „F“, svjedoka „E“, svjedoka „D“, svjedoka „R“, svjedoka „AD“, svjedoka „AK“, svjedoka „AA“, svjedoka Mačković Ramiza, Dike Ćurić, Azera Handžar, Ramiza Bebanić, svjedoka „AL“, Semira Humačkić, svjedoka „151“, Trtak Hasana, svjedoka „K“, Šogolj Ibrahima, Kožul Slavka, Ibrahimović Redže, Dragana Galić, svjedoka „AF“, Humačkić Zulfe, Damira Lukić, svjedoka „153“, Stanka Božića, Dautbegović Aziza, svjedoka „AH“, svjedoka „AE“, Huse Mehremića, svjedoka „L“, svjedoka „X“, svjedoka „154“, svjedoka „B“ svjedoka Aziza Suljević, Hamze Leto, Arnela Šahurić, Ivice Rotim, Miralema Omanović.

36. Prihvaćeni su i nalazi i mišljenja koje su u toku prvostepenog postupka dali vještaci: Dr. Haso Sefo (vještačenje neurohirurškog stanja optuženog Brekala), vještak Alma Bravo-Mehmedbašić (vještačenje svjedoka AG) i vještak Senadin Ljubović (vještačenje optuženog Brekala Damira).

37. Nadalje, vijeće je prihvatilo i materijalne dokaze Tužilaštva, izvedene tokom prvostepenog postupka, i to: Zapisnik o saslušanju zaštićenog svjedoka „AI“ sastavljen u Tužilaštvu BiH dana 10.10.2006. godine pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Medicinska dokumentacija – Nalaz i mišljenje specijaliste za bolesnika „AI“ sačinjena od strane Regionalnog medicinskog centra „Dr Safet Mujić“ Mostar, pod brojem 3760, od 13.09.1996. godine; Medicinska dokumentacija – Nalaz i mišljenje specijaliste za bolesnika „AI“ sačinjena od strane Regionalnog medicinskog centra „Dr Safet Mujić“ Mostar, pod brojem 6216/06, od 16.11.2006. godine; Medicinska dokumentacija za svjedoka „AI“ – nekompletne fotokopije; Spisak osoba koje su dana 14.08.1993. godine razmjenjene iz logora Vojno, pod brojem 1-5-10/96, sačinjen od strane Inicijativnog odbora žena logorašica logora „Vojno“ Bijelo Polje od 01.05.1996. godine; Otpusnica iz bolnice na ime Saje Ćorić pod brojem 562/97, izdata od strane Opšte hirurške bolnice Mostar; Medicinska dokumentacija - Radiologijski nalaz i mišljenje za osobu Saju Ćorić, sačinjena od strane Kliničke bolnice Mostar (Služba za radiologiju), pod brojem 4458, od 22.08.1997. godine; Medicinska dokumentacija - Radiologijski nalaz i mišljenje za osobu Saju Ćorić, sačinjena od strane Kliničke bolnice Mostar (Služba za radiologiju), pod brojem 4458 od 22.08.1997. godine; Medicinska dokumentacija - Nalaz i mišljenje specijaliste za bolesnika Saju Ćorić, sačinjena od strane Regionalnog medicinskog centra Mostar (Služba za hirurške bolesti), pod brojem 65/97, od

25.08.1997. godine; Medicinska dokumentacija - Radiologijski nalaz i mišljenje za osobu Saju Ćorić, sačinjena od strane Kliničke bolnice Mostar (Služba za radiologiju), pod brojem 4606, od 19.09.1997. godine; Otpusno pismo na ime Saje Ćorić, pod brojem 585, izdato od strane Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu (Klinika za neurohirurgiju); Medicinska dokumentacija - Nalaz i mišljenje za osobu Saju Ćorić, sačinjena od strane Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu (Institut za radiologiju), od 14.07.1998. godine; Zapisnik o saslušanju svjedoka Saje Ćorić, sastavljen u Tužilaštvu BiH od 15.05.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka Saje Ćorić, sastavljen u Tužilaštvu BiH od 07.12.2006. godine, pod brojem KT-RZ-200/06, sa prevodom na engleski jezik; Otpusnica iz bolnice na ime svjedoka pod pseudonimom „152“, pod brojem 326/00, izdata od strane RMC „Dr Safet Mujić“, O.J. Bolnica za hirurške bolesti, Služba za hirurške bolesti; Otpusno pismo na ime svjedoka „152“, pod brojem 70, izdato od strane Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu; Medicinska dokumentacija na ime svjedoka „152“, pod brojem 221/00, sačinjena od strane RMC „Dr Safet Mujić“, Odjel za patologiju i sudsku medicinu; Medicinska dokumentacija – Nalaz i mišljenje ljekara na ime svjedoka „152“, od 11.04.1996. godine; Foto-dokumentacija – fotografisanje ožiljaka svjedoka „152“ u Tužilaštvu BiH, pod brojem 17-13/1-7-19/06, sačinjena od strane Državne agencije za istrage i zaštitu, od 25.05.2006. godine (datum izrade 09.03.2006. godine); Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom „125“, sastavljen u Tužilaštvu BiH, od 25.05.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom „A“, sastavljen u sudu u Mostaru, kod istražnog sudije Zaimović Reufa, od 30.03.1996. godine, pod brojem Ki 4/95, sa prevodom na engleski jezik; Izjava svjedoka „A“ data istražiteljima MKSJ, od 26.02.2001. godine i 06.03.2001. godine; Zapisnik o saslušanju svjedoka „A“, sastavljen u Tužilaštvu BiH, od 19.05.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom „J“, sastavljen u sudu u Mostaru, kod istražnog sudije Halila Maksumića, od 29.03.1996. godine, pod brojem Ki 4/96, sa prevodom na engleski jezik; Izjava svjedoka „J“ data istražiteljima MKSJ, od 28.04.1997. godine; Zapisnik o saslušanju svjedoka „J“, sastavljen u Tužilaštvu BiH, od 30.06.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom „C“, sastavljen u Tužilaštvu BiH, od 23.05.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom „F“, sastavljen u sudu u Mostaru, kod istražnog sudije Halila Maksumića, od 09.04.1996. godine, pod brojem Ki 4/96, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka „F“, sastavljen u Tužilaštvu BiH, od 24.07.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Skica logora i terena oko logora Vojno, nacrtana od strane svjedoka pod pseudonimom „E“ od 24.09.2007. godine; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom „D“, sastavljen u Tužilaštvu BiH, od 24.05.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Izjava svjedoka pod pseudonimom „R“ data istražiteljima MKSJ, od 29.06.2002. godine sa prevodom; Spisak osoba u rukopisu svjedoka pod pseudonimom „AK“; Izjava pritvorenika koji su se vratili sa rada i boravka u logoru Vojno od 28.01.1994. godine, na kojoj je svjedok „AK“ vlastoručno označio svoj potpis na 8. strani izjave; Prevod izjave pritvorenika koji su se vratili sa rada i boravka u logoru Vojno od 28.01.1994. godine na engleski jezik (sa elektronskom ovjerom MKSJ-a); Izjava pritvorenika koji su se vratili sa rada i boravka u logoru Vojno od 28.01.1994. godine, na kojoj je označen potpis svjedoka Humačkić Semira na 8. strani izjave; Medicinska dokumentacija – Povijet bolesti i Otpusno pismo na ime Azera Handžara, pod brojem 430/0, sačinjeno od strane Regionalne ratne bolnice HVO Mostar; Medicinska dokumentacija – Potvrda kojom se potvrđuje da je Azer Handžar primljen u bolnicu na

liječenje, pod brojem 30-17-3-682/93, izdata od strane MC „Džemal Bijedić” Zenica, Regionalna bolnica Zenica, od 14.09.1993. godine; Spisak sačinjen od strane svjedoka Šogolj Ibrahima, na kojem se nalaze imena 75 lica ; Dnevnik sa Heliodroma – Škola i sala – Mostar, vođen od 16.09.1993. godine do 13.10.1993. godine; Zapisnik o saslušanju svjedoka Slavka Kožula, sastavljen u Tužilaštvu BiH, od 05.10.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka Damira Lukića, sastavljen u Tužilaštvu BiH, od 21.11.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Skica identifikovana od strane svjedoka pod pseudonimom „153”, sa ovjerom MKSJ; Zapovjed kojom se odobrava izuzimanje 50 pritvorenika SVIZ-a „Heliodrom” Mostar, pod brojem 02-4/3-01/01-1153/93, izdata od strane Hrvatske zajednica Herceg-Bosna, Hrvatsko vijeće odbrane, OZ JIH, Sektor odbrane Mostara, od 02.09.1993. godine; Zapovjed kojom se odobrava izuzimanje 50 pritvorenika SVIZ-a „Heliodrom” Mostar, pod brojem 02-4/3-04/2-933/93, izdata od strane Hrvatske zajednica Herceg-Bosna, Hrvatsko vijeće odbrane, OZ JIH, Sektor odbrane Mostara, od 19.08.1993. godine; Izvješće, pod brojem 02-12-13-37/94, sačinjeno od strane Uprave vojne policije, Konačište ratnih zarobljenika, od 31.01.1994. godine; u čijem prilogu se nalazi Zapisnici, sačinjeni od strane zapovjednika vojnog zatvora „Vojno”, Maria Mihalja, od 30.10.1994. godine; Izjava pritvorenika koji su se vratili sa rada i boravka u logoru Vojno od 28.01.1994. godine; Izvješće o obilasku zatvora, koja sadrži četiri izjave pritvorenika u prilogu, pod brojem 663/93, potpisano od strane ravnatelja SVIZ-a Stanka Božića, Središnji vojno-istražni zatvor, od 10.09.1993. godine; Izvješće za mjesec rujan 1993. godine upućeno načelniku Vojne policije, pod brojem 735/93, potpisano od strane ravnatelja SVZ-a Stanka Božića, Središnji vojni zatvor, od 02.10.1993. godine; Izvješće, pod brojem 685/93, potpisano od strane ravnatelja SVIZ-a Stanka Božića, Središnji vojno-istražni zatvor, od 18.09.1993. godine; Izvješće, pod brojem 698/93, potpisano od strane ravnatelja SVZ-a Stanka Božića, Središnji vojni zatvor, od 22.09.1993. godine; Izvješće, pod brojem 636/93, potpisano od strane ravnatelja SVIZ-a Stanka Božića, Središnji vojno-istražni zatvor, od 03.09.1993. godine; Spisak pritvorenika dovedenih 21.09.1993. godine, pod brojem 703(precrtano 675)/93, sačinjen od strane Središnjeg vojnog zatvora, od 23.09.1993. godine; Izvješće, pod brojem 698/93, potpisano od strane ravnatelja SVIZ-a Stanka Božića, Središnji vojni zatvor, od 22.09.1993. godine; Spisak pritvorenika iz Doljana i Savića koji se trenutno nalaze na radu ili na bolničkom liječenju, pod brojem 586/93, upućen Uredu za razmjenu zarobljenika, potpisan od strane doravantelja i zapovjednika SVIZ-a Josipa Praljka, Središnji vojno-istražni zatvor, od 25.08.1993. godine; Foto-dokumentacija – Razmjena i identifikacija leševa iz logora Vojno, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 11.04.1994. godine do 05.07.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela Tabaković Hamdije, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 10.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela Čilić Mustafe, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 10.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela Lulić Rasima, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 10.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela Sabitović Džemala, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 10.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela lica „NN 109“, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 10.04.1994. godine; Službena

zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela Nurko Nijaza, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 10.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela lica „NN 112“, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 25.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela lica „NN 113“, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 25.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela lica „NN 115“, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 25.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela lica „NN 116“, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 25.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela lica „NN 119“, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 25.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela lica „NN 120“, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 25.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela Omanović Arifa, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 27.04.1994. godine; Službena zabilješka o pregledu i identifikaciji tijela Dedajić Mesuda, sačinjena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 05.07.1994. godine; Crno-bijela fotografija tijela lica „NN 120“; Crno-bijela fotografija tijela lica „NN 120“; Crno-bijela fotografija tijela lica „NN 120“; Crno-bijela fotografija tijela lica „NN 108“; Crno-bijela fotografija tijela lica „NN 108“; Spisak zatočenika u zatočeničkom centru „Vojno“, pod brojem 01-306/94, sačinjen od strane SIS-a, Druga brigada, HVO – Zborno područje Mostar, od 13.01.1994. godine; Zahtjev, pod brojem 02-4/2-2-526/93, potpisan od strane načelnika Centra SIS-a Mostar Zorana Lasića, Ministarstvo Odbrane, Centar SIS-a Mostar, od 11.12.1993. godine; Lista zarobljenika u Vojnom, sastavljena 11.12.1993. godine; Izvješće o stanju u 2. brigadi, sačinjeno od strane Ivice Rotima, od 24.08.1993. godine; Spisak nazočnih muslimana u postrojbama Druge brigade HVO-a; Zapovjed pod brojem 02-2/1-01-1264/93 o formiranju bojne „Bijelo Polje“, izdata od strane Glavnog stožera HVO-a, od 03.07.1993. godine; Zapisnik o saslušanju svjedoka Ivice Rotima, sačinjen u Tužilaštvu BiH, od 25.10.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka Junuza Halilovića, sačinjen u Tužilaštvu BiH od 18.05.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka Junuza Halilovića, sačinjen u sudu u Zenici, kod istražnog sudije Zaimović Reufa, od 06.09.1996. godine, pod brojem Ki-6/96; Potvrda o ubistvu Hamdije Tabakovića, pod brojem 18/02-1684/96, izdata od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 27.05.1996. godine; Dopis Višem javnom Tužilaštvu Mostar o identifikaciji Hamdije Tabakovića, pod brojem KU 71/95, upućen od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije Mostar, od 27.05.1996. godine; Izvod iz matične knjige umrlih za lice pod imenom Hamdija Tabaković, pod brojem 04/II- izdat od strane Matičnog ureda, Gradsko područje Mostar – Stari Grad; Rješenje pod brojem 18/07-202-, kojim se odobrava naknadi upis smrti u matičnu knjigu umrlih za lice pod imenom Hamdija Tabaković, sačinjeno od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Mostar, od 27.05.1996. godine; Dopis Tužilaštvu BiH, Posebni odjel za ratne zločine, pod brojem 04/II-15-1558/06, upućen od strane Matičnog ureda, Gradsko

područje Mostar – Stari Grad, od 05.04.2006. godine; Izvod iz matične knjige umrlih za lice pod imenom Avdo Jelin, pod brojem 04/II-15-, izdat od strane Matičnog ureda, Gradsko područje Mostar – Stari Grad; Izvod iz matične knjige umrlih za lice pod imenom Ćorajević Husnija, pod brojem 04/II-15-3-, izdat od strane Matičnog ureda, Gradsko područje Mostar – Stari Grad; Prijava smrti za lice pod imenom Ćorajević Husnija, pod brojem 18/02-29-6/47-95, podnesena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Mostar, od 30.01.1995. godine; Izvod iz matične knjige umrlih za lice pod imenom Sabitović Džemal, pod brojem 04/II-15-3-, izdat od strane Matičnog ureda, Gradsko područje Mostar – Stari Grad; Prijava smrti za lice pod imenom Sabitović Džemal, pod brojem 18/02-29-6/85-95, podnesena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Mostar, od 11.09.1995. godine; Izvod iz matične knjige umrlih za lice pod imenom Začinović Aris, pod brojem 04/II-15-3-, izdat od strane Matičnog ureda, Gradsko područje Mostar – Stari Grad; Prijava smrti za lice pod imenom Začinović Aris, pod brojem 18/02-29-6/206-96, podnesena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Mostar, od 05.07.1996. godine; Izvod iz matične knjige umrlih za lice pod imenom Omanović Arif, pod brojem 04/, izdat od strane Matičnog ureda, Gradsko područje Mostar – Stari Grad; Prijava smrti za lice pod imenom Omanović Arif, pod brojem 18/02-29-6/103-96, podnesena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Mostar, od 05.01.1996. godine; Izvod iz matične knjige umrlih za lice pod imenom Ćakrama Asif, pod brojem 04/, izdat od strane Matičnog ureda, Gradsko područje Mostar – Stari Grad; Prijava smrti za lice pod imenom Ćakrama Asif, pod brojem 18/02-29-6/209-96, podnesena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti Mostar, od 30.07.1996. godine; Izvod iz matične knjige umrlih za lice pod imenom Dedajić Mensud, pod brojem 04/II-15-3-, izdat od strane Matičnog ureda, Gradsko područje Mostar – Stari Grad; Potvrda o smrti za lice pod imenom Dedajić Mensud, izdata od strane Ratne bolnice Mostar, od 07.07.1994.godine; Izvod iz matične knjige umrlih za lice pod imenom Ćakalović Željko, pod brojem 04/II-15-3-, izdat od strane Matičnog ureda, Gradsko područje Mostar – Stari Grad; Propratno pismo upućeno Tužilaštvu BiH od strane Matičnog ureda – Služba za opću upravu, društvene djelatnosti, boračko-invalidska zaštita i socijala pitanja Općine Jablanica, pod brojem 03-I/5-15-3-1081/06, od 25.04.2006. godine; Izvod iz matične knjige umrlih za lice pod imenom Čilić Mustafa, pod brojem 03-I/5-15-3-1079/06, izdat od strane Matičnog ureda Općine Jablanica, od 25.04.2006.godine; Zahtjev za upis u matičnu knjigu umrlih za lice pod imenom Čilić Mustafa, pod brojem 05/513-1-7/94, upućen od strane Komande 44. brdske brigade Jablanica, Armija BiH, od 03.08.1994. godine; Izvod iz matične knjige umrlih za lice pod imenom Lulić Rasim, pod brojem 03-I/5-15-3-1078/06, izdat od strane Matičnog ureda Općine Jablanica, od 25.04.2006.godine; Zahtjev za upis u matičnu knjigu umrlih za 3 lica, među kojima je i lice pod imenom Lulić Rasim, pod brojem 09/513-1-5/94, upućen od strane Komande 44. brdske brigade Jablanica, Armija BiH, od 26.07.1994. godine; Matični karton na ime Marka Radića, pod brojem 1064190359; Jedinični karton na ime Marka Radića, pod brojem 1064190359; Zapisnik o primopredaji dužnosti zapovjednika 2. brigade HVO-a Mostar, pod brojem 03-1472/93, sačinjen od strane Druge brigade Zbornog područja Mostar, od 22.12.1993.godine; Matični karton na ime Dragana Šunjića; Pristupnica Dragana Šunjića Udruzi dragovoljaca i veterana domovinskog rata HR H-B, od 28.05.1996. godine; Vojna iskaznica Dragana Šunjića, pod brojem 0026514; Matični karton na ime Damira Brekala, pod brojem 1064010564; Zapisnik sa sastanka zapovjednika bojni sa predstavnicima Općinske vlade održanog od 20.03.1993. godine, pod brojem 0-0013/93, sačinjen 26.03.1993. godine od strane Bojne „Tihomir Mišić“, 3. brigada HVO-a; Spisak vojaka Kažnjeničke bojne kojima treba izdati rješenje za stan, sačinjen od strane HVOa – Operativna zona

JIH, od 02.06.1993.godine; Spisak pripadnika Kažnjeničke bojne „Ivan Stanić Ćićo“, potpisan od strane zapovjednika Kažnjeničke bojne Marka Radića, od 27.06.1993. godine; Spisak za isplatu osobnih dohodaka za studeni 1993. godine, pod brojem 02-2/2-403-1144/93, sačinjen od strane Kažnjeničke bojne I ATJ, od 02.12.1993. godine; Zapovjed izdata od strane Druge brigade HVO-a – Zborno područje Mostar, pod brojem 02-582/94, potpisana od strane zapovjednika brigade Marka Radića, od 27.01.1994. godine; Zapovjed izdata od strane Druge brigade HVO-a – Zborno područje Mostar, pod brojem 02-1351/94, potpisana od strane zapovjednika brigade Marka Radića, od 06.03.1994. godine; Zapovjed kojom se odobrava izuzimanje 8 pritvorenika SVIZ-a „Heliodrom“ Mostar, pod brojem 02-4/3-01/01-1270/93, izdata od strane Hrvatske zajednica Herceg-Bosna, Hrvatsko vijeće odbrane, OZ JIH, Sektor odbrane Mostara, od 06.09.1993. godine; Zapovjed kojom se odobrava izuzimanje 6 pritvorenika SVIZ-a „Heliodrom“ Mostar, pod brojem 02-269/93, izdata od strane Hrvatske republike Herceg-Bosna, Hrvatsko vijeće odbrane, OZ JIH, Sektor odbrane Mostara, od 04.10.1993. godine; Izvješće, pod brojem 676/93, sačinjeno od strane Središnjeg vojno-istražnog zatvora, od 14.09.1993.godine; Spisak sa 58 imena zatvorenika sa ličnim podacima, podacima o njihovom uhićenju i boravku u logoru Vojno; Spisak ratnih i civilnih zarobljenika koji su od strane MOS-a poginuli na radu, pod brojem 02-4/3-12-15/94, upućen Uredu za razmjenu od strane vojne policije – Konačište ratnih zarobljenika, od 06.01.1994. godine; Informacija o stanju u KRZ „Heliodrom“, pod brojem 02-4-1/94-112, klasa 804-01/94-01, sačinjena od strane Sektora sigurnosti Ministarstva odbrane Hrvatske republike Herceg-Bosne, od 03.02.1994. godine; Zahtjev za provjeru navoda iz Izvješća o posjeti MKCK Konačistu ratnih zarobljenika, pod brojem 02-4-1/94-104, klasa 003-01/94-01, upućen od strane Sektora sigurnosti Ministarstva odbrane Hrvatske republike Herceg-Bosne, od 31.01.1994. godine; Informacija „A“, pod brojem 02-4/2-2-477/93, u vezi sa razmjenom civila koja je izvršena 02.12.1993. godine u Vojnu, sačinjena od strane Ministarstva odbrane, Centar SIS-a Mostar, od 03.12.1993. godine; Izjava u vezi zahtjeva dj.br. 05.167/93 od 22.07.1993. godine, sačinjena od strane Bjelopoljske Prve bojne, potpisana od strane zapovjednika bojne Marka Radića, od 31.07.1993. godine; Rješenje, pod brojem 03-8/1-7-203-111, kojim se odobrava promjena osobnog imena Brekalo Emir, izdato od strane Policijske stanice Mostar, Policijska uprava Mostar, Odjel Unutarnjih poslova, od 28.09.1993. godine, sa propratnim pismom Uprave za administraciju i potporu MUP-a Hercegovačko-neretvanske županije, pod brojem 02-03/1-5-09-2-1009/06, upućenim Tužilaštvu BiH, od 14.06.2006. godine; Presuda Županijskog-Kantonalnog suda u Mostaru, kojom se Dragan Šunjić oglašava krivim za krivično djelo ubistva u pokušaju, pod brojem K-2/05, od 22.03.2005 godine; Presuda Vrhovnog suda Federacije BiH kojom se presuda Županijskog-Kantonalnog suda u Mostaru broj K-2/05 od 22.03.2005. godine preinačava u odluci o kazni, od 07.07.2005. godine, pod brojem Kž-258/05, sa propratnim pismom Vrhovnog suda Federacije BiH upućenim Tužilaštvu BiH, pod brojem 070-0-Su-00 1251, od 26.06.2006. godine; Rješenje Komisije za uvjetni otpust Vlade Federacije BiH kojim se Dragan Šunjić pušta na uvjetni otpust, pod brojem 05-12-366/06, od 12.04.2006. godine; Presuda Višeg suda u Mostaru kojom se potvrđuje presuda Osnovnog suda u Mostaru broj K.1/96 od 24.07.1996. godine, pod brojem Kž. 14/96, od 22.04.1997. godine; Presuda Općinskog suda I Mostar kojom je Damir Brekalo oglašen krivim za kazneno djelo Teška djela protiv opće sigurnosti ljudi i imovine, pod brojem K.30/98, od 26.11.2001. godine; Presuda Županijskog suda u Mostaru kojom se potvrđuje presuda Općinskog suda I Mostar broj K.30/98 od 26.11.2001. godine, pod brojem Kž 23/02, od 06.02.2002. godine; Foto-dokumenatcija sačinjena povodom pretresa stana i ostalih prostorija u vlasništvu Marka Radića, izvršenog u Mosatru dana 02.06.2006. godine, pod brojem 17-14/1-7-21/06, izrađena 26.07.2006. godine, sa propratnim pismom Državne agencije za

istrage i zaštitu upućenim Sudu BiH, pod brojem 17-04/2-04-2-310-28/06, od 31.07.2006. godine; Zapisnik Tužilaštva BiH, broj Kt-RZ-95/05 od 19.07.2006 o otvaranju i pregledu privremeno oduzetih predmeta i dokumentacije; Propratno pismo SIPA-e br. 17/04/2-04-2-310-20/06 od 06.07.2006 sa Fotodokumentacijom SIPA-e br. 17-02/8-04-1-08/06 od 02.06.2006; Pretres kuće Dragana Šunjića; Dopis Tužilaštva BiH broj KT-RZ-95/05 od 7.06.2006. godine upućen Sudu BiH koji sadrži službeni izvještaj SIPA-e o pretresanju prostorija i privremenom oduzimanju predmeta; Propratno pismo SIPA-e br. 17-04/2-04-2-310-12/06 od 05.06.2006 sa Službenim izvještajem SIPA-e br. 17-04/2-04-2-310-11/06 od 05.06.2006 o postupanju po naredbi Suda BiH broj X-KRN-05/139 od 02.06.2006; Zapisnici SIPA-e o pretresu stana Marka Radića, drugih prostorija i pokretnih stvari br. 17-04/2-04-2-7/06, br. 17-04/2-04-2-7-1/06 i br. 17-04/2-04-2-7-2/06- sve od 02.06.2006; Potvrde SIPA-e o privremeno oduzetim predmetima br. 17-04/2-04-2-24/06, br. 17-04/2-04-2-27-1/06, i br. 17-04/2-04-2-24-2/06- sve od 02.06.2006; Naredba Suda BiH br. X-KRN-05/139 od 02.06.2006 za pretres; Zapisnik SIPA-e o pretresu stana Damira Brekala, drugih prostorija i pokretnih stvari br. 17-04/2-04-2-10/06 od 02.06.2006; Potvrda SIPA-e o privremenom oduzimanju predmeta br. 17-04/2-04-2-25/06 od 02.06.2006. god.; Zapisnik SIPA-e o pretresu stana Dragana Šunjića, drugih prostorija i pokretnih stvari br. 17-04/2-04-2-8/06 od 02.06.2006; Potvrda SIPA-e o privremenom oduzimanju predmeta br. 17-04/2-04-2-26/06 od 02.06.2006; Naredba Suda BiH br. X-KRN-05/139 od 02.06.2006; Zapisnik SIPA-e o pretresu stana Franje Radića, drugih prostorija i pokretnih stvari br. 17-04/2-04-2-9/06 od 02.06.2006; Potvrda SIPA-e o privremenom oduzimanju predmeta br. 17-04/2-04-2-28/06 od 02.06.2006; Naredba Suda BiH br. X-KRN-05/139 od 02.06.2006 (2 primjerka naredbe); Propratno pismo koje je sačinila SIPA br. 17-04/2-04-2-310-30/06-BK od 06.09.2006 sa Zapisnikom SIPA-e o očevidu br. 17-04/2-04-2-310-30/06 od 18.07.2006; Naredba za pretresanje prostorija koju je izdao Sud BiH pod br. X-KRN-05/139 od 02.06.2006.god.; Propratno pismo koje su sačinili djelatnici SIPA-e pod br. 17-02/8-04-1-921/06 od 25.08.2006 sa fotodokumentacijom objekata u naselju Vojno br. 17-02/8-04-16/06 od 17.07.2006. god.; Crtež lica mjesta sa skicom objekta br.1 (kuća) u naselju Vojno koji su sačinili djelatnici SIPA-e br. 17-02/8-04-16.2/06 od 17.07.2006. god.; Crtež lica mjesta sa skicom objekta br.2 (kuća) u naselju Vojno koju su sačinili djelatnici SIPA-e br. 17-02/8-04-16.1/06 od 17.07.2006. god.; Crtež lica mjesta sa skicom objekta br.3 (garaža) u naselju Vojno koju su sačinili djelatnici SIPA-e br. 17-02/8-04-16/06 od 17.07.2006. god.; Zapisnik o preslušanju Marija Mihalja, koji je sačinila Uprava vojne policije, Odjela za suzbijanje kriminaliteta Odsjeka Mostar br. 02-4/3-03-S1651/93 od 08.07.1993; Otpusno pismo na ime svjedoka pod pseudonimom „X“, pod brojem 259/0, sačinjeno od strane Regionalne ratne bolnice HVO Mostar sa medicinskom dokumentacijom na ime svjedoka „X“; Nalaz i mišljenje timskog psihijatrijskog vještačenja doktora KCU Sarajevo u vezi psihičkog stanja svjedokinje sa pseudonimom „AG“, sa Naredbom za psihičko i psihijatrijsko vještačenje Tužilaštva BiH, pod brojem KT-RZ-95/05, od 14.02.2008. godine, sa priložima, uz propratno pismo Tužilaštva BiH, pod brojem KT-RZ-95/05, od 22.02.2008. godine; Potvrda o rješavanju stambenog pitanja vojnicima Prve bojne Bijelo Polje od dana 24.05.1993. godine, koju je potpisao Marko Radić; Izjava koju je dao Upravi vojne policije, Odjelu za suzbijanje kriminaliteta Odsjeka Mostar, Ivica Kolobara dana 08.07.1993. godine pod brojem 02-4/3-03-81657/93; Zahtjev za davanje suglasnosti za izmještanje vojnika iz Prve bojne od 07.12.1993. godine, broj 04-127/93 koji je za potpisao B.Božić za Marka Radića kao zapovjednika Prve bojne; Ovjerena kopija jedne stranice iz vojne evidencije vojnih obaveznika na kojoj se pod brojem 2080 nalazi ime Rudo Ravlić; Službena zabilješka koju je sačinio djelatnik SIS-a Ivica Leko dana 23. studenog 1993. godine pod brojem 01-2424/93; Originalno propratno pismo broj 17-

04/2-04-2-1155 od 25.01.2007. godine uz fotodokumentaciju sačinjenu od strane djelatnika SIPA, a odnosi se na pretresanje kuće Mirka Vračevića; Orginalan vojna knjižica broj 0026494 od 4.11.1995. god izdata na ime Mirka Vračevića; Izvod iz vojne evidencije za Mirka Vračevića od 01.02.2008. godine, broj 07-03-88-2/07 koji je izdalo Fedearlno misnistarstvo za pitanje branitelja i invalida domovinskog rata; Ovjerena kopija jedne stranice iz vojne evidencije vojnih obaveznika na kojoj se pod brojem 1750 nalazi ime Mirko Vračević; Dopis od 08.02.2008.god koji je izdao MUP-a HNK-a pod broj 02-02/3-1-04-96-15/08 IZ, a odnosi se na prijavu smrti Jelovac Mustafe; Prijava smrti na ime Jelovac Mustafa koja je sačinjena u MUP-u Mostar dana 8.11.1994. god. pod brojem 187/02-29-6/36-94; Dopis od 21.01.2008. godine, broj 04/5-13-274/08 koji je sačinjen od strane Službe za upravu i društvenu djelatnost, a odnosi se na prijavu smrti Halilović Salima; Izvod iz matične knjige umrlih na ime Halilović Salima, broj 04/6-13-2-587/08 od 21.1.2008. godine koji je izdao matični ured u Zavidovićima; Rješenje o utvrđivanju smrti Halilović Salima, broj 31/96 od 28.04.1997. godine koje je izdao Općinski sud u Zavidovićima; Dopis Instituta za nestale osobe BiH, broj 01-40-125/2008 od 28.01.2008. god., a odnosi se na slijedeće osobe: Hodžić Ibrahim, Jelovac Mustafa, Omanović Humija, Nurko Enes, Salman Mensud, Kajtazi Enver, Kahrić Mustafa i Halilović Salih; Dopis koji je sačinjen u Matičnom uredu Mostar dana 30.01.2008. godine pod broj 04/1-II-15-184/08, a odnosi se na Nurko Enesa, Kahvić Mustafu, Hodžić Ibrahima koji se ne nalaze u matičnoj evidenciji umrlih, te potvrđena evidencija upisa u matičnoj knjizi umrlih za Salman Mensuda i Jelovac Mustafu; Izvod iz matične knjige umrlih na ime Salman Mensuda, broj 04/1-II-15-3-192/2008 od 30.1.2008. godine koji je izdao matični ured u Mostaru; Prijava smrti na ime Salman Mensuda koja je sačinjena u MUP-u Mostar dana 14.03.1996. god. pod brojem 187/02-29-6/116-96; Izvod iz matične knjige umrlih na ime Jelovac Mustafa, broj 04/1-II-15-3-193/2008 od 30.1.2008. godine koji je izdao matični ured u Mostaru; Ovjerena kopija matičnog kartona o vojnoj evidenciji za ime Božić (Ivana) Branko od 11.3.1975. godine sa promjenom podataka od 02.11.1992. god., 1.1.1994 god. i 19.04.1994.god.; Ovjerena kopija matičnog kartona o vojnoj evidenciji za ime Tinjak Nedžada; ovjerena kopija matičnog kartona o vojnoj evidenciji za ime Sušac Daria; Ovjerena kopija matičnog kartona o vojnoj evidenciji za ime Hadžiosmanović Amel; Ovjerena kopija matičnog kartona o vojnoj evidenciji za ime Ćorić Nedžad; Ovjerena kopija jedne stranice iz vojne evidencije vojnih obaveznika na kojoj se pod brojem 824 nalazi ime Kolobara(Stojana) Ivica; Ovjerena kopija matičnog kartona o vojnoj evidenciji na ime Dragan Škrobić; Dopis od 15.06.2006. godine, broj 17-13/3-1-918. koji je sačinila Državne agencije za istrage i zaštitu a odnosi se na izvod iz kaznene i operativne evidencije za Dragana Šunjića, Marka Radića i Damira Brekala; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom „AG“, sastavljen u Višem sudu u Mostaru, kod istražnog sudije Reufa Zaimovića, od 12.04.1996. godine, pod brojem Ki 4/96, sa prevodom na engleski jezik; Izjava svjedoka „AG“ data istražiteljima MKSJ, od 28.06.2002. godine; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom „AM“, sastavljen u Tužilaštvu BiH, od 07.12.2006. godine, pod brojem KT-RZ-200/06, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom „AB“, sastavljen u Tužilaštvu BiH, od 10.08.2006. godine, pod brojem KT-RZ-95/05, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka „AB“, sastavljen u Višem sudu u Mostaru, kod istražnog sudije Halila Maksumića, od 14.11.1996. godine, pod brojem Ki 4/96, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka Žarka Leke sastavljen od strane pripadnika SIPA-e pod brojem 17-04/2-04-2-368/06 od 20.6.2006. god.; Zapisnik o saslušanju svjedoka Leko Žarka, broj KT-RZ-95/05 od 25.09.2006. godine, sačinjen u Tužilaštvu BiH sa skicom koju je svjedok sačinio prilikom saslušanja u Tužilaštvu na kojoj se nalaze konkretne lokacije linija odbrane, komande, kuće u kojoj

su bile žene, garaže, kuhinje i Zadrine kuće; Zapisnik o saslušanju svjedoka Ravlić Rude, sačinjen od strane pripadnika SIPA-e dana 26.06.2006. god. pod brojem 17-04/02-04-2-369/96; Zapisnik o saslušanju svjedoka Ravlić Rude sačinjen u Tužilaštvu BiH dana 26.09.2006. god. pod brojem KT-RZ-95/05; Izvješće koje je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne broj 02-4/3-06/2-846/93(dopisano rukom), za dan 2.srpanj 1993. godine, sa potpisom Tihomira Kožula; Izvješće koje je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne broj 02-4/3-06/2-871/93(dopisano rukom), period od 8. srpnja do 15. srpnja 1993. god.; zapisnik o saslušanju svjedoka Nike Marušića sačinjen u Tužilaštvu BiH pod brojem KT-RZ-95/05 dana 5.09.2008. god., sa dodatkom na kojem se nalaze imena Pete bojne Vojne policije HVO, kao i u rukopisu sačinjeno izvješće sa punkta u Salakovcu koje je sačinio zapovjednik punkta Niko Marušić; Službena zabilješka sa Spiskom imena svjedoka Tužilaštva koji trebaju biti pozvani, a koji su predloženi svjedoku Šahoriću; personalni karton časnika Andelka Zlatića sa brojem 2388/60; zapisnik o smrti Mesuda Dedajića koji je sačinio i potpisao Dragan Šunjić kao dozapovjednik zatvora, te potpisan od strane Marija Mihalja kao zapovjednika zatvora, dana 29.08.1993. god.

i. Novi dokazi Tužilaštva

38. U toku pretresa pred vijećem Apelacionog odjeljenja, neposredno su kao svjedoci Tužilaštva saslušani zaštićeni svjedoci AM i AB, čiji su iskazi iz istrage na temelju člana 273. stav 2. ZKP BiH čitani u toku prvostepenog postupka, a što je Apelaciono vijeće u rješenju kojim je ukinuta prvostepena presuda ocijenilo upitnim sa stanovišta ispunjenja uslova za primjenu te odredbe. Neposrednim saslušanjem navedenih svjedoka pred drugostepenim vijećem i davanjem mogućnosti odbrani da ih unakrsno ispita, otklonjene su bitne povrede na koje su žalbe odbrana optuženih osnovano ukazivale, a koje su se odnosile na iskaze tih svjedoka date u fazi istrage i njihovu upotrebu u ovom postupku.

2. Dokazi odbrane

39. U postupku pred vijećem Apelacionog odjeljenja, prihvaćeni su kao dokazi i iskazi svjedoka saslušanih u prvostepenom postupku po zajedničkim prijedlozima odbrana svih optuženih, materijalni dokazi uvedeni po njihovim prijedlozima, kao i novi dokazi koji su na njihov prijedlog izvedeni tokom drugostepenog postupka. To su : Iskazi svjedoka Žarka Leke, Željka Zovke, Ravlić Rude i Ivana Pole, saslušanih u toku prvostepenog postupka na zajednički prijedlog odbrana.

(a) Dokazi odbrane prvooptuženog

40. Iskazi svjedoka odbrane prvooptuženog: Karla Marića, Vinka Jurišića, Nikole Mihalja, Štefice Zovko, dr.Vajdane Tomić, dr.Zorana Trninića, Vitomira Zlatića, Glemac Ivana, dr.Ranka Gačića, dr. Teo Tomića, Mirka Kožula, Zovko Gorana, Leko Marka, Ilke Kožul, Nike Marušića, Slavka Kožula, Zdenka Sesara, Marijana Šunjića, Dražena Lovrića, Ivice Rotima, svjedoka pod

pseudonimom „003“, svjedoka pod pseudonimom „AH“ koji je prethodno bio i svjedok Tužilaštva, svjedoka pod pseudonimom 001“ i svjedoka Slavka Puljića.

41. Materijalni dokazi, koje je sud prihvatio i uvrstio u spis: Zapisnik o saslušanju svjedoka Saje Ćorić br. Ki 4/96 od 30.03.1996. god., sačinjen pred Višim sudom u Mostaru sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom “E” br. Ki 4/96 od 12.04.1996. god. sačinjen pred Višim sudom u Mostaru, sa prevodom na engleski jezik; Izjava svjedoka “E” data Istražiteljima MKSJ-a od 24.06.2002. god., na engleskom jeziku i prevod na BHS jezike; Zapisnik o saslušanju svjedoka “E” br. KT-RZ-95/05 od 24.05.2006. god. sačinjen u Tužilaštvu BiH sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom “D” br. Ki 4/96 od 29.03.1996. god. sačinjen od strane Višeg suda u Mostaru sa prevodom na engleski jezik; Izjava svjedoka “D” data Istražiteljima MKSJ-a od 02.04.2001.god.; Izjava svjedoka “D” data Istražiteljima MKSJ-a od 02.04.2001. god. engleska verzija, Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom “R” br. KT-RZ-95/05 od 25.07.2006. god. sačinjen u Tužilaštvu BiH, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom “K” br. KT-RZ-95/05 od 30.06.2006. god. sačinjen u Tužilaštvu BiH sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka pod pseudonimom “K” od 03.02.1997.god, sačinjen od strane Višeg suda u Mostaru sa prevodom na engleski jezik; Izjava svjedoka “K” data Istražiteljima MKSJ-a od 02.05.1997. god. engleska verzija sa prevodom na BHS jezike; Zapisnik o saslušanju svjedoka “B” od 28.03.1996.god. sačinjen pred Višim sudom u Mostaru sa prevodom na engleski jezik, Zapisnik o saslušanju svjedoka “B” br. KT-RZ-95/05 od 22.05.2006. god. sačinjen u Tužilaštvu BiH, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka “L” od 25.03.1996. god. sačinjen pred Višim sudom u Mostaru, sa prevodom na engleski jezik; zapisnik o saslušanju svjedoka “L” br. KT-RZ-95/05 od dana 27.06.2006. god. sačinjen u Tužilaštvu BiH sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka “X”, sačinjen pred Višim sudu u Mostaru pod brojem Ki-5/96, dana 25.03.1996. god. sa prevodom na engleski jezik; Izjava svjedoka “X” data istražiteljima MKSJ-a od 31.01. i 01.02.2001. god., na engleskom jeziku i prevodom na BHS jezike; Zapisnik o saslušanju svjedoka “X” br. KT-RZ-95/05 od 27.06.2006. godine, sačinjen pred Tužilaštvom BiH sa prevodom na engleski jezik; Spisak zarobljenih lica na području Bijelog polja od 30.06.1993. god. (original u rukopisu sačinila svjedok Zovko Željka) i printana verzija s pečatom Hrvatske udruge logoraša- uložena 10.04.2008.god.; Izvješće zapovjedništva II satnije, V bojne Vojne policije, broj 02-4/3-06/2-855/93 za period 30. lipnja do 5. srpnja, potpisano od strane zapovjednika II satnije VP Tihomira Kožula; Dnevno izvješće za dan 08. juli 1993. godine, broj 02-4/3-06/2-865/93 sačinjeno od strane Zapovjedništva II satnije V bojne VP Mostar, a potpisano od strane zapovjednika II satnije VP Tihomira Kožula; Spisak vojnika VP sačinjen dana 11.08.1993. godine od zapovjedništva V Bojne vojne policije Mostar; amblem Diverzantskog voda Ivan Stanić Ćićo, I bojna Bijelo Polje; Zapovjed broj 02-441-/93 od 24.08.1993. godine izdata od strane zapovjednika sjevernog sektora pukovnika Mire Andrića; Zahtjev broj 04-440/93 od 24.08.1993. godine podniet Operativnoj zoni jugoistočna Hercegovina, od strane zapovjednika sjevernog sektora pukovnika Mire Andrića; Prijedlog operativne zone jugoistočne Hercegovine broj 03-0575-2/93 od 23.08.1993.god, potpisan od strane brigadira Ivana Nugulova i bojnika Nikice Burića; Zapovjed broj 03-0597-1 od 03.09.1993. godine izdata od strane Operativne zone jugoistočna Hercegovina koju je potpisao brigadir Miljenko Lasić; Zapovjed broj 01-5073/93 od 07.09.1993. godine izdata od starne Operativne zone jugoistočna Hercegovina koju je potpisao brigadir Miljenko Lasić i pomoćnik zapovjednika logistike Ljubomir Čuljak; Šematski prikaz logističkog osiguranja postrojbi u OZ H-B; Zapovjed broj 02-814/93 od 18.11.1993. godine izdata od strane Sektora

“Odbrane Mostara” koju je potpisao zapovjednik Zlatan Mijo Jelić; Zapisnik od 30.01.1994. godine sačinjen u Vojnom zatvoru “Vojno” i potpisan od strane zapovjednika zatvora Maria Mihalja, a odnosi se na povrede zatočenika Ismeta Kere; Zapisnik od 30.01.1994. godine sačinjen u Vojnom zatvoru “Vojno” i potpisan od strane zapovjednika zatvora Maria Mihalja, a odnosi se na ranjavanje zatvorenika Isić Elvira i povredu Muje Lulića; Zapisnik od 30.01.1994. godine sačinjen u Vojnom zatvoru “Vojno” i potpisan od strane zapovjednika zatvora Maria Mihalja, a odnosi se na bjekstvo dva zatvorenika; Zapisnik od 30.01.1994. godine sačinjen u Vojnom zatvoru “Vojno” i potpisan od strane zapovjednika zatvora Maria Mihalja, a odnosi se na pogibiju zatvorenika Džemala Sabitovića i povredu Safeta Puljića; Zapisnik od 30.01.1994. godine sačinjen u Vojnom zatvoru “Vojno” i potpisan od strane zapovjednika zatvora Maria Mihalja, a odnosi se na pogibiju zatvorenika Hamdije Tabakovića; Zapisnik od 30.01.1994. godine sačinjen u Vojnom zatvoru “Vojno” i potpisan od strane zapovjednika zatvora Maria Mihalja, a odnosi se na pogibiju zatvorenika Menso Salmana; Zapisnik od 30.01.1994. godine sačinjen u Vojnom zatvoru “Vojno” i potpisan od strane zapovjednika zatvora Maria Mihalja, a odnosi se na pogibiju zatvorenika Mustafe Kahvića; Zapisnik od 30.01.1994. godine sačinjen u Vojnom zatvoru “Vojno” i potpisan od strane zapovjednika zatvora Maria Mihalja, a odnosi se na pogibiju zatvorenika Suada Osmića; Zapisnik od 04.08.1993. godine sačinjen u Vojnom zatvoru Bijelo polje i potpisan od strane zapovjednika zatvora Maria Mihalja, a odnosi se na pogibiju zatvorenika Avde Jelina; Zapisnik od 08.09.1993. godine sačinjen u Vojnom zatvoru Bijelo polje i potpisan od strane zapovjednika zatvora Maria Mihalja, a odnosi se na pogibiju pet zatvorenika; Zapisnik od 09.09.1993.god. o otpuštanju dva zatvorenika, koji su sačinili i potpisali zapovjednik zatvora Mario Mihalj i dozapovjednik zatvora Dragan Šunjić; Dnevno izvješće broj 02-4/3-06/I-2607/93 od 31. srpnja do 04. kolovoza 1993. godine, kojeg je sačinilo zapovjedništvo I satnije V bojne VP Mostar, a potpisao Miroslav Šunjić zapovjednik voda; Zbirno izvješće broj 02-4/3-06/I-2607/93 od 31. srpnja do 04. kolovoza 1993. godine kojeg je sačinilo zapovjedništvo I satnije V bojne VP Mostar; Izvješće od dana 01.10.1993. godine broj 731/93, kojeg je sačinio ravnatelj Središnjeg vojnog zatvora Stanko Božić; Mjesečno izvješće za rujan 1993. godine, broj 02-4/3-13/2-111/93 od 30. rujna, kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP Bijelo Polje; dnevno izvješće za dan 10.09.1993. godine, broj 02-4/3/2-1010/93 kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP Bijelo Polje; Dnevno izvješće za dane 11. i 12.09.1993. godine, broj 02-473-13/2-1018/93, kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP Bijelo Polje; Izvješće za mjesec kolovoz 1993. godine, broj 02-4/3-1372-952/93, kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP Bijelo Polje; Izvješće za dane 30. i 31. kolovoz 1993. godine, broj 02-4/3-13/2-947/93, kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP Bijelo Polje; Dopuna za izvješće o radu brigade od 05.11.1993. godine kojeg je sačinilo Zborno područje Mostar, Druga brigada Brigadna VP; Vanredno izvješće od 12.04.1993. godine broj 02-4/3 06/1-190 V/93 kojeg je sačinila I satnija Tihomir Mišić, Mostar; Dnevno izvješće za dan 28.06.1993. godine, broj 01-55/93, kojeg je sačinila Brigadna vojna policija Druge brigade Operativne zone Jugoistočna Hercegovina; Izvješće o problemima u izvršavanju borbenih djelovanja i obaveza postrojbe V bojne broj 02-1410/93 od 27. srpnja 1993. god., kojeg je sačinilo zapovjedništvo V bojne Druge brigade Operativne zone Jugoistočne hercegovine; Izvješće od dana 10. listopada 1993. godine kojeg je sačinilo zapovjedništvo sektora “Odbrane Mostara”; Topografska karta sa ucertanim odgovornostima raspoređenih I, II, III i V Bojne u sastavu brigade Mario Hrkač- Čikota, na lokalitetu Bijelog Polja; Topografska karta sa označenim zonama odgovornosti jedinica iz sastava II brigade HVO-a; Izvanredno izvješće od dana 19.08.1993. godine, broj 01-691/93, kojeg je sačinila Druga brigada Operativne zone Jugoistočna Hercegovina

HVO-a; Obrazloženje od dana 04.07.1993. godine kojeg je sačinila Brigadna vojna policija; Dnevno izvješće za dan 08.srpanj 1993. godine, broj 02-413-06-1825/93, kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP Mostar; Šema zapovjedništva II satnije V bojne VP kao i ukupna služba dežurstva I voda Opće VP, Dnevno izvješće za dane 25., 26. i 27. kolovoz 1993. godine, broj 02-4/3-06/2-925/93, kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP Bijelo Polje; Dnevno izvješće za dan 5.rujan 1993. godine, broj 02-4/3-13/2-979/93, kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP Bijelo Polje; Izvanredno izvješće za dan 04. listopada 1993. godine, broj 01-281/93, kojeg je sačinio Sektor "Odbrana Mostara".

i. Novi dokazi odbrane prvooptuženog

42. Iskaz svjedoka Slavka Puljića od 09.02.2011. godine, saslušanog u toku drugostepenog postupka pred vijećem Apelacionog odjeljenja.

Materijalni dokaz: Topografska karta 1:50 000-Mostar 2.

(b) Dokazi odbrane drugooptuženog

43. Iskazi svjedoka saslušanih pred prvostepenim vijećem: Zdravko Šunjić, Prga Jozo, Vukoja Ljubo, Škobić Ljubo, Branimir Vidović, Veselko Pandža, Šarić Mladenko, Milan Sesar, Vlado Ramljak, Vladimir Zadro, Novak Božidar, Miroslav Šunjić, Tomislav Aničić, Mate Aničić, Valter Aničić, Mladen Mandić, Ilija Vrljić, Nikica Zovko i Zoran Lasić.

44. Materijalni dokazi, izvedeni u toku prvostepenog postupka, koje je drugostepeno vijeće prihvatilo i uvrstilo u spis kao dokaze odbrane drugooptuženog: Zapisnik o saslušanju svjedoka "B" br. Ki 4/96 od 28.03.1996.god., sačinjen pred Višim sudom u Mostaru, sa prevodom na engleski jezik; Zapisnik o saslušanju svjedoka "B" br. KT-RZ-95/05 od 22.05.2006. god. sačinjen u Tužilaštvu BiH, sa prevodom na engleski jezik; Medicinska dokumentacija na ime Marinka Šunjića (otpusno pismo, i zaključak), izdato od Regionalne ratne bolnice HVOa Mostar; Izvješće broj 496/93 od 21.07.1993. godine, kojeg je sačinio središnji vojno-istražni zatvor Mostar sa potpisom ravnatelja Stanka Božića; Izvješće za dane 30. i 31. kolovoza 1993. godine, pod brojem 02-4/3-13/2-947/93, kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP bijelo Polje; Mjesečno izvješće o radu VP V bojne za mjesec kolovoz 1993 godine, kojeg je sačinio zapovjednik Ivan Aničić; Dnevno izvješće zapovjedništva II satnije V bojne VP Bijelo Polje, za dan 10. rujna 1993. godine, pod brojem 02-4/3-13/2-1010/93 u potpisu Mate Aničić; Zahtjev o zaključenju statusa u postrojbi Prve bojne za vojnika Dragana Šunjića, koji je sačinjen od strane II Brigade HVO-a Mostar od 16.09.1992, pod brojem 04 godine, potpisan od strane Pere Jurice; Zapovjed broj 02-4/43-04/2-939/93, od dana 19.08.1993. godine koju je izdala uprave Vojne policije Mostar sa potpisom zapovjednik Ikojurišne bojne VP Vladimira Primorca; Upitnik o kandidatu Mariju Mihalju broj 02-13-04-95-02 od 17.06.1994 godine kao i prijedlog za raspored od Vojne pošte od 01.09.1994 na ima Marija Mihalja i propratno pismo Ministarstva odbrane HR HB; Informacija sa oznakom "A" kojeg je sačinio Centar SIS-a Mostar dana 26.11.1993. godine, pod brojem 02-4/2-2-434/93, a potpisao načelnik Centra Zoran Lasić; Dnevno izvješće broj 01-53/93 od 26.- 27.06.

1993 godine kojeg je sačinila brigadna vojna policija II brigade HVO-a, a potpisao Miroslav Šunjić; Narodni list službeno glasilo općine Čapljina broj 4. od 08.07.1993. godine; Izvješće središnjeg vojnog zatvora Mostar broj 731/93 od 01.10.1993 godine sa potpisom Stanka Božića; Vojni karton na kojem je pod brojem 6 upisano ime Dragana Šunjića sa konkretnim generalijama; Jedinični vojni karton na ime Dragana Šunjića; Mjesečno izvješće za rujan 1993. godine kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP Bijelo Polje pod brojem 02-4/3-13/2-1111/93 od 30. rujna 1993. god.; Dnevno izvješće za dan 14. rujan 1993. godine kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP Bijelo Polje, pod brojem 02-4/3-13/2- 793; Stranica broj 225. sprovednog lista Vojne policije, vojne pošte 1711, gdje se pod brojem 1733 nalazi upisano ime Mario Mihalj; Izvješće za period od 29.08 do 5.09. 1993. god., kojeg je sačinio zapovjednik voda VP Aničić Valter; Spisak voda opće vojne policije (I , II III vod), pod brojem 17. se nalazi upisano ime Dragana Šunjića; Izvješće broj 698/93 od dana 22.09.1993. godine kojeg je sačinio Središnji Vojni zatvora sa potpisom ravnatelja Stanka Božića, a odnosi se na preuzimanje 70 pritvorenika od strane Dragana Šunjića; Zapovjed Uprave vojne policije, vojna pošta 1711, za otpust na rad; Spisak pritvorenika broj 703/93, kojeg je sačinio Središnji vojni zatvor a odnosi se na zatvorenike dovedene 21.09.1993. godine u Đubrane; Zapisnik od dana 15.09.1993. godine kojeg su sačinili zapovjednik zatvora Dragan Šunjić i dozapovjednik Zdravko Šunjić a odnosi se na pogibiju Salima Alilovića; Izvještaj o posjeti MKCK-a ratnim zarobljenicima, kojeg je sačinila Služba za razmjenu zarobljenih broj 01-IP-64/94 od dana 29.01.1994. godine; Zahtjev za davanje saglasnosti za izmještanje vojaka Prve bojne kojeg je sačinila Druga brigada –Prva Bojna pod brojem 04-127/93 od 07.12.1993. godine, a potpisao Marko Radić; Vanredno izvješće broj 01-1338/93 od 15.12.1993. godine o raspuštanju brigade VP; Izvješće broj 02-4/3-06/2-883/93 od 19.07.1993.godine kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije VP Mostar; Izvješće sačinjeno u rukopisu od strane V.P. II satnije V bojne HVO-a; Izvješće od 07.07.1993. godine sačinjeno od strane OZ JIH, a odnosi se na zauzimanje kote 224; Izvješće broj 02-4/3-06/2-855/93 za period od 30.lipnja do 05. srpnja 1993. godine kojeg je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP u vojarni “Tihomir Mišić”; Popis zapovjedništva II brigade I bojne HVO-a, broj 01-021/92 od 01.12.1992 god.; Zapisnik o saslušanju lica Obradović Mehmeda broj 195/93 od 27.09.1993. godine sačinjen od MUP-a, Centar službi bezbjednosti, Policijske stanice u Blagaju; Zapovjed broj 02-2/1-01-2151/93 od 25.08.1993. godine, kojeg je izdao glavni stožer HVO-a; Zahtjev broj 04-086/94 od 15.01.1994. godine kojeg je uputila komanda II brigade a odnosi se na stavljanje na raspolaganja 30 zatvorenika sa Heliudroma; Izvješće broj 658/93 od 19.09.1993. godine kojeg je sačinio ravnatelj Središnjeg vojno-istražnog zatvora, a odnosi se na položaj pritvorenika koji sa Heliudroma idu na rad u Bijelo Polje; Potvrda broj 02-4/3-13/1-026/93 od 31.08.1993 godine izdata na ime Zorana Čuljka, kao pripadnika I satnije V bojne VP HVO-a Mostar; Saglasnost broj 0058/93 od 19.09.1993. godine kojom se omogućuje prelazak Zorana Čuljka iz jedne u drugu satniju; Zapovjed broj 02-2627/93 od dana 22.09.1993. godine kojom se naređuje prelazak Zorana Čuljka u V bojnu VP HVO-a Mostar; saglasnost broj 06-1262 od dana 19.09.1993. godine na osnovu koje se vojnik Zoran Čuljak izmješta iz postrojbe I bojne HVO-a u postrojbu I satnije V bojne HVO-a; Izvješće broj 02-12-13-37/94 od dana 31.01.1994. godine koje je sačinila Uprava vojne policije a odnosi se na maltretiranje i zlostavljanje jedne grupe zatvorenika od strane Marija Mihalja i Dragana Šunjića; Izvješće o posjeti MKCK broj 02-4-1/94-104 od dana 31.01.1994. godine koje je sačinjeno nakon obilaska konačišta ratnih zarobljenika; zapovjed broj 02-582794 od dana 27.01.1994. godine koju je izdao zapovjednik druge brigade HVO-a Marko Radić; Službena zabilješka broj 12-139 od dana 13.12.1993. godine koju je sačinio Centar službi bezbjednosti Mostar a odnosi se na razmjenu 57

civila Muslimanske nacionalnosti iz logora Vojno; Uvjerenje broj 02-03/1-5-9-1-550/07 od 24.05.2007. godine o prijavi prebivališta Dragana Šunjića; Ugovor o smještaju i ishrani učenika Dragana Šunjića u "Dom učenika" Sarajevo od 06.09.1988. godine; Izvješće broj 07-0497/93 od dana 20.10.1993. godine koje je sačinila SED OZ JIH, a potpisao Edvard Babić; Zahtjev broj 02-4/2-2-526/93 od 11.12.1993. godine koji je izdalo Ministarstvo obrane, Centar SIS-a Mostar; Službena zabilješka broj 01-2424/93 od (nečitko upisan datum), koju je sačinila VP a odnosi se na zbivanja na prvoj crti u Bijelom Polju; informacija sa oznakom "A" broj 02-4/2-2-434/93 od dana 26.11.1993. godine koju je sačinilo Ministarstvo obrane Centar SIS-a Mostar a odnosi se na zbivanje na bojišnici u Vojnu; Izvanredno izvješće broj 02-1789/93 od dana 30. lipnja 1993. godine koje je sačinila Operativna zona JIH, Druga brigada, a odnosi se na događaj u zoni odgovornosti druge brigade HVO-a; Izvješće za dan 29.06.1993. godine koje je sačinila Druga brigada HVO-a; Informacija od 06.09.1993. godine, broj 1-4-210/93, koju je sačinio Centar SIS-a, a odnosi se na probleme oko popunjavanja prve crte u zoni odgovornosti Druge brigade; Informacija pod oznakom "A" broj 02-4/2-2-030/93 od 01.10.1993. godine a odnosi se na odvođenje osoba Muslimanske nacionalnosti iz naselja Centar II; Izvješće broj 01-1073/93 od dana 10.09.1993. godine koje je sačinila Druga brigada IZM "Domazeti" a potpisao zapovjednik Druge brigade Ilija Vrljić; Izvješće broj 02-4/3-06/2-855/93 od dana 05. srpnja 1993. godine koje je sačinilo zapovjedništvo II satnije V bojne VP, a odnosi se na stanje VP na terenu; Izvještaj koji je u rukopisu sačinila II satnija V bojne Vojne policije, a odnosi se na napad ABIH na lijevu obalu Neretve; U rukopisu sačinjen tekst od 20.8.1993. koji se odnosi na Zone odgovornosti I, II, III i V bojne II brigade HVO-a; Zapovjed broj 02-487/93 od dana 06.08.1993. godine koju je izdala Druga brigada IZM "Domazeti", a potpisao zapovjednik Ilija Vrljić; Izvještaj o posjeti MKCK, broj 02-4-1/94 od 31.1.1994. godine, koji je sačinilo Ministarstvo obrane HR H-B, Sektor sigurnosti; Spisak zatočenika u centru Vojno broj 01-306/94 od 13.1.1994. god., koji je sačinila Druga brigada Centar SIS-a; Izvješće komisije za raspuštanje sabirnog centra Heliodrom Mostar broj 02-4/2-2-538/93 od 13.12.1993. godine kojeg je sačinilo Ministarstvo obrane Centar SIS-a Mostar; Izvanredno izvješće broj 01-691/93 od 19.08.1993. godine koje je sačinila druga brigada IZM Domazeti, a odnosi se na zonu odgovornosti Druge brigade HVO-a; Dijelovi knjige autora Ajše Zahirović.

i. Novi dokazi odbrane drugooptuženog

45. Iskaz optuženog Dragana Šunjića dat na pretresu pred vijećem Apelacionog odjeljenja od 10.02.2011. godine.

46. Novi materijalni dokazi, izvedeni u toku pretresa pred drugostepenim vijećem: Spisak bojovnika pripadnika ATG „Ivan Stanić Ćićo“, Zahtjev Glavnog stožera HVO-a, Sjeverni sektor broj: 04-387/93 od 18.08.1993. godine, Izjava svjedoka 151 data kod MKSJ-a od 1.10.1998. godine, DVD snimak razmjene od 02.12.1993. godine (4 minute snimka) i 8 fotografija Dragana Šunjića.

47. Nalaz i mišljenje vještaka prof. Esada Bilića od 08.02.2011. godine u vezi sa grafološkim vještačenjem dokumenata: Zapisnik od 29.08.1993. godine i Zapisnik od 19.09.1993. godine, te iskaz vještaka prof. Esada Bilića od 09.02.2011. godine.

(c) Dokazi odbrane trećeooptuženog

48. Iskazi svjedoka saslušanih pred prvostepenim vijećem: Goran Zovko, Zdenko Sesar, Božo Perić i Zlatko Perić.

49. Materijalni dokazi: Zapisnik o saslušanju svjedoka AD br. KT-RZ-95/05 od 29.06.2006. god. sačinjen u Tužilaštvu BiH sa prevodom na engleski jezik i sa tri Anexa na kojem se nalaze rukom nacrtana skica sa lokacijama kuće, garaže, komande i guvna u mjestu Vojno; Skica značajnih objekata u logoru Vojno, te spisak od 19 imena na kojem se nalazi zaštićeni svjedok AD; Zapisnik o saslušanju svjedoka AD od 17.07. 1996. god. sačinjen pred Višim sudom u Mostaru sa prevodom na engleski jezik.

(d) Dokazi odbrane četvrtooptuženog

50. Iskazi svjedoka Marice Perić, vještaka doc. dr. Alme Bravo Mehmedbašić, vještaka dr. Vesne Lozo, vještaka dr. Savić Žarka.

51. Materijalni dokazi: Nalaz i mišljenje vještaka Prim. Savić Dr. Žarka broj 55/08 od 05.01.2009. godine, a koje se odnosi na medicinsko vještačenje optuženog Mirka Vračevića.

i. Novi dokazi odbrane četvrtooptuženog

52. Nalaz i mišljenje vještaka Doc. dr. Alme Bravo Mehmedbašić, Doc. Dr. Vesne Lozo i Mr. Sci. Elvedine Dervović.

Iskaz vještaka Doc. Dr. Alme Bravo Mehmedbašić od 07.02.2011. godine.

(e) Dokazi Suda

53. Apelaciono vijeće je prihvatilo i dokaze koji je su tokom prvostepenog postupka izvedeni po nalogu Suda, a to su: Nalaz i mišljenje vještaka dr. Marija Kaučić-Komšić, specijaliste neuropsihijatrije i forenzičke psihijatrije, dr. Radojka Golijan, specijaliste interne medicine i dr. Senad Pešto; Nalaz i mišljenje vještaka doc. dr. Alme Bravo- Mehmedbašić, specijalista neuropsihijatar, dr. Vesna Lozo specijalista interne medicine i Mr. sci. Elvedina Dervović klinički psiholog; Nalaz i mišljenje, koji je tokom prvostepenog postupka dao dr. Haso Sefe, specijalista neurohirurg (Predmet vještačenja je bio Damir Brekalo, odnosno njegova sposobnost praćenja i učestvovanja u suđenju); DVD snimak kao i fotodokumentacija broj 17-13/1-7-04-1-11/08 od 23.11.2008. god. koju su sačinili pripadnici SIPA-e, prilikom posjete prvostepenog vijeća mjestu izvršenja krivičnog djela na teritoriji opštine Mostar, dana 23.10.2008. godine, i to: u mjestu Vojno, dvije privatne kuće u kojima su bili zatvoreni civili, jednu garažu u dvorištu kuće gdje su bili

zatvoreni muškarci, lokalitete Zalihića kuća i Samostana časnih sestara na magistralnom putu M-17, te lokalitet Bočine gdje je bilo komandno mjesto Marka Radića, a što je uvedeno u sudski spis kao dokaz Suda.

i. Novi dokazi Suda

54. Zajednički Nalaz i mišljenje vještaka Prim. Dr. Kaučić Komšić Marije, Mr. Sci Dr Đelila Korkuta, spec. neurohirurgije, Dr. Mirjane Musić, spec. medicinske psihologije, koji se odnosi na zdravstveno stanje Damira Brekala od 29.07.2010. godine; Nalaz i Mišljenje Doc. Dr. Sci Alme Bravo Mehmedbašić od 14.02.2011. godine, koji se odnosi na sudsko psihijatrijsko vještačenje svjedokinje AG;

Iskaz Doc. Dr. Alme Bravo Mehmedbašić od 14.02.2011. godine.

II. PROCESNE ODLUKE

A. ZAŠTITNE MJERE ZA SVJEDOKE I ISKLJUČENJE JAVNOSTI

55. Apelaciono vijeće je prihvatilo sve zaštitne mjere koje su u prvostepenom postupku dodjeljene svjedocima, cijeneći da su iste bile nužne i opravdane iz razloga već navedenih u rješenjima kojima su određene, a koje i ovo vijeće u cjelosti prihvata, vodeći prije svega računa o zaštiti identiteta svjedoka, i to svjedoka Tužilaštva: „AI“, „152“, „A“, „J“, „C“, „F“, „E“, „D“, „R“, „AD“, „AK“, „AA“, „AL“, „151“, „K“, „AF“, „AJ“, „153“, „AH“, „AE“, „B“, „L“, „X“ i „154“, „AM“, „AB“; zatim svjedoka Tužilaštva „AG“, čiji je iskaz pročitan, kao i svjedoka odbrane sa dodjeljenim mjerama zaštite i to svjedoka prvooptuženog „001“ i „003“, na način što se u toku glavnog pretresa kao i u presudi ne spominju puna imena i prezimena ovih svjedoka, nego samo njima dodjeljeni pseudonimi, dok se potpuni podaci o navedenim svjedocima nalaze u spisu, koji je takođe pod posebnom zaštitom.

56. Apelaciono vijeće nalazi da se u konkretnom slučaju u skladu sa odredbama člana 12. i 13. Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka radi o svjedocima pod prijetnjom i ugroženim svjedocima, te da obzirom na njihov status i predmet svjedočenja postoje opravdani razlozi za egzistiranje svih mjera zaštite određenih tokom prvostepenog postupka, a prvenstveno s ciljem zaštite lične sigurnosti, kako svjedoka sa određenim mjerama zaštite, tako i njihovih porodica.

57. U toku pretresa pred vijećem Apelacionog odjeljenja javnost je bila isključena na ročištima koja su održana u dane: 06.09.2010 godine za vrijeme ispitivanja zaštićenog svjedoka AM, 22.10.2010. god., za vrijeme preslušavanja iskaza zaštićenog svjedoka 152; 03.11. i 04.11.2010 god. za vrijeme preslušavanja iskaza zaštićenog svjedoka A, 04.11., 08.11., i 09.11.2010. god. za vrijeme preslušavanja iskaza zaštićenog svjedoka J, 10., 11.11.2010. godine za vrijeme preslušavanja

iskaza zaštićenog svjedoka C, 11., i., 18.11.2010. godine za vrijeme preslušavanja iskaza zaštićenog svjedoka F, 24., i 30.11. 2010. godine za vrijeme preslušavanja iskaza zaštićenog svjedoka E, 07. i 08.12.2010.godine, za vrijeme preslušavanja zaštićenog svjedoka D, 09.12.2010. godine, za vrijeme preslušavanja iskaza zaštićene svjedoka R, 14.12.2010. godine za vrijeme preslušavanja iskaza svjedoka AD i AK; 14.12.2010 godine i 11.01.2011.godine za vrijeme preslušavanja iskaza zaštićenih svjedoka AK i AA ; 19., 20., 25., 01.2011. godine za vrijeme preslušavanja iskaza zaštićenih svjedoka L, X i 154; 26.i 27.01.2011. godine za vrijeme preslušavanja iskaza zaštićenog svjedoka AH.

58. U toku ispitivanja zaštićenog svjedoka AM, te preslušavanja iskaza ostalih gore navedenih svjedoka u skladu sa odredbama člana 235. ZKP BiH, Apelaciono vijeće je odlučilo da se isključi javnost sa pretresa pred istim. Naime, vijeće je prilikom preslušavanja iskaza svakog zaštićenog svjedoka, cijenilo neophodnost i opravdanost isključenja javnosti. U tom pravcu treba istaći da je prilikom donošenja odluke da se javnost isključi, vijeće prvenstveno imalo na umu da se pored dodjeljenih mjera zaštite, dodatno osiguraju i zaštite interesi svjedoka, od kojih su većina i sami žrtve inkriminirajućih događaja.

59. Konačno, vijeće nalazi da dodjeljenim mjerama zaštite kao i isključenjem javnosti sa pretresa, odbrani ni na koji način nije uskraćeno, niti povrijeđeno pravo na odbranu, obzirom da su branioci i optuženi imali mogućnost unakrsnog ispitivanja ovih svjedoka postupka, a prije ispitivanja im je otkriveno dovoljno podataka o svjedocima, kako bi se pripremili za unakrsno ispitivanje.

B. PRIHVATANJE DOKAZA IZVEDENIH TOKOM PRVOSTEPENOG POSTUPKU

60. Kao što je već navedeno, u toku drugostepenog postupka, prihvaćeni su svi dokazi izvedeni tokom prvostepenog postupka, kako Tužilaštva, tako i odbrane, a izvedeni su i novi dokazi, među kojima i neposredno saslušanje zaštićenih svjedoka AM i AB, na koji način je otklonjena bitna povreda odredaba ZKP BiH iz člana 297. stav 2., identifikovana u okviru primjene člana 273. stav 3. ZKP BiH, a koje povrede su bile jedan od razloga ukidanja prvostepene presude i ponovnog održavanja pretresa pred vijećem Apelacionog odjeljenja.

61. Nakon što je razmotrilo sve dokazne prijedloge odbrane koji su se odnosili na preslušavanje iskaza svjedoka, odnosno neposredno saslušanje svjedoka koji su dali svoje iskaze tokom prvostepenog postupka, Apelaciono vijeće je, rukovodeći se odredbom člana 317. stav 2. ZKP BiH, sadržinom i ciljevima iste, a naročito razlozima ukidanja prvostepene presude (zbog bitnih povreda odredaba postupka koje su se odnosile na određene protivrječnosti i korištenje iskaza nekoliko svjedoka datih u fazi istrage), ocijenilo da nema potrebe za ponovnim izvođenjem već izvedenih dokaza u toku prvostepenog postupka, odnosno za neposrednim saslušanjem u toku prvostepenog postupka već saslušanih svjedoka, niti za reprodukovanjem iskaza apsolutno svih svjedoka, saslušanih tokom prvostepenog postupka.

62. Naime, detaljnom analizom svih provedenih dokaza, kako ponaosob, tako i dovodeći ih u međusobnu vezu, vijeće je zaključilo da je ponovno, neposredno saslušanje svjedoka koji su već

saslušani tokom prvostepenog postupka nepotrebno i nesvršishodno. Ovo iz razloga što su svi ti svjedoci već više puta i veoma detaljno ispitivani u vezi sa svim okolnostima koje su od značaja za odlučivanje po optužnici, što su već više puta dali objašnjenja i u vezi sa razlikama u njihovim iskazima, zbog čega novo saslušanje takvih, više puta saslušanih svjedoka, ne bi doprinijelo razjašnjenju spornih pitanja od značaja za odlučivanje, a istovremeno bi za takve svjedoke samo predstavljalo vid novog maltretiranja i svjedoke- žrtve izložilo novim traumama.

63. Isto tako, vijeće je ocijenilo da nema potrebe da se u sudnici, pred stranakama i braniocima preslušavaju - reproduciraju iskazi apsolutno svih svjedoka saslušanih u toku prvostepenog postupka, nego samo neki od njih. Naime, iskazi svih svjedoka saslušanih u toku prvostepenog postupka su prihvaćeni i svi su ušli u dokaznu građu, ali su i pored prijedloga odbrana da se u sudnici, u prisustvu stranaka i branitelja, reproduciraju iskazi apsolutno svih svjedoka saslušanih u toku prvostepenog postupka, za što bi trebalo približno onoliko vremena koliko je to trajalo i u prvostepenom postupku, u sudnici su reproducirani iskazi samo onih svjedoka na koje su se žalbe branilaca pozivale, ili su ih najviše osporavale, a koji su i po mišljenju vijeća odlučni za rasvjetljavanje određenih bitnih okolnosti i razriješene dileme proisteklih iz žalbi branilaca. Iskazi ostalih svjedoka su takode reproducirani, ali pred samim vijećem, što je dovelo do znatne uštede vremena i unapređenja efikasnosti rada, a što je bilo i u interesu optuženih, pogotovo onih koji su bili u pritvoru, te u skladu sa mogućnošću koja proizilazi iz odredbe člana 317. stav 2. ZKP da se već izvedeni dokazi ne izvode ponovo, već prihvate, te ukoliko vijeće ocijeni potrebnim isti pročitaju ili reproduciraju.

64. Budući da su dakle i ti, ostali iskazi svjedoka, kao i materijalni dokazi izvedeni u toku prvostepenog postupka, prihvaćeni, isto kao i oni koji su reproducirani u sudnici, te da su svi zajedno ušli u dokaznu građu, a zatim i jedni i drugi ravnopravno tretirani i cijenjeni od strane ovog vijeća, kako pojedinačno, tako i u međusobnoj vezi, optuženi ni na koji način nisu uskraćeni u bilo kojem pravu, pa ni u pravu na odbranu, niti su dovedeni u nepovoljniji položaj. Ovo pogotovo stoga što se samim preslušavanjem već datog iskaza – reprodukcijom audiovizuelnog snimka suđenja, bilo ono u sudnici ili van nje, ni na koji način ne može uticati na sadržaj već datog iskaza svjedoka i ništa u njemu ne može promijeniti, te što su u konkretnom slučaju, i optuženi i odbrana imali prilike da se u završnoj riječi pozivaju i na iskaze tih svjedoka (čiji su iskazi reprodukovani pred vijećem, mimo sudnice), da ih ravnopravno tretiraju i analiziraju, kao i iskaze koji su reprodukovani u sudnici i na njima baziraju svoje prijedloge, što su oni i činili.

65. Slijedom navedenih ocjena i kriterija ovog vijeća, ponovno su u toku pretresa, u prisustvu stranaka i branilaca preslušani iskazi slijedećih svjedoka Tužilaštva: "152", Ramiz Bebanić, Humačkić Semir, Saja Ćorić, "A", "J", "C", "F", "E", "D", "R", "AD", "AK", "AA", Ramiz Mačković, Dika Ćurić, Handžar Azer, "AL", Trtak Hasan, "151", Šogolj Ibrahim, Slavko Kožul, Dautbegović Aziz, "X", "L", Slavko Božić, "154", te svjedoka odbrane: "AH", Žarko Leko, Rudo Ravlić, Zdravko Šunjić.

C. ODLUKA O NOVIM DOKAZNIM PRIJEDLOZIMA

66. Pored navedenih dokaza, a cijeneći relevantnost podnešenih prijedloga za konkretnu krivično pravnu stvar, vijeće je prihvatilo pojedine nove dokazne prijedloge odbrane.

67. Tako je odbrana prvooptuženog tokom pretresa, kao novi dokaz predložila saslušanje general-pukovnika Živka Budimira, na okolnost zona odgovornosti Prve bojne Druge brigade HVO-a. Tužitelj se usprotivio navedenom prijedlogu, ističući da se radi o dokazu koji je i ranije mogao biti predložen.

68. Apelaciono vijeće je odbilo ovaj prijedlog odbrane cijeneći da se ne radi o dokazu u smislu člana 295. stav 4. ZKP BiH, koji i pored dužne pažnje i opreza nije mogao biti predstavljen u prvostepenom postupku. Naprotiv, radi se o dokazu koji je bez ikakvih problema mogao biti predložen i izveden u toku prvostepenog postupka, a koji čak nije predložen ni u žalbi, iako za to nije bilo nikakvih prepreka. Međutim, vijeće je prihvatilo alternativni prijedlog odbrane, sa kojim se saglasio i tužitelj, da se na glavnom pretresu pred vijećem Apelacionog odjeljenja ponovo, na te iste okolnosti, sasluša general Slavko Puljić. Prijedlog je prihvaćen uz ocjenu da bi to moglo pomoći da se razjasne sve činjenice i otklone nejasnoće u pogledu zona odgovornosti Prve bojne Druge brigade HVO-a i drugih jedinica na području Bjelog Polja i šire, na koje su i žalbe ukazivale.

69. Iz istih razloga prihvaćen je i prijedlog odbrane za uvođenje kao materijalnog dokaza Topografske karte 1:50 000-Mostar 2.

70. Odbrana drugooptuženog je tokom cijelog postupka, kao i podneskom od 31.01.2011. godine, takode predlagala veći broj novih dokaza. Ove dokazne prijedloge odbrana drugooptuženog je precizirala na pretresu 11.02.2011.godine, predlažući sljedeće: DVD snimak sa razmjene od 02.12.1993. godine (4 minute), 8 fotografija Dragana Šunjića, Izjavu svjedoka 151 datu pred MKSJ-om 01.10.1998. godine, Potvrdu udruge dragovoljaca i Veterana domovinskog rata, Dokument sa klauzulom „A“ potpisan od strane glavnog tužitelja Haškog tribunala Karle del Ponte, Zahtjev za izdavanje pritvorenika od 18.08.1993. godine, Uredba iz narodnog lista HZHB iz rujna mjeseca donesena od strane Mate Bobana, Potvrda Crvenog krsta, Spisak bojovnika pripadnika ATG „Ivan Stanić Ćićo“, CD snimak sa izjavom Esada Hume.

71. Tužitelj se usprotivio uvođenju predmetnih dokaza u spis suda, tvrdeći da se radi o dokazima koji su uz dužnu pažnju mogli biti predloženi u toku prvostepenog postupka.

72. Nakon što je razmotrilo navedene dokazne prijedloge, vijeće je odlučilo da se kao novi dokazi u spis uvedu sljedeći dokumenti: Spisak bojovnika pripadnika ATG „Ivan Stanić Ćićo“, Zahtjev Glavnog stožera HVO-a, Sjeverni sektor broj: 04-387/93 od 18.08.1993. godine za izdavanje pritvorenika, Izjava svjedoka 151 data kod MKSJ-a od 1.10.1998. godine, DVD snimak razmjene od 02.12.1993. godine (4 minute predmetnog snimka) i 8 fotografija Dragana Šunjića.

73. Iako je odbrana i po mišljenju Apelacionog vijeća, bila u mogućnosti tokom prvostepenog postupka pribaviti navedene dokaze i ranije ih prezentirati, Apelaciono vijeće je obzirom na njihov sadržaj i ove dokaze uvrstilo u spis, cijeneći da isti mogu biti od pomoći u cilju što potpunijeg rasvjetljavanja osporavanih činjenica i pravilnog utvrđenja činjeničnog stanja, te je iste cijeno u sveukupnosti sa ostalim dokazima.

74. Ostale predložene dokaze Apelaciono vijeće nije prihvatilo iz više razloga.

75. Prije svega, predloženi dokazi: Potvrda udruge dragovoljaca i veterana domovinskog rata, Dokument sa klauzulom „A“ potpisan od strane glavnog tužitelja Haškog tribunala Karle del Ponte, Uredba iz narodnog lista HZHB donesena od strane Mate Bobana, Potvrda Crvenog krsta, CD snimak sa izjavom Esada Hume, ne ispunjavaju uslove novog dokaza u smislu odredbe člana 295. stav 4. ZKP BiH. Naime, vijeće nalazi da je odbrana bila u mogućnosti ranije predložiti navedene dokaze, odnosno da isti ne predstavljaju dokaze koji i pored dužen pažnje i opreza nisu mogli biti predstavljeni na glavnom pretresu tokom prvostepenog postupka.

76. Pored navedenog, odbrana je Potvrdu Crvenog krsta i CD snimak (zapis) sa izjavom Esada Hume predložavala u fotokopiji, nasuprot odredbama člana 274. stav 1. i 2. ZKP BiH, kojim je predviđeno da je za provjeru vjerodostojnosti pismena, zapisa i fotografija, potrebno originalno pismo, zapis ili fotografija, odnosno da se kao dokaz može koristiti ovjerena kopija originala, kao i kopija koja je potvrđena kao neizmijenjena u odnosu na original. Dakle, kako se u konkretnom slučaju radi o kopijama Potvrde Crvenog krsta i CD zapisa sa izjavom Esada Hume, pored toga što ne predstavljaju novi dokaz, isti nisu prihvatljivi niti u formalnom smislu, odnosno nisu ponuđeni u originalu ili ovjerenom fotokopiji. Nadalje, Uredba iz narodnog lista HZHB donesena od strane Mate Bobana, predstavlja vrstu propisa i nije dokaz u smislu odredaba ZKP BiH, s tim da Sud u isti može izvršiti uvid ukoliko ga smatra relevantnim za razjašnjenje konkretne krivično pravne stvari, kao i u svaki drugi pozitivno pravni propis.

77. Novi dokazni prijedlog odbrane optuženog Mirka Vračevića koji se odnosio na pribavljanje dosijea logoraša sa izjavama svjedoka Suljević Aziza, Mačković Ramiza, Saje Ćorić, te zaštićenih svjedoka AM, J, K, D, 152 i 153, Apelaciono vijeće je takođe odbilo, smatrajući ih irelevantnim i suvišnim iz razloga što se radi o dosijeima jednog udruženja građana i izjavama datim tom udruženju u cilju ostvarenja određenih prava i interesa, a ne izjavama datim sudu, tužitelju ili ovlaštenom službenom licu, datim pod zakletvom i u skladu sa odredbama ZKP BiH. Stoga takve izjave za sud i nemaju posebne vrijednosti, pogotovo kada se uzme u obzir i činjenica da su sva ta lica, koja su dala izjave Udruženju logoraša, neposredno saslušana u toku postupka, na konkretne okolnosti inkriminirajućih događaja pod uslovima propisanim odredbama ZKP BiH.

D. PRIHVATANJE ZAPISNIKA IZ ISTRAGE

78. Apelaciono vijeće je postupajući u skladu sa članom 273. stav 2. ZKP BiH prihvatilo da se kao dokaz tužioca pročitaju i uvedu u spis izjave svjedoka Junuza Halilovića, kao i svjedoka sa mjerama zaštite „AG“, date u toku istrage, na zapisnik.

79. U odnosu na svjedoka Junuza Halilovića, Sud je uvidom u izvod iz MKU Općine Novo Sarajevo broj 10780 od 23.06.2010. godine, utvrdio da je isti svjedok dana 05.10.2009. godine, preminuo. Kako je zbog toga neposredno saslušanje svjedoka Halilovića pred sudom postalo nemoguće, Apelaciono vijeće zaključuje da su time nesumnjivo i bez ikakvih ranije postojećih

dilema na koje su žalbe ukazivale, ispunjeni uslovi propisani članom 273. stav 2. ZKP BiH za čitanje i korišćenja zapisnika iz istrage, kao dokaza na glavnom pretresu. S tim u vezi Apelaciono vijeće je iskaz svjedoka Junuza Halilovića dat u Tužilaštvu BiH broj: KT-RZ-95/05 od 18.05.2006. godine i iskaz dat pred Višim sudom u Zenici broj Ki-6/96, od 6.09.1996. godine prihvatilo i koristilo kao dokaz u predmetnom postupku.

80. Prilikom ocjene ispunjenosti uslova iz člana 273. stav 2. ZKP BiH za prihvatanje i čitanje ranije datih iskaza u odnosu na zaštićenu svjedokinju AG, Apelaciono vijeće se prije svega rukovalo rezultatima sudsko-medicinskog vještačenja njenog zdravstvenog stanja, izvršenog tokom ovog i prvostepenog postupka, a iz kojeg proizilazi da je svjedokinja AG oboljela ... , te da ista zbog... u kojem se nalazila nije bila u mogućnosti doći i pred sudom dati svoj iskaz, iz kojih razloga ova svjedokinja tokom prvostepenog postupka nije ni saslušana pred sudom. Takvo stanje i dalje egzistira.

81. Naime, u svrhu utvrđivanja sadašnjeg zdravstvenog stanja svjedokinje AG i njene sposobnosti za svjedočenjem pred vijećem Apelacionog odjeljenja, provedeno je vještačenje svjedokinje AG po vještaku Doc. Dr. Almi Bravo-Mehmedbašić. Iz pismenog nalaza i mišljenja koji je dostavljan sudu i uložen u spis, pored ostalog proizilazi da u međuvremenu nije došlo do pozitivnog pomaka u ... proradi sadržaja vezanih za ... trumu, te da se ne može očekivati u budućnosti značajnija rehabilitacija u pogledu sposobnosti svjedokinje AG da učestvuje na sudu kao svjedok, a da bi dalji pozivi za svjedočenje samo reaktivirali postojeću ... kod ove svjedokinje.

82. Na pretresu pred vijećem Apelacionog odjeljenja održanom dana 14.02.2011.godine, vještakinja Doc. Dr. Alma Bravo Mehmedbašić je usmeno obrazložila dostavljeni pismeni nalaz i mišljenje ističući da u cjelosti ostaje kod istog. Tom prilikom je dodala da je svjedokinja AG jedne prilike čak bila prisutna u sudnici u svojstvu gledaoca, ali da joj je tada pozlilo. To je po mišljenju vještakinje, pored ostalih simptoma, pokazatelj da svjedokinja AG prilikom suočavanja sa trumatskim sadržajem, kakav je za nju svakako svjedočenje pred sudom o silovanjima koja su joj se desila tokom boravka u logoru Vojno, postaje procesno nesposobna.

83. Vještakinja je prilikom izlaganja svog nalaza i mišljenja bila podvrgnuta unakrsnom ispitivanju od strane odbrana optuženih, koje su nastojale osporiti nalaz i mišljenje, ukazujući da je nalaz protivrječan, jer je svjedokinja AG po vještaku, već boravila u sudnici, a nalaz govori o strahu od sudnice. U vezi s tim, vještakinja je objasnila da se svakako ne radi o identičnim situacijama kada je neko u sudnici prisutan u svojstvu publike, kao pasivni posmatrač i situaciji kada se ta osoba nalazi u svojstvu svjedoka koji treba da svjedoči o konkretnim događajima koje je i lično preživjela.

84. Apelaciono vijeće je u cijelosti prihvatilo nalaz i mišljenje vještakinje Doc. Dr. Alme Bravo Mehmedbašić. Rukovodeći se navedenim nalazom Apelaciono vijeće je zaključilo da se ne može govoriti o identičnim situacijama kada se upoređuje stanje pasivnog posmatrača iz publike, kada je i fizički odvojena i svjedoka koji kao aktivni učesnik u postupku treba u konkretnom slučaju da svjedoči o događajima kojima je traumatizirana i čijim podsjećanjem pogoršava svoje zdravstveno stanje, a time i procesnu sposobnost svjedočenja pred sudom. Stoga su po mišljenju Apelacionog vijeća i dalje ispunjene zakonske pretpostavke za primjenu člana 273. stav 2. ZKP BiH, koje pružaju mogućnost za izuzeće od neposrednog izvođenja dokaza. Stoga je iskaze svjedokinje AG koji su dati pred Višim sudom u Mostaru od 12.04.1996. godine i izjavu datu istražiteljima MKSJ-a

u Hagu od 28.06.2002. godine, ovo vijeće prihvatilo kao dokaz. Pored toga, vijeće je imalo u vidu i to da se i odredbama člana 7. Zakona o ustupanju predmeta, dozvoljava mogućnost da se iskazi svjedoka dati službenicima MKSJ u istrazi, mogu pročitati u postupcima koji se vode u Bosni i Hercegovine.

E. SPOSOBNOST UČEŠĆA OPTUŽENOG VRAČEVIĆA I ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA PREKID POSTUPKA

85. Apelaciono vijeće je u toku postupka prihvatilo prijedlog odbrane četvrtooptuženog i odredilo sudsko-medicinsko i psihijatrijsko vještačenje optuženog Mirka Vračevića, s ciljem utvrđivanja njegovog psihofizičkog stanja i sposobnosti da učestvuje u predmetnom krivičnom postupku, tj. da shvati značaj djela i upravlja svojim postupcima, sposobnosti da prati tok suđenja i aktivno učestvuje u njemu, te psihološko-psihijatrijske analize njegove ličnosti.

86. Tim vještaka u sastavu: Doc. Dr. Alma Bravo Mehmedbašić neuropsihijatar, Doc. Dr. Vesna Lozo internista-kardiolog i Mr. Sci. Elvedina Dervović klinički psiholog, obavili su vještačenje i dana 12.07.2010. godine dali pismeni nalaz i mišljenje u kojem je zaključeno da je Mirko Vračević psihofizički sposoban da učestvuje u sudskom procesu, da je sposoban da shvati značaj djela i upravlja svojim postupcima, te da prati tok suđenja i aktivno učestvuje u njemu.

87. Nadalje, u predmetnom nalazu je navedeno da optuženi Vračević slabije vidi i čuje, pa je s tim u vezi data preporuka postupajućem vijeću da se ispitivanje prilagodi njegovim sposobnostima vida i sluha. Pored toga u nalazu je navedeno da teškoće sa sfinkterima registrirane od strane urologa, ne predstavljaju smetnju procesnoj sposobnosti optuženog.

88. Na pretresu pred Apelacionim vijećem vještakinja Doc. Dr. Alma Bravo Mehmedbašić se izjasnila i u pogledu naknadno dostavljene joj medicinske dokumentacije i zaključila da iz iste ne proizilazi procesna nesposobnost optuženog Mirka Vračevića, odnosno da sadržaj naknadno dostavljene medicinske dokumentacije ne utiče na nalaz i mišljenje tima vještaka od 12.07.2010. godine.

89. Prilikom unakrsnog ispitivanja vještakinje, odbrana je osporavala nalaz i mišljenje tvrdeći da je optuženi Mirko Vračević ..., što po mišljenju odbrane utiče na njegovo duševno stanje odnosno na procesnu sposobnost, pritom se pozivajući na nalaze i mišljenja date tokom prvostepenog postupka, a posebno na nalaz i mišljenje Prim. Dr. Žarka Savića. Naime, u navedenom nalazu vještak Savić zaključuje da kod optuženog Mirka Vračevića postoji smanjena sposobnost praćenja i učestvovanja u sudskom procesu, da ukupno zdravstveno stanje optuženog karakteriše niz hroničnih oboljenja, ali da nisu neposredno životno ugrožavajućeg karaktera, ali i to da je optuženi sposoban da bude saslušan u svojstvu svjedoka. Vještak Dr. Savić je takođe istakao da je Vračević ranije bio ..., a po mišljenju ovog vještaka, kod takve vrste ovisnosti nema potpunog izlječenja.

90. Davanju nalaza i mišljenja od strane multidisciplinarnog tima vještaka od 12.07.2010. godine, prethodio je uvid u kompletnu dokumentaciju u vezi sa psihofizičkim stanjem optuženog Vračevića, kako onu koja je bila razmatrana u toku prvostepenog postupka (uključujući i nalaz i

mišljenja Prim. dr. Žarka Savića), tako i onu koja je od strane optuženog pribavljena nakon toga, a obavljani su i odgovarajući pregledi optuženog i psihološko-psihijatrijska analiza njegove ličnosti.

91. Nakon, što je vještak Doc. Dr. Alma Bravo Mehmedbašić usmeno, na pretresu pred vijećem Apelacionog odjeljenja obrazložila nalaz i mišljenje od 12.07.2010. godine, te navela da je Mirko Vračević bio uračunljiv, kako u vrijeme izvršenja krivičnog djela, tako i danas, vijeće je prihvatilo nalaz i mišljenje tima vještaka na čelu sa vještakom Doc. Dr. Sci Almom Bravo- Mehmedbašić u vezi sa njegovom sposobnosti da i dalje učestvuje u postupku. Iako je odbrana tvrdila suprotno, vijeće je pri tome ocijenilo da takav zaključak i nije u takvoj koliziji sa ranijim nalazom i mišljenjem vještaka Dr. Žarka Savića, kako to odbrana predstavlja. Naime, optuženi Vračević je, iako smanjeno sposoban da učestvuje u praćenju sudskog postupka, i po vještaku dr. Saviću ipak „sposoban da dadne izjavu u svojstvu svjedoka“. Upravo to upućuje na zaključak da i vještak Savić smatra da je Vračević sposoban da shvati značaj svog djela i upravlja svojim postupcima, jer sposobnost nekoga da svjedoči upravo podrazumjeva takve sposobnosti. S druge strane, iz nalaza istog vještaka proizilazi da on, kada govori o smanjenju sposobnosti Vračevića da učestvuje u postupku, ustvari govori o njegovim zdravstvenim problemima koji ograničavaju njegove fizičke sposobnosti. Otuda i preporuka vještaka Savića da se o tome vodi računa i češće daju pauze, što je i činjeno tokom postupka.

92. U vezi sa tvrdnjom vještaka Savića da je Vračević ranije bio ... i da kod takve vrste zavisnosti nema potpunog izliječenja, vještak Doc. Dr. Alma Bravo prilikom obrazlaganja nalaza i mišljenja tima vještaka na čijem čelu je bila, je istakla da tim vještaka iz predočene medicinske dokumentacije i obavljenih analiza, nije mogao izvesti zaključak da je optuženi Vračević ..., obzirom da nema realnih pokazatelja za to, kao što su: abstinencijne krize, demencije i epilepsije, oštećenja i atrofija mozga koje mogu biti uzrokovane prekomjernom Nadalje, vještakinja je istakla da kod optuženog nije vidljiv nemir koji bi bio uzrokovan

93. Iz svih navedenih razloga, Apelaciono vijeće je potpunosti poklonilo vjeru nalazu i mišljenju multidisciplinarnog tima vještaka od 12.07.2010.godine, ocijenivši ga stručnim i objektivnim, te sasvim logičnim i uvjerljivim, tim više što je sačinjen nakon svestrane multidisciplinarne analize optuženog i cjelokupne dokumentacije.

94. Shodno navedenom, prijedlog branioca da se postupak prekine zbog nastupanja duševne bolesti kod optuženog Vračevića ovo vijeće je odbilo kao neosnovan, smatrajući da nisu ispunjene zakonske pretpostavke iz odredbi člana 388. stav 1. ZKP BiH kojima je određeno da se krivični postupak može prekinuti u slučaju nastupanja duševne bolesti, odnosno, ako je kod optuženog nakon učinjenja krivičnog djela nastupila takva duševna bolest da nije sposoban učestvovati u postupku, što u konkretnom slučaju kod optuženog Mirka Vračevića nije utvrđeno.

95. Stoga je prijedlog za prekid postupka u odnosu na optuženog Mirka Vračevića odbijen, te do kraja vođen jedinstven postupak u odnosu na sve optužene, uz maksimalno moguće uvažavanje zdravstvenih tegoba četvrtooptuženog.

F. VJEŠTAČENJE ZDRAVSTVENOG STANJA OPTUŽENOG DAMIRA BREKALA

96. U svrhu utvrđivanja zdravstvenog stanja optuženog Damira Brekala, odnosno njegove sposobnosti da učestvuje u postupku, te hitnosti i nužnosti obavljanja operativnog zahvata na njegovoj glavi, a na kome je optuženi insistirao tokom cijelog drugostepenog postupka, Sud je angažovao multidisciplinarni tim vještaka sastavljen od: Prim. dr. Kaučić Komšić Marije, spec. neuropsihijatrije i forenzičke psihijatrije, Mr.Sci.Dr. Dželil Korkut, spec. neurohirurgije i Dr. Mirjane Musić, spec. medicinske psihologije. Predmet vještačenja tima vještaka je bio utvrđivanje sposobnosti optuženog Damira Brekala da učestvuje u predmetnom krivičnom postupku, da prati tok suđenja i učestvuje u njemu, odnosno da shvati značaj svog djela i upravlja svojim postupcima, te utvrđivanje nužnosti i hitnosti obavljanja operativnog zahvata na glavi optuženog.

97. Nakon što su izvršili uvid u medicinsku dokumentaciju i izvršili pregled optuženog, tim sudskih vještaka sačinio je nalaz i mišljenje od 29.07.2010. godine, u kojme je navedeno da optuženi Brekalo Damir ne ispoljava elemente trajne ili privremene duševne bolesti, kao ni elemente zaostalog duševnog razvoja, da je raspravno sposoban, da razumije svoj položaj u aktuelnom postupku, da zna šta mu se stavlja na teret, da mu je jasan položaj drugih sudionika u postupku, da može adekvatno komunicirati sa svojim braniteljem i sa njim dogovarati strategiju odbrane, da se može slobodno odlučivati i opredjeljivati za različite načine svoje odbrane (npr. odbrana šutnjom), da je sposoban upravljati svojim postupcima i shvatiti značaj svog djela.

98. U dijelu nalaza i mišljenja Mr.Sci dr. Dželila Korkuta od 03.08.2010 godine, koji predstavlja sastavni dio zajedničkog nalaza i mišljenja tima stalnih sudskih vještaka od 29.07.2010 godine, navedeno je da „... koji perzistira 15 godina nakon ozlijede ne zahtijeva hitnu i neophodnu hiruršku intervenciju“, da je operativni zahvat indiciran, ali da može biti učinjen i odložno, po okončanju sudskog postupka i da može biti obavljen na Klinici za neurohirurgiju Kliničkog Centra u Sarajevu, Klinici za Neurohirurgiju Univerzitetskog Centra u Tuzli, te Kliničkoj bolnici Mostar.

99. Iako je optuženi prigovarao nalazu i mišljenju tima vještaka u dijelu koji se odnosio na hitnost operativnog zahvata, pozivajući se na mišljenja Mr. Sc. Dr. Jurinović Mire, spec. neurohirurga i dr. Vidaković Željka spec. neurohirurga., Sud je isti prihvatio u cjelosti, pa i u tom dijelu, ocijenivši ga objektivnim i tačnim, zasnovanim na veoma obimnoj dokumentaciji iz ranijih godina, podacima iz ranijih nalaza i mišljenja Dr. Hase Sefo i podacima iz sadašnjeg zdravstvenog kartona, kao i na neposrednom pregledu optuženog. Uz to, radi se o nalazu i mišljenju sačinjenom od strane stalnih sudskih vještaka sa bogatim iskustvom u struci i nauci, na bazi multidisciplinarnog pristupa, a koji vještaci nisu imali nikakvog interesa da govore na štetu optuženog. Pri tome je vijeće imalo u vidu i činjenicu da je isto mišljenje u toku prvostepenog postupka izrazio i vještak Dr. Haso Sefo, te je vijeće na osnovu navedenog utvrdilo da je i optuženi Brekalo sposoban za dalje učešće u ovom postupku, te da shvati značaj svojih radnji i upravlja svojim postupcima,

G. SUĐENJE BEZ PRISUSTVA OPTUŽENOG DAMIRA BREKALA

100. Nastavak pretresa u dane 06.09., 15.09., 23.09., 28.09., 22.10., 26.10., 27.10., 28.10., 04.11., 09.11., 10.11., 11.11., 18.11., 24.11., 30.11., 07.12., 08.12., 09.12., 14.12. 2010 godine, 13.01., 19.01., 25.01., 26.01., 27.01., 03.02.2011., održani su bez prisutnosti uredno obavještenog i o posljedicama nedolaska upozorenog, optuženog Damira Brekala.

101. Na ročištu koje je održano dana 30.08.2010. godine, optuženi Damir Brekalo je i pored navedenog pozitivnog mišljenja tima vještaka o njegovoj sposobnosti da učestvuje u postupku, shvati značaj svojih radnji i upravlja svojim postupcima, izjavio da psihički nije sposoban da prati tok pretresa, da ne može boraviti u sudnici i da ubuduće neće prisustvovati pretresima, sve dok mu ne bude omogućeno da se operiše u bolnici u Mostaru.

102. Tom prilikom predsjedavajući vijeća se obratio optuženom, te mu ukazao na odredbe zakona u vezi sa nužnošću prisustva svakog optuženog i posljedice nedolaska, na stanovišta ESLJP i ovog suda da se to smatra svojevoljnim odricanjem od prava na suđenje, u kom slučaju se postupak može nastaviti i bez optuženog koji bez opravdanog razloga odbija da pristupi na sud, ali u prisutnosti njegovih branilaca i uz njihovo obavezivanje da ga obavještavaju o toku postupka i obaveznu dostavu CD snimaka suđenja i transkripata sa istog. Optuženi je i pored takvih, od strane predsjednika drugostepenog vijeća više puta ponovljenih upozorenja, ostao pri stavu da ne prisustvuje suđenju sve dok se ne operiše, ističući pri tome da je saglasan da se pretres nastavi bez njega, a u prisustvu njegovih branilaca.

103. Obzirom na data upozorenja, kao i nalaz i mišljenje tima vještaka medicinske struke o sposobnosti optuženog Brekala da učestvuje u postupku i da indicirani operativni zahvat može, bez posljedica po njegovo zdravlje, biti odložen, odnosno sačekati okončanje drugostepenog postupka, izostanci optuženog sa pretresa pred drugostepenim vijećem u dane 06.09., 15.09., 23.09., 28.09., 22.10., 26.10., 27.10., 28.10., 04.11., 09.11., 10.11., 11.11., 18.11., 24.11., 30.11., 07.12., 08.12., 09.12., 14.12.2010 godine, 13.01., 19.01., 25.01., 26.01., 27.01., 03.02.2011. godine (ostalim ročištima u tom periodu, optuženi je prisustvovao, kao i tokom završnih riječi), ocijenjeni su kao neopravdani, te su ta ročišta održana bez prisustva optuženog Brekala koji je o svim ročištima bio uredno obavještavan i po njega slata sudska policija, radi dovođenja iz pritvora, što je on izričito odbijao. Sva ta ročišta su međutim održana u prisustvu njegovih branilaca i uz redovnu dostavu CD snimaka sa ročišta i transkripata sa istih, te obavezivanje branilaca da mu i lično prenose sadržaj obavljenih radnji i aktivno s njim kreiraju odbranu.

104. Odlukama vijeća da se navedena ročišta održe bez prisustva optuženog Brekala, uz konstataciju o ispunjenju navedenih uslova, optuženi Brekalo i njegovi branioci nisu niti jednom prigovorili. Naprotiv, optuženi se nakon tih ročišta vratio u sudnicu, prisustvovao završnim riječima i na kraju se i sam izjasnio da prihvata završnu riječ svojih branilaca.

105. Okolnost nedolaska optuženog Brekala Damira otvorila je određena pitanja koje je vijeće razmotrilo prije donošenja odluke da se pretres nastavi bez prisustva uredno pozvanog optuženog, koji nije bio objektivno spriječen da prisustvuje suđenju, nego je njegovo odsustvo bilo motivisano isključivo razlozima lične, subjektivne prirode.

106. Odredbe Zakona o krivičnom postupku ne regulišu situaciju kada optuženi odbija da prisustvuje zakazanom pretresu, ali ni posebne odredbe koje sprečavaju Sud da u ovoj situaciji nastavi postupak, čak i bez prisustva optuženog. Međutim, ova procesna situacija naložila je poštivanja osnovnih prava i sloboda optuženog sa aspekta ostalih domaćih i međunarodnih pravnih standarda i sudske prakse.

107. Naime, članom 247. ZKP BiH propisano je da se „*Optuženom ne može suditi u odsustvu*“. Analizom ove odredbe, može se zaključiti da se izraz „*u odsustvu*“ odnosi na slučajeve potpune

odsutnosti optuženog iz postupka, bilo zbog toga što je nemoguće obezbijediti njegovo prisustvo u postupku, ili je on iz nekih razloga nedostupan organima gonjenja npr. nalazi se u bijegu ili se krije, ne zna se gdje je, ili postoje druge poteškoće da se obavijesti o postupku ili obezbijedi njegovo prisustvo.

108. Takođe, valja praviti razliku između suđenja u odsustvu, od suđenja bez prisustva optuženog. Suđenje u odsustvu podrazumjeva situaciju gdje je prisustvo optuženog onemogućeno iz razloga kojima on ne može upravljati ili su izvan njegove kontrole, dok suđenje bez prisustva optuženog podrazumjeva da je optuženi u mogućnosti da prisustvuje, ali on to ne želi. U konkretnom slučaju optuženi je bio dostupan i pretežnim dijelom je prisustvovao prestresu, a zatim, u finišu suđenja, odlučio da bojkotuje suđenje dok mu se ne omogući operacija, iako su se vještaci veoma decidno izjasnili da operacija nije hitna i da može sačekati okončanje suđenja, da bi se na kraju sam vratio i prisustvovao davanju završnih riječi.

109. Dakle, u konkretnom slučaju slobodna volja i izbor optuženog da ne pristupi suđenju je predstavljala jedinu prepreku, čije uklanjanje je isključivo pod kontrolom samog optuženog.

110. Pored svega, valjalo je imati u vidu da su u predmetu koji je dakle, poslije višegodišnjeg suđenja konačno došao u završnu fazu, pored Brekala optužena još tri lica za ista krivična djela, od kojih su prva dvojica već duže vrijeme u pritvoru, a četvrtooptuženi pod mjerama zabrane i da su radnje svih međusobno povezane, te da i oni u smislu člana 6. stav 1. EKLJP uživaju pravo na suđenje u razumnom roku, a svi su uredno pristupali na svako zakazano ročište.²

111. Vijeće ocjenjuje da je nepojavljivanje optuženog Brekalo Damira, na zakazanim ročištima bilo proizvoljno i neopravdano iz slijedećih razloga:

112. Naime, kao razlog nedolaska pred Sud optuženi je naveo svoje zdravstveno stanje, odnosno insistiranje na neodložnom obavljanju operativnog zahvata glave isključivo u Kliničkom centru u Mostaru. Međutim, valja istaći da su u toku postupka izvršeni mnogobrojni medicinski pregledi na okolnosti zdravstvenog stanja optuženog i njegove sposobnosti prisustvovanja i praćenja toka sudskog postupka. Vijeće je dakle od početka postupka imalo u vidu zdravstvene probleme optuženog, te je tim u vezi preduzelo niz koraka radi otklanjanja istih i obavljanja tražene operacije. Tako je Sud je rješenjem broj X-KRŽ-05/139 od 28.06.2010. godine naložio premještanje optuženog Brekalo Damira iz KPZ „Istočno Sarajevo“ u KPZ Mostar, kako bi se na ovaj način lakše obezbijedio nadzor i čuvanje pritvorenika prilikom njegove hospitalizacije u Kliničkom Centru u Mostaru, a radi obavljanja operativnog zahvata glave, obzirom da je optuženi insistirao i kategorično zahtijevao da se operativni zahvat izvrši isključivo u klinici u Mostaru. Međutim navedeno rješenje nije moglo biti izvršeno zbog nedostatka slobodnog mjesta u KPZ Mostar i nedovoljnog broja službenih osoba koje bi obezbijedili i čuvali optuženog tokom boravka u bolnici.

² Ovo je u skladu sa smjernicama o kojima je elaboriralo *Vijeće Evrope, Rezolucija Ministarskog vijeća (75) 11, od 21.5.1975. god. o kriterijima za vođenje postupka u odsustvu optuženog.*

113. Kako je i pored svih preduzetih radnji od strane ovog Suda, optuženi Brekalo i dalje insistirao na neophodnosti i hitnosti obavljanja operativnog zahvata, pritom odbijajući da se isti izvrši u Sarajevu, Tuzli ili drugim klinikama, gdje je problem obezbjeđenja bio daleko lakše rješiv, kako je već navedno, Sud je dana 23.07.2010. godine izdao naredbu timu sudskih vještaka za neurohirurško vještačenje optuženog sa namjerom da utvrdi stvarno psihofizičko stanje optuženog i potrebu hitne operacije, te eventualno odloži zakazana ročišta, u slučaju utvrđenja da je operacija zaista hitna. Tom prilikom je vještacima dostavljena sva medicinsku dokumentaciji optuženog, kao i svi raniji nalazi i mišljenja. Tim sudskih vještaka sastavljan od neurohirurga, neuropsihijataru i psihologa je dana 03.08.2010. godine dostavio Nalaz i mišljenje u kojem je navedeno da je optuženi u stanju pratiti tok pretresa, uz odgovarajuće pauze, da je operativni zahvat indiciran, ali da može biti učinjen i odložno, po okončanju sudskog postupka i da se operativni zahvat može uspješno obaviti na klinikama u Sarajevu, Mostaru i Tuzli. Optuženi je međutim ponovo kategorički odbio da se operativni zahvat obavi bilo gdje drugdje, izuzev u bolnici u Mostaru.

114. Dakle, kako je iz nalaza i mišljenja vještaka proizlazilo da ne postoji urgentnost za obavljanje operativnog zahvata, a uz to, kako je već navedeno, nisu postojali ni preduslovi za obavljanje iste na klinici u Mostaru (premještanje, adekvatno obezbjeđenje i čuvanje optuženog tokom hospitalizacije), što samo po sebi nije bilo u ingerenciji suda, a optuženi je kategorično odbio da se operativni zahvat izvrši na klinikama u Sarajevu ili Tuzli, vijeće je zaključilo da okolnosti koje je optuženi navodio kao razlog za nepristustvovanje pretresu nisu osnovane, te da se optuženi svjesno odricao svog prava da prisustvuje suđenju i da je pored pozitivnih ocijena o svojoj zdravstvenoj sposobnosti, jednostavno sam donio odluku da ne prisustvuje suđenju, jer se navodno ne osjeća dobro, za šta nije imao objektivnog razloga.

115. Sud je svakako upozorio optuženog da je njegovo prisustvo na suđenjima i aktivno sudjelovanje u iznošenju odbrane, upravo najkorisnije za njega samog i ostavio mogućnost optuženom da se u bilo kojem trenutku, kad promjeni svoju odluku, pojavi na suđenju. Pored datog upozorenja optuženi je svojevolljno odlučio da ne prisustvuje suđenjima. S tim u vezi Sud je u potpunosti ispoštovao pravo na odbranu optuženog Breklo Damira, budući da su na svakom ročištu održanom pred Apelacionim vijećem prisustvovali njegovi branioci, a samom optuženom je dostavljan CD i transkript sa svakog suđenja, čime je optuženi u cjelosti bio obavješten o dešavanjima na svakom održanom ročištu.

116. U vezi sa navedenim valja podsjetiti da je Evropski sud za ljudska prava više puta jasno naglasio da se prisustvo optuženog na svom suđenju smatra suštinski važnim³, ali isto tako da Evropski sud za ljudska prava nikada nije ustanovio kršenje Konvencije u predmetima gdje je optuženi adekvatno obaviješten o predstojećem suđenju, a on svojevolljno izabrao da ne pristupi, a suđenje se nastavilo. Sud naglašava, da je prisustvo optuženog tokom suđenja u suštini njegovo pravo, a ne obaveza, tako da je i prema praksi Suda u Strasbouru postupak bio pravičan u svim onim situacijama kada je optuženi na cjelovit način bio obavješten, te postupak regularno počeo, odnosno nastavio se.

³ *Poitrimol protiv Francuske*, presuda od 23.11.1993. godine, par. 35; *Pelladoah protiv Nizozemske*, presuda od 22.9.1994.god. par. 40; *Lala protiv Nizozemske*, presuda od 22.9.1994. god. par. 33;

117. Dakle, zaključuje se, u slučajevima kada optuženi ima sve potrebne garancije da ostvaruje svoje pravo da prisustvuje i aktivno učestvuje, neopravdano je smatrati suđenje u njegovom odsustvu kršenjem prava optuženog. Stoga, praktični interesi pravičnosti idu u prilog odluci o započinjanju ili nastavku krivičnog postupka bez prisustva optuženog. Takva odluka je u skladu sa zahtjevima „vladavine prava“, te sa osnovnim idejama Vijeća Evrope i Evropske konvencije o ljudskim pravima, a to su pravičnost, demokratija, poštivanje ljudskih prava i javnog interesa. Navedeno, potkrepljuje tvrdnju da niti jedan krivično-pravni sistem, ne smije biti otvoren za mogućnost da optuženi samovoljno opstruira svoje suđenje, jer poštujući načelo jednakosti u postupanju moglo bi dakle, doći do raznih nerješivih problema, koji bi isključivo i definitivno išli u korist optuženog. Imajući u vidu potencijalne interese društva i žrtava, kao i prava optuženog, Sud postupa u skladu sa vladavinom prava, sa utemeljenom sudskom praksom po članu 6., članu 13. i članu 17. Evropske konvencije o ljudskim pravima, međunarodnom sudskom praksom, te u skladu sa ZKP BiH.

118. Kod ovakvog stanja stvari vijeće je zaključilo da optuženi Damir Brekalo ima neosporno pravo da prisustvuje suđenju. Međutim, iako je optuženi uredno obaviješten i svjestan posljedica neodazivanja, on se tog svog prava privremeno odrekao, pravdajući to subjektivnim razlozima. U takvoj situaciji, koristeći svoje diskreciono pravo, Sud je nastavio postupak bez njegovog prisustva, uz naprijed navedenu argumentaciju, što se ne smatra suđenjem u odsustvu u smislu člana 247. ZKP BiH., niti suprotnim članu 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima

H. ODLUKA O PRIHVATANJU UTVRĐENIH ČINJENICA

119. U cilju dokazivanja da su optuženi počinili krivična djela za koje se terete optužnicom, Tužilaštvo BiH je kako u prvostepenom postupku, tako i tokom drugostepenog postupka nastojalo dokazati postojanje širokog i sistematičnog napada od strane pripadnika vojske bosanskih Hrvata (HVO-a) na civilno bošnjačko stanovništvo u zapadnom djelu Mostara, ali i šire, kao opšteg elementa bića krivičnog djela zločina protiv čovječnosti, u konkretnom slučaju.

120. S tim u vezi Apelaciono vijeće je kao relevantne prihvatilo sve utvrđene činjenice koje je prvostepeno vijeće prihvatilo i objavilo u svojoj odluci broj X-KR-05/139 od 28.01.2008. godine, a koje su navedene i obrazložene i u prvostepenoj presudi.

121. Na ovaj način su prihvaćene slijedeće činjenice utvrđene u pravosnažnoj presudi u predmetu MKSJ-a, Tužitelj protiv Mladena Naletelića "Tute" i Vinka Martinovića "Štele" (predmet, broj IT-IT-98-34-T):

1. Mostar je najveći grad u jugoistočnoj Bosni i Hercegovini i historijski glavni grad Hercegovine. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, općina Mostar je imala 126.628 stanovnika, od kojih je bilo 34.6% Muslimana, 33.9% Hrvata i 18.8% Srba. Ostali su bili "Jugosloveni" i ostali,

2. U Bosni i Hercegovini je 29. februara i 1. marta 1992. godine održan referendum o nezavisnosti od SFRJ. Dana 3. marta 1992. godine proglašena je nezavisnost.
3. Nakon proglašenja nezavisnosti, BH Srbi su napali dijelove Bosne i Hercegovine. Državna uprava Bosne i Hercegovine je *de facto* prestala funkcionirati budući da je izgubila kontrolu nad cjelokupnom teritorijom.
4. Usljed sukoba 1992. godine između BH Hrvata i BH Muslimana na jednoj strani i Srba na drugoj, većina Srba je otišla ili je bila istjerana iz Mostara. U maju 1993. godine, između 16.000 i 20.000 civila BH Muslimana sklonilo se u Mostaru bježeći od rata u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. Dolaskom izbjeglica BH Muslimana iz mjesta izvan Mostara stvorena je muslimanska većina.
5. Dana 10. aprila 1992. predsjednik HZ HB, Mate Boban, izdao je zapovijed kojom se osniva HVO.
6. HVO je postao vrhovno izvršno i obrambeno tijelo HZ HB i BH Hrvata. Sam Mate Boban postao je vrhovni zapovjednik HVO-a. To je značilo da je u tom dijelu Bosne i Hercegovine stvarnu vlast imao HZ HB.
7. Dolazi do izbijanja žestokog sukoba između BH Hrvata i BH Muslimana od aprila 1993. do januara 1994. i do podjele Mostara na istočni dio, pod vlašću Muslimana, i zapadni dio, pod vlašću Hrvata.
8. I HVO i ABiH su imali vojne formacije na položajima u gradu. Mostar je bio podijeljen na zapadni dio, koji je kontrolirao HVO i istočni dio u kojem je uglavnom bila koncentrirana ABiH.
9. Rano ujutro 9. maja 1993.god. HVO je napao Mostar artiljerijom, minobacačima, teškim i lakim oružjem. HVO je kontrolirao ulaze u Mostar, a međunarodnim organizacijama nije bio dozvoljen pristup.
10. Od otprilike 05:00 sati, naoružane jedinice HVO-a okružile su stambene zgrade i kuće, te su iz njih izvele i okupile civile BH Muslimane. Iz nekih su zgrada, u kojima su živjeli BH Muslimani i BH Hrvati, istjerani su samo BH Muslimani.
11. Na stadion "Veleža" su odvođene na stotine ljudi. Većina njih je završila na Heliodromu, u Rodoču, zapadno od Mostara, koji je postao glavni zatočenički centar HVO-a na tom području (tačka 44).
12. Toga dana okupljeno je i u zatočeničkom centru Heliodrom zatočeno ukupno 1.500 do 2.500 civila Muslimana.
13. Maltretiranje BH Muslimana time što su istjerivani iz svojih stanova ili zatvarani postalo je uobičajena i raširena pojava od 9. maja pa tokom čitave jeseni 1993. godine

14. Veliki broj BH Muslimana prešao je na istočnu stranu Mostara.
15. Humanitarna situacija je na istočnoj strani Mostara bila strašna. Nije bilo tekuće vode, struje ni hrane.
16. Istočna strana je bila u okruženju. Neprestano se granatiralo.
17. Opsada istočnog Mostara trajala je do početka 1994. godine
18. Jedna od posljedica napada bilo je i zarobljavanje velikog broja ratnih zarobljenika i civila, koji su odvođeni u razne zatočeničke centre na tom području.
19. Glavni zatočenički centar je bio Heliodrom, u kojem je ponekad bilo na hiljade zatočenika. Heliodrom je ranije bio kasarna JNA i činilo ga je nekoliko zgrada i hangara. Zatvor u Ljubuškom je postao zloglasan jer su ga namijenili za "specijalne" zarobljenike.
20. Zarobljenici su premjestani iz jednog mjesta na drugo ili iz jednog zatočeničkog centra u drugi.
21. Oružani sukob postojao je u razdoblju od 17.april 1993. godine do kraja februara 1994. godine.
22. Grupe vojika su noću silom deložirale porodice civila Muslimanske nacionalnosti, iz njihovih stanova, izbacujući ih doslovno na ulicu i prisiljavajući ih da sve svoje stvari ostave u stanu.
23. Humanitarni uvjeti na istočnoj obali Mostara bili su stravični. Istovremeno sa ogromnim povećanjem broja muslimanskog stanovništva zbog intenzivnih istjerivanja sa zapadne obale, opskrba vodom i strujom je prekinuta, a humanitarnim organizacijama je tjednima uskraćivan pristup. Osnovne javne službe, poput bolnice, nalazile su se na zapadnoj obali Mostara i stoga nisu više bile dostupne muslimanskom civilnom stanovništvu. Sve što je arhitekturom odražavalo orijentalni uticaj, kao na primjer stari most u Mostaru, bilo je uništeno. Nakon što je muslimansko stanovništvo istjerano iz zapadnog Mostara, promijenjena su imena ulica.

122. Prihvatanje navedenih utvrđenih činjenica, bilo je i po ocjeni ovog vijeća u skladu sa članom 4. Zakona o ustupanju predmeta od strane MKSJ Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza pribavljenih od strane MKSJ, u postupcima pred sudovima u BiH (u daljem tekstu: Zakon o ustupanju predmeta), u kojem je navedeno da nakon saslušanja stranaka, Sud može, na vlastitu inicijativu ili na prijedlog jedne od stranaka, odlučiti da prihvati dokazane relevantne činjenice koje su utvrđene pravosnažnom odlukom u bilo kojem drugom postupku pred MKSJ.

123. Apelaciono vijeće je prilikom ocjene prihvatljivosti činjenica utvrđenih u prvostepenom postupku, koristeći svoje diskreciono pravo, svakako na umu imalo sve kriterije koji moraju biti ispunjeni da bi se određena činjenica prihvatila kao utvrđena činjenica. Kako navedeni Zakon o

ustupanju predmeta ne propisuje kriterije temeljem kojih bi se određena činjenica smatrala “presuđenom”, vijeće je ispitujući te činjenice, uzelo u obzir kriterije koje je MKSJ utvrdilo rješenjem od 28.02.2003 godine u predmetu *Tužitelj protiv Momčila Krčajišnika*, a koji kriteriji uzimaju u obzir prava optuženog zagaranтована Evropskom Konvencijom o ljudskim pravima i slobodama (EKLJP), kao i ZKP-om BiH.

124. Shodno navedenom, vijeće je koristilo sljedeće kriterije prilikom odlučivanja o prihvatanju utvrđenih činjenica: činjenica mora biti jasna, konkretna i ona koja se može identifikovati, te relevantna za konkretni predmet, ograničena na zaključke o činjenicama i neuključujući pravne karakterizacije, pobijana je na suđenju i spada u dio presude koji nije bio predmet žalbe ili je o njemu konačno presuđeno u žalbenom postupku ili je pobijana na suđenju, a sada spada u dio presude koji je predmet žalbe, ali spada u pitanja koja u žalbenom postupku nisu sporna. Nadalje, iste ne smiju potvrđivati krivičnu odgovornost optuženog, te se ne može zasnivati na sporazumu o priznanju krivnje u ranijim predmetima i uticati na pravo optuženog na pravično suđenje. Ovi kriteriji nadopunjuju pravilo 94.stav b (formalno primanje na znanje) Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ.

125. Pored navedenog, isti kriteriji su već prihvaćeni i od strane Apelacionog vijeća Suda u predmetu *Samardžić Neđo* broj X-KRŽ-05/49 od 13.12.2006 godine. U vezi s navedenim Apelaciono vijeće je kao i prvostepeno vijeće, našlo da gore navedene činjenice ispunjavaju predmetne kriterije, zbog čega je iste i prihvatilo.

126. U pogledu prigovora odbrane, da su utvrđene činjenice prihvaćene u ovom postupku, nerelevantne i protivrične, Apelaciono vijeće zaključuje, da dokazima koje je odbrana predložila one nisu dovedene u ozbiljnu sumnju. Naime, ključni faktor u odluci Suda u pogledu prihvatanja presuđenih činjenica leži u shvatanju da će se prihvatanjem takvih činjenica postići ekonomičnost postupka, uz istovremenu zaštitu zagaranтованиh prava optuženih. Po mišljenju Apelacionog vijeća odlukom o prihvatanju utvrđenih činjenica prema optuženim u cjelosti su, prije svega, ispoštovana prava na pravično, javno i efikasno suđenje.

127. Pored toga, u toku postupka Tužilaštvo BiH je izvelo brojne subjektivne i objektivne dokaze, koji idu u prilog ispravnosti i valjanosti utvrđenih činjenica. Tako se do zaključka o postojanju široko rasprostranjenog i sistematičnog napada usmjerenog protiv bošnjačkog civilnog stanovništva opštine Mostar, nesumnjivo dolazi na temelju iskaza svjedoka AI, Saje Ćorić, 152, A, C, D, E, F, J, L, R, X, AB, AD, AK, AM, Dike Ćurić, Huse Mehremića i Ramiza Bebanića, o čemu će biti riječi u daljem tekstu obrazloženja.

III. PRIMJENLJIVI ZAKON

128. Tokom cijelog postupka i završnoj riječi odbrana je isticala da bi u konkretnom slučaju trebalo primijeniti Krivični zakon SFRJ, koji je bio na snazi u vrijeme kritičnih događaja. Odbrana je nadalje bila stajališta da primjena bilo kojeg drugog zakona, umjesto KZ SFRJ koji je bio na snazi u periodu relevantnom za ovaj predmet, predstavlja kršenje načela zakonitosti. S tim u vezi,

odbrana se pozivala na član 7. stav 1. Evropske konvencije i član 15. stav 1. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

129. U vezi sa navedenim valja istaći da član 3. KZ BiH reguliše načelo zakonitosti, određujući da se krivična djela i krivičnopravne sankcije propisuju samo zakonom, te da nikome ne može biti izrečena kazna ili druga krivičnopravna sankcija za djelo koje, prije nego što je učinjeno, nije bilo zakonom ili međunarodnim pravom propisano kao krivično djelo i za koje zakonom nije bila propisana kazna. Uz to, član 4. KZ BiH reguliše da se na počinioca krivičnog djela primjenjuje zakon koji je bio na snazi u vrijeme učinjenja krivičnog djela; a ako se poslije učinjenja krivičnog djela jednom ili više puta izmijeni zakon, primjenjuje se zakon koji je blaži za počinioca.

130. Član 7. stav 1. Evropske konvencije takode propisuje načelo zakonitosti. U skladu sa članom 2.2. Ustava BiH, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava ima prioritet nad svim zakonima BiH. Nadalje, ova odredba Evropske konvencije propisuje opšte načelo kojim se zabranjuje izricanje kazne teže od one koja je bila propisana u vrijeme počinjenja krivičnog djela, ali ne propisuje obaveznu primjenu najblažeg zakona.

131. Član 4a. KZ BiH međutim, propisuje da član 3. i član 4. KZ BiH ne sprječavaju suđenje i kažnjavanje nekog lica za činjenje ili nečinjenje koje se u vrijeme počinjenja *“smatralo krivičnim čjelom u skladu sa opštim principima međunarodnog prava.”* Član 7. stav 2. Evropske konvencije propisuje isti izuzetak ističući da stav 1. ovog člana *“...neće uticati na suđenje i kažnjavanje nekog lica za činjenje ili nečinjenje koje se u vrijeme počinjenja smatralo krivičnim čjelom u skladu sa opštim pravnim načelima koja priznaju civilizovani narodi.”* (Vidjeti takode član 15. stav 1. i 2. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima koji sadrži slične odredbe. Država Bosna i Hercegovina je, kao nasljednik Jugoslavije, ratifikovala ovaj Pakt).

132. Ovakvim tumačenjem se daje mogućnost da se u opisanim okolnostima odstupi od načela iz člana 3. i 4. KZ BiH (i člana 7. stav 1. Evropske konvencije), kao i od primjene krivičnog zakona koji je bio na snazi u vrijeme počinjenja krivičnog djela i primjene blažeg zakona u postupcima koji predstavljaju krivična djela prema međunarodnom pravu.

133. Prilikom razmatranja prigovora odbrane, valja primijetiti da se ni jedna odredba KZ SFRJ, koji je bio na snazi u relevantnom periodu, nije isključivo bavila zločinima protiv čovječnosti na način na koji je to propisano članom 172. KZ BiH. Međutim, uzimajući u obzir druge odredbe važećeg materijalnog zakona, kao i opšte principe međunarodnog prava, ovaj prigovor odbrane nije mogao biti prihvaćen kao osnovan.

134. Naime, prilikom odlučivanja o navedenim prigovorima odbrane vijeće je moralo uzeti u obzir da krivična djela za koja su optuženi i ovom presudom oglašeni krivim, predstavljaju krivična djela prema međunarodnom običajnom pravu i stoga potpadaju pod „opšte principe međunarodnog prava” propisane članom 4a. Zakona o izmjenama i dopunama KZ BiH, i „opšta pravna načela koja priznaju civilizovani narodi” propisana stavom 2. člana 7. Evropske konvencije, iz kojeg razloga KZ BiH može biti primijenjen u ovom slučaju na osnovu tih odredaba.

135. Nadalje, činjenica da se krivičnopravne radnje nabrojane u članu 172. KZ BiH mogu pronaći i u zakonu koji je bio na snazi u relevantnom vremenskom periodu—u vrijeme izvršenja djela, i to u članovima 134., 141., 142., 143., 144., 145., 146., 147., 154., i 186. KZ SFRJ,

implicira da su radnje optuženja bile kažnjive i po tada važećem krivičnom zakonu, što dodatno podupire zaključak Suda u vezi sa načelom zakonitosti. Iako navedene odredbe u KZ SFRJ nisu bile smještene pod jedan formalni okvir pod nazivom zločini protiv čovječnosti, to radnje predviđene ovim odredbama nikako ne može osloboditi inkriminisanog supstrata.

136. Pored toga, primjena KZ BiH je dodatno opravdana činjenicom da je izrečena kazna u svakom slučaju blaža nego smrtna kazna koja je bila na snazi u vrijeme izvršenja krivičnog djela, čime se zadovoljava načelo vezano za vremensko važenje krivičnog zakona, odnosno primjenu zakona blažeg za učinitelja, po kriteriju zapriječene kazne. Gore navedeno je isto tako u skladu sa stavom koji je zauzeo Odjel I Apelacionog odjeljenja Suda BiH u svojoj presudi protiv Abduladhima Maktoufa broj KPŽ-32/05 od 4.4.2006. godine i presudi protiv Dragoja Paunovića broj KPŽ-05/16 od 27.10.2006. godine. Ovo pitanje je razmatrao i Ustavni sud BiH u žalbi A. Maktoufa (AP 1785/06) kojom prilikom isti u svojoj odluci od 30.3.2007. godine navodi:

„U praksi, ni u jednoj državi bivše Jugoslavije u zakonodavstvu nije postojala mogućnost izricanja doživotnog zatvora niti dugotrajnih zatvorskih kazni, a što je Međunarodni krivični sud za zločine na području bivše Jugoslavije često činio (predmet Krstić, Galić, itd.). Također, koncept KZ SFRJ je bio takav da nije predviđao postojanje dugotrajnog niti doživotnog zatvora, nego je za najteža krivična djela propisivao smrtnu kaznu, a za lakše oblike maksimalne zatvorske kazne do 15 godina zatvora. Dakle, jasno je da se jedna sankcija ne može odvojiti od cjelokupnosti cilja koji se želio postići kaznenom politikom u vrijeme važenja tog zakona. U vezi s tim, Ustavni sud smatra da nije moguće jednostavno odstraniti sankciju i primijeniti druge, blaže sankcije i time praktično ostaviti neadekvatno sankcionirana najteža krivična djela.“

137. U konkretnom slučaju radi se o suđenjima za krivična djela za koja je u vrijeme počinjenja bilo apsolutno predvidljivo i opšte poznato da su u suprotnosti sa opštim principima međunarodnog prava. Stoga vijeće smatra da su optuženi morali znati da tokom ratnog stanja, odnosno oružanog sukoba, radnje koje čine predstavljaju kažnjiva djela i da su u suprotnosti sa međunarodno zaštićenim vrijednostima, te da primjena međunarodnih pravila kojima su ove radnje inkriminisane ima prioritet i da njihovo kršenje povlači teške posljedice.

138. Nadalje, u pogledu svih optuženih, vijeće je utvrdilo ispunjenost još jednog kriterija koji u konkretnom slučaju važeći KZ BiH čini blažim u odnosu na Zakon koji je važio u vrijeme izvršenja krivičnog djela. Ocjenjujući u tom smislu zakon vremena izvršenja i zakon vremena suđenja, Sud je u konkretnom predmetu našao da je, u odnosu na saizvršilaštvo, odnosno, saizvršilačke radnje optuženih, KZ BiH znatno povoljniji za učinioce, što jasno proizilazi iz odredbe člana 29. KZ BiH, koji je ovaj institut definisao daleko strožije i restriktivnije, pa je stoga, na predmetni slučaj, u smislu člana 4. stav 2. KZ BiH i primijenio taj zakon, a što je istovremeno u skladu i sa navedenom odredbom iz člana 15. stav 1. MPGPP.

139. Naime, članom 29. KZ BiH je propisano: „Ako više osoba, učestvovanjem u učinjenju krivičnog djela ili preduzimajući što drugo čime se na odlučujući način doprinosi učinjenju krivičnog djela, zajednički učine krivično djelo, svaka od njih kaznit će se kaznom propisanom za to krivično djelo.“

140. Iz citirane zakonske odredbe proizilazi da je saizvršilaštvo oblik izvršilaštva, koji postoji kada više lica, koja ispunjavaju sve uslove koji se zahtjevaju za izvršioca, na osnovu zajedničke

odluke, svjesno i voljno, učine određeno krivično djelo, tako da svaki od saizvršilaca u tome daje svoj prilog, koji je bitan – odlučujući i bez kojeg krivično djelo ne bi bilo ostvareno ili ne bi bilo ostvareno na zamišljeni način. Prema tome, pored zajedničkog djelovanja više lica u ostvarenju datog djela, potrebno je da kod njih postoji i svijest o tome da izvršeno djelo predstavlja zajednički rezultat njihovih radnji.

141. Međutim, Krivičnim zakonom SFRJ, koji je važio u vrijeme izvršenja ovog krivičnog djela, bilo je propisano: „Ako više lica učestvovanjem u radnji izvršenja ili na drugi način, zajednički učine krivično djelo, svako od njih kazniće se kaznom propisanom za to djelo“.

142. Iz ove zakonske definicije proizilazi da se kažnjavaju sve osobe koje su sudjelovanjem u radnji izvršenja ili na drugi način zajednički počinile krivično djelo i da će se svaki od saizvršilaca kazniti kaznom, koja je propisana za krivično djelo koje je počinjeno. Dakle, dovoljno je da optuženi samo sudjeluje u radnji izvršenja krivičnog djela, bez obzira koliko tim sudjelovanjem doprinosio izvršenju djela.

143. Slijedom navedenog uočava se bitna razlika između ove dvije zakonske definicije pojma „saizvršilaštvo“, a ista se odnosi na činjenicu da je pojam saizvršilaštva, po KZ BiH definisan znatno uže, jer je učešće koje predstavlja radnju izvršenja sada ograničeno samo na one radnje koje na odlučujući način pridonose ostvarenju krivičnog djela, što je mnogo oštriji kriterij i mnogo teže dokazati, a time i povoljnije za optužene koji se terete kao saizvršioci, dok se u ranijem zakonu zahtijevalo samo utvrđivanje opšteg doprinosa zajedničkoj posljedici djela (ne i odlučujućeg), na koji način je daleko širi krug radnji podпадаo pod saizvršilaštvo, a zbog čega je ova odredba KZ SFRJ bila nepovoljnija za izvršioci koji su zajednički djelovali, a time je i taj zakon po ovom kriteriju bio strožiji.

144. Ukoliko se analizira odredba člana 172. KZ BiH i njeno mjesto u KZ BiH, očigledno je da biće ovog krivičnog djela uključuje, između ostalog, elemente kršenja međunarodnih pravila. Grupu krivičnih djela u koju je svrstan zločin protiv čovječnosti, karakteriše da nije dovoljno samo počiniti neku od radnji takvog krivičnog djela, nego je neophodno postojanje svijesti da se tim počinjenjem krše međunarodna pravila. Pretpostavka da optuženi mora biti svjestan da je period rata ili sukoba ili neprijateljstava posebno osjetljiv i posebno zaštićen opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava je potpuno opravdana, pa se tako ima u vidu postojanje svijesti da sva učinjena djela imaju još veći značaj i da njihovo počinjenje povlači još teže posljedice nego što bi to inače bio slučaj.

145. Dodatni argument za primjenu međunarodnog humanitarnog prava, se ogleda u činjenici da je u vrijeme kada su počinjena krivična djela, Bosna i Hercegovina kao nasljednica države SFRJ bila strana potpisnica svih relevantnih međunarodnih konvencija o ljudskim pravima i međunarodnom humanitarnom, odnosno krivičnom pravu.

146. Isto tako, običajni status krivične odgovornosti za zločin protiv čovječnosti i pojedinačne odgovornosti za ratne zločine počinjene 1993. godine potvrđen je i od strane Generalnog sekretara UN-a, Komisije za međunarodno pravo, kao i jurisprudencijom MKSJ i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MKSR).

147. Ove institucije su utvrdile da krivična odgovornost za zločin protiv čovječnosti predstavlja imperativni standard međunarodnog prava odnosno *jus cogens*.

148. Zbog toga se čini neospornim da su zločini protiv čovječnosti 1992. godine predstavljali dio međunarodnog običajnog prava. Ovaj zaključak potvrdila je i Studija o običajnom međunarodnom humanitarnom pravu sačinjena od strane Međunarodnog komiteta Crvenog krsta.

149. Prema toj Studiji „teške povrede međunarodnog humanitarnog prava predstavljaju ratne zločine“ (pravilo 156), „pojedinci su krivično odgovorni za ratne zločine koje počinu“ (pravilo 151) i „Države moraju istraživati ratne zločine navodno počinjene od strane svojih državljana ili oružanih snaga, odnosno na vlastitoj teritoriji, te ako je potrebno, krivično goniti osumnjičene. Takođe moraju istraživati i druge ratne zločine iz svoje nadležnosti i, ako je potrebno, krivično goniti osumnjičene“ (pravilo 158).

150. Principi međunarodnog prava priznatog Rezolucijom 95 (I) Generalne skupštine UN (1946.g.) kao i od strane Komisije za međunarodno pravo (1950.g.) odnose se na „Nirberšku povelju i presude Suda“, te stoga i na ratne zločine općenito. „Principi međunarodnog prava priznati Poveljom Nirberškog suda i presudama Suda“ usvojeni od strane Komisije za međunarodno pravo 1950. godine i dostavljeni Generalnoj Skupštini propisuju u principu br. 1: „Svako ko počinu neko djelo koje po međunarodnom pravu predstavlja zločin smatraće se odgovornim, te stoga podliježe kažnjavanju“.

151. Princip 2. takođe propisuje: „Činjenica da se domaćim zakonom ne izriče kazna za djelo koje prema međunarodnom pravu predstavlja zločin ne oslobađa odgovornosti osobu koja je djelo počinila prema međunarodnom pravu.“

152. Zbog toga krivično djelo zločini protiv čovječnosti treba u svakom slučaju svrstati u „opšte principe međunarodnog prava“ iz člana 3. i 4. (a) KZ BiH. Zato je, bez obzira na to da li se posmatra sa aspekta međunarodnog običajnog prava, međunarodnog ugovornog prava ili „principa međunarodnog prava“, nesporno da su zločin protiv čovječnosti predstavljali krivična djela u kritičnom periodu, odnosno da je načelo zakonitosti bilo zadovoljeno i u smislu *nullum crimen sine lege* i *nulla poena sine lege*.

153. Prema tome, krivično djelo zločini protiv čovječnosti, u skladu sa odredbama iz zajedničkog člana 3. stav 1. tačke (a) i (c) Ženevskih konvencija i člana 27. Ženevske konvencije o zaštiti civilnih lica za vrijeme rata od 12.08.1949. godine, treba u svakom slučaju podvesti pod „međunarodno pravo“, odnosno „opće principe međunarodnog prava“ iz člana 3. i 4. (a) KZ BiH.

154. Dakle, bez obzira da li posmatrano sa stanovišta međunarodnog običajnog prava ili stanovišta „principa međunarodnog prava,“ nesumnjivo je da je Zločini protiv čovječnosti predstavljao krivično djelo u inkriminisanoj periodu, odnosno da je zadovoljen princip legaliteta.

IV. NALAZI SUDA

A. GENERALNA UTVRĐENJA

155. Ocjenom svih provedenih dokaza kako pojedinačno tako i u njihovoj međusobnoj vezi, Sud je ispitao činjenični sadržaj optužbe koji se odnosi na postojanje kumulativno postavljenih elemenata krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) u vezi sa tačkama a), e), f), g) i k) KZ BiH.

156. Naime, prema trećoj izmijenjenoj optužnici, optuženi Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević se terete za počinjenje krivičnog djela Zločin protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) u vezi sa tačkama a), e), f), g) i k) KZ BiH, koje glase:

„Ko kao dio širokog ili sistematičnog napada usmjerenog bilo protiv kojeg civilnog stanovništva, znajući za takav napad učini kcje od ovih čjela:

a) lišer je druge osobe života (ubistvo);

e) zatvarar je ili drugo teško oduzimar je fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava;

j) mučer je;

g) prisiljavar je druge osobe upotrebom sile ili prjetr je direktnim napadom na rjezin život ili t.jelo ili na život ili t.jelo rjcj bliske osobe, na seksualni odnos ili s rjim izjednačenu seksualnu radrju (silovar je), seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo kcji drugi oblik teškog seksualnog nasilja;

h) progon bilo kcje grupe ljudi ili kolektiva na političkcj, rasncj, nacionalncj, etničkkcj, kulturncj, vjerskcj, spolncj ili drugcj osnovi kcja je univerzalno prihvaćena kao nedopustiva po međunarodnom pravu, u vezi s bilo kcjim krivičnim čjelom iz ovog stava ovog člana, bilo kcjim krivičnim čjelom propisanim u ovom zakonu ili bilo kcjim krivičnim čjelom u nadležnosti Suda Bosne i Hercegovine;

k) druga nečovječna čjela slične prirode, učinjena u namjeri nanošenja velike patr je ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušavar ja zdravlja.

Kaznit će se kaznom zatvora ncjmar je deset godina ili kaznom dugotrcjnog zatvora.

B. OPŠTI ELEMENTI KRIVIČNOG DJELA

157. Iz citirane zakonske odredbe proizilaze sljedeći opšti (*chapeau*), elementi krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. KZ BiH, koje je u toku postupka trebalo provjeriti i utvrditi, a to su:

1) postojanje široko rasprostranjenog ili sistematičnog napada, usmjerenog protiv civilnog stanovništva, odnosno prema stavu 2. tačka a) istog člana, „ponašanje koje uključuje višestruko

činjenje djela iz člana 172. stav 1. KZ BiH, protiv civilnog stanovništva i na osnovi ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije da se učini takav napad“;

- 2) da je napad široko rasprostranjen i sistematičan ili sistematičan i usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva;
- 3) da postoji veza između djela optuženih i tog napada, odnosno da postoje obavezni elementi veze između radnji optuženog i izvršenog napada, a to su:
 - da su djela optuženih počinjena kao dio tog napada,
 - da su optuženi znali za napad,
 - da su optuženi znali da njihova djela predstavljaju dio napada,
 - da su optuženi znali da je taj napad izvršen na osnovi ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije da se učini takav napad,
 - da su optuženi znali da su njihova djela izvršena na osnovi ili u cilju politike da se učini takav napad, odnosno da su nedopuštena djela počinjena kao dio tog napada i da je optuženi znao za taj napad.

158. Bitna obilježija krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. KZ BiH, predstavljaju prvenstveno raznovrsne radnje izvršenja, odnosno ponašanje koje shodno definiciji iz stava 2. tačka a. istog člana, uključuje „višestruko činjenje djela iz stava 1. ovog člana, protiv kojeg civilnog stanovništva, na osnovu ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije da se učini takav napad“.

159. Prema međunarodnom običajnom pravu, postojanje plana ili politike da se izvrši napad na civilno stanovništvo ili izvrše djela koja predstavljaju takav napad, ne mora biti dokazano kao element optužbe za zločine protiv čovječnosti. Međutim, član 172. stav 2. tačka a) KZ BiH uključuje element „politike“.

160. Element politike je potrebno izraziti u vidu četiri podelementa. Prema članu 172. stav 2. tačka a), mora se utvrditi:

- postojanje politike
- da je politika državna ili organizaciona
- da se učini takav napad i
- da je napad zapravo preduzet na osnovu ili u cilju te politike.

161. U pogledu postojanja podelementa „politika“ koja se uopšteno može definisati kao određeni ciljevi koji potom trebaju biti provedeni kroz pojedinačno donošenje odluka na nižim nivoima. U tumačenju elementa „politike“, vijeće ističe da je član 172. KZ BiH identičan članu 7. Rimskog statuta. Stoga vijeće smatra da Rimski statut, istorijat njegove izrade i prateći elementi bića krivičnih djela predstavljaju uvjerljiv autoritet kojim su se rukovodili prilikom tumačenja ove odredbe.

162. Tumačenje drugog podelementa „da je politika državna ili organizaciona“, kao preduslov postavlja definisanje pojmova „države i organizacije“, pa s tim u vezi vijeće ističe da „država“

predstavlja konkretan termin čije je značenje jasno definisano u međunarodnom pravu, a da „organizacija“ predstavlja širi i višeznačniji koncept. Uzimajući u obzir kompleksnost i amorfnost termina „organizacije“, vijeće smatra, da ovaj uslov treba tumačiti slobodno, tako da on obuhvata širok spektar organizacija, te je razmatranje u konkretnom slučaju potrebno fokusirati na sposobnost organizacije kao grupe da osmisli i usvoji politiku napada na civilno stanovništvo na širok i sistematičan način.

163. Što se tiče drugog podelementa postojanja „politike“, vijeće ističe da bi „politiku“ trebalo tumačiti kao različitu od „plana“, budući da politika može uopšteno definisati ciljeve koji potom trebaju biti provedeni kroz pojedinačno donošenje odluka na nižim nivoima.

164. Politika da se „učini takav napad“, kao treći podelement, zahtjeva da država ili organizacija aktivno učestvuju na neki način, promovišući, podstičući ili ohrabrujući takav napad na civilno stanovništvo. Politika ne mora uključivati krivična djela nabrojana u stavu 1. člana 172. KZ BiH, već samo politiku izvršenja napada u opštem smislu.

165. Četvrti podelement zahtijeva uzročnu vezu između državne politike ili politike organizacije i napada koji je izvršen. Ovaj element podrazumijeva konkretne činjenice/radnje u svakom predmetu ponaosob i u vezi sa cjelokupnošću okolnosti, uključujući karakteristike date politike i zločina izvršenih u toku napada. Da li je neki napad širok i sistematičan ili sistematičan, s jedne strane i da li je napad izvršen na osnovu ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije, s druge strane, predstavljaju odvojena pitanja, te ispunjenje jednog elementa ne znači istovremeno ispunjenje drugog elementa. Priroda svakog napada ne može biti smatrana širokom ili sistematičnom, odnosno širokom i sistematičnom, ali ukoliko se napad na civilno stanovništvo ponavlja po određenom obrazcu, u svojim bitnim obilježjima, bez obzira da li su oni pojedinačno široki ili sistematični, ili široki i sistematični u određenim okolnostima, bio bi dokaz politike da se takvi napadi učine.

(i) Širok i sistematičan napad

166. U procjenjivanju da li je napad uopšte širok ili sistematičan, ili širok i sistematičan neophodno je prvo identifikovati stanovništvo koje je objekat napada, a zatim u svjetlu metoda, sredstava, resursa i rezultata napada, na to stanovništvo, neophodno je utvrditi da li je napad zaista bio širok ili sistematičan, odnosno širok i sistematičan. „Posljedice napada na ciljano stanovništvo, broj žrtava, priroda djela, eventualno sudjelovanje zvaničnika ili predstavnika vlasti ili bilo koji prepoznatljivi obrazac zločina mogu se uzeti u obzir kako bi se utvrdilo da li taj napad na civilno stanovništvo ispunjava jedan od uslova, odnosno da li je širok ili sistematičan, ili pak ispunjava oba uslova”.⁴

167. Napad je širok ako je po svojoj prirodi opsežan i usmjeren protiv velikog broja osoba. Tako je raspravno vijeće ovog suda u predmetu Mejakić zaključilo da se kao faktori široko

⁴ *Kunarac, Kvočka i Vuković* (Žalbena vijeće) 12. jun 2002., para. 95;

rasprostranjenog karaktera napada imaju uzeti u obzir posljedice napada po ciljano stanovništvo, broj žrtava, priroda djela i kumulativni efekti niza nečovječnih djela ili jedinstveni efekat jednog djela velikih razmjera.⁵ Napad je sistematičan ako je po prirodi organizovan i predstavlja „redovito ponavljanje koje nije slučajno sličnog kriminalnog ponašanja.”⁶

168. Sljedeći činioci su, inter alia, značajni za utvrđivanje da li je napad bio širok ili sistematičan: „Posljedice napada po ciljano stanovništvo, broj žrtava, priroda djela, eventualno sudjelovanje zvaničnika ili predstavnika vlasti ili bilo koji raspoznatljivi obrazac.”⁷

(ii) Napad usmjeren protiv civilnog stanovništva

169. Napad je „usmjeren“ protiv civilnog stanovništva“ ako je civilno stanovništvo primarni predmet napada.⁸ Pri tome, nije neophodno da je napadnuto cjelokupno civilno stanovništvo, nego je dovoljno pokazati da je napad bio usmjeren protiv dovoljnog broja pojedinaca, odnosno da je bio usmjeren protiv njih na takav način da pokazuje da nije imao za cilj ograničeni i nasumce odabrani broj pojedinaca, niti da se sastojao od ograničenih i izolovanih djela.⁹

170. Član 3. stav 1. tačka a) Ženevske konvencije o zaštiti civilnih osoba, definiše kategoriju civila kao „lica koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima, podrazumjevajući tu i pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i lica onesposobljena za borbu usled bolesti, rane, lišenja slobode ili bilo kog drugog uzroka. Stanovništvo ne mora u cjelosti biti civilno, “Stanovništvo koje je cilj napada smatra se civilnim, ako ga čine pretežno civili.”¹⁰

171. Sudska praksa Suda Bosne i Hercegovine i MKSJ-a ukazuje nam na činjenicu da nije potrebno da svaki pojedinici pripadnik napadnute grupe bude civil, nego je dovoljno da su u grupi pretežno civili, uključujući civile koji su van borbenog stroja. Ustvari, čak i ako je pojedinac ranije bio uključen u odbranu ili je bio borac, ali u to vrijeme nije učestvovao u sukobima, može takođe biti žrtva zločina protiv čovječnosti.¹¹

(iii) Veza između djela za koje se optuženi terete i napada

172. Član 172. KZ BiH propisuje da optuženi krivična djela moraju počiniti „u okviru širokog ili sistematičnog napada ili širokog i sistematičnog napada usmjerenog protiv bilo kojeg civilnog

⁵ Presuda prvostepenog vijeća u predmetu Suda Bosne i Hercegovine u predmetu protiv Željka Mejakića, (X-KR-06/2009 od 30.05.2008 godine), paragraf 206;

⁶ *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, IT-95-14/2-A, presuda, 17.12.2004. godine, paragraf 94;

⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, para.95;

⁸ Id.para.91, Drugostepene presude u predmetu *Kunarac*,

⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Kordić*, para.95;

¹⁰ *Naletelić i Martinović* (Pretresno vijeće) 31.03.2003 para. 235.

¹¹ Presuda Raspravnog vijeća MKSJ-a u predmetu *Blaškić*, paragraf 214; presuda Raspravnog vijeća MKSJ-a u predmetu *Kupreškić*, paragraf 549; presuda Raspravnog vijeća MKSJ-a u predmetu *Jelisić*, paragraf 54;

stanovništva [te] znajući za takav napad...” U ovom slučaju, neophodno je utvrditi postojanje veze između “u okviru širokog ili sistematičnog napada ili širokog i sistematičnog napada usmjerenog protiv bilo kojeg civilnog stanovništva” i “znajući za takav napad”..., odnosno, između objektivnog elementa “napada” i subjektivnog elementa “znanja za napad.”

Elementi te veze su:

- 1) izvršenje djela koje objektivno predstavlja dio napada
- 2) znanje optuženog:
 - a) da postoji napad na civilno stanovništvo;
 - b) da njegovo djelo predstavlja dio takvog napada;
 - c) da je napad izvršen na osnovi ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije da se učini takav napad; te
 - d) da je njegovo djelo izvršeno na osnovi ili u cilju politike da se učini takav napad.

173. U pogledu objektivnog elementa, djela optuženih, da bi bila dio napada, moraju biti u dovoljnoj mjeri povezana sa napadom ili se na njega u dovoljnoj mjeri odnositi. Dovoljno je da samo djelo optuženog, predstavlja dio napada. Djela koja su geografski i vremenski izdvojena iz središta napada mogu se i dalje smatrati dijelom napada ukoliko su bez obzira na to povezana sa napadom, na primjer po načinu na koji su djela izvršena ili identitetu žrtava, ili u slučajevima kada su djela nastavljena nakon vrhunca napada.¹² Konačno, djela optuženih sama po sebi ne moraju biti široka ili sistematična da bi predstavljala dio napada, pošto se taj uslov odnosi samo na napad.¹³

174. Prema članu 172. KZ BiH nužno je da optuženi znaju za napad protiv civilnog stanovništva, kao i da njihove radnje predstavljaju dio tog napada. Počinilac ne mora imati samo namjeru da poćini krivićno djelo u osnovi ili djela u osnovi, nego mora i “ znati da je došlo do napada na civilno stanovništvo i da njegova djela predstavljaju dio tog napada”, odnosno mora u najmanju ruku “rizikovati da njagovo djelo postane dio takvog napada.”¹⁴

(iv) Zaključak

175. Na temelju navedene eleboracije općtih elemenata krivićnog djela Zloćini protiv ćovjećnosti iz ćlana 172. stav 1. KZ BIH, ocjenom svih provedenih dokaza kako pojedinaćno tako i u njihovoj međusobnoj vezi, Sud je ispitao ćinjenićni sadržaj optužbe i na pouzdan i nesumnjiv naćin utvrdio da su optuženi u toku oružanog sukoba između Armije Bosne i Hercegovine i Hrvatskog vijeća obrane (HVO), kao dio širokog i sistematićnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva na teritoriji Hercegovine, na teritoriji općtine Mostar, znajući za takav napad i znajući

¹² Vidi *Tužilac protiv Brđanina*, IT-99-36-T, presuda, 1.9.2004. godine, para. 132; *Tužilac protiv Kunarća i dr.*, IT-96-23/1-T, presuda, 22.2.2001., para 581-592;

¹³ Vidi drugostepenu presudu u predmetu *Kordić*, para 94;

¹⁴ *Kunarac, Kovać i Vuković* (Žalbeno vijeće) 12. jun, 2002 , para 102., *Krnćjelac* (Pretresno vijeće, 15.03.2002) para 59;

da učestvuju u tom napadu: optuženi Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević u dogovoru sa Mariom Mihaljem (preminuo), Ivekom Kolobarom, Jurom Kordićem, Nedžadom Ćorićem zvanim Nečko, Amelom Hadžiosmanovićem zvanim Doktor, Nedžadom Tinjakom zvanim Žuti, pored ostalih, učestvovali u udruženom zločinačkom poduhvatu u logoru Vojno, radi organizovanog zlostavljanja i progona bosanskih Muslimana koje su držali u logoru, na političkoj, nacionalnoj i vjerskoj osnovi, kroz različite oblike fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja: ubistva, silovanja, mučenja, zatvaranja, kao i druga nečovječna djela, pa su, prema tome, odgovorni za opisane zločine učinjene u okviru udruženog zločinačkog poduhvata.

V. ČINJENIČNA I PRAVNA UTVRĐENJA

176. Zaključak da je u inkriminisanom periodu, tj. od jula/srpnja 1993. godine do marta/ožujka 1994. godine, na području opštine Mostar, postojao širok i sistematičan napad usmjeren protiv bošnjačkog civilnog stanovništva, u okviru kojeg je došlo do višestrukog izvršenja radnji iz člana 172. stav 1., na osnovi i u cilju politike i plana, Hrvatske zajednice Herceg Bosne (HZ HB), da se učini takav napad, a koji napad su izvršile vojska i policija Hrvatskog vijeća odbrane (HVO) kao izvršno i odbrambeno tijelo, vijeće izvodi iz mnogobrojnih provedenih dokaza. Optuženi su znali za taj napad, njihova djela su bila sastavni dio tog napada, te su znali da su njihova djela izvršena na osnovi ili u cilju politike da se učini takav napad.

177. Pri donošenju navedenog zaključka vijeće je imalo u vidu i utvrđene činjenice iz predmeta Haškog tribunala Mladen Naletilić Tuta - Vinko Martinović Štela, koje je prihvatilo prvostepeno vijeće, a Apelaciono vijeće takode ocijenilo pouzdanim i bitnim za konkretne inkriminisanе događaje iz razloga navedenih u djelu „Procesne odluke- odluka o prihvatanju utvrđenih činjenica“.

178. Pri tome su posebno značajne bile sljedeće utvrđene činjenice:

- činjenica broj 5) koja glasi: „Dana 10.04. 1992.god. predsjednik HZ HB Mate Boban izdao je zapovjed kojom se osniva HVO”.
- činjenica broj 6) koja glasi: „HVO je postalo vrhovno izvršno i odbrambeno tijelo HZ HB i BH Hrvata. To je značilo da je u tom dijelu Bosne i Hercegovine stvarnu vlast imao HZ HB.
- činjenica broj 7) koja glasi: „Između BH Hrvata i BH Muslimana od aprila 1993. godine dolazi do izbijanja žestokog sukoba, te do podjele Mostara na istočni dio, pod vlašću Muslimana i zapadni dio, pod vlašću Hrvata”.
- činjenica broj 9) koja glasi: „Rano ujutro 09.05.1993. godine, jedinice HVO-a su izvršile napad na Mostar artiljerijskom vatrom, minobacačima, teškim i lakim naoružanjem. HVO je kontrolisao ulaze u Mostar, a međunarodnim organizacijama nije bio dozvoljen pristup”-
- činjenica broj 10 koja glasi: Od otprilike 05:00 sati, naoružane jedinice HVO-a okružile su stambene zgrade i kuće te su iz njih izvele i okupile civile BH

Muslimane. Iz nekih zgrada, u kojima su živjeli BH Muslimani i BH Hrvati, istjerani su samo BH Muslimani.

- činjenica broj 11) koja glasi: "Na stadion "Veleža" su odvođene na stotine ljudi. Većina njih je završila na Heliodromu, u Rodoču, zapadno od Mostara, koji je postao glavni zatočenički centar HVO-a na tom području" (tačka 44).
- činjenica broj 13 koja glasi: "Maltretiranje BH Muslimana time što su istjerivani iz svojih stanova ili zatvarani, postalo je uobičajena i raširena pojava od 9. maja pa tokom čitave jeseni 1993. godine."
- činjenica broj 18 koja glasi: "Jedna od posljedica napada bilo je i zarobljavanje velikog broja ratnih zarobljenika i civila, koji su odvođeni u razne zatočeničke centre na tom području. "
- činjenica broj 19 koja glasi: "Glavni zatočenički centar je bio Heliodrom, u kojem je ponekad bilo na hiljade zatočenika. Heliodrom je ranije bio kasarna JNA i činilo ga je nekoliko zgrada i hangara. Zatvor u Ljubuškom je postao zloglasan jer su ga namijenili za "specijalne" zarobljenike."
- činjenica broj 20 koja glasi: "Zarobljenici su premješteni iz jednog mjesta na drugo ili iz jednog zatočeničkog centra u drugi."
- činjenica broj 21 koja glasi: Oružani sukob postojao je u razdoblju od 17.april 1993. godine do kraja februara 1994. godine.
- činjenica broj 22 koja glasi: Grupe vojnika su noću silom deložirale porodice civila Muslimanske nacionalnosti, iz njihovih stanova, izbacujući ih doslovno na ulicu i prisiljavajući ih da sve svoje stvari ostave u stanu.

179. Pored ovih činjenica i mnogi saslušani svjedoci, među kojima AI, Saja Ćorić, svjedok 151,152, 153, A, J, C, F, D, R i dr. su svjedočili o ovim događajima, saglasno ističući da je Mostar od strane HVO napadnut dana 09.05.1993. godine, da se pucalo iz artiljerije i drugih vrsta naoružanja, da je napadnut istočni dio Mostara, koji se nalazi na lijevoj obali Neretve, te da je tijekom tog napada uhićeno stotine civila, Muslimana iz zapadnog dijela grada.

180. Prema iskazima navedenih svjedoka, od ranih jutarnjih časova, od oko 05:00 sati, naoružane jedinice HVO-a okružile su stambene zgrade i kuće, te iz njih izvele i okupile civile BH Muslimane. Iz nekih zgrada u kojima su živjeli BH Muslimani i BH Hrvati, istjerani su samo BH Muslimani. Maltretiranje BH Muslimana time što su istjerivani iz svojih stanova ili zatvarani, postalo je i prema iskazima svjedoka, uobičajena i raširena pojava od 09. maja pa tokom čitave jeseni 1993. godine. Veliki broj BH Muslimana prešao je na istočnu stranu Mostara. Na stadion "Veleža" su odvođene na stotine ljudi. Veći dio njih je završio na Heliodromu, u Rodoču, zapadno od Mostara, koji je postao glavni zatočenički centar HVO-a na tom području. Ranije je Heliodrom bio kasarna JNA i činilo ga je nekoliko zgrada i hangar. Tog dana na Heliodromu je okupljeno i zatočeno ukupno 1.500 do 2.500 civila Muslimana. Jedna od posljedica napada bilo je i zarobljavanje velikog broja ratnih zarobljenika i civila, koji su odvođeni u razne zatočeničke centre na tom području. Zarobljenici su premješteni iz jednog mjesta na drugo ili iz jednog zatočeničkog

centra u drugi. Grupe vojnika su silom deložirale porodice civila muslimanske nacionalnosti iz njihovih stanova, izbacujući ih doslovno na ulicu i prisiljavajući da sve svoje stvari ostave u stanu. Sve što je arhitekturom odražavalo orijentalni uticaj, kao na primjer "Stari most" u Mostaru, bilo je uništeno. Nakon što je muslimansko stanovništvo istjerano iz zapadnog Mostara, promjenjena su imena ulica.

181. Sve navedene odlučne činjenice su dakle utvrđene na osnovu od strane MKSJ utvrđenih činjenica br. 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 21, 22, koje je vijeće prihvatilo kao takve, kao i kroz iskaze pomenutih svjedoka Tužilaštva, koje je Sud prihvatio kao objektivne i tačne, budući da su u pogledu navedenog neprotivriječni, međusobno saglasni, te da ni jednim drugim dokazom nisu dovedeni u ozbiljnu sumnju.

182. U smislu utvrđivanja veze između sadržaja gore navedenih prihvaćenih činjenica i konkretnih događaja na području opštine Mostar u inkriminisanom periodu, u daljem tekstu navest ćemo pojedina svjedočenja, čiji se sadržaj između ostalog odnosi i na period koji nije obuhvaćen optužnicom, odnosno od 09.05.1993. godine, te koja se pored Mostara odnose i na druga područja koja su kontrolisale snage HVO-a, a sa kojeg su na sličan način pokupljeni brojni zatočenici koji su svjedočili u ovom predmetu, što sve upućuje na osnovanost zaključaka vijeća o širini i sistematičnosti napada na civilno Bošnjačko stanovništvo, postojanju takve politike i činjenju predmetnih djela u sklopu te politike .

183. Tako je svjedok 151 izjavio da je u maju mjesecu 1993.god., živio u zapadnom dijelu Mostara i da je 09.05.1993. god., u ranim jutarnjim satima došlo do pucnjave i granatiranja. Čuo je poziv Muslimanima na radiju, da na prozore objese bijele plahte. U stan su mu ušli pripadnici HVO-a, izveli ga i kombijem dovezli do stadiona Veleža, gdje je vidio jako puno ljudi, među kojima je bilo žena i djece. Svjedok je istakao da su tada izvođeni samo Muslimani, a ne i Hrvati i Srbi. Potom je odveden na Heliodrom koji su kontrolisale jedinice HVO-a i na kojem su bile hiljade zatvorenika. Nakon par dana otišao je sa grupom zatvorenika u Ljubuški, dok su drugu grupu odveli u Čapljinu. U Ljubuškom je vidio oko 200 zarobljenika, Bošnjaka, među kojima je bilo žena i djece. Ljubuški je kontrolisao HVO. Iz Ljubuškog su vraćeni na Heliodrom, iz Heliodroma je potom prebačen u Dretelj, koji je takođe kontrolisao HVO. Zatim je iz Dretelja ponovo vraćen na Heliodrom, odakle je vođen na radove u Mostar, a potom u Vojno.

184. Svjedokinja D je izjavila da su dana 09.05.1993. godine počela hapšenja i odvođenja Muslimanskog stanovništva po Mostaru, da su potom počela svakodnevna hapšenja ljudi i čitavih porodica, te da je i ona sa sedamnaestomjesečnom kćerkom i 68 godina starom svekrvom početkom 9. mjeseca uhapšena u zapadnom djelu Mostara i odvedena u Vojno. Svi koji su uhapšeni tog dana su bili Muslimani, dok su drugi stanari - Hrvati ostali u svojim stanovima.

185. Svjedok 152 je naveo da je nakon napada HVO-a u maju mjesecu 1993. godine došlo do hapšenja civila bošnjačke nacionalnosti od strane HVO i odvođenja istih na Heliodrom. Svjedok "A" je istakla da je 09.05.1993.god. uhapšena u zapadnom dijelu Mostara zajedno sa dvoje maloljetne djece, dok joj je suprug uhapšen 30.06.1993. god i odveden na Heliodrom. Hapšenje u zapadnom dijelu Mostara su vršili pripadnici HVO-a, a pretežno su vođeni na Heliodrom ili u nepoznatom pravcu.

186. Svjedok Saja Ćorić je izjavila da su 09.05.1993 godine: "Na sva bošnjačka vrata došli vojnici HVO "i da su izvodili ljude na ulicu, a zatim je vidjela kolonu od 200 ljudi.

187. Svjedok C je istakla da od aprila 1993. god došlo do etničkog čišćenja zapadne obale Mostara, kad su civili Bošnjaci istjerivani iz svojih domova, a muškarci koji nisu bili pripadnici vojnih formacija odvođeni na Heliodrom. Ista svjedokinja je izjavila da je vidjela kao su čistili zgrade, jednu po jednu od Bošnjaka, tako da je možda ostalo samo 5% Bošnjaka na zapadnoj strani Mostara. Zajedno sa mužem istjerana je iz stana u zapadnom dijelu Mostara početkom septembra iste godine.

188. Svjedokinja E je navela da je živjela u zapadnom dijelu Mostara, te da je 09.05.93. godine počela pucnjava iz teškog noružanja i topova sa položaja HVO-a. Tog dana njen sin je pripadnicima HVO-a pokazao svoju iskaznicu HVO, zbog čega nisu uhapsili njenog muža po koga su došli. Svjedokinja je istakla da joj je poznato da je posle granatiranja, vojska HVO-a masovno upadala u muslimanske stanove i počela hapšenje i progon Muslimana u zapadnom dijelu grada. Žene su protjerivane na lijevu obalu Neretve, a muškarci vođeni na Heliodrom.

189. Svjedokinja F je navela da je 09.05.1993. godine bio napad HVO na lijevu obalu grada Mostara i da je bukvalno lijeva obala gorjela. Tad je došlo do hapšenja velikog broja civila Bošnjaka u zapadnom dijelu grada. Ova svjedokinja, zajedno sa dvoje maloljetne djece, uhapšena je polovinom avgusta mjeseca i odvedena u Vojno.

190. Svjedokinja J je zajedno sa majkom starom 73 godine i svjedokinjom K, lično uhapšena početkom mjeseca septembra. Svjedokinja K je također navela da je kritičnog dana u maju mjesecu, nakon napada jedinica HVO došlo do hapšenja i odvođenja muslimanskog stanovništva, te da su svi muškarci sa desne obale pohapšeni i odvedeni na Heliodrom u Vojno i Ljubuški.

191. Svjedok Hamza Leto je uhapšen u sedmom mjesecu 1993. godine u mjestu Počitelj, opština Čapljina, od strane pripadnika HVO . Tada je pokupljen sa ostalim Bošnjacima, pa je tako s njim uhapšena i njegova familija svi su odvedeni u Dretelj koji je bio pod kontrolom HVO-a, a bio je pun zatočenika Bošnjaka. Svjedok je iz Dretelja prebačen u Rodoč, a iz Rodoča na Heliodrom, odakle je odveden u Vojno.

192. Svjedok AK je izjavio da je kao civil iz zapadnog dijela Mostara uhapšen krajem juna 1993. godine, a da je njegova supruga protjerana u Blagaj. Tada je odveden u Dretelj, koji je kontrolisao HVO i tu je vidio 4.000 do 5.000 zatvorenika, svi su bili Bošnjaci, a dovedeni su iz raznih dijelova Hercegovine i Bosne, iz Teslića, Žepče, Prozora. Odatle su zatvorenike koji su živjeli u Mostaru prebacili na Heliodrom, a ostale u Gabelu. U Heliodromu je bilo na hiljade zatvorenika i svi su bili Bošnjaci, a možda je bio i poneki Srbin.

193. Iz iskaza gore navedenih svjedoka, kao i utvrđenih činjenica, nasporno proizilazi da je napad na civilno bošnjačko stanovništvo opštine Mostar i šire, izvršen na osnovu i u cilju politike i plana HZ HB u kojoj je HVO bio vrhovno izvršno i odbrambeno tijelo (što je utvrđeno i u presudi MKSJ Naletelić- Martinović), dakle, organizacija u značenju iz člana 172. stav 2. tačka a), da se izvrši napad na civilno stanovništvo bosanskih Muslimana opštine Mostar. Prethodno opisani napad je po svom karakteru bio širok i sistematičan napad.

194. Širina napada na civilno stanovništvo se ogledala u činjenici da nije samo jedan grad/mjesto (Mostar) napadnuto, već i cjelokupno područje koje je bilo pod kontrolom HVO-a. Sistematičnost i organizovanost odvijanja napada ogledala se u sredstvima, metodama i načinu preduzimanja istog. Kao slijed radnji odvijanja napada u konkretnom slučaju bio je od upotrebe artiljerijskog oružja, preko sistematskog hapšenja i zatvaranja, do konačnog uklanjanja bošnjačkog stanovništva, protjerivanjem i zatvaranjem, da bi konačno nakon završetka glavne faze napada, kada je sa zapadne obale protjerano civilno Bošnjačko stanovništvo, došlo do uništavanja materijalnih dobara i svega onoga što je odražavao orijentalni uticaj (rušenje starog mosta u Mostaru i promjene naziva ulica), a što sve proizilazi i iz utvrđene činjenice br. 23., koju je MKSJ utvrdio u predmetu Naletelić- Martinović.

195. Vijeće ocjenjuje, da se navedeni događaji ne mogu posmatrati kao pojedinačna, nasumice izvedena, izolovana djela, već naprotiv da ista, van razumnne sumnje dokazuju da su gore opisane radnje napada, upravo rezultat planiranja, organizacije i kordinacije, a koji napad je bio usmjeren prema civilnom bošnjačkom stanovništvu.

196. Vijeće ukazuje na činjenicu da međunarodno običajno pravo apsolutno zabranjuje upotrebu oružane sile protiv civila, te da u domaćoj i međunarodnoj sudskoj praksi nije prihvaćena odbrana po principu *tu quoque* ("ti takođe"), na što se odbrana direktno i indirektno pozivala tokom cijelog postupku, tvrdeći da je Armija BiH ta koja je izvršila napad na civile i vojnike u Bijelom Polju dana 30.06.1993. godine i počinila strašne zločine nad hrvatskim stanovništvom, a da je zatvaranje u Vojno bila posljedica tog napada, izvršeno isključivo u cilju zaštite tih ljudi i razmjene za hrvatske civile zatočene od strane Armije BiH.

197. Prilikom ocjene navedenih tvrdnji i njihovog značaja za odlučivanje o predmetu optuženja, vijeće se rukovalo i stavom iznesenim u presudi MKSJ Kunarac, Kovač i Vuković, u kojoj se navodi: „*Prilikom utvrđivanja da li je došlo do napada na neko konkretno civilno stanovništvo, irelevantno je to da je druga strana također počinila zvjerstva protiv civilnog stanovništva nepr.jate'ja. To što je jedna strana izvršila napad na civilno stanovništvo druge strane, ne opravdava napad te druge strane na civilno stanovništvo one prve, a niti ne isključuje zaključak da su snage te druge strane zapravo svoj napad usmjerile upravo na civilno stanovništvo kao takvo. Svaki napad na civilno stanovništvo nepr.jate'ja je protivpravan i zločini počinjeni u okviru jednog takvog napada mogu se, ako su ispunjeni i svi drugi uslovi, okvalifikovati kao zločin protiv čovječnosti.*“¹⁵

198. Uzrok napada na civilno stanovništvo i *vel non* postojanje istovjetnog napada na civilno stanovništvo napadača stoga je u potpunosti irelevantno, koji stav u potpunosti prihvata i ovo vijeće.

199. Ovdje je još neophodno naglasiti, da za razliku od pojma oružanog sukoba, izraz „napad“ u okviru krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti prema prihvaćenoj praksi MKSJ „nije ograničen na upotrebu oružane sile, nego obuhvata i svako zlostavljanje civilnog stanovništva.“¹⁶ Takvo

¹⁵ Kunarac, Kovač i Vuković, Žalbena vijeće, presuda od 12. juna.2002. godine, para. 87-88;

¹⁶ Vasićević, Pretresno vijeće, presuda od 29.nov 2002. godine para. 29-30.

zlostavljanje odvijalo se upravo u samom gradu Mostaru, jer su tokom inkriminisanog perioda, pripadnici muslimanske nacionalnosti bili svakodnevno izloženi raznim oblicima verbalnog, psihičkog i fizičkog terora, pa do protjerivanja i zatvaranja. Imajući u vidu opšte stanje koje je vladalo u gradu Mostaru i okolini tokom inkriminisanog perioda, te uzevši u obzir da je nesporno utvrđeno, da je napada bilo, jer je Bošnjačko – muslimansko civilno stanovništvo bilo podvrgnuto utvrđenom obrascu nasilničkog ponašanja koji se manifestirao kroz maltretiranje, ograničenje njihovog kretanja, oduzimanje lične imovine, protivpravno odvođenje u logor, te zatvaranje i držanje u nečovječnim uslovima, te mučenjima, seksualnim zlostavljanjima i na koncu ubistvima, nesumnjivo proizilazi zaključak da su navedeni događaji bili rezultat detaljnog planiranja, organizacije i koordinacije s ciljem izvršenja napada koji se dogodio, zbog čega je neodrživa pretpostavka da navedeni događaji predstavljaju nasumična i izolovana djela.

200. Vijeće dalje zaključuje da je veza između pojedinačnih radnji optuženih Marka Radića, Dragana Šunjića, Damira Brekala i Mirka Vračevića, koje se ogledaju u počinjenju krivičnog djela iz člana 172. stav 1. KZ BiH i izvršenog napada, dokazana van razumne sumnje, a iz sljedećih razloga.

201. S obzirom na konkretne pozicije i funkcije koje su optuženi obavljali, razmjera izvršenog napada i ulogu koju je logor Vojno imao u tom napadu, vijeće zaključuje da su optuženi bili dio jedne dominirajuće vojne i policijske formacije, čije pojedinačne radnje koje su izvršili predstavljaju sastavni dio šireg napada o kome je riječ. Također, na temelju činjenica i okolnosti koje su prezentirane tokom predmetnog postupka, utvrđeno je postojanje veze između djela optuženih i napada, na način da su njihovi postupci i činjenja bili u direktnoj vezi sa napadom.

202. Naime, iz Jedinog kartona koji glasi na ime Marka Radića proizilazi da je isti bio pripadnik Prve bojne od 20. septembra 1991.god. do 02. novembra 1992. godine, zatim je bio pripadnik Prve bojne, Druge brigade od 03. novembra 1992.godine do 01. decembra 1993. godine, pa zapovjednik Druge brigade od drugog decembra 1993. godine do 04. maja 1994. godine. Takođe i iz Matičnog kartona proizilazi da je optuženi Marko Radić bio pripadnik Prve bojne od 20.09.1991. do 02.11.1992. godine, zatim pripadnik Prve bojne Druge Brigade od 03.11.1992. godine do 01.12.1993. godine, pripadnik ATJ "Ivan Stanić Ćićo" od 24.12.1992. godine do 01.01.1994. godine, dok iz Zapovjedi od 03. jula 1993.godine o formiranju Bjelopoljske bojne proizilazi da je optuženi Marko Radić bio zapovjednik Bjelopoljske bojne.

203. Iz ovjerenog Matičnog kartona na ime Dragana Šunjića proizilazi da je isti bio pripadnik Prve bojne od 18.09.1991.godine do 01.07.1992.godine, pripadnik vojne policije od 01.07.1992. do 19.04.1993.godine, te pripadnik Kažnjeničke bojne HVO od 19.04.1993. do 01.01.1994.godine, Iz originalne vojne iskaznice koja glasi na ime optuženog Dragana Šunjića proizilazi da je isti bio pripadnik Vojne pošte 1520 (Prva bojna, Druga brigada HVO) od 20.09.1991. do 10.03.1994. god, dok iz pristupnice Udruženju veterana proizilazi da je optuženi Šunjić bio pripadnik Prve bojne Druge brigade od 08.04.1992. godine do 10.03.1994. godine.

204. Iz matičnog kartona koji glasi na ime optuženog Damira (Emira) Brekala proizilazi da je optuženi Brekalo bio pripadnik Kažnjeničke bojne od 24.12.1992. do 01.01.1994. god., pripadnik Prve bojne HVO od 20.09.1991. do 02.11.1992. godine, pripadnik Prve bojne Druge brigade od 03.11.1992. do 30.09.1993.god., pripadnik Druge brigade, Prve bojne od 02.02.1994. do

19.04.1994.god., te pripadnik 81. st. Gardijske, Druge bojne od 20.04.1994. godine do 14.04.1995. godine.

205. Iz vojne iskaznice optuženog Mirka Vračevića proizilazi da je isti bio u Vojnoj pošti 1520 od 30.06.1993. do 18. 04. 1996. godine, a iz Dopisa Ministarstva za pitanje boraca i invalida broj 07-03-88-2/07 da je optuženi Mirko Vračević bio u Vojnoj pošti 1520 od 30.06.1993. do 18.04.1996.god. (od 30.06.1993. do 19.04.1994.god. – Prva bojna, Druga Brigada).

206. Na osnovu navedenog sadržaja pomenutih materijalnih dokaza koji govore o pripadnosti optuženih Radić Marka, Šunjić Dragana i Brekalo Damira istim vojnim formacijama, vijeće primjećuje da su optuženi istovremeno vođeni kao pripadnici više jedinica HVO. Obrazloženje istovremene pripadnosti jednog lica različitim vojnim formacijama davali su svjedoci kako Tužilaštva tako i odbrane (Slavko Puljić, Zdenko Sesar) koji su na pretresu izjavili da je tada bilo moguće da se isto lice vodi u više jedinica u isto vrijeme, (npr. ATJ Ivan Stanić Ćićo je bio u sastavu 1.bojne čime su i njeni pripadnici bili u sastavu i ATJ “ Ivan Stanić Ćićo i 1. bojne), što potkrijepljuju i materijalni dokazi: Spisak vojnika kažnjeničke bojne “Ivan Stanić Ćićo” Bijelo Polje od 27.06.1993 godine na kome se pored ostalih nalazi i ime optuženog Damira Brekala, a koju je potpisao Marko Radić u svojstvu zapovjednika i Spisak za isplatu osobnih dohodaka za mjesec studeni 1993. godine za pripadnike ATJ “Ivan Stanić Ćićo” na kome se nalaze i imena optuženog Dragana Šunjića i Maria Mihalja.

207. Ovakvu situaciju je na najbolji način objasnio svjedok Slavko Puljić rekavši da je istovremena pripadnost optuženih različitim jedinicama bila motivisana materijalnim razlozima, „obzirom da su pripadnici različitih jedinica bili različito plaćeni”.

208. Ovakvu situaciju, odbrana optuženih, prije svega Šunjića i Brekala je pokušala iskoristiti u smislu dokazivanja da ovi optuženi u pojedinim vremenskim intervalima inkriminisanog perioda nisu bili pripadnici 1. bojne Druge brigade, te na taj način ove optužene exkulpirati iz pojedinačnih radnji izvršenja krivičnog djela koje su se desile u vrijeme kada oni (po navodima odbrane) nisu bili pripadnici te bojne. Međutim, cijeneći navedene materijalne dokaze, vijeće zaključuje da iz istih nesumnjivo proizilazi da su sva četvorica optuženih u inkriminisanom vremenskom periodu bili u istim vojnim jedinicama, najprije u Prvoj bojnoj, zatim u Prvoj bojnoj Druge brigade, te da su optuženi Radić, Brekalo i Šunjić uporedo bili pripadnici i AT jedinice “Ivan Stanić Ćićo”. Takođe, pored navedenih materijalnih dokaza i iz iskaza skoro svih svjedoka Tužilaštva BIH, te pojedinih svjedoka odbrane, nesumnjivo proizilazi da su optuženi Radić, Šunjić, Brekalo i Vračević na način i u vrijeme opisanom u dispozitivu presude, svako u svojoj funkciji i ulozi, dali značajan doprinos izvršenom napadu, koji se ogledao kroz pojedinačne radnje izvršenja djela iz člana 172. stav 1. KZ BIH.

209. Da su optuženi bili upoznati sa širim kontekstom svojih djela i ulogom koju su njihova djela imala u napadu, očigledno proizilazi iz izjava brojnih svjedoka i materijalnih dokaza. Tako se iz zapisnika sa sastanka zapovjednika bojni sa predstavnicima opštinske vlasti, broj 0-0013/93 sačinjen 26.03.1993.godine, vidi da je optuženi Marko Radić bio prisutan navedenom sastanku u svojstvu zapovjednika Prve bojne, te da je tom prilikom rekao : “Nama je obećano da će se grad očistiti i da će biti stanova za naše borce. Neka se izjasne organi Vlade zaduženi za ovaj problem”, a zatim i slijedeće: “Smatram da se jedino uz jake specijalne snage to može učiniti i punu vašu podršku.”

210. Iz ovog materijalnog dokaza nesumnjivo proizilazi da je postojala politika da se sprovede etničko čišćenje Bošnjaka u Mostaru, što je utvrđeno i od strane MKSJ u navedenoj presudi Naletelić – Martinović, te da je optuženi Marko Radić ne samo bio upoznat sa politikom i planom administrativnih i vojnih vlasti da se napad izvrši, već je i sam insistirao na provođenju te politike i plana, predlažući korištenje specijalnih snaga u te svrhe.

211. Prema pisanoj Izjavi optuženog Marka Radića, zapovjednika Prve bojne, od 31.07.1993. godine, on je takođe sa svojom jedinicom učestvovao u napadu na mjesto Jasenjani, kojom prilikom je došlo do hapšenja, ispitivanja, zatvaranja i protjerivanja (etničkog čišćenja) Muslimana sa tog područja.

212. Optuženi Dragan Šunjić je prema materijalnim dokazima i izjavama brojnih svjedoka u inkriminisanom periodu obnašao funkciju dozapovjednika logora Vojno, optuženi Damir Brekalo je učestvovao u hapšenju civila (posebno žena i djece) u Mostaru i odvođenju istih u logor Vojno, koji je kasnije često posjećivao. Optuženi Mirko Vračević je prema kazivanju skoro svih zatočenih svjedoka obavljao funkciju stražara u Vojnom i u njemu gotovo stalno bio prisutan.

213. Dakle, vijeće je nesporno utvrdilo da su optuženi bili raspoređeni na odgovarajuće poslove i zadatke u vojnim i policijskim formacijama. Ako se njihove pojedinačane radnje sagledaju u kontekstu masovnosti samog napada, te sveobuhvatnosti djelovanja HVO na teritoriji pod njihovom kontrolom, logičnim se nameće zaključak da su optuženi u potpunosti bili upućeni u svakodnevna dešavanja.

214. Zlostavljanja, nasilja i maltretiranja koja su se odvijala, prvo prilikom nezakonitog hapšenja i odvođenja, a potom za vrijeme boravka u logoru Vojno, gdje su smjestili uhapšene žene, djecu, starce i zatočene muškarce koji su sa Heliodroma dovođeni radi obavljanja prinudnih radova, predstavljaju sastavni dio napada na civilno bošnjačko stanovištvo, opštine Mostar, koji je vršen u skladu sa politikom HZ HB i HVO-a.

215. Na osnovu navedenog, vijeće zaključuje da su opšti elementi zločina protiv čovječnosti iz člana 172. KZ BiH dokazani van razumne sumnje.

VI. KRIVIČNA DJELA PREMA TAČKAMA IZREKE PRESUDE

216. Vijeće je uskladilo izreku presude sa činjeničnim nalazima i pravnim utvrđenjima do kojih je došlo u ovom predmetu. S obzirom da je Tužilaštvo koncipiralo optužnicu na način da je za svakog optuženog pojedinačno nabrojalo sva djela koja je počinio, zbog čega se činjenični opis istih radnji izvršenja ponavlja više puta, vijeće će u obrazloženju presude za svako djelo navesti na koju tačku izreke presude se odnosi i prema kojem optuženom.

A. ZATVARANJE ILI DRUGO TEŠKO ODUZIMANJE FIZIČKE SLOBODE

(a) ZATVARANJE

(tačka 1. Radić; tačka 7. Šurjić; tačka 13. Brekalo; tačke 19. i 20. Vračević)

217. Član 172. stav 1. tačka e) KZ BiH propisuje „Zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava“ kao radnju počinjenja Zločina protiv čovječnosti. Prema tome, osnovni elementi krivičnog djela zatvaranja iz člana 172. stav 1. tačka e) KZ BiH, su:

- 1) zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode i**
- 2) suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava**

218. Sudska praksa MKSJ-a je identifikovala elemente zatvaranja kao zločin protiv čovječnosti, a koji elementi su potvrđeni i sudskom praksom Suda Bosne i Hercegovine,¹⁷ kao:

1. Pojedinaac lišen njene ili njegove slobode;
2. Lišavanje slobode je učinjeno samovoljno,¹⁸ a to je, da nema pravne osnove koja bi opravdala lišavanje slobode;¹⁹ i
3. Djela ili propusti optuženih su bili dobrovoljni ili je lišavanje slobode dio plana ili predvidljiva posljedica plana kojem je optuženi pripadao.

219. Element mens rea ovog krivičnog djela jeste namjera da se lice proizvoljno liši slobode ili logični zaključak da će to djelo, vjerovatno dovesti do proizvoljnog lišavanja slobode.²⁰

220. Izraz zatvaranje po članu 5(e) Statuta MKSJ-a, treba razumjeti kao proizvoljno zatvaranje, odnosno lišenje slobode nekog pojedinca bez redovnog pravnog postupka u sklopu širokog i/ili raprostranjenog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva.²¹ Osnovna pravila međunarodnog prava, koja se smatraju prekršenim u slučaju nezakonitog/proizvoljnog lišenja slobode, predstavljena su prvenstveno odredbama 42. i 43. IV Ženevske konvencije, članom 9. Univerzalne

¹⁷ Kordić, presuda Raspravnog vijeća, paragraf 292-303; Krncjelac, presuda Raspravnog vijeća paragraf. 108-115; Janković Gecjo, presuda po žalbi 23. oktobar 2007. godine, strana 14;

¹⁸ Krncjelac, presuda Raspravnog vijeća, paragraf 113. i mnogi međunarodni instrumenti za ljudska prava citirani u njoj;

¹⁹ Krncjelac, presuda Raspravnog vijeća, paragraf 114: “Povrh toga, pravna osnova za prvobitno lišavanje slobode mora biti mjerodavna tokom cijelog perioda zatvora. Ako u nekom momentu prvobitna pravna osnova prestane biti mjerodavna, tada prvobitno zakonito lišavanje slobode može da postane nezakonito i da se smatra samovoljnim zatvaranjem.” Ako domaći zakon daje opravdanje u ovoj stvari, onda relevantne odredbe ne smiju kršiti odredbe međunarodnog prava, vidi presudu u predmetu Krncjelac, presuda Raspravnog vijeća, paragraf 114. domaći zakon sam po sebi ne može biti proizvoljan i sprovođenje ovog zakona u datom predmetu ne smije biti proizvoljno. Član 7.(1)(e) Statut Međunarodnog krivičnog suda takođe napominje “zatvaranje” ili druga teška lišavanja fizičke slobode kao povredu osnovnih pravila međunarodnog prava”;

²⁰ Krncjelac, prvostepena presuda, para. 115;

²¹ Kordić i Čerkez (Pretnosno vijeće), 26.02.2001, para 302-303;

deklaracije o ljudskim pravima ("Univerzalna deklaracija") i članom 9. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima ("Međunarodni pakt").²²

221. Pretresno vijeće je u predmetu Krnojelac zaključilo da se „lišavanje slobode nekog pojedinca smatra proizvoljnim, a prema tome i protivpravnim, ako ne postoji pravna osnova kojom bi se opravdalo prvobitno lišavanje slobode.”²³

222. Po ocjeni ovog vijeća, iz izvedenih dokaza, nesumnjivo proizilazi da su civili bošnjačke nacionalnosti, zatvarani bez postojanja zakonitog osnova, a da se uzrok takvog postupanja nalazi prvenstveno u nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti lica lišenih slobode. Iz iskaza brojnih svjedoka proizilazi da su nasilno izvedeni iz svojih domova od strane pripadnika VP- HVO i odvedeni u logor Vojno.

223. Činjenica da lica koja su uhapšena, pa potom pritvorena u logoru Vojno, nisu obavještena o razlozima za njihovo lišenje slobode, da opravdanost pritvora nije bila predmetom razmatranja u sudskom ili administrativnom postupku, te da se radi o pukom oduzimanje slobode i bez postojanja bilo kakvih pravnih ili realnih razloga, svakako ukazuje da nisu postojali zakonski osnovi za određivanje pritvora.

224. Gotovo svi svjedoci Tužilaštva izuzev svjedoka AA koji je bio pripadnik Armije BiH, saglasno su izjavili da su uhapšeni, a potom zatočeni kao civili. Hapšeni su kod svojih kuća ili na drugim mjestima gdje su pokušali da se sklone. Hapšenja su bila pojedinačna ili u grupama sa članovima porodica i sugrađanima, da bi potom raznim vrstama vozila odvedeni na Heliodrom i Vojno. Među zatočenim je bilo mnogo žena, djece, pa čak i beba, bolesnih i invalidnih osoba. O razlozima hapšenja i dovođenja u zatvor nisu obavještavani, izuzev u nekoliko slučajeva kada im je rečeno da je to, navodno, zbog razmjene. Nikome od zatočenih nikada nije pokazan nikakav nalog za hapšenje, niti je iko ikada procesuiran, a pogotovo osuđen. Prilikom dolaska u Vojno bili su isljeđivani, psihički i fizički maltretirani, ispitivani o srođnicima, pitani da li su pripadnici Armije BiH i sl. Očigledan i jedini razlog zatočenja je bio pripadnost Bošnjačkom narodu.

225. Na osnovu saglasnih iskaza svjedoka, zatim uvidom u Spisak zatvorenika, žena, djece i staraca koji su bili zatočeni u inkriminisanom periodu u zatvoru Vojno, sačinjen od strane Inicijativnog odbora žena logorašica logora "Vojno" Bijelo Polje dana 01.05.1996.godine, kao i Spiska lica koji je sačinjen prilikom razmjene izvršene 02.12.1993.godine, vijeće je utvrdilo da su, između ostalih, slijedeće osobe nezakonito uhapšene i zatočene: Svjedokinja X, svjedokinja L, svjedoci A, F, Sadeta Macić i Mustafa Macić sa djecom, svjedokinja E i njen sin svjedok 153,

²² Vidi takođe UN Radna grupa o proizvoljnom zatvaranju, uspostavljena pri Komisiji za ljudska prava 1991/42, koja ukazuje na tri kategorije proizvoljnog lišavanja slobode suprotno međunarodnom pravu: 1) Kada je jasno nemoguće pozivanje na bilo koju pravnu osnovu koja bi opravdala lišavanje slobode; 2) kada lišavanje slobode proizilazi iz ostvarivanja prava i sloboda garantovanih članovima 7., 13., 14., 18., 19., 20. i 21. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i ako se tiče Država kao strana u postupku po članovima 12., 18., 19., 21., 22., 25., 26. i 27., Međunarodnog ugovora o civilnim i političkim pravima; 3) kada je cjelokupno ili djelimično ne-poštivanje međunarodnih normi o ljudskim pravima u vezi sa pravom na pravično suđenje, ustanovljeno Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i u relevantnim međunarodnim instrumentima prihvaćenim od strana u postupku, takve težine kao i lišavanje slobode proizvoljnog karaktera;

²³ *Krnojelac*, prvostepena presuda, paragraf 114.

Rahima Makaš sa kćerkom i dvoje malodobne djece Medihom i Sanelom, svjedokinja B, Zejna Mirica sa ćerkom, Emica Ćurić sa majkom i ćerkom, Mersija Omanović i njena kćerka, Ramiza Zerdalić, Edita Pehilj, svjedokinja D sa sedamnaestomjesečnim djetetom, svjedoci R, AM, K i J sa staricom od sedamdeset tri godine, svjedok C, svjedok 152, Dika Ćurić, svjedok AG, svjedok AI, Zejna Tihak i njen sin, Saja Ćorić, Mehunisa Ćorić i drugi zatočenici iz Mostara. Svjedokinja L nije zatvorena u zatvoru Vojno, već je nezakonito uhapšena i nazakonito zatočena u jednoj kući na Rudniku od strane optuženog Brekala. Uhapšena je zajedno sa porodicom, sestrom svjedokinjom X, majkom i bratom koji su svi odvedeni u Vojno.

226. Iz izjava svjedoka, prvenstveno žena koje su sa djecom i starcima odvedeni u logor Vojno, proizilazi da su ih uhapsili, a potom do Vojna odvodili najčešće Ivica Kolobara zv. Ivek, Jure Kordić, Nedžad Ćorić zv. Nečko, Nedžad Tinjak zv. Žuti, Amel Hadžiosmanović zv. Doktor, Damir Brekalo, koji su bili pripadnici Prve bojne.

227. Svjedokinja F je uhapšena 15.08.93. godine od strane Kolobare, Tinjka, Hadžihasanovića i momka zv. Zec. Tom prilikom svjedokinji F je rečeno da Mostar nije njen grad.

228. Svjedokinju E i svjedokinju D sa djetetom i svekrvom uhapsili su Ivek Kolobara i "Žuti" (Nedžad Tinjak). Svjedokinji E je prilikom hapšenja saopšteno da „oni“ Muslimani, tu ne pripadaju.

229. Svjedokinja Saja Ćorić uhapšena je sa kćerkom od brata početkom septembra mjeseca u stanu u zapadnom Mostaru od strane Ivice Kolobare, Nedžada Ćorića i Nedžada Tinjaka. Po iskazu ove svjedokinje tog dana je uhapšeno više osoba bošnjačke nacionalnosti.

230. Svjedok 152 navodi da je 11.10.1993. godine uhapšen u stanu u zapadnom Mostaru, te da ga je uhapsio Tinjak, lice po nadimku Žuti i još jedan kojeg nije poznao. Prema kazivanju ovog svjedoka, na kontrolnom punktu u Gorancima su zaustavljeni od strane vojnika koji je pitao Tinjka da li ima pismeno naređenje, na što je isti odgovorio da je to sprovođenje naredio Marko Radić, posle čega su ih odmah pustili da produ. Ove navode svjedoka 152 u cjelosti je potvrdila svjedokinja Dika Ćurić.

231. U julu/srpnju mjesecu svjedokinje L i X sa bratom i majkom su uhapsili Nedžad Ćorić, Jure Kordić i Emir Brekalo. Svjedokinja X je za vrijeme hapšenja stalno plakala, a Brekalo joj je prijetio da će je zaklati. Svjedokinja C je navela da je uhapšena 9. ili 10. 09. 93. godine, a kao lica koja su je hapsila pominje Tinjka zv. Žuti i Emira Brekala. Svjedokinja A je uhapšena 15.08.93.god. u stanu, u zapadnom dijelu Mostara, zajedno sa dvoje malodobne djece od strane Ivice Kolobare, Amela Hadžiosmanovića zv. Doktor i Tinjka. Svjedokinja J je izjavila da je uhapšena 07.09.93.god., u stanu u zapadnom Mostaru, te da su je uhapsili zajedno sa nanom starom preko sedamdeset godina Ivica Kolobara zv. Ivek i Emir Tinjak zv. Žuti, te da joj je te prilike Tinjak rekao, da će ona biti prva koja će biti silovana u logoru. Po izjavi svjedokinje R, ista je uhapšena 13.09.93. godine od strane Iveka Kolobare, Brune Azinovića dva brata Tihak i Dražena Lovrića, koje je lično poznavala, te da su uhapšeni njena majka, suprug, mladb. sin i svekar. Svjedokinja K je izjavila da je uhapšena početkom devetog mjeseca od strane Iveka Kolobare, Ćorić Nedžada i Tinjak Emira. U avgustu mjesecu je uhapšena svjedokinja B od strane Nedžada Tinjaka i Daria Sušca.

232. Skoro svi navedeni svjedoci koji su uhapšeni u ovom periodu su izjavili da su utovarani na kamione s ceradom, gdje je ponekad bilo i preko 20 ljudi, da su uslovi bili nepodnošljivi, temperature visoka i da se nije moglo disati. Iz navedenih iskaza proizilazi da hapšenja nisu bila u cilju zaštite civilnog stanovništva, kako su to optuženi isticali, već naprotiv, da su izvršena na posebno prijeteći način, motivisan dikriminatorском namjerom i u cilju stvaranja straha i pokoravanja civila bošnjačke nacionalnosti.

233. U pogledu pripadnosti vojnim formacijama lica koja su vršila hapšenja civila po zapadnom dijelu Mostara, vijeće zaključuje da su svi bili pripadnici Prve bojne Druge brigade HVO-a. Tako je iz Matičnog kartona Ćorić Nedžada vidljivo da je isti u periodu od 3.11.92. do 19.04.94.godine, pripadao Prvoj bojni Druge brigade kojom je zapovjedao optuženi Radić Marko. Također, iz Matičnog kartona je vidljivo da je u istom periodu i u istom svojstvu pripadnik Prve bojne Druge brigade bio i Hadžiosmanović Amel. Iz Matičnog kartona za Tinjak Nedžada proizilazi da je bio pripadnik Prve bojne Druge brigade HVO-a od 03.11.92. do 20.05.94.god, kao i pripadnik Kažnjeničke bojne od 24.12.93. do 01.01.94.godine. Ivica Kolobara, u inkriminisanom period je također bio pripadnik Prve bojne.

234. Da je Marko Radić bio zapovjednik osoba koja su vršila gore opisana hapšenja, evidentno je i iz Spiska pripadnika jedinice "Ivan Stanić Ćićo" Bijelo Polje od 27. juna 1993.godine, na čijem čelu je bio takođe Radić. Na spisku se pored ostalih, nalaze i imena Nedžada Tinjaka, Nedžada Ćorića, Ivice Kolobare, Emira Brekala, Amela Hadžiosmanovića, Daria Sušca. Ova činjenica proizilazi i iz Spiska za isplatu ličnih dohodaka za mjesec novembar 1993.godine za pripadnike Kažnjeničke bojne, gdje se na spisku ATG „Ivan Stanić Ćićo“ nalazi 48 imena, među kojima je ime optuženog Marka Radića, Dragana Šunjić i Maria Mihalja. Takođe, „Spisak vojaka Kažnjeničke bojne za koje se treba riješiti stambeno pitanje“ od 02.06.1993.godine, potpisao je optuženi Marko Radić, a isti sadrži imena 26 osoba za dodjelu stanova, među kojima je Marko Radić, Ivica Kolobara, Emir Brekalo i drugi.

235. Uvidom u Izjavu Ivice Kolobare od 08.09.1993. godine, kao pripadnika voda Kažnjeničke bojne "Ivan Stanić Ćićo" utvrđeno je da je isti dana 07.07.93. godine po zapovjedi zapovjedništva Prve bojne HVO-a otišao u Mostar da prikupi preostale osobe muslimanske nacionalnosti koji trenutno borave u Mostaru, a imaju prebivalište na području Bijelog Polja, Vrapčića i Raštana. Iz VOB obrasca koji glasi na ime Ivice Kolobare je vidljivo da je isti u periodu od 20.09.1991.god. do 30.10.1995. godine, bio pripadnik Prve bojne. Iz navedenog, proizilazi da je naredbu za hapšenje civila Muslimana po Mostaru koji su odvođeni u Vojno izdalo zapovjedništvo Prve bojne, a nesporno je da je istom zapovjedao optuženi Marko Radić, te da je izvršenje naredbe povjereno pripadniku jedinice "Ivan Stanić Ćićo" kojom je takođe optuženi Radić pripadao i njom zapovjedao.

236. Za ovo vijeće je neprihvatljiva teza odbrane prvooptuženog da su hapšenja po Mostaru nakon 30.06.1993. godine vršena od strane samovoljnih grupa. Naprotiv, navedeni sadržaj iskaza saslušanih svjedoka i navedeni materijalni dokazi nedvojbeno ukazuju da se ne radi o samovoljnim grupama, nego pripadnicima iste jedinice HVO kojom je zapovjedao Marko Radić. Takođe, vijeće je van svake razumne sumnje utvrdilo da su muškarci Bošnjačke nacionalnosti, zatočenici na Heliodromu u nekoliko navrata u različitim skupinama i u različitim vremenskim intervalima dovodeni u Vojno. To prvenstveno proizilazi iz dva spiska sa imenima zatočenika koji su sačinili

svjedok Šogolj Ibrahim, na kome se nalaze imena 75 lica, žena, djece, staraca, koji su bili zatvoreni u periodu od 17.11.1993.godine do 28. januara 1994.godine; spiska koji je sačinio svjedok AK, na kome se nalaze imena 72 muškarca, a Šogolj Ibrahim i AK su i sami bili među zarobljenim licima dovedenim u Vojno.

237. Iz dnevnika koji je vođen u zatvoru Heliodrom, Izjave zatvorenika po povratku iz Vojna u Heliodrom dana 28.01.1994.godine, te na osnovu više Zapovjedi o izuzimanju zatvorenika sa Heliodroma na temelju zahtjeva Prve bojne Druge brigade, kao i više Izvještaja koji su sačinili nadležni SVIZ-a Heliodrom, a koji se odnose na probleme u zatvoru Vojno, vijeće je kao nesporno utvrdilo da su muškarci bošnjačke nacionalnosti kao zatočenici iz logora Heliodrom u više navrata i u različitim grupama dovođeni u zatvor Vojno. Također, Tužilaštvo je kao materijalni dokaz uložilo u spis više spiskova koji su sačinili kako sami zatvorenici, tako i druga ovlašćene lica. Tako je u spis suda uložen: Spisak sačinjen 01.05.1996.godine od strane Inicijativnog odbora žena logorašica logora Vojno-Bijelo Polje, koji sadrži imena 76 osoba, žena, djece i staraca, koje su bile zatvorene u Vojnu; Spisak zatvorenika koji su došli iz Heliodroma 21.09.1993.godine, a koji je sačinio ravnatelj SVIZ-a Stanko Božić, broj 703/93 od 23.09.1993.godine, Spisak zatočenika u zatočeničkom centru Vojno od 13. januara 1994.godine koji je sačinio Ivica Rotim, pomoćnik zapovjednika SIS-a Druge brigade HVO-a, broj 01-306/94 od 13.01.1994.godine, a sadrži imena i lične podatke 57 zatvorenika, Spisak sa ličnim podacima zatvorenika u Vojnu koji je sačinio Anđelko Zlatić, pomoćnik zapovjednika SIS-a Prve bojne Druge brigade HVO-a.

238. Iz pomenutih spiskova, te sadržaja zapovjedi od 19.08.93, 02.09. 93. i 06.09.93.godine, proizilazi da su muškarci Bošnjaci iz Heliodroma dovođeni u Vojno na osnovu zahtjeva Prve bojne Druge brigade, kojom je komandovao Marko Radić. Iz predmetnih dokaza (spiskova i zapovjedi), te iskaza svjedoka, proizilazi da je u zatočeničkom centru Vojno u inkriminisanom periodu bilo više desetina bošnjačkih žena, djece i staraca, koji su zatočeni u Vojnom, kao i veći broj muškaraca bošnjačke nacionalnosti koji su u različitim vremenskim periodima iz logora Heliodrom dovođeni i zatvarani, a posle vraćani na Heliodrom, čiji tačan broj vijeće nije moglo sa sigurnošću utvrditi, obzirom da su tokom cijelog inkriminisanog vremenskog perioda jedne grupe zatočenika vraćane, a druge dovođene u logor Vojno.

239. U toku postupka vijeće je, utvrdilo da je logor Vojno suprotno tvrdnjama odbrane, bio u zoni odgovornosti Prve bojne Druge brigade HVO-a, odnosno zapovjednika Marka Radića. Ovakav zaključak vijeće je izvelo na osnovu brojnih iskaza svjedoka optužbe, kao i pojedinih svjedoka odbrane, te predloženih materijalnih dokaza, a o čemu će biti više riječi prilikom obrazlaganju krivice prvooptuženog.

240. Pored optuženog Marka Radića koji je, kako je već navedeno, zapovjedao da se civili Bošnjačke nacionalnosti uhapsu i dovedu ili da se izuzmu sa Heliodroma i dovedu u Vojno, vijeće je nespornim utvrdilo i uloge drugih optuženih u procesu nezakonitog zatvaranja civila.

241. Tako je prema iskazu brojnih svjedoka među kojima su: Saja Ćorić, svjedok J, svjedok 151, Semir Humačkić, svjedok C, D i dr, optuženi Dragan Šunjić pored zapovjednika Marija Mihalja, najčešće dočekivao uhapšena lica Bošnjačke nacionalnosti, pritom ih fizički i psihički maltretirajući. Svjedokinja J je izjavila da su nju i druge civile koji su tom prilikom dovođeni u Vojno dočekali Mario Mihalj i Dragan Šunjić riječima “ Dobro došli u crni pakao.” Također, svjedokinja C je navela da je prilikom dolaska u Vojno smještena u jednu kuću u kojoj su bili Mario

Mihalj, Dragan, Šunjić, Mirko Vračević, da su je Mario Mihalj i Mirko Vračević, pretresli, te da su te od nje i ostalih zatočenika oduzeli dokumente, zlato, novac. Svjedoci Ramiz Mačković i Suljević Aziz su izjavili da je optuženi Dragan Šunjić jedne prilike lično učestvovao u odvođenju zatočenika iz Heliodroma do Đubrana, a odakle su pješke vezani žicom uz prisustvo Mirka Vračevića sprovedeni do Vojna. Svjedok Handžar Azer je također istakao da su ga Mario Mihalj i Dargan Šunjić odveli sa Heliodroma u Vojno. Svjedokinja D je izjavila da je noću sa Đubrana prebačena u Vojno gdje ju je dočekao pripadnik HVO-a, Mirko Vračević.

242. Iz navedenih iskaza proizilazi da je Dragan Šunjić osobno učestvovao u nezakonitom zatočenju bošnjačkih civila, žena i djece u Vojnom, kao i dovođenju sa Heliodroma i zatočenju Bošnjačkih muškaraca u zatvoru Vojno.

243. Optuženi Mirko Vračević je u svojstvu stražara u logoru Vojno, svojim radnjama učestvovao u nezakonitom zatvaranju bošnjačkih civila žena, djece i staraca, te bošnjačkih muškaraca dovedenih sa Heliodroma.

244. To što ni Šunjić, ni Vračević nisu lično učestvovali u samom činu hapšenja civila u gradu Mostaru, što su njihove odbrane potencirale, bez značaja je za postojanje krivičnog djela iz tačke e) zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode, jer je nesumnjivo da su obojica učestvovali u nezakonitom držanju - zatvaranju u Vojnom, dok im lično učešće u samom činu hapšenja nije ni stavljeno na teret.

245. Da je optuženi Damir Brekalo lično učestvovao u hapšenju i dovođenju civila, te potom redovnom posjećivanju logora Vojno, potvrdili su iskazi brojnih svjedoka, a posebno svjedoka X, L i C.

246. Izvedeni dokazi Tužilaštva jasno ukazuju da je optuženi Radić, naređivao nezakonito hapšenje više desetina bošnjačkih civila, žena, djece i staraca i njihovo zatvaranje u objektima koji se nalaze u naselju Vojno, te učestvovao u nezakonitom zatvaranju muškaraca, zatočenika iz Heliodroma u logoru Vojno.

247. Optuženi Šunjić, Brekalo i Vračević su svako u svojoj ulozi i funkciji kao pripadnici Prve bojne II brigade HVO- a, i to: Šunjić u svojstvu dozapovjenika zatvora Vojno, Brekalo u svojstvu vojnog policajca i Vračević u svojstvu stražara, lično učestvovali u nezakonitom zatočavanju i držanju zatočenih u zatvoru Vojno, a optuženi Brekalo lično i u hapšenju civilnog bošnjačkog stanovništva. Kako je već navedeno, radilo se o ženama, malodobnoj djeci, starcima, te muškarcima dovedenim iz Heliodroma u Vojno. Dakle, očigledno je da se isključivo radilo o civilnom stanovništvu koje je dovedeno u Vojno, pa se niti u jednom segmentu ne može govoriti o uhapšenim licima kao o ratnim zarobljenicima, tim prije što su mnogi od njih sa optuženim bili dojučerašnje komšije, poznanici, sugrađani, te im status uhapšenih nije mogao biti nepoznat. Muškarci koji su sa Heliodroma odvođeni u Vojno, također su bili nenaoružani civili, izuzev svjedoka AA koji je prilikom hapšenja bio pripadnik ABIH. Navedeno, potvrđuje i Spisak zatočenika u zatočeničkom centru Vojno koji je sačinio Ilica Rotim u svojstvu pomoćnika SIS-a Druge brigade, u kojem stoji da od 57 zatvorenika ni jedan nije bio uhapšen kao pripadnik ABiH, da je najveći broj istih bio nenaoružan u trenutku hapšenja, a da su oni koji su imali naoružanje bili pripadnici HVO-a, bošnjačke nacionalnosti.

248. Na osnovu svega navedenog, nedvojbeno prozilazi da su optuženi znali i bili svjesni da osobe koje su prvobitno uhapšene, a potom zatočene i držane u logoru u Vojnom, bili civilno stanovništvo koje je lišeno slobode i zatvoreno bez ikakvog pravnog osnova, nedvojbeno i isključivo zbog toga što su pripadali Bošnjačkom narodu.

249. Sa aspekta postojanja djela iz tačke e) nebitni su i termini kojima je imenovano mjesto zatočenja Bošnjaka, civila u Vojnom i prisutna nekonzistentnost u optužnici u vezi s tim, a koju i Sud toleriše, smatrajući da je to u suštini i nebitno za odlučivanje u ovoj krivičnopravnoj stvari. Naime, neki od svjedoka su tokom davanja iskaza koristili termin „zatvor“, neki „logor“, dok se u pomenutim dokumentima čas govori o „zatočeničkom centru“, čas o „privatnom zatvoru“. Ipak, nema nikakve dileme da svi pri tome misle na nekoliko objekata- privatnih kuća u naselju Vojno, u koje su civili dovedeni mimo svoje volje i u njima smješteni, prethodno nezakonito uhapšeni na drugim lokacijama i nezakonito držani u tim objektima, bez mogućnosti da ih slobodno napuste ili se kreću po naselju, zaključani i pod stražom, što je sve suprotno i pravilima međunarodnog prava, na koji način su ispunjeni svi elementi krivičnog djela iz tačke e) člana 172. stav 1. KZBiH.

(b) DRUGA NEČOVJEČNA DJELA

(tačke 1 i 6. Radić; tačke 7 i 11. Šurjić; tačka 13. Brekalo; tačke 22a)22b) i 23. Vračević)

250. Obzirom da se optuženi terete za krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. KZ BiH, vijeće je ispitalo i ispunjenost zasebne inkriminacije iz tačke k) „*druga nečovječna djela*“.

251. Elementi radnje „*drugih nečovječnih djela*“ kao zločina protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka k) KZ BiH, su:

1) djela moraju po prirodi biti slična djelima koja su konkretno nabrojana u članu 172. stav 1. tačka a),b),c), d), e),f), g), h), i), j);

2) djela moraju uzrokovati velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja i

3) djela moraju biti učinjena u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne povrede.

252. KZ BiH ne definiše „druga nečovječna djela“ iz člana 172. tačka k) KZ BiH u smislu određivanja koje su to konkretne radnje činjenja ili nečinjenja koje predstavljaju „druga nečovječna djela“. Međutim, praksa MKSJ nudi mnogobrojne primjere tih konkretnih krivičnih djela, kao što su: sakaćenje ili nanošenje teških tjelesnih povreda²⁴; premlaćivanje i druge nasilne radnje²⁵;

²⁴ Predmet *Kvočka i dr.*, presuda Pretresnog vijeća MKSJ, broj IT-98-30/1, paragraf 208;

²⁵ Ibid, paragraf 208;

nanošenje teških ili ozbiljnih povreda; teške povrede tjelesnog ili duševnog integriteta²⁶; ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo²⁷; prisilni rad koji je izazvao tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili povredu, ili je radnja predstavljala ozbiljan nasrtaj na ljudsko dostojanstvo²⁸; deportacija i prisilno premještanje grupa civila²⁹; prisiljavanje na prostituciju³⁰ i nestajanje ljudi pod prisilom³¹. Pretresno vijeće u predmetu Blaškić zauzelo je stav da „teške povrede tjelesnog ili duševnog integriteta nesumnjivo predstavljaju „nečovječna djela“ u smislu člana 5. Statuta.

253. Također, MKSJ je u predmetima Krnojelac i Kvočka zaključio da nehumani životni uslovi mogu predstavljati zločin drugih nečovječnih djela kao što je zločin protiv čovječnosti.³²

254. Mnogobrojni su primjeri konkretnih djela koji se mogu podvesti pod „druga nečovječna djela“ zabranjena članom 3. EKLJP i u praksi Evropskog suda i Evropske komisije za ljudska prava. Na primjer, u predmetu *Tomasi protiv Francuske*, Evropski sud je utvrdio da se radi o očigledno nečovječnom postupanju kojim se krši član 3. u slučaju kada je podnosilac žalbe bio podvrgnut šamaranju, udaran nogama i rukama, udaran po podlaktici, prisiljavan da stoji duži vremenski period bez potpore, sa rukama vezanim liscama na leđima, kada su pljuvali na njega i prisiljavali ga da gol stoji ispred otvorenog prozora, kada je lišen hrane i kada mu je prijećeno vatrenim oružjem. Evropski sud je smatrao da veliki broj udaraca koje je zadobio g. Tomasi i njihov intenzitet predstavljaju dva elementa koja su dovoljno ozbiljna da se takvo postupanje smatra nečovječnim i ponižavajućim.³³ Sud je također smatrao da je postupanje „nečovječno“ ako je unaprijed planirano, ako se primjenjuje satima bez prekida i ako prouzrokuje stvarne tjelesne povrede ili intenzivnu fizičku i duševnu patnju.³⁴ Patnje koje dotična radnja nanosi žrtvi ne moraju biti trajne, dovoljno je da su stvarne i ozbiljne.³⁵

255. Međutim, ključno pitanje koje se postavilo pred Apelaciono vijeće je bila distinkcija između zasebne inkriminacije „druga nečovječna djela“ iz tačke k), i drugih inkriminacija iz člana 172. tačke a), e), f), g) i h), koja se također optuženim stavljaju na teret. Razmatrajući navedeno pitanje, uvažavajući mnogobrojne pravne standarde i gledišta, od kojih su neka navedena, vijeće je na stanovištu da osnovni parametar koji razdvaja „druga nečovječna djela“ od ostalih djela iz člana

²⁶ Predmet *Kordić i Čerkez*, presuda Žalbenog vijeća MKSJ, broj IT-95-14/2, paragraf 117;

²⁷ Predmet *Vasićević*, presuda Pretresnog vijeća MKSJ, paragraf 239-240;

²⁸ Predmet *Naletilić i Martinović*, presuda Pretresnog vijeća MKSJ, paragrafi 271, 289, 303;

²⁹ Predmet *Kupreškić i dr.*, presuda Pretresnog vijeća MKSJ, paragraf 566;

³⁰ Ibid, paragraf 566;

³¹ Ibid, paragraf 566.

³² Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, para. 133; prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, para. 190.-192. *Vidi, takođe*, prvostepenu presudu u predmetu *Limčij*, para. 288., 289. (u kojoj se zaključuje da su nehumani životni uslovi uzrokovali ozbiljne psihičke i fizičke patnje i da predstavljaju krivično djelo okrutnog postupanja iz člana 3. Statuta MKSJ-a); prvostepena presuda u predmetu *Simić*, para. 97. (u kojoj se zaključuje da su nehumani životni uslovi – uključujući maltretiranje, ponižavanje, stvaranje atmosfere straha mučenjem i drugim oblicima fizičkog i psihičkog zlostavljanja, nedovoljne količine hrane i vode, manjak prostora, nehigijenski uslovi zatvaranja, te neadekvatna medicinska njega – su po težini slični drugim zločinima protiv čovječnosti, te stoga predstavljaju *actus reus* progona); prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, para. 1119. (u kojoj se zaključuje da nečovječni uslovi života – uključujući atmosferu straha i uskraćivanje odgovarajuće hrane, vode, spavanja i sanitarnog čvora, kao i medicinske njega – predstavljaju djela okrutnog postupanja i namjernog uzrokovanja velikih patnji ili ozbiljnih fizičkih povreda i narušavanja zdravlja iz člana 2. Statuta MKSJ-a);

³³ *Tomasi protiv Francuske*, 13 EHRR 1, 1993, paragraf 115;

³⁴ *Lorse i drugi protiv Holandije*, Presuda, Žalba br. 52750/99, 04.05.2003. godine, paragraf 60;

³⁵ Predmet *Krnojelac*, presuda Pretresnog vijeća MKSJ, paragraf 131.

172. KZ BiH, jeste težina izvršenog djela i prozrokovane posljedice, odnosno, da li su djela prouzrokovala ozbiljnu povredu ili tešku patnju, a koji su po obilježjima slični ostalima djelima iz član 172. stav 1. KZ BiH.

256. Apelaciono vijeće zaključuje da su radnjama optuženih, koji su u odnosu prema zatočenicima imali dominirajući položaj i moć, žrtvama nanesene teške patnje, kako fizičke tako i psihičke, te da iste ispunjavaju standard zahtjevan definicijom predmetnog djela. Naime, nesumnjivo je da su žrtve koje su držane u nehumanim uslovima, zatvorene u skućenim prostorima, bez dovoljno hrane i vode, bez sredstava i mogućnosti za održavanja lične higijene, bile u stanju očaja, potčinjenosti, beznada, straha za vlastiti život, koji su svakako izvan uobičajenih ljudskih iskustava. Tu su bili optuženi koji su ih lično tukli i maltretirali ili omogućavali drugim pojedincima da se izživljavaju nad njima na najrazličitije načine. Sve navedeno predstavlja protivpravan čin od strane nekoga ko može odlučivati o njihovim sudbinama, što svakako po ocjeni ovog vijeća predstavlja gnusan čin u kontekstu nečovječnog djela i postupanja.

257. Navedeno proizilazi iz izjava brojnih svjedoka, uključujući svjedoke AI, Saju Ćorić, J, A, C, D, 152, C, Ramiz Mačković, Ramiz Bebanović, Humačkić Semir, Humačkić Zulfu, Trtak Hasana, Hamzu Leto, svjedoka AF, AD i dr. Iz iskaza svih svjedoka Tužilaštva proizilazi da su muškarci držani u jednoj garaži i podrumu jedne kuće, dok su žene držane u prostorijama dvije kuće. Prema iskazima svih njih, uslovi u tim prostorijama u kojima su boravili bili su nepodnošljivi. Svjedoci AI, AD, Mačković Ramiz, Semir Humačkić su saglasno izjavili da su boravili u garaži u kojoj je istovremeno bilo 50-60 muškaraca, dok je svjedok Humačkić Zulfu naveo da je u vrijeme kada je on bio u Vojnom, u garaži boravilo od 65 do 70 muškaraca. Svjedok AI je istakao da je garaža u kojoj je boravio bila prenatrpana, da su zatočnici bili poredani kao sardine, da nisu imali dovoljno vode ni za piće, a komoli za kupanje. Svjedok Semir Humačkić je istakao da se za dva i pol mjeseca, koliko je boravio u garaži, samo jednom okupao i to prilikom dezinfekcije koja je radena zbog pojave vaši.

258. Garaža u kojoj su zatočnici boravili bila je bez svjetlosti, WC nije bilo, a u ćošku garaže nalazila se kanta u koju su obavljali nuždu. Svjedok Ramiz Bebanović je izjavio da je u garaži bio užasan miris, jer je na tako malom prostoru boravilo 60 ljudi. Garaža je bila zaključana, ispred su bili stražari i zatočnici nisu smjeli izlaziti, izuzev ujutro, kada su vođeni na rad. Navedeni svjedoci su izjavili da hrane nije bilo, a svjedok AF je istakao da su uglavnom gladovali, izuzev kada bi se vojnici „smilovali“ i dali im ono što je od njih ostalo. Isti svjedok je izjavio da mu se po izlasku iz logora nije živjelo zbog onoga što je tamo doživio. Svjedok Trtak Hasan je bio zatočen u podrumu u kojem su prema njegovom kazivanju uslovi također bili nikakvi.

259. Svjedokinja Saja Ćorić je izjavila da je u prostoriji u kojoj je ona boravila u toku zatočeništva, a koja je otprilike bila duga tri metra i široka dva metra i sedamdeset centimetara, boravilo 29 žena. Hrana bi stizala oko jedan sat, a nekada tek navečer, uglavnom čorba sa svinjskim mesom, koju ne jedu, hljeb i konzerva, ali i toga je bilo jako malo, pa bi zatočnice prvo nahranile djecu, a za njih, ako bi što ostalo. Higijena je bila nikakva, nisu imale priliku da se okupaju ili presvuku, nisu imali sredstva za održavanje lične higijene. Nisu bile u mogućnosti da operu i ono malo odjeće koju su imali. Svjedokinja je također opisala pravila ponašanja kojih su se morali pridržavati, a koja im je saopštavao stražar Mirko Vračević. Prema tim pravilima, prilikom dolaska zapovjednog kadra, odnosno zapovjednika Marija Mihalja i dozapovjednika Dragana Šunjića,

zatočenice su morale ustati, pognuti glavu i obraćati im se sa “gospodine”. Ova pravila su se odnosila i na djecu, a ukoliko bi prilikom dolaska zapovjednika i dozapovjednika, djeca spavala, majke bi ih morale probuditi, djeca ustati, pognuti glavu i staviti ruke na leđa.

260. Svjedokinja J je navela da je u prostoriji veličine 2,5 puta 2m boravila sa oko 22 žene sa djecom, da u kući nije bilo struje ni vode, a podloga sobe je bila od betona. Svjedokinja A je izjavila da je bila smještena u kući u jednoj prostoriji veličine 4 puta 4m, zajedno sa pet žena i osmoro djece, da su uslovi u kući bili nikakvi, nije bilo struje ni vode, spavali su na podu, jeli hljeb star četiri-pet dana i ono što je ostalo od vojnika. Djeca nisu imala mlijeka, niti drugu hranu.

261. Prema kazivanju svedokinje Saje Ćorić, Dragan Šunjić je jedne prilike u zatvor doveo psa i dao mu mlijeko, dok su djeca to gledala, a djevojčica svjedokinje R je legla pored psa. Navedeni svjedoci su isticali da je uslijed nedostatka dovoljne količine hrane, veliki broj njih znatno izgubio na težini. Ličnu higijenu nisu održavali, jer nisu imali tople vode, sapuna, ni najosnovnijih sredstava za higijenu. Vrata kuće su bila zaključana, na njima je bio katanac i samo uz prisustvo stražara bi se otvarala. Također i svjedokinja C je istakla da je bila smještena u jednu prostoriju kuće sa oko dvadesetak žena i djece. Prostorija je bila jako mala, nije bilo kreveta i tu su bili poredani kao ribe u konzervi.

262. Zatočeni u logoru Vojno, nisu imali adekvatnu zdravstvenu zaštitu. Mučeni su i premlaćivani, pojedini svakodnevno tučeni, neki od njih podvrgavani i elektro šokovima. Tako su svjedoci 152, 153, AI, AF, Zulfo Humačkić, Ibrahim Šogolj, Hamza Leto, izjavili da nikada nisu dobili medicinsku pomoć, dok je svjedok AK izjavio da su medicinsku pomoć imali samo vojnici HVO-a. Zatočene žene također su izjavile da nisu imale nikakvu zdravstvenu zaštitu. Usljed loših higijenskih uslova i nedostatka hrane djeca su često imala povišenu temperaturu i dijareju, ali i pored toga, prema iskazima svjedokinje E i R, tokom boravka u zatvoru, doktor je samo jedne prilike pregledao djecu. Svjedok C, koja je u Vojnom provela nepuna tri mjeseca je izjavila da je samo jednom došao doktor u posjetu, koji je tada izjavio da je nemoguće da ljudi borave u takvim uslovima.

263. Odbrana je ponudila veći broj oslobađajućih argumenata u vezi sa životnim uslovima koji su vladali u zatvoru, posebno u pogledu ishrane i smještaja zatočenika. U tom smislu Sud je imao u vidu iskaze svjedoke Žarka Leka, Ivana Prole, Rude Ravlića, Štefice Zovko, Mihalj Nikole, Marice Perić. Navedeni svjedoci su u svojim iskazima tvrdili da su zatočenici imali istu vrstu i broj obroka kao i vojska, da je u blizini bila kantina u kojoj su žene kuhale hranu za vojsku, da su zatvorenici mogli kupovati u istoj, što su to neki i činili, da su u skladu sa mogućnostima djeci davali mlijeko, kao i vitamine, da su generalno uslovi za svo vrijeme boravka zatočenika u Vojnom bili dobri. Odbrana je također pokušala dokazati da je smještaj zatvorenika bio dobar, pozivajući se pri tom na izjave svjedoka koji su bili ili vlasnici kuća ili njihovi rođaci.

264. U pogledu dokazivanja činjenice da su zatočenici imali adekvatnu zdravstvenu zaštitu i medicinsku pomoć odbrana je izvela dokaz saslušanjem svjedoka Vajdane Tomić, koja je bila načelnik saniteta II brigade HVO-a, ljekara Gačić Ranka, Tea Tomića, Zorana Trninića i tehničara Vinka Jurišića. Iz iskaza ovih svjedoka prozilazi da su oni zaista u nekoliko navrata imali kontakt sa zatočenim licima pružajući im medicinsku pomoć. Tako je svjedokinja Vajdana Tomić izjavila da je u objektima zatvora Vojno bila 2-3 puta, a da su žene i djeca dolazili u sanitet radi pružanja zdravstvene pomoći. Svjedok Zoran Trninić je istakao da je kao liječnik imao kontakta sa

zatvorenim licima u Vojnom najmanje dva puta. Poznato mu je da su u Vojnom bili zatvoreni i muškarci kojima je pružena liječnička pomoć najmanje dva puta kada je došlo do ranjavanja, s tim da povrede uslijed premlaćivanja nije evidentirao. Svjedok Ranko Gačić je istakao da su liječnici radili u smjenama koje su trajale 15-20 dana. On lično je imao oko desetak intervencija u objektima logora Vojno, gdje su bili zatočeni civili. Ovaj svjedok je izjavio da nije primjetio da su žene i djeca neuhranjeni, niti se ko žalio na nedostatak hrane. Donosili su djeci pelene i vitamine. Liječnik Teo Tomić je naveo da lično nije išao u Vojno radi intervencije ili pregleda, ali su dolazili žene, djeca i muškarci u prostorije saniteta. Jednom je pružao pomoć zarobljenom muškarcu zbog ranjavanja, s tim da nema saznanja da su muškarci premlaćivani. Svjedok Vinko Jurišić koji je bio tehničar u sanitetu je izjavio da je u objekte gdje su bili smješteni zatvorenici išao tri puta, a da su poneki zarobljenici dolazili sami u sanitet radi ljekarske pomoći.

265. Vijeće je navedenim iskazima svjedoka odbrane samo djelimično poklonilo vjeru, i to u dijelu u kome su oni u saglasnosti sa iskazima svjedoka žrtava, kojima je sud povjerovao, a koji za razliku od pomenutih svjedoka odbrane, nisu imali nikakvog razloga da ne govore istinu, a izvjesne razlike u njihovim iskazima, rezultat su promjena koje su se dešavale tokom više mjeseci (zatočnici su dolazili u grupama tokom 8-9 mjeseci egzistiranja logora i više godišnjih doba, tokom kog perioda su se mjenjali uslovi i okolnosti, tako da je bilo i „svjetlijih trenutaka, ”kada su uslovi bili manje loši), te različitog subjektivnog doživljaja svjedoka, što je i sasvim primjereno datim okolnostima. Suprotno njima, navedeni svjedoci odbrane su u to vrijeme i sami bili pripadnici Prve bojne HVO ili bili podrška istoj, te su imali itekakvog interesa da se stanje u logoru prikaže u daleko boljem svjetlu od stvarnog i tako pokuša pomoći optuženim i izbjeći opasnost eventualnog pokretanja pitanja i njihove odgovornosti za stanje i dešavanje u logoru.

266. Tako i iz iskaza pojedinih svjedoka Tužilaštva zaista prozilazi da im je ponekad ukazana liječnička pomoć, ali ona u svakom slučaju nije bila redovna i adekvatna. U vezi s tim, svjedokinja F je izjavila da je prilikom pokušaja silovanja dva puta padala u nesvijest i da joj je tom prilikom pružana medicinska pomoć. Svjedokinja A je izjavila da je, kad je posumnjala da je u drugom stanju odvedena u bolnicu u Mostaru. Svjedok Handžar Azer je nakon ranjavanja prilikom kopanja rovova odveden u bolnicu na Bijeli Brijeg u Mostaru.

267. Dakle, iz navedenog prozilazi da je u pojedinačnim slučajevima zatočnicima zaista pružana ljekarska pomoć, međutim, medicinske pomoći i intervencije nije bilo u dovoljnoj mjeri i obimu kako je to objektivno zahtjevalo zdravstveno stanje ne samo navedenih, nego i svih drugih zatočenih lica. Naime, veliki broj svjedoka je potvrdio da su svakodnevno psihički i fizički maltretirani, tučeni i premlaćivani, posledice čega su imali raznovrsne povrede, prelomljene kosti, posjekotine i druge povrede raznih dijelova tijela, koje posljedice i danas osjećaju, a koje su svakako zahtjevale svakodnevnu medicinsku intervenciju i njegu. Nadalje, vijeće zaključuje da zatočnici, u stanju u kome su bili, nisu mogli sami otići do saniteta, već im je neophodnu pomoć trebalo obezbijediti. Pored toga, broj zatočenika je bio veliki, često su odvođeni i vraćani sa radova koje su obavljali, a zdravstveni radnici ih očigledno nisu redovno posjećivali. Sve to predstavlja logično objašnjenje zašto su pojedini svjedoci, pa i ljekari, izjavili da im nije bilo poznato da je u zatvoru bilo premlaćivanja, iako je istog bilo u velikoj mjeri i prema aktima čelnih ljudi Heliodroma i drugoj dokumentaciji HVO, a ne samo prema iskazima svjedoka zatočenika.

268. Obzirom na funkcije koje su obnašali kako u vojnim strukturama HVO, tako i u samom logoru Vojnom odnosno njihovu ličnu prisutnost u logoru Vojno, optuženi Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračavić, su bili upoznati sa brutalnim, ponižavajućim i nehumanim uslovima koji su vladali u logoru Vojno i za koje su svi optuženi odgovorni. Svi su bili upoznati da su žene, a neke od njih i sa malom djecom, kao i više starijih osoba, zatočene u dvije kuće u veoma malim prostorijama, kao i to da su muškarci zatočenici boravili u garaži i podrumu, i to u veoma teškim uslovima, kakvi su već opisani.

269. Shodno navedenom, Apelaciono vijeće je van razumne sumnje zaključilo da brutalni, ponižavajući i nehumani uslovi boravka, uključujući maltretiranje, ponižavanje i druge oblike fizičkog i psihičkog zlostavljanja civila Bošnjaka, za što su optuženi oglašeni krivim, predstavljaju druga nečovječna djela iz člana 172. stav 1. tačka k) KZ BiH.

(i) PRINUDNI RAD

270. Prema KZ BiH prinudan - prisilan rad po inkriminaciji ne pripada krivičnom djelu Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. KZ BiH, već krivičnom djelu Ratni zločini protiv civilnog stanovništva. Međutim, praksa MKSJ-a je na stanovištu da prisilan rad predstavlja krivično djelo okrutnog postupanja, nečovječnog postupanja, progona i drugih nečovječnih djela. Pored toga, prema ustanovljenoj međunarodno pravnoj praksi, prisilni rad nije uvijek nedopustiv u vrijeme oružanog sukoba ili okupacije.³⁶ Takav stav je prihvatilo i žalbeno vijeće MKSJ u predmetu Blaškić, kada je utvrdilo *da okupaciona sila, zapravo može, zaštićene osobe poslati na prisilni rad ako su starje od osamnaest godina i pod još nekim definisanim uslovima, iako taj rad ne smije biti takvog karaktera da obavezuje na njihovo učešće u vojnim djelstvima, a obavezni rad ni u kojem slučaju ne smije dovesti do mobilizacije radne snage "u neku vojnu ili poluvojnu organizaciju"*.

271. S tim u vezi, da bi se utvrdilo da li je odvođenje na takav prisilni rad bilo protivpravno, kako je to utvrđeno u presudi žalbenog vijeća u predmetu Blaškić, nužno je prije svega utvrditi da li to odvođenje na prinudni rad ima karakter „okrutnog postupanja“. Kod definisanja pojma okrutnog postupanja, žalbeno vijeće u predmetu Blaškić, prihvata definiciju istog iz predmeta MKSJ-a, Čelebići,³⁷ prema kojem shvatanju „Okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja je: a) namjerna radnja ili propust [...] koja nanosi tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili povredu, ili predstavlja ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo, b) počinjena nad osobom koja ne učestvuje aktivno u neprijateljstvima. U tom smislu, žalbeno vijeće zaključuje, da korištenje osoba koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima za izgradnju vojnih utvrđaja...predstavlja težak napad na ljudsko dostojanstvo..., a sukladno tome i svako naređenje kojim se zaštićene osobe prisiljavaju na kopanje rovova ili na pripremanje drugih vrsta vojnih objekata i dr., predstavlja okrutno postupanje.

272. Za postojanje krivičnog djela nečovječnog postupanja, kao što je već naprijed navedeno, neophodno je u radnjama počinioaca, dokazati postojanje elemenata radnje „drugih nečovječnih

³⁶ Presuda Pretresnog vijeća MKSJ u predmetu *Blagoje Simić i dr.*, paragraf 88;

³⁷ Presuda Žalbenog vijeća MKSJ u predmetu *Blaškić*, paragraf 595, pozivanje na presudu *Čelebići*, paragrafe 424-426.

„djela” u osnovi djela zločina protiv čovječnosti. Cijeneći radnje odvođenje zatočenika iz logora Vojno na obavljanje prinudnih radova, činjenicu da su te radnje od strane optuženih vršene pod prisilom, da su zatočenici, a posebno muškarci prilikom obavljanja radova izlagani životnoj opasnosti, ovo vijeće zaključuje da se u konkretnom slučaju djelo prisilnog rada može podvesti pod „druga nečovječna djela” iz člana 172. stav 1. tačka k) obzirom da su ove radnje učinjene u namjeri nanošenja velike patnje, a da je obavljanje poslova na koje su zatočenici prisiljeni kod istih uzrokovalo velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede. Ovom treba dodati i činjenicu da je veći broj zatočenika prilikom obavljanja prinudnih radova na prvoj crti bojišnice i ubijen, što još više potkrepljuje zaključak o stepenu opasnosti kojoj su bili izloženi, patnjama i povredama koje su trpili, te nečovječnosti djela - postupanja optuženih.

273. Pored navedenog, u konkretnom slučaju utvrđeno je grubo kršenje odredaba člana 40. Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata od 12.08.1949. godine kojima su regulisani načini i uslovi pod kojima se zaštićena lica mogu prinuđivati na rad.

274. Tužilaštvo je teretilo optužene za prisiljavanje zatočenika na obavljanje prinudnih radova u logoru Vojno, kao i okolnom području, pa su tako žene obavljale poslove kuhanja hrane, pranja odjeće i posuda, čišćenja kuća, dok su muškarci bili prisiljavani na prinudan rad izvan logora i blizu crte bojišnice, kada su između ostalog morali da kopaju rovove, nose vreće sa municijom, gdje su istovremeno bili izloženi unakrsnoj i snajperskoj vatri, da cijepaju drva i obavljaju druge poslove za potrebe HVO-a. Radilo se o velikom broju nezakonito zatočenih civila, od kojih su neki od njih prilikom obavljanja prinudnih radova ranjeni ili smrtno stradali.

275. Zaključak da je Tužilaštvo u toku postupka, prezentiranim dokazima, na nesumnjiv način dokazalo da su zatočenici logora Vojno korišćeni za prisilan rad, ovo vijeće izvodi na osnovu sljedećeg:

276. Svjedok AD je izjavio da su zatočenici obavljali radove od jutra do mraka, u manjim grupama, da su dodjeljivani različitim vojnim jedinicama, za obavljanje različitih zadataka. Svjedok 152 je rekao da je izvođen na prisilni rad i da je kopao rovove i pravio tranšeje. Svjedok AK je izjavio da je svaki dan vođen na rad, da su kopali rovove u Bočinama u blizini magistalnog puta M-17, a tokom radova bili su izloženi paljbi, tako da se nisu smjeli uspraviti. Svjedok Mačković Ramiz je naveo da su na rad išli svakodnevno, kopali su i proširivali tranšeje, za taj rad nisu dobijali nikakvu naknadu, možda jedino po neki šamar. Isti svjedok je izjavio da ga je Vračević vodio na Neretvu da radi. Svjedok Mačković Ramiz je istakao da ga je u devetom mjesecu, dok je kopao tranšeje pogodio snajperski metak koji je došao od magistalnog puta M-17.

277. Također i svjedok Ramiz Bebanić je istakao da je kopao rovove kod Zalihića kuća i kod Lekinih kuća, blizu magistalnog puta M-17. Do ovih lokacija bi ih sprovodili vojnici koji bi došli sa ceduljom i odveli ih, koliko im treba. Svjedok Semir Humačkić je naveo da je većinom kopao rovove, pravio bunkere i to na prvoj liniji razgraničenja, na magistralnom putu. Iz iskaza svjedoka 151 i AE proizilazi da su cijepali drva, kopali tranšeje, a AE je pravio i drvene čamce. Svjedok Aziz Dautbegović je rekao da je radio mnoge poslove, kopanje, cijepanje drva i ostale poslove koji su im bili naređeni. Išli su na prve linije koje su bile uz magistralni put. Tokom radova bili su izloženi razmjeni vatre skoro svaki dan. Na taj način su ubijeni Sabitović Džemal, Hamdija Tabaković, Mujo Kahvić, Mensur Salman.

278. Iz sadržaja izjava svih svjedoka muškaraca koji su bili zatočeni u logoru Vojno, a posebno Trtak Hasana, AA, AD, AI, Leto Hamze, proizilazi da su i oni prinudne radove obavljali na različitim lokacijama duž linije fronta, uključujući Bočine, područje pored Zalihića kuća, dio Bijelog Polja, Vojno, Potoke, Elementaru i Livač.

279. Pored radova koji su obavljali zatočeni muškarci i zatočene žene su protiv svoje volje svakodnevno, obavljale razne vrste poslova za pripadnike HVO-a. Tako su svjedokinje A i J izjavile da su uglavnom prale, čistile i kuhale za vojnike HVO-a. Obavljanje ovih poslova nisu dobrovoljno prihvatale, a na rad su odvođene pod pratnjom vojnika. Svjedokinja J je istakla da bi rad trajao od ujutro do navečer. Navodi da bi Šunjić nekad došao i izabrao žene. Ovo je potvrdila i svjedokinja F koja je u svojoj izjavi navela da su Šunjić i Mihalj dolazili po zatvorenice određujući ko mora ići. Svjedokinja E je istakla da su ih stražari svaki dan odvodili na rad. Svjedokinja Saja Ćorić je izjavila da je 70 dana izvođena na rad i da je radila poslove pranja, kuhanja hrane, čišćenja i da ju je jedne prilike Mirko Vračević vodio na rad u Bočine i da su tada bile izložene paljbi sa položaja ABiH.

280. Pored navedenih iskaza svjedoka činjenica da su muškarci dovođeni sa Heliiodoma u logor Vojno i da su tu korišćeni za obavljanje određenih poslova, proizilazi i iz brojnih materijalnih dokaza, a prije svega iz Zapovjedi o izuzimanju pritvorenika, Zapovjedi sektora odbrane Mostara, Dnevnika zatvora Heliiodrom, Izvještaja Konačišta ratnih zarobljenika, te Izjave zatočenika od 28.01.94 godine, koji su odvedeni na rad u Vojno. Svi oni potvrđuju da su u Vojno, u kontinuitetu pristizali muškarci Bošnjaci, u grupama koje su se smjenjivale, te da su svi bili odvođeni na prinudne radove.

281. Također i svedoci odbrane Žarko Leko i Ljubo Vukoja su izjavili da su zatočenici vođeni na rad, pa je tako svjedok Vukoja izjavio da su ih uzimali kad je to bilo potrebno.

282. Teza koju je odbrana zastupala, bila je da su zatočenici na rad išli dobrovoljno, te da je kopanje tranšaja vršila inženjerija, koja je raspolagala mehanizacijom. Međutim iz iskaza navedenih svjedoka proizilazi da ni u kom slučaju njihov rad nije bio dobrovoljan. Tako je svjedok AI izjavio da bi protivljenje odlasku na rad bilo jednako samoubistvu. Svjedok 151 je u svojoj izjavi naveo da se zatočenici nikada nisu usprotivili radovima iz straha da bi bili ubijeni. Svjedok AE je decidno naveo da se zatočenici nisu dobrovoljno prijavljivali da rade. Ove iskaze su potvrdili i ostali svjedoci Tužilaštva.

283. Uzimajući u obzir premlaćivanja i ubistva muškaraca zatvorenika koja su se desila u logoru, mučenja i seksualnog nasilja, pored nečovječnih uslova u kojima su boravili i muškarci i žene, logičnim se nameće zaključak da zatvorenici nisu imali drugog izbora već da rade ono što im se naredi, što im je stavljeno na znanje već pri samom dolasku u Vojno. Iz navedenog proizilazi da logor Vojno nije bio mjesto u kom je postojala sloboda izbora, već naprotiv, zatočenici su bespogovorno obavljali sve ono što im je bilo naređeno, kako bi sačuvali gole živote.

284. Optuženi Radić, Šunjić i Vračević su kao lica koja su imala određene funkcije i zaduženja u logoru Vojno svojim ponašanjem aktivno učestvovali u ovom nečovječnom djelu. Naime, optuženi su svako na svoj način imali kontrolu u logoru. Kao što je već navedeno, Radić je naređivao hapšenja žena i tražio dovođenje zatvorenika muškaraca u zatvor Vojno da rade. Vidao je zatvorenike prilikom obilaska linije fronta kako rade u tranšejima. U prilogu ovome govori i iskaz

svjedoka Aziza Dautbegovića koji je izjavio da je u dva navrata, i to jedanput prilikom kopanja tranšeja, a drugi put kada je cjepao drva, vidio Marka Radića. Brojni svjedoci su izjavili da su prilikom vođenja na rad prolazili pored komande Marka Radića, a svjedok Zulfo Humačkić je jedne prilike s njim razgovarao. Također, zatočene žene su često dovodene u njegovu komandu kako bi obavljale razne vrste poslova.

285. Optuženi Šunjić je kontrolisao odlazak i određivao gdje će ko ići da radi, a jedanput je lično vodio zatvorenike da rade na Rašku Goru, dok je Vračević zatvorenike izvodio na rad i po dolasku sa rada čuvao ih. Dakle, svi oni su lično učestvovali u angažovanju zatočenika i svima njima je bilo poznato da su zatvorenici angažovani da prinudno rade.

286. Polazeći od prethodne analize, Sud je van razumne sumnje utvrdio da je u logoru Vojno postojao sistem prinudnog rada, te da su optuženi svakako bili svjesni da svojim radnjama jačaju sistem zlostavljanja i progona civila bošnjačke nacionalnosti. Shodno navedenom svi optuženi snose krivnju zbog nečovječnog djela prisilnog rada sa namjerom nanošenja velike patnje zatvorenicima.

B. UBISTVA

Elementi radnje – ubistvo

287. Prema članu 172. stav 1. tačka a) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine “lišenje života druge osobe (ubistvo)” je Zločin protiv čovječnosti kažnjiv kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.³⁸ Stoga, da bi se dokazao ovaj zločin, moraju biti ispoštovani osnovni (*chapeau*) elementi Zločina protiv čovječnosti, te da je osoba lišena života i da je to lišavanje života posljedica direktne namjere, jer je optuženi bio svjestan svog djela izvršenja i dobrovoljno ga izvršio.³⁹

288. Pravna kvalifikacija krivičnog djela iz člana 172 (a), stav 1., odgovara pravnoj kvalifikaciji djela u međunarodnom običajnom pravu u dato vrijeme.⁴⁰

289. Iako se za krivično djelo ubistva jasno traži uvjerljiv dokaz o smrti žrtve, dobiven preko poznatih mehanizama (kao što je mrtvo tijelo ili izvod iz knjige umrlih), to može biti problematično ili nepraktično u kontekstu masovnih ubistava i zatvaranja zatvorenika i civilnog stanovništva u logorima, gdje je veliki broj žrtava masovno ubijen, zakopan u privremene grobnice ili mjesto posmrtnih ostataka ostaje nepoznato. Zaključak o smrti žrtve, u takvom slučaju, može se izvesti i bez pronađenog tijela, a na osnovu sveukupnih okolnosti utvrđenih kroz izvedene dokaze, tako da je

³⁸ Član 172.1-a) ZKP-a BiH (2003);

³⁹ *Danjanović Dragan*, X-KR-05/51, Prvostepena presuda, 15. dec. 2006. god, strane 53.-54;

⁴⁰ *Brđanin* presuda raspravnog vijeća paragraf 381;

smrt jedini razuman zaključak koji se može izvesti na osnovu djela koja se stavljaju na teret. Ovakav stav zauzeo je MKSJ u predmetu Krnojelac, a u potpunosti ga prihvata i ovo vijeće.⁴¹

290. Izraz “djelo” ubistva, sadrži jasna djela i propuste izvršilaca kao i jasna djela i propuste drugih za koje optuženi snosi krivičnu odgovornost.⁴² Što se tiče uzročne veze, nije potrebno da je smrt žrtve direktna posljedica djela optuženog, pošto ona može biti predvidiva posljedica djela ili propusta plana optuženog kojem on pripada⁴³ ili posljedica djela ili propusta jednog njegovog podređenog⁴⁴ ili kada je optuženi dobrovoljno preuzeo rizik da smrt može nastupiti.⁴⁵

291. Navedena i ovdje uočena razlika je vrlo važna u ovom konkretnom predmetu u kojem je u cilju realizacije zločinačkog plana počinjeno više ubistava, od kojih su neka počinila druga lica, a ne optuženi, ali su i ona direktan rezultat organizovanog sistema zločina.

1. Ubistvo Mesuda Dedajića

(tačke 2. i 2a) Radić; 8. i 8a) Dragan Šurjić; tačka 12. Brekalo, tačka 21. Vračević)

292. U toku postupka, vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je u avgustu/kolovozu mjesecu 1993. godine u zatvoru Vojno boravio i poginuo pritvorenik Mesud Dedajić. O ovom događaju svoje iskaze su dali svjedoci Handžar Azer i svjedok AD.

293. Tako je, svjedok Handžar Azer u svom iskazu naveo da je boravio u logoru Vojno od 18.08.1993. godine, te da je sa grupom pritvorenika došao iz zatvora Heliodrom. Izjavio je da je bio prisutan kada je Mesud Dedajić ubijen. Opisao je da su kopali rovove na liniji razgraničenja u Bijelom Polju, kada je iznenada Mesud Dedajić pao na zemlju. Pogledajući ga malo bolje, primijetio je da je Mesud pogođen ispod lijevog ramena i da je metak došao sa hrvatske strane linije sukoba. Mesud Dedajić je na licu mjesta umro od zadobijenih rana. Svjedok je izjavio da je zajedno sa drugim zatvorenicima zakopao tijelo Mesuda Dedajića ispod drveta smokve, 6 do 7 metara od mjesta gdje je ubijen.

294. Svjedok Tužilaštva AD, u unakrsnom ispitivanju je takođe svjedočio da je bio 20 metara udaljen od Mesuda Dedajića kada je ubijen i da je metak ispaljen od strane vojnika koji su se nalazili blizu Zalihića kuće, koja je inače u neposrednoj zoni odgovornosti 1.bojne.

295. Dana 5. jula 1994. godine, svjedok Tužilaštva Huso Mehremić, zajedno sa ocem

⁴¹ *Krnojelac* presuda Raspravnog vijeća, paragraf 326;

⁴² Presuda Raspravnog vijeća u predmetu *Vasićević*, paragraf 205; presuda Raspravnog vijeća u predmetu *Krnojelac*, paragraf 324;

⁴³ *Tadić*, presuda Žalbenog vijeća, parag. 190.-229.

⁴⁴ Standard nesmotrenosti je usvojen u predmetu, *Čelebići*, (*Čelebići*, presuda Raspravnog vijeća, paragraf 439); *Kupreškić*, presuda Raspravnog vijeća, paragraf 560, Vidi takođe *Čelebići*, presuda Raspravnog vijeća, paragraf 424;

⁴⁵ *Tadić*, presuda Žalbenog vijeća, u odnosu na navode ubista po članu 3(1)(a) da se odgovornost pojedinca za ubistvo može takođe izvući iz učestvovanja optuženog u zajedničkom planu ili cilju da se poćine nećovječne radnje gdje je on ili ona preuzima rizik da takve radnje mogu predstavljati ubistvo. Žalilac je bio svjestan da postupci grupe kojoj je pripadao vjerovatno mogu dovesti do takvih ubistava, ali je ipak hotimićno pristao na taj rizik.” (paragraf 232).

preminulog, Ismetom Dedajićem, identifikovao je tijelo Mesuda Dedajića. Njegovo tijelo je ekshumirano u Bijelom Polju između Zalihića kuće i samostana, isto kao što je i svjedočenje svjedoka pokazalo. Svjedok Mehremić je izjavio da mu je ovo mjesto pokazao Hadžiomerović Hajro koji je bio jedna od osoba koja je zakopala umrlog. U dokazu T-19-N je navedeno da je Mesud Dedajić ubijen 28. augusta 1993. godine kod Zalihića kuće, Potoci kod Mostara.

296. Također iz izvještaja broj 636/93 od 03.09.1993. godine koji je sačinio ravnatelj Stanko Božić, vidljivo je, da je poginuo pritvorenik Mesud Dedajić. Prema istom izvješću dana 19.08.1993. godine predato je 50 pritvorenika za rad Prvoj bojni Druge brigade, koje pritvorenike je osiguravao Dragan Šunjić.

297. U toku postupka vijeće je utvrdilo da je prostor između Zalihića kuća i Samostana časnih sestara, gdje se desilo ubistvo Dedajić Mesuda nalazio u zoni odgovornosti Prve bojne Druge brigade kojom je zapovjedao optuženi Marko Radić. Odbrana optuženog Radića je prigovarala da je zahtjev za upućivanje Dedajić Mesuda i drugih zatočenika na rad dolazio od strane Druge brigade i da bojne nisu imale veze sa odvođenjem zatočenika iz Heliodroma u logor Vojno. Međutim, iz zapovjedi broj 02-4/3-04/2-933/93 od 19.08.1993. godine, koji je potpisao zapovjednik sektora odbrane Mostara Zlatan Mijo Jelić proizilazi da se na temelju zahtjeva Prve bojne Druge bigade od 19. avgusta odobrava izuzimanje 50 zatočenika sa Heliodroma, te da je za preuzimanje pritvorenika odgovoran Dragan Šunjić.

298. Iz izvještaja broj 636/93 od 03.09.1993. godine koji je sačinio Stanko Božić, takođe proizilazi da je pritvorenik Mesud Dedajić poginuo, te da je prethodno, dana 19.08.1993. godine postupljeno po zapovjedi od 19.08.1993. godine i predato 50 pritvorenika za rad Prvoj bojni Druge brigade koje pritvorenike je osiguravao Dragan Šunjić.

299. Dakle, navedeni dokazi kao i brojni drugi materijalni dokazi o kojima je govoreno u prethodnim djelovima presude, kao i oni o kojim će biti govora kasnije, govore o činjenici da su zahtjevi za izuzimanje pritvorenika dolazili upravo od Prve bojne Druge brigade, da su osiguranje i čuvanje preuzetih zatočenika vršili pripadnici Prve bojne Druge brigade, te da se logor Vojno gdje su zatočenici pri izdavanju sa Heliodroma bivali zatočeni, a odatle svakodnevno odvođeni na rad na prve linije bojišnice, nalazio u zoni odgovornosti Prve bojne Druge brigade, a time i odgovornosti zapovjednika Marka Radića.

300. Nakon analize navedenih dokaza svakog pojedinačno i u međusobnoj vezi, vijeće je prihvatilo iskaze pomenutih svjedoka kao vjerodostojne i pouzdane, budući da su međusobno saglasni i konzistentni, a i u skladu sa navedenim materijalnim dokazima. Na osnovu svih tih dokaza vijeće nalazi nesumnjivo dokazanim da je 28.08.1993. godine ili približno tog datuma neidentifikovani vojnik HVO-a pucao i ubio Dedajić Mesuda dok je obavljao prinudne radove na prvoj crti bojišnice Bijelo polje, nakon čega su zatočenici zakopali tijelo Dedajić Mesuda blizu mjesta gdje je ubijen, a njegovo tijelo je ekshumirano između Zalihića kuća i Samostana časnih sestara, te razmijenjeno i identifikovano 05.07.1994. godine.

2. Ubistvo Hamdije Tabakovića

(tačka 2a) Radić; tačka 8a) Šurjić; tačka 12. Brekalo; tačka 21. Vračević)

301. U toku postupka, vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je zatočenik Tabaković Hamdija ubijen krajem prosinca/decembra 1993. godine ili početkom siječnja/januara 1994. godine, dok je obavljao prinudne radove na crti bojišnice u Bijelom Polju.

302. Ovakav zaključak vijeće je izvelo cijeneći iskaze više svjedoka kao i materijalne dokaze koji potvrđuju ovu okolnost.

303. Tako je svjedok Hamza Leto u svom iskazu naveo da je zajedno sa drugim zatočenicima iz Heliograma doveden u logor Vojno, u novembru mjesecu 93. godine. Tokom boravka u logoru, svaki dan je išao na prisilni rad. Svjedok je izjavio da mu je poznato da je ubijen Tabaković Hamdija, opisujući da se ubistvo desilo na oko 100 metara udaljenosti od njega, upravo za vrijeme obavljanja prinudnih radova. Također, isti svjedok je izjavio da je zajedno sa drugim zatvorenicima zakopao tijelo Tabaković Hamdije.

304. Svjedok 154 u svom iskazu navodi da je u Vojno doveden polovinom novembra 93. godine. Tokom boravka u logoru, išli su na borbene linije, gdje su pravili tranšeje i bunkere. Također je izjavio da mu je poznato da je između ostalih u vrijeme dok se nalazio u Vojnom ubijen i Hamdija Tabaković i da je vidio njegovo mrtvo tijelo dok su ga nosili na nosilima.

305. Također i svjedok AL je u svom iskazu naveo da mu je poznato da je za vrijeme boravka u Vojnom ubijen Hamdija Tabaković, te da je o njegovoj smrti čuo kada se jedne prilike vratio sa rada. Ovaj svjedok nije lično vidio ubistvo Tabakovića, ali je zajedno sa nekoliko zatvorenika pokopao tijelo Hamdije Tabakovića i osobno mu stavio ploču pored glave. Ovaj svjedok je naveo da je saznao da je Tabaković ubijen na udaljenosti oko 50 metra od tranšeja. Pored toga isti svjedok je istakao da mu je Hamdija Tabaković pričao kako su ga pretukli Mario Mihalj i Dragan Šunjić.

306. Svjedok Aziz Dautbegović je u svom iskazu potvrdio da je u vrijeme dok je boravio u zatvoru Vojno ubijen i Hamdija Tabaković, za koga je rekao da je boravio u podrumu, te ga opisao.

307. Svjedok Ibrahim Šogolj je naveo da je u Vojno prebačen 17.11.1993. god. i da mu je poznato da je tokom njegovog boravka u logoru, među ostalim, ubijen i Tabaković Hamdija. Tom prilikom, prema izjavi ovog svjedoka, od njega i drugih zatvorenika Šunjić Dragan je tražio da potpišu dokument u kojem se navodi da je Tabaković ubijen od strane pripadnika ABiH.

308. U zapisniku koji je sačinio Mario Mihalj dana 30.01.1994. godine je navedeno da je u vrijeme dok je bio zatvorenik u Vojnom ubijen Hamdija Tabaković. Iz dokumenta od 27.05.1996. godine (dokaz br. 22) sačinjenog od strane Načelnika sekora MUP-a, Sektor kriminalističke policije, se vidi da je Hamdija Tabaković ubijen u Vojnu i da je njegovo tijelo pronađeno i identifikovano. Također i na osnovu Izvoda iz MKU za Hamdiju Tabakovića, kao i na osnovu Odluke o dozvoli upisa smrti Hamdije Tabakovića u Matičnu knjigu umrlih u Opštini Mostar proizilazi da je Hamdija Tabakovića preminuo. Smrt Hamdije Tabakovića utvrđena je i na osnovu Izvještaja ravnatelja SVIZ-a Stanka Božića od 31.01.1994. godine, gdje se navode ubistva nekoliko zatvorenika, među kojima i zatvorenika Hamdije Tabakovića.

309. Iskazi navedenih svjedoka su saglasni, kako međusobno, tako i sa materijalnim dokazima, te ih je ovo vijeće cijenilo kao prihvatljive i dovoljno uvjerljive, čime je van razumne sumnje dokazano da je Hamdija Tabaković ubijen krajem decembra 1993. godine ili početkom januara 1994. godine, dok je obavljao prinudne radove na crti bojišnice u Bijelom Polju. Njegovo tijelo je razmjenjeno i identifikovano 10.04.1994. godine.

3. Ubistvo Džemala Sabitovića

(tačka 2a) Radić; tačka 8a) Šunjić; tačka 12 Brekalo; tačka 21. Vračević)

310. Zaključak da je krajem decembra/prosinca ili početkom januara/siječnja 1994. godine, ubijen Sabitović Džemal na liniji fronta, prilikom obavljanja prisilnog rada, odnosno prilikom nošenja cigle u skladištu Andora, vijeće je izvelo na osnovu više provedenih dokaza.

311. Tako je svjedok 154 naveo da je bio očevidac ubistva Sabitović Džemala. Isti svjedok je istakao da je kritičnog dana zajedno sa Sabitović Džemalom i Azizom Dautbegovićem odveden na rad u skladište Andora, radi vadenja blokova potrebnih za građenje bunkera. Tom prilikom je čuo hitac, digao je glavu i vidio nepomično tijelo Sabitović Džemala, koji je pogoden u zatiljak. Skladište Andora se nalazi sa druge strane Neretve gdje su linije razgraničenja. Sačekali su mrak i po mraku, on i Aziz Dautbegović su iznijeli i donijeli mrtvo tijelo Sabitovića u logor. Po mraku su ga ukopali, na udaljenosti od oko 50 metara od garaže, gdje su bila ukopana još neka tijela.

312. Također i svjedok Aziz Dautbegović je u svom iskazu naveo da je lično bio prisutan kada je ubijen Sabitović Džemal. Svjedok je opisao da su tog dana zatočenici išli da rade, Sabitović Džemal je išao ispred njega i vidio da je u jednom momentu pogoden u glavu. Ne zna ko ga je ubio. Tijelo Sabitovića su donijeli naveče u Vojno. Zna da je Sabitović potom sahranjen na nekoj parceli u blizini logora, ali on nije učestvovao u sahranjivanju.

313. Svjedok Trtak Hasan je bio zatočenik logora Vojno. Navodi da je polovinom decembra mjeseca 1993. god. zajedno sa 60 zatvorenika prebačen iz Heliodroma u Vojno. Tamo su ih dočekali Mario Mihalj i Dragan Šunjić, kao dozapovjednik logora. U Vojnom je bio zatočen u podrumu. Iz Vojnog su išli na prinudne radove gdje su kopali tranšeje i to na lokacijama Bijelo Polje, Potoci, Livač, Vrapčići. Ovaj svjedok je također izjavio da mu je poznato da je tokom boravka u Vojnom, između ostalih zatočenika, ubijen i Džemal Sabitović. Prema njegovoj izjavi Sabitović je ubijen negdje na liniji, nije vidio sam događaj ubistva, ali je vidio kad su ga drugi zatočenici nosili.

314. Iz Službene zabilješke o pregledu i identifikaciji od 10.04.1994.godine je utvrđeno da je tijelo Džemala Sabitovića pod brojem NN 104 razmjenjeno i identifikovno dana 10.04.1994.godine, te da je isti ubijen kao zatvorenik u logoru Vojno. Iz izvoda iz matične knjige umrlih, kao i Prijave smrti za istog se vidi da je isti poginuo i da je njegovo tijelo pronađeno i razmjenjeno, te identifikovano dana 10.04.1994.godine.

315. Imajući u vidu navedene subjektivne i objektivne dokaze, koji su međusobno saglasni, i koje Sud u cjelosti prihvata kao vjerodostojne i tačne, vijeće je utvrdilo da je Sabitović Džemal

krajem decembra 1993.godine ili početkom januara 1994. godine, dok je nosio cigle blizu crte bojišnice, kod skladišta Andora, pogođen metkom u glavu, što je prouzrokovalo njegovu smrt.

4. Ubistvo Mustafe Kahvića

(tačka 2e) Radić; tačka 8e) Šurjić; tačka 12. Brekalo; tačka 21. Vračević)

316. U toku postupka u vezi ubistva Mustafe Kahvića provedeno je više dokaza, čijom ocjenom je vijeće utvrdilo da je u decembru/prosincu mjesecu 1993. godine neidentifikovani vojnik HVO-a lišio života Mustafu Kahvića, dok je obavljao prinudne radove blizu crte bojišnice u Bijelom Polju.

317. Svjedok Hamza Leto je u svom svjedočenju naveo da je polovinom novembra mjeseca doveden sa grupom zarobljenika iz Heliodroma u logor Vojno, na prinudni rad. Svjedok je naveo da mu je poznato kada je ubijen Mujo Kahvić i da se to dogodilo kada su zajedno išli na prinudni rad. Tom prilikom vodio ih je jedan pripadnik HVO-a, kad je u susret došao drugi vojnik koji ih je počeo vrijeđati i udarati. Svjedok Leto navodi da je išao prvi i da ga je taj vojnik počeo udarati kundakom i čizmama. Isti vojnik je nastavio udarati i Muju Kahvića. Svjedok je istakao da se potom taj vojnik izmakao 15 metara, rafalom zapucao i ubio Kahvić Muju, koji je pao pored svjedoka. Svjedok je izjavio da je Mujo na mjestu bio mrtav. Također, svjedok je istakao da mu je od strane lica koje ih je vodilo naređeno da ga nosi do zatvora.

318. Svjedoci Samir Humačkić, zaštićeni svedoci AL, 154 i Trtak Hasan, su također saglasno izjavili da im je poznato da je u logoru Vojnom ubijen Mustafa Kahvić. Također i svjedok Ibrahim Šogolj je potvrdio da mu je poznato da je Kahvić Mujo ubijen dok je kao zatvorenik u Vojnom obavljao radove u Zalihićima od strane vojnika pod nadimkom „Roki“. I svjedok Aziz Dautbegović je u svom iskazu istakao da je čuo da je Kahvića ubio neki vojnik pod nadimkom „Roki“.

319. Svjedok Huso Mehremić, koji je u svojstu službenog lica prisustvovao obavljanju pregleda i identifikacije eksumiranih leševa je istakao da je tijelo Mustafe Kahvića identifikovano 10.04.1994.godine. Prema službenoj zabilješci sačinjenoj od strane ovog svjedoka, identifikaciju su izvršili Dizdar Munib i Zuhrić Kemo.

320. Uvidom u Spisak zatvorenika koji je sačinio Šogolj Ibrahim vijeće je utvrdilo da i iz njega proizilazi da je između ostalih zatvorenika tokom boravka u zatvoru Vojno ubijen i Mujo Kahvić (pod br. 73), a da su u to vrijeme u zatvoru Vojno bili zatvoreni Hamza Leto, Šogolj Ibrahim, svjedok 154 i dr.

321. Smrt Mustafe Kahvića, zv. Mujo utvrđena je i na osnovu Izvještaja ravnatelja SVIZ-a Stanka Božića od 31.01.1994. godine, gdje se navode ubistva nekoliko zatvorenika među kojima i zatvorenika Mustafe Kahvića, kao i iz Zapisnika koji je sačinio Mario Mihalj 30.01.1994.godine, iz kojeg proizilazi da je Mustafa Kahvić ubijen kao zarobljenik u Vojnu.

322. Svi ovi dokazi, kako iskazi svjedoka, tako i pobrojani materijani dokazi, koje sud prihvata kao vjerodostojne, jasno ukazuju da je neutvrđenog dana u decembru 1993.godine, neidentifikovani

vojnika, lišio života zatvorenika Mustafu Kahvić dok je obavljao prinudne radove blizu crte bojišnice u Bijelom Polju. Tijelo Mustafe Kahvića je razmjenjeno i identifikovano 10.04.1994. godine.

5. Ubistvo Mensura Salmana

(tačka 2e) Radić; tačka 8e) Šurjić; tačka 12. Brekalo; tačka 21. Vračević)

323. U toku postupka provedno je više dokaza na okolnost ubistva Mensur Salmana.

324. Svjedok Šogolj Ibrahim je bio prisutan kada se desilo ubistvo, jer su i on i Salman Mensur radili na istom bunkeru u Zalihićima. Pretpostavlja da je smrtonosni metak, koji je pogodio u vrat i ubio Salman Mensura, došao od snajpera Armije BiH. Od zadobijene povrede Salman je odmah preminuo.

325. Svjedok Hamza Leto, koji je takode tog dana radio na istoj liniji fronta, svjedočio je da je prilikom vraćanja sa rada na kraju dana, njemu i jednom drugom zatvoreniku bilo rečeno "Idi zakopaj tog Baliju kojeg su ubili tvoji". Hamza Leto je prepoznao mrtvo tijelo Salman Mensura i zakopao ga je nedaleko od fronta - mjesta gdje je ubijen.

326. Svjedok AK je u svom iskazu naveo da je Mensur Salman, zv. Menso iz Ljubinja, zajedno s njim bio zatočen. Svjedok je naveo da je bio očevidac ubistva Mensur Salmana. Opisujući ovaj događaj, svjedok je naveo da se ubistvo desilo treći dan od njegovog dolaska u Vojno, u vrijeme kada su pravili bunker, koji se nalazio između Zalihića kuća i starog samostana u Bijelom polju. Svjedok ističe da je stajao pored Mensura kad ga je pogodio metak u glavu, od čega je Mensur odmah podlegao. Isti svjedok ističe da je Mensura tom prilikom uhvatio dok je padao na zemlju, ali da je on već bio mrtav. Nosili su ga njih četvorica zatvorenika kroz tranšeje, da bi jedan vojnik Treće satnije konstatovao da je mrtav. Mensurovo tijelo ukopano je 50 metara dalje od mjesta gdje je ostavljen.

327. Svjedoci Aziz Dautbegović i zaštićeni svjedok AL, su izjavili da im je poznato da je u toku boravka u Vojnom ubijen Mensur Salman. Svjedok Aziz Dautbegović je svjedočio da je on, iako nije prisustvovao ubistvu, čuo da je Salman Mensur ubijen snajperom.

328. Smrt Mensura Salmana je utvrđena i na osnovu Izvješća Stanka Božića, ravnatelja SVIZ-a od 31.01.94.godine u kojem je navedeno da su prilikom boravka u zatvoru Vojno ubijeni Hamdija Tabaković, Salman Mensur i Mustafa Kahvić. Također, u Zapisniku od 30.01.1994.godine, Mario Mihalj izvještava da je ubijen Mensur Salman kao zarobljenik u Vojnu. Prema dokazima u spisu tijelo Mensura Salmana nije identifikovano.

329. Na osnovu svih navedenih iskaza svjedoka, koje sud prihvata, pošto se međusobno saglasni u svim bitnim djelovima, a koji iskazi su potvrđeni i materijalnim dokazima, vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je Mensur Salman neutvrđenog datuma u novembru 1993. godine, kao zatočenik logora Vojno ubijen, dok je obavljao prinudne radove blizu Zalihića kuća u Bijelom Polju.

6. Ubistvo Arisa Začinovića, Envera Kajtazija, Husnije Ćorajević i Željka Čakalevića
(tačka 2b) Radić; tačka 8b) Šurjić; tačka 12. Brekalo; tačka 21. Vračević)

330. Na osnovu iskaza svjedoka, kao i materijalnih dokaza koji se nalaze u spisu, vijeće je utvrdilo da su u septembru/rujnu mjesecu 1993. godine, nakon što su dovedeni iz Heliodroma u logor Vojno zatočenici Aris Začinović, Enver Kajtazi, Husnija Ćorajević i Željko Čakalević, lišeni života u logoru Vojno na način opisan u izreci.

331. Svjedok AB je pred sudom svjedočio o ovom događaju. Naveo je da je tokom boravka u logoru Vojno svakodnevno odvođen na rad, odnosno kopanje rovova od jutra do večeri. Tako je kritične prilike, dok je radio, u obilazak linije došao Marko Radić, za koga je čuo da je zapovjednik te brigade. Tada se začuo pucanj koji je pogodio i ranio vojnika koji je pratio Marka Radića. Kada je pogoden vojnik HVO-a, svjedok i zatvorenici koji su se tu našli natjerani su da ga nose do saniteta u pratnji dvojice bojovnika. Međutim, ranjeni bojovnik HVO-a je u međuvremenu umro, a svjedok AB i drugi zatočenici koji su ga nosili, okrivljeni su za njegovu smrt zbog nedovoljne brzine pri nošenju. Potom su bili zatvoreni u jednu prostoriju i bili izloženi premlaćivanju od strane Maria Mihalja, Jure Kordića i još jedne osoba, koju je svjedok opisao kao osobu plave kose, nižeg rasta. Svjedok je naveo da su bili opremljeni palicama i da su tukli njega i još četvoricu zatvorenika. Svjedok se nije mogao sjetiti tačnih imena i prezimena sve četvorice zatvorenika koji su premlaćivani, ali je naveo da su to bili Aris Začinović, izvjesni Kajtazi osoba nižeg rasta albanskog porijekla, te izvjesni Čakalović i Ćorajević. Svjedok je detaljno opisao premlaćivanje od strane Marija Mihalja i naveo da ga je rezao nožem po prsima i stomaku, na leđima mu urezao slovo „U”, te da su njemu i ostalim zatvorenicima gasili cigarete po tijelu. Premlaćivanje je trajalo sve dok Kajtazi nije pao u nesvjest. Polivajući ga vodom Mario Mihalj je pokušao da mu povrati svijest, a kada nije uspio, od Jure Kordića je izvukao nož i zajedno sa trećim bojovnikom ga zaklao. Svjedok se nije mogao izjasniti ko je izvršio sam čin prerezivanja vrata, obzirom da je njemu i ostalim zatočenicima bilo naredeno da gledaju u zid. Svjedok je izjavio da je potom čuo krkljanje i hropac mrtvaca. Potom ga prekrivaju dekom, a svjedoka i ostale zatvorenike nastavljaju tući čim stignu. Nedugo potom u nesvjest pada i drugi zatvorenik, Ćorajević ili Čakalović. Potom ga Mario Mihalj i vojnik plave kose kolju, na isti način kao i Kajtazija. Prema iskazu svjedoka u tom trenutku na vratima se pojavljuje osoba kojoj se obraćaju sa “Dragane”, a koju je svjedok opisao kao osobu tamno smeđe kose. Potom svi izlaze iz garaže, a svjedok, zajedno sa druga dva zatvorenika ostaje u garaži. Svjedok AB je izjavio da je tada ostalim zatvorenicima predložio da pobjegnu. Zatim je svjedok opisao kako je iskočio kroz ventilacioni otvor, a za njim i Aris Začinović. Trčao je i uspio pobjeći, ali Aris ne. Začuo je pucnjavu i ne zna šta se dalje desilo sa Arisom.

332. Svjedok Ramiz Bebanić je izjavio da je Arisa Začinovića dobro poznavao. Jedne prilike, kada se vraćao sa rada, čuo je kako Začinović moli Maria Mihalja da ga ne ubije. Dodao je da je potom čuo krkljanje, „kao kada se kolje ovca” a kasnije je iz garaže vidio, kako leže četiri tijela prekrivena ćebadima.

333. Svjedok 153 u svom svjedočenju je naveo da je jedne prilike po povratku sa rada u zatvor Vojno vidio mrtva tijela zatvorenika. Mihalj Mario im se obratio i rekao im da su ubijeni htjeli pobjeći. Pored nagomilanih tijela, svjedok je vidio Damira Brekala i Dragana Šunjića.

334. O ovim ubistvima je svoja saznanja iznio i svjedok AA. Naime, on je izjavio da se jedne prilike desio bijeg dva zatvorenika iz logora Vojno, od kojih je jedan pobjegao, a drugi nije uspio. Tada je začuo pucanj, komešanje i vidio kako ranjenog zatočenika odvlače pred garažu. Tada je vidio Marija Mihalja kako mu prilazi i nožem ga kolje. Nadalje, svjedok AA je istakao kako je po ulasku u garažu vidio puno krvi, a od zatočenika koji su ih zakopali saznao je da su zakopana tijela četvorice ubijenih.

335. Ove navode je potvrdio i svjedok AD koji je takode istakao da je čuo pucnjavu i galamu koja je dolazila od garaže u vrijeme kada se vraćao u logor Vojno sa prisilnog rada, te da je po dolasku pred garažu vidio četiri mrtva tijela. Svjedok je istakao da je prepoznao tijelo Željka Čakalovića.

336. U iskazu koji je dao svjedok AI, također je opisao dešavanja kritičnog dana. Naime, po povratku sa rada, njemu i drugim zatočenicima iz njegove grupe naređeno je da stanu ispred garaže i gledaju u zemlju. Tada je čuo zapomaganje i molbe jednog zatočenika "nemoj gospodine, molim te". Potom je čuo krkljanje, te pretpostavlja da je ovoj zatočenik zaklan. Takođe je izjavio da je te prilike čuo Dragana Šunjića da je rekao da je pogodio u nogu jednog što je počeo bježati.

337. Svjedoci AA, AD, AI, su dalje posvjedočili da su pri ulasku u garažu te noći, zidovi, pod i plafon bili krvavi.

338. Smrt Arisa Začinovića proizilazi i iz službene zabilješke šefa krim. policije Huse Mehremića od 25.04.1994. godine, sačinjene u toku identifikacije dopremljenih mrtvih tijela. Prema zabilješci, identifikaciju tijela Arisa Začinovića izvršio je njegov amidža Začinović Šemsudin. U toj zabilješci, između ostalog se kaže da je Začinović ubijen u logoru Vojno od strane bojovnika HVO-a, te da na tijelu Arisa Začinovića postoji rana u predjelu vrata dužine 8 cm.

339. Iste prilike je identifikovano i tijelo Čakalević Željka, od strane njegovog šure Prguda Rezedina, što je konstatvano u službenoj zabilješci CJB Mostar od 25.04.1994. godine. U predmetnoj zabilješci je navedeno da se radi o muškom lešu na kome je lobanja potpuno odvojena od kičmenog stuba. Po istoj zabilješci Čakalević je ubijen u logoru Vojno, u septembru mjesecu, od strane bojovnika HVO.

340. Također svjedok Mehremić je prisustvovao i identifikaciji Ćorajević Husnije i o tome sačinio službenu zabilješku od 25.04.1994. godine. U istoj zabilješci je navedeno da je tijelo Ćorajević Husnije identifikovao njegov brat Ćorajević Arif, te da se radi o civilu muslimanske nacionalnosti, koji je ubijen od strane HVO-a na lokalitetu logora Vojno, na kom tijelu je lobanja odvojena od kičmenog stuba.

341. Svjedok Mehremić je istakao da se u plastičnoj kesi sa mrtvim tijelom nalazio papir na kome je pisalo Enver Kajtazi, ali da je naknadno utvrđeno da je to tijelo Željka Čakalovića. Takođe Mehremić je naveo da je među doveženim tijelima na dva papira stajalo ime Envera Kajtazija, ali da nijedno nije identifikovano pod ovim imenom. U vezi sa ovom nesaglasnošću svjedok je izjavio da mu nije poznato ko je pisao ceduljice sa imenima, ali da ima informaciju da su to radili radnici preduzeća Park.

342. Da se ubistvo navedene četvorice zatočenika zaista dogodilo u Vojnom, proizilazi i iz

Izvjешća ravnatelja SVIZ-a Stanka Božića od 14.09.1993.godine u kome između ostalog stoji da su ubijeni Husnija Čorajević, Enver Kajtazi, Haris Začinagić, Željko Ćorić, a izvješće da su ubijeni poslao je Mario Mihalj. Iako su u predmetnom izvješću od 14.09.1993. godine navedena imena Željka Ćorića i Harisa Začinagića, nesumnjivo je da se ta imena odnose na lica Arisa Začinovića i Željka Čakalovića, a što prozilazi iz iskaza svjedoka i drugih materijalnih dokaza. Takođe i uvidom u Spisak poginulih zarobljenika od 06.01.94.godine, sačinjenog od strane Konačišta ratnih zarobljenika stoji da su ubijena i ova dva lica.

343. Svi gore navedeni iskazi svjedoka su po ocjeni vijeća vjerodostojni, jer se međusobno nadopunjuju i slažu, zbog čega je vijeće iste ocjenilo relevantnim i tačnim i poklonilo im vjeru. Navedeni iskazi su također saglasni i sa provedenim materijalnim dokazima. Odbrana optuženog Brekala je tokom postupka osporavala učešće optuženog Brekala u ubistvu ovih zatočenika. Imajući u vidu navedeni sadržaj iskaza svjedoka i materijalne dokaze, vijeće nije moglo van razumne sumnje utvrditi da je treći bojuvnik HVO-a koji je učestvovao u ubistvu ove četvorice zatočenika bio optuženi Damir Brekalo, kako je to stajalo u optužnici Tužilaštva, jer to nije spomenuo niko od saslušanih svjedoka. Tim prije što se ni svjedok AB, za koga se može reći da je bio jedini očevidac ovih događaja, prilikom davanja svog iskaza pred sudom nije mogao izjasniti da se radi o Damiru Brekalu. Sve što je ovaj svjedok u vezi s tim naveo jeste da je treća osoba koja je učestvovala u egzekuciji zatočenika bila osoba plave kose. Pored toga, opis koji je u istrazi dao svjedok AB i na osnovu kojeg je istažitelj rekao da se radi o Damiru Brekalu, kao i navodi svjedoka 153 da je tom prilikom vidio Brekala kako na česmi pere ruke, nisu bili dovoljni da bi vijeće van svake razumne sumnje utvrdilo neposredno učešće Brekala u ubistvu ove četvorice zatvorenika, kako je to stajalo u optužnici Tužilaštva.

344. Na kraju, vijeće zaključuje da je brutalno i divljačko ubistvo četiri zatočenika početkom septembra 1993. godine, od strane Maria Mihalja, Jure Kordića i trećeg lica jedna od najokrutnijih i najsvirepih radnji ubistava počinjenih u logoru Vojno u okviru udruženog zločinačkog poduhvata.

7. Ubistvo Salima Halilovića

(tačka 2c) Radić; tačka 8c) Šurjić; tačka 12. Brekalo; tačka 21. Vračević)

345. Vijeće je u toku dokaznog postupka utvrdilo da je neutvrđenog dana u septembru/rujnu mjesecu, za vrijeme boravka u logoru Vojno ubijen zatočenik Salim Halilović koga je lišio života Mario Mihalj.

346. Među svjedocima koji su dovedeni sa Heliodroma u logor Vojno bio je i svjedok Junuz Halilović. Pomenuti svjedok nije neposredno saslušan pred sudom, jer je u međuvremenu preminuo, pa je njegov iskaz koji je dao u fazi istrage, u skladu sa članom 273. stav 2. ZKP BiH, prihvaćen kao dokaz.

347. Svjedok Junuz Halilović je u svom iskazu, datom u istrazi izjavio da je on rođeni brat Salima Halilovića. Naveo je da su obojica bili zatočeni na Heliodromu, te da su potom prebačeni u Vojno na obavljanje prisilnog rada na području Bijelog Polja. Po samom dolasku u Vojno, dočekao ih je zapovjednik logora Mario Mihalj. Zatvorenici su prvo bili postrojeni, a potom ih je

Mario Mihalj pitao da li su sposobni da rade. Njegov brat Salim se javio i rekao da ima srčanih problema, te da iz tih razloga ne može raditi. Mario Mihalj ga je tada izveo iz stroja, a zatim pištoljem pucao Salimu u predio glave, a kad je Salim pao, ispalio je još jedan hitac i pogodio ga u predio srca. Salim je preminuo na licu mjesta. Po naređenju Maria Mihalja četvorica logoraša su pokopala tijelo Salima Halilovića. Svjedok je također izjavio da se sjeća Marka Radića, zvani Maka, Šunjić Dragana, te Vračević Mirka, zvani Srbina, koji su svi na svoj način učestvovali u ubijanju. Svjedok navodi da je u Vojno dovedeno po 55 ljudi koji su zatvarani u jednoj garaži koja je imala 16 metara kvadratnih i u kojoj su imali kantu za veliku i malu nuždu. Svjedok Junuz Halilović je također naveo da je u tri navrata po 20 dana boravio u Vojnom. Također je izjavio da je njegov brat Salim Halilović zakopan nedaleko od mjesta gdje su držani zatočeniци. Identičnu izjavu svjedok Halilović je dao pred istražnim sudijom Višeg suda u Mostaru dana 06.09.1996. godine.

348. Materijalni dokazi uvedeni u spis potvrđuju navedeni iskaz svjedoka Junuza Halilovića. Tako iz Izvješća ravnatelja SVIZ-a Stanka Božića, broj 698/93 od 22.09.1993. godine, prozilazi da je Dragan Šunjić kao zapovjednik zatvora Vojno sačinio Izvještaj od 15.09.1993. godine u kome se govori o ubistvu Salima (Selima) Alilovića. Vijeće zaključuje da se u ovom slučaju radi o Salimu Haliloviću, bratu Junuza Halilovića, budući da se za obojicu navodi isto ime oca, a ubistvo veže za isto vrijeme i isti lokalitet, što sve, kada se ima u vidu i običaj čestog ispuštanja slova „H“ u pojedinim krajevima BiH, nesumnjivo upućuje na zaključak da se radi o istoj osobi - Salimu Haliloviću, bratu svjedoka Junuza Halilovića, a ne Aliloviću.

349. U navedenom izvještaju stoji da je isti zatvorenik nakon pogibije odmah sahranjen, što je takođe podudarno sa iskazom svjedoka Junuza Halilovića.

350. Iz rješenje Osnovnog suda u Zavidovićima od 28.04.1997. godine proizilazi da je smrt Salima Halilovića utvrđena sa danom 14.09.93. godine, u mjestu Bijelom Polju, opština Mostar, a iz obrazloženja istog rješenja se vidi da je smrt Salima nastupila upravo na način i u vrijeme kako je to svjedok Junuz Halilović iznio u toku istrage. Pored toga, na Spisku ratnih i civilnih zarobljenika koji su poginuli, pod brojem 27. je i ime „Salim Halilović“.

351. Imajući u vidu navedeni iskaz svjedoka Junuza Halilovića, koji je ocijenilo kao objektivan i tačan, Vijeće nije moglo prihvatiti konstataciju koju je Dragan Šunjić naveo u zapisniku od 15.09.1993. godine, da je smrt Halilovića nastupila na način da je Salim Halilović ubijen od strane neprijateljskih snaga. Vršeci analizu i uporedbu ovog zapisnika sa drugim u kojima se govori o smrti zatočenih lica u logoru Vojno, nameće se zaključak da je bila uobičajena praksa da se za smrt zatočenika redovno piše da je „nastupila od neprijateljskih snaga MOS-a“. Imajući u vidu iskaz svjedoka Junuza Halilovića, koji iskaz je vijeće prihvatilo kao vjerodostojan i pouzdan, te materijalne dokaze, vijeće je utvrdilo da je neutvrđenog dana u septembru mjesecu 1993. godine u Vojnom došlo do ubistva zarobljenika Salima Halilovića od strane zapovjednika zatvora Marija Mihalja. Iako je iskaz Junuza Halilovića djelimično nejasan i neprecizan u pogledu vremenskog određenja pojedinih događaja, vijeće napominje da je njegov iskaz u pogledu odlučnih činjenica koji se tiču načina ubistva njegovog brata, te opisa prostorije, uslova boravka tokom zatočeništva u logoru, dat na veoma jasan i precizan način, zbog čega je vijeće mišljenja da je ovaj svjedok u inkriminisano vrijeme zaista boravio u logoru Vojno i da je svoj iskaz o predmetnom događaju dao istinito i pouzdano, zbog čega ga je Sud i prihvatio.

8. Ubistvo Asifa Čakrame

(tačka 2c) Radić; tačka 8c) Šurjić; tačka 12. Brekalo; tačka 17. Vračević)

352. Na osnovu provedenih dokaza vijeće je van svake razumne sumnje utvrdilo da je prilikom vođenja zatočnika iz Heliodroma u logor Vojno, na putu između Đubrana i Vojna, u septembru/rujnu mjesecu 1993. godine, Mirko Vračević ubio Asifa Čakramu na način da je u istog iz neposredne blizine ispalio metak iz vatrenog oružja. Tom prilikom, metak koji je prošao kroz Asifa Čakramu, ranio je drugog zatvorenika u grudi. Ovakav zaključak vijeće je izvelo cijeneći iskaze svjedoka koji su svjedočili na okolnosti ovog događaja kao i predložene materijalne dokaze.

353. Svjedok Suljević Aziz je posvjedočio da je bio u zatvoru na Heliodromu, te da su jedan dan njih pedeset zatvorenika preko Đubrana vođeni u mjesto Vojno. Na Đubranima su vezani žicom i tada je prvi put vidio Maria Mihalja i Dragana Šunjića. Svjedok je istakao da su tako vezani, nastavili put do Vojna. Svjedok navodi da mu je poznato ubistvo Asifa Čakrame i da je Asifa ubio Mirko Vračević iz puške, tako što je bez repetiranja puške, sa udaljenosti od metar i po, pucao u Asifa. Svjedok je na uvjerljiv način opisao Mirka, rekavši da je imao oko 48 godina, bio nižeg rasta i s jednim defektnim okom. Svjedok je naveo da je Mirko tada možda bio u alkoholiziranom stanju. Ovaj svjedok je pretpostavio da je Čakrama pogođen u prsa, a ranu nije vidio. Tada su ostavili tijelo Asifa i nastavili put prema Vojnom. Po dolasku su smješteni u jednu garažu, a kasnije je svjedok Suljević sa još trojicom iskopao grob za Asifa, gdje je isti ukopan. Svjedok je također izjavio da u trenutku ubistva nije znao da se radi o Mirku Vračeviću, ali da je tokom boravka u logoru saznao njegovo ime i kasnije ga često vidao. Također, izjasnio se kako misli da je prilikom ubistva Asifa Čakrame bio prisutan i Dragan Šunjić.

354. Svjedok Mačković Ramiz je u svom iskazu naveo da je krajem septembra, zajedno sa 50 zatvorenika prebačen iz zatvora Heliodrom u zatvor Vojno. U Đubranima su ih dočekali Mario Mihalj, Dragan Šunjić i Mirko Vračević. Tu su ih žicom vezali Mario Mihalj i Dragan Šunjić, naredili im da slobodnu ruku drže iznad glave, a ako bi neko spustio, Mirko Vračević bi ga udario kundakom. Na putu za Vojno Mirko Vračević je prepoznao Makaš Nuhana, kome je rekao: "Zar si opet došao? Sutra iskopaj sebi grob, a ja ću doći da te ubijem." Nakon toga upitao je Maria Mihalja da li može da ubije Makaš Nuhana, što je ovaj odobrio. Potom je Vračević upitao: „Kako vi Muslimani kažete grob?“, na što je Asif Čakrama rekao „mezar“, da bi se potom Vračević okrenuo ispalivši rafal Asifu u glavu, ubivši ga na mjestu. Metak koji je prošao kroz Asifa ranio je zatvorenika Kovačevića, kojeg je po dolasku u Vojno prihvatilo medicinsko osoblje. U momentu kad je Mirko Vračević pucao i ubio Asifa Čakramu, tu, po strani, je stajao Dragan Šunjić. Svjedok je istakao da je Asifa Čakramu dobro poznao, jer su spavali jedan do drugog u logoru. Tijelo Asifa Čakrame su donijeli i sahranili u jednom voćnjaku, na mjestu gdje je bilo još sahranjenih lica. Tijelo je kasnije ekshumirano, a on je išao da pokaže grobove poginulih u logoru Vojno. Svjedok Mačković Ramiz je kao i svjedok Suljević Aziz, izjavio da je Mirka Vračevića kasnije često vidao kao stražara u zatvoru Vojno, a istog je opisao kao osobu koja je imala defektno oko.

355. Svjedok Damir Lukić je potvrdio da je on kao pripadnik Vojne policije HVO vodio grupu od 50 zatvorenika iz Heliodroma za zatvor Vojno, ali je istakao da nije išao dalje od Đubrana, gdje

je zatvorenike predao Mariu Mihalju. Pored Maria Mihalja, tu je bio i jedan plav momak, u maskirnoj uniformi, koji je mogao imati oko 20 godina.

356. Sud je u vezi sa ovom tačkom optužbe izvršio uvid i u brojne materijalne dokaze. Tako u Dnevniku koji je sačinjen na Heliodromu, na strani sa brojem 01535329, stoji da su 50 zatvorenika sa Heliodroma otišli u Prvu bojnu Druge brigade a među imenima pobrojanih lica je i ime ubijenog Asifa Čakrame, kao i svjedoka Ramiza Mačkovića i Aziza Suljevića. Osiguranje ovog premještanja vršio je vojni policajac Damir Lukić. Nevedena strana dnevnika ne sadrži datum, ali je na slijedećim stranicama Dnevnika evidentan datum 28.09.1993. godine, a prethodne stranice imaju datume 26, 27 i 28.09.93. godine. Cjeneći navedeno može se zaključiti da se odvođenje zatočenika Čakrame, Mačkovića, Omanovića, desilo krajem septembra mjeseca 1993. godine. Na istom spisku, po brojem 14 je i ime Makaš Nuhana, osobe sa kojom je neposredno prije ubistva razgovarao Vračević.

357. Iz prijave o smrti za Asifa Čakramu od 30.06.1996. godine, podnesene od strane MUP-a, prozilazi da je isti ubijen u Vojnu, u septembru 1993. god. Uvidom u Službenu zabilješku o pregledu i identifikaciji leša koju je sačinio CSB Mostar dana 25.04.1994. godine, proizilazi da je u džepu plastične kese u kome se nalazilo jedno mrtvo tijelo, pisalo ime Haris Balić. Prema izjavama logoraša, postoji vjerovatnoća da bi se moglo raditi o Čakrama Asifu. Međutim predmetni leš tada nije identifikovan, tako da se iz predmetne Zabilješke CSB Mostar od 25.04.1994.godine ne može sa sigurnošću ustanoviti kome je pripadao. Međutim, svjedok Mehremić Huso, koji je tada u svojstvu službenog lica bio prisutan identifikaciji mrtvih tijela ekshumiranih u Vojnu i okolini, izjavio je da je „Sanija, supruga Asifa Čakrame, na osnovu fotografija prepoznala da se radi o njenom mužu Asifu“. On nije bio prisutan kada je supruga vršila to prepoznavanje, ali u svojoj bilježnici ima evidentirano da je dana 30.07.94.godine vršeno ovo prepoznavanje.

358. Odbrana optuženih je ukazivala na razlike u izjavama svjedoka oko vremena dešavanja ovog događaja, pošto je Ramiz Mačković rekao da je to bilo 26.09.1993. godine, a Aziz Suljević da se događaj desio u desetom mjesecu, zatim na razlike u vezi mjesta gdje je metak pogodio Asifa Čakramu, te da li je u Asifa ispaljen rafal ili jedan metak. Odbrana je također postavila pitanje uračunljivosti četvrtioptuženog u vrijeme izvršenja ovog djela, pozivajući se na iskaze svjedoka koji su izjavili da je Vračević bio u alkoholisanom stanju. Ocjenjujući sve dokaze izvedene na okolnosti kritičnog događaja, Sud je utvrdio da su izjave svjedoka Mačkovića i Suljevića u bitnim elementima saglasne, kako međusobno tako i sa relevantnim djelovima pomenutog Dnevnika i iskaza svjedoka Damira Lukića. S tim u vezi nesporno je utvrđeno da su svjedoci Mačković i Suljević, zajedno sa Asifom Čakramom povedeni iz Heliodroma prema Vojnom, preko Đubrana. Iz iskaza svjedoka Mačkovića i Suljevića, kao i iz iskaza svjedoka Damira Lukića, nesporno proizilazi da je te zatvorenike na Đubranima preuzeo Mario Mihalj, a Mačković i Suljević su izjavili da su tu bili i Dragan Šunjić i Mirko Vračević. Istina, oba svjedoka su izjavili da u vrijeme kada je optuženi Vračević pucao u Čakramu, nisu znali njegovo ime i da su ga kasnije u logoru saznali. Sud je ove iskaze prihvatio kao saglasne, budući da su ovi svjedoci kasnije više desetina dana proveli u zatvoru Vojno gdje su vidali Mirka Vračevića i Dragana Šunjića. Pored toga, nesporna je činjenica da su Dragan Šunjić, kao i Mirko Vračević krajem septembra 1993. imali zaduženja u zatvoru Vojno, da je Šunjić bio dozapovjednik, a Vračević stražar u zatvoru. Stoga je sasvim logično da su i njih dvojica, pored Maria Mihalja, došli po zatočenike u Đubrane, jer ih

Mihalj sam nije mogao preuzeti, a niko treći se i ne pominje ni u kakvom kontekstu sa ovim događajem.

359. U pogledu eventualne alkoholisanosti optuženog Vračevića u momentu izvršenja ovog djela, vijeće upućuje na nalaze i mišljenja tima vještaka date u toku prvostepenog postupka, kao i nalaz i mišljenje vještakinje Doc. Dr. Alme Bravo Mehmedbašić, u kojim je navedeno da je optuženi Vračević za djelo koje mu se stavlja na teret u vrijeme izvršenja istog, bio uračunljiv, tako da je uračunljivost optuženog Vračevića za vijeće neupitna. Razmatrajući mogućnost na koju je odbrana ukazivala, da je optuženi Vračević u momentu ubistva Asifa Čakrame bio u alkoholisanom stanju, vijeće konstatuje da Vračević ni tada ne bi bio exculpitan od odgovornosti, budući da je ovo ubistvo samo jedno u nizu počinjenih u okviru zajedničke zločinačke namjere ostvarenja sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata. Uz to, valja podsjetiti i na institut „*actiones libera in cause*“ (*radnje slobodne u uzroku, a nisu slobodne u izvođenju*), jer je optuženi ukoliko je i bio u alkoholisanom stanju, u takvo stanje sam sebe doveo.

360. Ipak, vijeće nije moglo sa sigurnošću utvrditi da li je metak pogodio Asifa Čakramu u glavu ili grudi, niti koliko je uopšte metaka u njega tom prilikom ispaljeno, obzirom da leš Asifa Čakrame nije identifikovan, ali to u krajnjoj liniji i nije od posebnog značaja, niti bi promjenilo bilo šta, budući da je van svake razumne sumnje utvrđeno da je u septembru mjesecu 1993. godine, Asif Čakrama iz neposredne blizine, upotrebom vatrenog oružja lišen života od strane Mirka Vračevića, što je sasvim dovoljno za utvrđenje još jedne radnje iz tačke a) člana 172. stav 1. KZ BiH.

C. MUČENJA

Elementi djela mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH

361. Krivični zakon Bosne i Hercegovine prepoznaje mučenje kao Zločin protiv čovječnosti prema članu 172. stav 1. tačka f) i definiše ga u stavu 2 tačka e. istog člana kao: “namjerno nanošenje snažnog tjelesnog ili duševnog bola ili patnje osobi zadržanoj od strane počinioca ili pod nadzorom počinioca, izuzimajući bol ili patnju koja je posljedica isključivo izvršenja zakonitih sankcija.”

362. Prema tome, elementi krivičnog djela mučenja su:

- 1) namjerno nanošenje;
- 2) snažnog tjelesnog ili duševnog bola ili patnje;
- 3) osobi zadržanoj od strane počinioca odnosno optuženog ili pod njegovim nadzorom,

363. Pored ovih elemenata, prema međunarodnom običajnom pravu, određenom praksom MKSJ-a, neophodan je i element definisan kao „zabranjena svrha“. Prema presudi žalbenog vijeća u predmetu Kunarac i dr. (IT- 96-23/1 od 12.06.2002, godine paragraf 142) “Motiv djela ili propusta mora biti iznudiivanje informacija ili priznanja, kažnjavanje, zastrašivanje ili vršenje pritisa na

žrtvu ili treću osobu ili diskriminacija, iz bilo kog razloga, žrtve ili treće osobe, predstavlja ispunjenje uslova “zabranjene svrhe.”

364. Prema tumačenju MKSJ-a, ovaj element je predstavljao dio međunarodnog običajnog prava u vezi sa djelom mučenja u vrijeme izvršenja datih krivičnih djela.⁴⁶

365. Praksa Suda Bosne i Hercegovine ovaj uslov dodaje spisku elemenata, što čini i ovo vijeće, prihvatajući tako zaključke MKSJ-a u pogledu važećeg međunarodnog običajnog prava u vremenskom periodu na koji se optužnica odnosi. Pored toga, Komentar MKCK-a uz član 147. Ženevske konvencije o zaštiti civila za vrijeme rata (“IV Ženevska konvencija”), se u većoj mjeri bavi ciljevima, nego težinom samog djela mučenja i naglašava da “ono što je važno nije toliko bol kao takav, nego svrha zbog koje je nanesen”.

366. Što se tiče konkretnih „zabranjenih svrha“ kao uslova za krivično djelo mučenja, opis svrhe mučenja naveden u Konvenciji o mučenju takode predstavlja međunarodno običajno pravo, te su kao takve relevantne pri određivanju konkretnih radnji ovog predmeta kao djela mučenja.

367. Prema kvalifikaciji, posljedice prouzrokovane zabranjenom radnjom moraju imati određeni stepen težine da bi predstavljale krivično djelo mučenja. Član 172. stav 2. tačka e) propisuje da se mora raditi o nanošenju snažnog bola ili patnje, što je dosta neprecizna kategorija, jer ne postoje ustanovljeni parametri koji bi odredili granicu između snažnog bola i patnje i drugih nehumanih djela koji takode izazivaju bol i patnju, ali ne u obimu da bi se ta djela okarakterisala kao djelo mučenja. Pretresno vijeće u predmetu Krnojelac je utvrdilo neka objektivana pitanja, kao što su priroda i kontekst nanošenja bola, predumišljaj i institucionalizacija maltretiranja, fizičko stanje žrtve, način i korištene metode, te položaj i inferiornost žrtve. Prema istoj praksi, maltretiranje tokom dužeg vremenskog perioda takoder, može predstavljati faktor koji može ukazivati na postojanje krivičnog djela mučenja. Pretresno vijeće u predmetu Kvočka navodi da subjektivne, pojedinačne okolnosti žrtve treba uzeti u obzir prilikom ocjene težine bola ili patnje.

368. Komisija za ljudska prava ne navodi neke konkretne radnje koje predstavljaju djela mučenja. Evropski Sud za ljudska prava je zaključio da čitav niz različitih oblika maltretiranja doseže nivo mučenja, uključujući: vješanje za ruke vezane na leđima žrtve („palestinsko vješanje“), Aksoy; ponavljano udaranje pesnicama, šutanje nogama i udaranje predmetima, prijetnja plamenikom i potom špricom i prelom prsne kosti; elektro-šokovi, tretman vreloom i hladnom vodom, udarci u glavu, psihološki pritisak i dr.

369. Uz uvažavanje svih prihvaćanih stanovišta u pogledu postojanja elemenata djela mučenja, snagu bola i patnje koji su različitim radnjama prozrokovani žrtvama, vijeće je cjenilo u svjetlu svakog konkretnog slučaja posmatrajući ga zajedno sa ostalim relevantnim okolnostima koji mogu biti od uticaja.

⁴⁶ MKSJ je prihvatio *Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka* (Konvencija o mučenju) iz 1984. godine, 1465 U.N.T.S. 85, koja je stupila na snagu 26.06.1987. godine, kao standard međunarodnog običajnog prava u vrijeme izvršenja djela u bivšoj Jugoslaviji.

1. Mučenje Čilić Mustafe i Lulić Rasima

(tačka 3. Radić; tačka 8 i 9. Šurjić; tačka 14. Brekalo; tačka 22. Vračević)

370. Na osnovu provedenih dokaza vijeće je nesumnjivo utvrdilo da je u julu/srpnju 1993. godine, jedna grupa zatvorenika muškaraca bila dovedena sa Heliodroma u logor Vojno na obavljanje prisilnog rada, koji se sastojao od pojačavanja linija fronta u borbenoj zoni. Među ovim zatvoreniciima su bili Čilić Mustafa i Lulić Rasim.

371. Ovu činjenicu vijeće je utvrdilo kako iz iskaza svjedoka AA, koji je zajedno sa njima doveden u logor Vojno, tako i na osnovu Izvješća Ravnatelja SVIZ-a (Središnji vojni istražni zatvor) Stanka Božića broj 676/93 od 14.09.1993.godine, iz kojeg proizilazi da je dana 06.07.1993. godine Prva bojna Druge brigade odvela 8 pritvorenika na rad. Od tih osam pritvorenika vraćeno je 6, a pritvorenici Rasim Lulić i Mustafa Čilić, prema tom izvješću, nisu vraćeni.

372. Takode, iz Spiska pritvorenika koji se trenutno nalaze na radu, koji spisak je sačinio doravnatelj SVIZ-a Heliodrom, proizilazi da su Rasim Lulić i Mustafa Čilić odvedeni sa grupom zatvorenika na rad.

373. U svom svjedočenju na sudu svjedok AA je istakao da je bio očevidac premlaćivanja Čilića i Lulića od strane optuženog Damira Brekala, kada je kopao rovove zajedno sa njima u julu mjesecu 93. godine. Tada je optuženi Brekalo došao obučen u crnu uniformu i počeo da udara Čilića i Lulića. U toku tog udaranja optuženi Brekalo je napravio pauzu, prišao svjedoku AA, dao mu cigaretu i započeo razgovor sa njim. Poslije toga se optuženi Brekalo ponovo vratio Čiliću i Luliću i nastavio da ih udara. Događaj premlaćivanja Čilića i Lulića svjedok AA je posmatrao sa udaljenosti od 20-30 metara. Od primljenih udaraca, Čilić i Lulić su zadobili modrice i po povratku u podrum logora to veče, žalili su se na bolove po cijelom tijelu. Prema iskazu ovog svjedoka, to isto veče oko 11 sati, vrata podruma su se otvorila i neko je prozvao Čilića i Lulića. Svjedok AA je naveo da mu se po glasu učinilo da bi to mogao biti Emir Brekalo, sa kojim je tog dana razgovarao. Nakon što su izašli, Čilić Mustafa i Lulić Rasim se više nisu vratili u podrum, niti su ikad više viđeni.

374. Tijela Čilić Mustafe i Lulić Rasima su kasnije ekshumirana sa područja Bijelog Polja i Vojna i odvezena u mrtvačnicu Sutina.

375. Svjedok optužbe, Huso Mehremić, identifikovao je tijela Čilića i Lulića. Svjedok Mehremić je poznao obojicu, jer je sa njima bio zatvoren na Heliodromu prije njihovog odvođenja u Vojno. Svjedok Mehremić je izjavio da je po izlasku iz logora, postao šef kriminalističke tehnike pri MUP-u, a jedna od dužnosti mu je bila da vrši identifikaciju mrtvih tijela. On je bio zatvoren sa Čilićem oko dva mjeseca i zbog toga je mogao identifikovati Čilićevo tijelo. Tijelo Čilića je dalje identifikovao i susjed Zijad Kladušak, a kasnije i Čilićev otac i dva brata.

376. Što se tiče Lulić Rasima, svjedok Mehremić je izjavio da je Lulić bio jedno vrijeme sa njim u zatvorskom centru u Ljubuškom, a takode je bio zatvoren u istoj prostoriji i u logoru Heliodrom. Svjedok je izjavio da je prepoznao tijelo čim ga je ugledao. Zijad Kladušak i bliža porodica Lulića, su takode potvrdili identitet Lulić Rasima. Takode svjedok je potvrdio da se on lično potpisao i na

Službenoj zabilješci CSB Mostar od 10.04. 94., za tijelo sa oznakom NN 108, koja zabilješka se odnosi na mrtvo tijelo Lulić Rasima.

377. Iskaz svjedoka AA, vijeće je prihvatilo, pošto je isti dat na veoma jasan i uvjerljiv način. Ovaj svjedok je jasno i nedvosmisleno naveo ulogu optuženog Brekala u premlaćivanju Čilića i Lulića, kojeg je opisao i sa kojim je taj dan razgovarao, tako da je istog mogao jako dobro vidjeti. Na osnovu navedenog vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je optuženi Damir Brekalo neutvrđenog datuma u mjesecu julu 1993. godine, prilikom obavljanja prinudnih radova, pretukao zatočenike Čilić Mustafu i Lulić Rasima.

378. Svjedok AA je takođe izjavio da je po glasu pretpostavio da je lice koje je izvelo Čilića i Lulića, kritične večeri, optuženi Damir Brekalo. Pored toga, iz navedenih materijalnih dokaza nesumnjivo prozilazi da su optuženi Čilić i Lulić lišeni života.

379. Međutim, vijeće nije moglo van razumne sumnje utvrditi da je optuženi Brekalo bio taj koji ih je lišio života. Sama pretpostavka svjedoka AA da je glas koji je čuo kritične noći, pred izvođenje Lulića i Čilića iz podruma, bio glas Damira Brekala, kog je tog dana prvi put vidio i čuo, bez drugih dovoljno uvjerljivih argumenata, nije mogla biti dovoljna da bi vijeće van svake razumne sumnje zaključilo da je upravo Damir Brekalo bio osoba koja je to veče lišila života ovu dvojicu zatočenika.

380. Brekalo je međutim, bez ikakve dileme, bio čovjek koji je tog dana dva puta, bez ikakvog razloga pretukao zatvorenike Čilića i Lilića. S tim u vezi vijeće zaključuje da su zatočenicima Čiliću i Luliću tokom boravka u zatvoru Vojno, dok su bili pod nadzorom optuženih, konkretnom radnjom premlaćivanja nanešeni snažni tjelesni i duševni bolovi i patnje, a da je tom prilikom postojala konkretna namjera da se istim nanesu što snažniji tjelesni i duševni bolovi. Ovo tim prije ako se ima u vidu, da ovaj slučaj nije bio jedini slučaj premlaćivanja zatočenika, već čak šta više, po iskazu svjedoka AA, Čilić i Lulić su najčešće i najviše premlaćivani. Cilj ovog premlaćivanja je bio zastrašivanje i svih ostalih pritvorenika i diskriminacija zatočenika. Stoga je vijeće ove radnje kvalifikovalo kao djelo mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f).

2. Mučenje Arifa Omanovića

(tačka 3. Radić; tačka 9. Šurjić; tačka 14. Brekalo; tačka 22.i 22j) Vračević)

381. Iz provedenih dokaza, nesumnjivo proizilazi da je tokom avgusta/kolovoza 1993.godine u objektima zatvora Vojno bio zatočen i Arif Omanović, zajedno sa suprugom Humom Omanović.

382. Tako su svjedoci 151 i Azer Handžar izjavili da su po dolasku u Vojno, poredani u vrstu, nakon čega su Dragan Šunjić i Mario Mihalj doveli dva zatvorenika i pokazivali njihova tjela koja su bila modra od udaraca, kako bi ostali zatočenici vidjeli šta ih čeka, ukoliko ne budu poštovali naređenja. Svjedok 151 je izjavio da su to bili zatočenici Arif Omanović i svjedok 153. Ovaj svjedok također ističe da su tada Mario Mihalj i Dragan Šunjić udarali neke od zatvorenika.

383. Svjedok Handžar je izjavio da tada nije znao imena te dvojice zatočenika, ali da je kasnije

zajedno sa njima boravio u podrumu jedne kuće.

384. Svjedok 151 je dalje izjavio da je sam vidio Dragana Šunjića kako tuče Arifa Omanovića, pitajući: „Gdje ti je sin“?, jer su znali da je pripadnik ABiH, te je i u garaži vidio Dragana Šunjića i Maria Mihalja kako prelaćuju Arifa Omanovića. Prema iskazu svjedoka 151, Arif Omanović je umro usljed neprestanog prelaćivanja, te je sahranjen od strane jedne grupe zatvorenika.

385. Svjedok AA je također naveo da se sjeća Arifa Omanovića, kojeg je vidio prvi dan po dolasku ispred garaže. Tom prilikom Arif Omanović je doveden pred njih, zajedno sa još jednim licem, kada su im naredili da podignu košulje da bi se vidjele modrice, kao i otvorene rane koje su zadobili prelaćivanjem.

386. Svjedoku 153, koji je zajedno sa Omanovićem bio zatvoren u garaži, poznato je da je jedne večeri u toku smjene, Mirko Vračević izveo Omanovića, te da su se tada čuli jauči: “Nemojte, nemojte”. Kada su ga doveli, bio je izobličen, sav otekao, nije imao kontrolu nad tijelom. Po glasovima, svjedok 153 je pretpostavio da su ga tukli Mario Mihalj i jedan od braće Kordića. Nakon toga, jednog dana, kada su se zatočenici vratili sa rada, Omanovića više nisu zatekli u garaži.

387. Svjedokinja Saja Ćorić je takode lično vidjela kada su vojnici HVO-a mučili Arifa Omanovića.

388. Prema iskazu svjedoka odbrane Žarka Leko, koji je bio stražar u Vojnom, sin Arifa Omanovića, Miralem Omanović je bio odgovoran za ubistvo trojice zatvorenika Hrvata, koje su uhapsile snage Armije BiH. Takva izjava upućuje na zaključak da su pripadnici HVO-a, među kojima i optuženi, upravo to imali kao motiv da se osvete i ubiju Arifa Omanovića.

389. Na osnovu iskaza svjedoka Huse Mehremića, koji je kao šef kriminalističke tehnike prisustvovao identifikaciji tijela dopremljenih sa područja Vojna, te službene zabilješke CSB Mostar od 21.04.1994. godine, utvrđeno je da je identitet mrtvog tijela Arifa Omanovića potvrdio njegov sin Miralem Omanović.

390. Optuženi Dragan Šunjić je osporavo svoje prisustvo u logoru Vojno u kritičnom periodu, kao i učešće u prelaćivanju Arifa Omanovića, pozivajući se pri tome na iskaze svjedoka koji ga u svojim izjavama uopšte nisu spominjali, pri tome tvrdeći da je on u 7. i 8. mjesecu bio na Đubranima, a ne u Vojnom.

391. U cilju osporavanja kredibiliteta svjedoka 151, odbrana drugooptuženog je posebno ukazivala na izjavu koju je ovaj svjedok dao pred MKSJ-om dana 1.10.1998, navodeći da u toj izjavi svjedok nigdje ne navodi Dragana Šunjića kao lice koje je tuklo Arifa Omanovića. Međutim, svi gore navedeni svjedoci, a među njima i 151, nedvojbeno su pred sudom izjavili da su kritičnih prilika, pored ostalih bojovnika HVO-a, upravo Mario Mihalj i Dragan Šunjić tukli Arifa Omanovića.

392. U iskazu svjedoka 151 datim pred MKSJ-om navedeno je da su Arifa Omanovića prelaćivali vojnici iz Druge brigade, te da su svi zatočenici bili prelaćivani i izloženi maltretiranju. Tačno je da svjedok 151 u ovom iskazu Dragana Šunjića nije imenovao kao osobu koja je prelaćivala Arifa Omanovića, ali također svjedok u toj izjavi nije ni negirao da je Dragan

Šunjić tukao Arifa Omanovića. Naime, svjedok je izjavio da su to radili vojnici iz Druge brigade, a optuženi Šunjić je i sam pripadao Drugoj brigadi.

393. U toku davanja iskaza pred sudom, svjedok 151 je međutim bio izričit i jasan da su Arifa Omanovića prelaćivali Dragan Šunjić i Mario Mihalj. Svjedok je pri ovoj tvrdnji ostao i tokom unakrsnog ispitivanja, kada je odbrana drugooptuženog nastojala osporiti kredibilitet ovog svjedoka. Stoga vijeće zaključuje da iskaz koji je svjedok 151 dao u istrazi pred MKSJ-om i iskaz koji je dao tokom glavnog pretresa, nisu međusobno protivrječni. Stvar je u tome što je iskaz svjedoka 151 pred sudom daleko detaljniji u pogledu određivanja osoba koje su tukle Arifa Omanovića. Stoga je Apelaciono vijeće iskaz koji je svjedok dao pred ovim sudom prihvatilo kao vjerodostojan i tačan, poklonivši mu vjeru.

394. Imajući u vidu činjenicu da se navedeni iskazi svjedoka međusobno slažu i dopunjuju, kao i sadržaj navedenih materijalnih dokaza koji ničim nisu dovedeni u ozbiljnu sumnju, vijeće je prihvatilo kao istinite i pouzdane iskaze svih pomenutih svjedoka žrtava – zatočenika logora.

395. Iako je optužnicom Tužilaštva optuženom Šunjiću na teret stavljena smrt Arifa Omanovića koja je nastupila usljed prelaćivanja, iz izvedenih dokaza vijeće nije moglo sa sigurnošću utvrditi da je smrt Omanović Arifa nastupila usljed konkretnog prelaćivanja od strane Dragana Šunjića i Marija Mihalja i drugih pripadnika HVO-a, odnosno da su povrede koje su tom prilikom nanešene (a ne neke prethodne povrede, prethodna bolest i sl.), bile uzrok smrti. Naime, iz iskaza svjedoka proizlazi da je Arif Omanović prelaćivan više puta i od strane raznih bojovnika HVO-a, a ne samo Mihalja i Šunjića, a do smrti je došlo nekoliko dana poslije prelaćivanja o kome je bilo riječi, ali bez utvrđenja da li je upravo ono bilo uzrok smrti Omanovića.

396. Nasuprot navedenom, vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da su Dragan Šunjić, lično, Mario Mihalj i drugi bojovnici HVO prelaćivali Arifa Omanovića. Također, vijeće je utvrdilo da je jedne prilike Mirko Vračević izveo Arifa Omanovića, kada je prelaćen i kada se vratio sav krvav i otekao. Motiv takvog njihovog postupanja je zasigurno bila odmazda, odnosno kažnjavanje Arifa Omanovića za ubistvo trojice Hrvata, koje je navodno počinio njegov sin Miralem Omanović. Tom prilikom Omanoviću su nanešeni snažni tjelesni i duševni bolovi i patnje, a cilj je bio zastrašivanje ostalih pritvorenika i svakako diskriminacija zatočenika. Stoga je sve navedene radnje vijeće kvalifikovalo kao djelo mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f).

3. Mučenje Avde Jelina

(tačka 3. Radić; tačka 9. Šunjić; tačka 14. Brekalo; tačka 22. i 24j) Vračević)

397. Na osnovu provedenih dokaza vijeće je utvrdilo da je krajem avgusta/kolovoza ili početkom septembra/rujna došlo do prelaćivanja i zatočenika Avde Jelina.

398. Činjenica da je i Avdo Jelin bio u logoru Vojno u inkriminisano vrijeme, proizilazi iz iskaza brojnih svjedoka koji su zajedno sa njim došli u Vojno iz Heliodroma.

399. Tako su svjedoci AD i Humačkić Zulfo izjavili da su krajem osmog mjeseca, a svjedok Ramiz Bebanić 02/03.09.1993 godine, dovedeni sa Heliodroma u logor Vojno, dok je svjedok AI

izjavio da je uhapšen 02.09.1993. godine, te iz Mostara doveden pravo u Vojno.

400. Navedeni svjedoci su saglasno potvrdili da su po dolasku u logor Vojno postrojeni pred garažu, a potom su Mario Mihalj i Dragan Šunjić od njih tražili da se predstave na način da kažu prvo ime, pa prezime, a ko bi rekao obrnuto, to bi bio povod za batinjanje, koje bi trajalo sve dok se tučeni ne bi sjetio da mora reći prvo ime, pa onda prezime.

401. Svjedok Ramiz Bebanić je izjavio da je tom prilikom najgore prošao Avdo Jelin, koga je tukao Mario Mihalj, a premlaćivanje Jelina je posmatrao Dragan Šunjić, koga je svjedok poznavao od ranije. Prema tvrdnji svjedoka Bebanića, Mario Mihalj je tada toliko pretukao Jelina da sam nije mogao ući u garažu, nego su ga nosili drugi zatočenici.

402. Svjedok AI je naveo da je i sam bio žrtva premlaćivanja i da je svaki dan bivalo sve gore. Istakao je da su ga prilikom samog dolaska Mario Mihalj i Dragan Šunjić ispred garaže tukli palicama, rukama i nogama. Ovaj svjedok je istakao da je najgore bilo jedne večeri kada je došao stražar Mirko zv. Srbin, koji ga je odveo u kuću gdje su bili Mario i Dragan Šunjić. Vezali su mu ruke žicom od poljskog telefona i puštali struju. To je radio Mihalj, a Šunjić je skakao po njemu. Svjedok AI je izjavio da je odmah poslije njega u istu prostoriju doveden Avdo Jelin, koji je mučen na isti način. Za to vrijeme svjedoka AI su ubacili u susjednu prostoriju, odakle je čuo da to isto rade i Jelinu. Takođe su prema svjedoku, potom i Avdu Jelina doveli u tu prostoriju, da bi ih zatim obojicu vratili u garažu. Ujutro, kada bi Jelin ustao, samo je padao. Tako su ga tukli par dana i jednom, kad su zatočenici došli sa rada, Jelina više nije bilo u garaži.

403. Činjenica nastupanja smrti Avde Jelina proizilazi i iz materijalnih dokaza kao što su: Izvještaj o poginuću pritvorenika koji je poslao zapovjednik „privatnog zatvora“ gosp. Mario Mihalj, Zbirni spisak poginulih zarobljenika koji je sačinjen od Stanka Božića od 06.01.94. (pod brojem 15. nalazi se ime Avde Jelina).

404. Da je došlo do smrti Avde Jelina proizilazi i iz Izvoda iz MKU broj 04/II-15, izdatog na ime Avde Jelina od strane Matičnog ureda Mostar-Stari grad, gdje stoji da je smrt nastupila 08.09.1993.godine. Takođe, iz Službene zabilješke koja je sačinjena od strane CSB Mostar dana 25.04.1994.godine se vidi da je tada identifikovano tijelo Avde Jelina od strane njegovog brata Jadrana Jelina.

405. Iz Izvješće ravnatelja SVIZ-a Stanka Božića, broj 676/93 od 14.09.1993.godine, proizilazi da je 02. rujna 1993.godine Prvoj Bojnoj 2. Brigade na rad predato 50 pritvorenika i da je osiguranje istih vršio Dragan Šunjić. Također u predmetnom izvješću je navedeno da su 11. septembra 93. „informisani od strane privatnog zatvora“ o poginuću pritvorenika, među kojim je pod rednim brojem 3. označeno ime Avde Jelina.

406. Odbrana Dragana Šunjića je osporavala činjenicu da je Šunjić u vrijeme premlaćivanja i smrti Jelina bio prisutan u zatvoru Vojno, ističući da se tada kao vojni policajac nalazio na slobodnom dopustu. O boravku van logora Vojno u kritično vrijeme optuženi Šunjić je i lično dao iskaz, a odbrana se pozivala i na sadržaj materijalnih dokaza, a prvenstveno na Izvješće II satnije V bojne u kojem stoji da je došlo do smjene Goranačkog voda vojnih policajaca u Đubranima, dana 28.08.1993. godine i da je smjena trajala do 05.09.1993.god.

407. Međutim iz Zapovjesti od 02.09.1993. nesumnjivo proizilazi da je Šunjić bio u obezbjeđenju 50 lica koja su dovedena u Vojno. Pored toga, u iskazima svjedoka Tužilaštva koji su kao zarobljenici dovedeni 02.09.1993.g. u zatvor Vojno (AI, AG, Saja Ćorić, Ramiz Bebanović) takođe je navedeno da je Dragan Šunjić bio prisutan od samog njihovog dolaska, pa nadalje. Takođe i svjedoci koji su u Vojno dovedeni krajem avgusta (AD, Zulfo Humačkić) su tvrdili da je u Vojnom bio Dragan Šunjić.

408. Cijeneći navedene saglasne iskaze i materijalne dokaze vezano za prisustvo Šunjića u Vojnom u vrijeme boravka Avde Jelina u logoru Vojno, te osobito djelove iskaza koji govore o prelaćivanju Avde Jelina od strane Dragana Šunjića, vijeće je ocijenilo da se ne može prihvatiti tvrdnja odbrane i samog drugooptuženog, da on u vrijeme dovođenja, prebijanja i zlostavljanja Avde Jelina, uopšte nije bio prisutan u Vojnu.

409. Međutim, na osnovu prezentovanih dokaza, vijeće je utvrdilo drugi vremenski okvir ovih dešavanja, uočivši da iz iskaza svjedoka kao i navedenih materijalnih dokaza proizilazi da se fizičko zlostavljanje Jelina odigralo krajem avgusta ili početkom septembra, a ne „2. novembra ili približno tog datuma“, kako se to tvrdilo u optužnici. Takođe, iako je smrt Avde Jelina evidentna, što vijeće nalazi nesumnjivo utvrđenim, iz ponuđenih dokaza vijeće nije moglo van razumne sumnje izvesti zaključak da je ta smrt nastupila kao direktna posljedica prelaćivanja koje su nad njim izvršili upravo Dragan Šunjić i Mario Mihalj, a ne nekog drugog prelaćivanja i uz isključenje svih drugih potencijalnih uzroka smrti.

410. Dakle, na osnovu gore navedenih iskaza svjedoka, koje je sud prihvatio kao vjerodostojne i pouzdane, jer su isti saglasni, kako između sebe, tako i sa materijalnom dokazima u spisu, vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je krajem avgusta ili početkom septembra, više desetina zatočenika došlo iz logora Heliodrom u logor Vojno, gdje su mnogi bili fizički zlostavljani i pretučeni od strane Marija Mihalja i optuženog Dragana Šunjića, a među njima i Avdo Jelin, kojom prilikom su Avdi Jelinu naneseni snažni tjelesni i duševni bolovi, s ciljem zastrašivanja i diskriminacije Avde Jelina zbog nacionalne pripadnosti, čime su ispunjena sva bitna obilježja krivičnog djela mučenja iz tačke f) člana 172. stav 1. KZ BiH i u odnosu na Jelina.

4. Mučenje svjedoka „AI“

(tačka 3. Radić; tačka 9. Šunjić; tačka 14. Brekalo; tačka 22g) Vračević)

411. Nakon ocjene provedenih dokaza, vijeće je van razumne sumnje utvrdilo osnovanost navoda optužbe i u vezi sa mučenjem zaštićenog svjedoka AI.

412. Naime, prema iskazu svjedoka AI, isti je uhapšen u svom stanu u Mostaru, 2.09.1993. godine, zajedno sa njegovom ženom, šestogodišnjom kćerkom, te ocem i puncem od 70 godina. Odvedeni su u logor Vojno. U Vojnu ih je dočekaio Mario Mihalj i optuženi Šunjić riječima: „Dobro došli u pakao. Samo nekoliko vas će odavde izaći živi.“ Ovo ga je prestrašilo. Potom je odveden u sobu gdje je ispitivan. Tu je bio udaran od strane Mihalja i optuženog Šunjić rukama, nogama i palicom, dok ga je jedan vojnik HVO-a udario pištoljem i stavio mu pištolj u usta. Mislio je da će umrijeti. Udaranje je trajalo dvadesetak minuta. Zadobio je različite povrede, krvarenje iz

nosa i usta, modrice po ledima. Nije mu pružena nikakva medicinska njega za povrede.

413. Također, svjedok AI je izjavio da su njega i Kajtazija jedne prilike zajedno tukli. Od tog premlaćivanja nije mogao ustati. Svjedok se potom prisjetio i događaja kada im je bilo naređeno da udaraju glavama o limena vrata. Također, jedne večeri, Dragan Šunjić i Mario Mihalj su ga toliko pretukli da su mu slomili nekoliko rebara. Ustvrdio je da su po povratku sa rada zatočenici redovno dobijali batine.

414. Za svjedoka je prema njegovom iskazu, najgore bilo kad ga je stražar Mirko Vračević jednu večer odveo u kuću gdje su bili Mario i Dragan. Vezali su mu ruke žicom i proizvodili struju, što je radio Mario, dok je Dragan skakao po njemu. Ti elektrošokovi su za njega trajali vječnost i mislio je da je kraj svega.

415. Svjedokinja AG, koja je inače supruga svjedoka AI, je u svom iskazu koji je pročitao na glavnom pretresu, potvrdila da je Vojno odvedena zajedno sa suprugom i ostalom porodicom. Supruga su držali u garaži, a kada ga je jedanput vidjela, nije mogao stajati na nogama, jer su ga mučili strujom. Po iskazu svjedokinje, polomljeno mu je sedam rebara, koja nisu dobro srasla, jer mu nije pružena medicinska njega.

416. Svjedok Aziz Suljević je u svom iskazu naveo da su jedne prilike u garažu ušli Mihalj i Šunjić sa baterijom u ruci. Tražili su da tuku krupnije osobe. Ovaj svjedok je također naveo da je te prilike Mario Mihalj od pritvorenika tražio da udaraju glavom o zid, što su ovi morali činiti, a o čemu je govorio i svjedok AI. Tada je i sam Suljević premlaćen od strane Maria Mihalja.

417. Svjedok Mačković Ramiz je također potvrdio da im je Mario Mihalj naredio da udaraju glavama o zid. Tvrdio je da su morali jako udarati sve dok ne bi razbili glave, a ako to ne bi uspjeli, tad su ih vojnici HVO-a hvatali za kose i udarali glavama o zid. Prema iskazu ovog svjedoka, osim Mihalja, tom prilikom u garaži je bio i Dragan Šunjić.

418. Svjedok Zulfo Humačkić je tvrdio da je po dolasku u logor u garaži zatekao 10 do 15 zatočenika koji su bili neuhranjeni, povrijeđeni, a na njima je vidio tragove batinjanja, povrede glave, krvave podlive. Ove navode je potvrdio i svjedok Ramiz Bebanić, ističući da je u garaži zatekao pritvorenike u jadnom stanju, a među njima je bio i AI.

419. Svjedok 153 je naveo da su i drugi zatočenici podvrgavani elektro šokovima, te da poznaje osobu pod pseudonimom AI sa kojim je napustio logor.

420. Iz Nalaza i mišljenja koji je sačinjen od strane Regionalnog medicinskog centra „Dr. Safet Mujić“ Mostar, Sekundarna zdravstvena zaštita dana 13.09.1996. godine proizilazi da je svjedok AI imao fracture sedam rebara. Takođe, uvidom u Nalaze i mišljenja za svjedoka AI koji je izdat od Neuropsihijatrijske službe RMC „Dr. Safet Mujić“ se vidi da je isti u toku 1996. godine imao dijagnozu ...

421. Na osnovu sadržaja navedenih dokaza, kako iskaza svjedoka, tako i ponuđenih materijalnih dokaza, koji su u međusobnoj saglasnosti, zbog čega vijeće nije imalo nikakvog razloga da ih sve ne prihvati kao objektivne i tačne, vijeće je van razumne sumnje izvelo zaključak da je tokom boravka u logoru Vojno svjedok AI više puta premlaćivan i mučen od strane Dragana Šunjića i Marija Mihalja. Naime, vijeće je prihvatilo iskaz svjedoka AI kao uvjerljiv i pouzdan, budući da je

isti u saglasnosti sa iskazima ostalih navedenih svjedoka, kao i sa materijalnim dokazima. Uz to, premlaćivanja po dolasku u Vojno prilikom ispitivanja u prostoriji gdje su bili Mihalj i Šunjić, potvrđena su iskazima i od drugih, brojnih svjedoka Tužilaštva, među kojima su Saja Ćorić, svjedokinja J i D, Ramiz Mačković i dr. Iskaz svjedoka AI je u potpunom skladu sa iskazima drugih svjedoka koji su opisivali udarenje glavom o vrata i zid. Premlaćivanje svjedoka AI u garaži kad su mu slomljena rebra potvrdila je svjedokinja AG, a i medicinski nalaz i mišljenje. Iskustva mučenja strujom, pored svjedoka AI, su doživjeli Saja Ćorić i svjedok 153.

422. Na osnovu svega navedenog, vijeće je zaključilo da je u logoru Vojno nesumnjivo postojao obrazac maltretiranja i mučenja zatočenika, koji se ogledao, kako u fizičkom batinjanju, tako i u raznim drugim oblicima psihičkog i fizičkog zlostavljanja, čija je jedna od žrtava bio i svjedok AI. Kako je svjedok AI tokom dužeg vremenskog perioda u nekoliko navrata bio izložen ponovljenim i različitim oblicima batinjanja, kao i elektro šokovima, imajući u vidu posljedice koje su po njegovo zdravlje ovi postupci imali, (prelom rebara i anksiozni poremećaj), vijeće nalazi utvrđenim da su svjedoku AI tokom boravka u zatvoru Vojno od strane pripadnika HVO-a, među kojima je i optuženi Dragan Šunjić, nanešeni snažni tjelesni i duševni bolovi i patnje, da se sve ovo dešavalo u vrijeme kad je svjedok AI u zatvoru Vojno bio pod njihovim nadzorom, te da je postojala jasna namjera da se istom nanese što snažniji tjelesni i duševni bolovi i da što jače pati. Cilj svih tih radnji je bio diskriminacija zbog nacionalne pripadnosti AI, zbog čega je vijeće ove radnje kvalifikovalo kao djelo mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH.

5. Mučenje svjedoka "AB"

(tačka 3. Radić; tačka 9. Šunjić; tačka 14. Brekalo; tačka 22. Vračević)

423. Osnovanost navoda optužnice u vezi sa mučenjem zaštićenog svjedoka AB, po ocjeni vijeća takođe proizilazi iz više dokaza.

424. Naime, prema iskazu svjedoka AB, i on je sa pedesetak zatočenika početkom septembra sa Heliodroma doveden u Vojno. Stigli su noću a dočekao ih je Mario Mihalj, koji je prema njegovom iskazu „bio zapovjednik logora, a misli da je njegov zamjenik bio Dragan,” kojeg je također tada prvi put vidio. Smješten je u garažu, gdje je bilo oko pedesetak zatočenika. Svakodnevno su vođeni na rad, a po povratku su bili izloženi maltretiranju i batinjanju. Mario Mihalj bi izvodio onoga ko mu se sviđa i tukao ga. Zatvorenici su tjerani da se međusobno tuku, dok su se vojnici smijali. Bilo je prebijenih zatvorenika sa slomljenim nosevima, izbijenim zubima. Nikome nije ukazivana prva pomoć.

425. Prema iskazu svjedoka AB, jedne prilike, kada su zatočenici kopali rovove, u obilazak je došao Marko Radić, kada se začuo pucanj i kada je pogođen vojnik koji ga je pratio. Svjedok AB i zatvorenici koji su se tu našli, natjerani su da ranjenog nose do saniteta u pratnji dvojice bojovnika. Međutim, ranjeni bojovnik HVO-a je umro, a svjedok AB i drugi zatočenici koji su ga nosili, okrivljeni su za njegovu smrt. Potom su zatvoreni u jednu prostoriju i bili izloženi premlaćivanju od strane Maria Mihalja, Jure Kordića i još jedne osoba, koju je svjedok opisao kao osobu plave kose i nižeg rasta. Bili su opremljeni palicama kojim su tukli svjedoka AB i još četvoricu zatvorenika.

To su bili Aris Začinović, izvjesni Kajtazi - osoba nižeg rasta albanskog porijekla, te izvjesni Čakalović i Ćorojević.

426. Svjedok je detaljno opisao premlaćivanje od strane Maria Mihalja, naveo da ga je rezao nožem po prsima i stomaku, na leđima urezao slovo "U", te istakao da su njemu i ostalim zatvorenicima gasili cigarete po tijelu. Ovaj događaj premlaćivanja svjedoka AB i još četiri druga zatočenika, nakon koga su uslijedila ubistva Envera Kajtazija, Husnije Ćorajevića, Željka Čakalovića i Arisa Začinovića, potvrđeni su i iskazima svjedoka Ramiza Bebanića, Zulfe Humačkića, svjedoka AD, AI, AA koji su detaljnije opisani u poglavlju presude koji govori o ubistvu ove četvorice zatočenika, pa se ovom prilikom neće ponavljati.

427. Svjedokinja Saja Ćorić je takođe potvrdila da je iz Vojna pobjegao svjedok AB, a da je tom prilikom zaista došlo do pucanja za pobjeglim. Navedno su potvrdili i svjedoci AA i AD.

428. Po ocjeni ovog vijeća, iz iskaza navedenih svjedoka, koje je vijeće prihvatilo kao objektivne i tačne (isti su bili veoma uvjerljivi i međusobno neprotivrječni), nesumnjivo proizilazi da je svjedok AB bio u garaži zatvora u Vojnom kada je došlo do ubistva četvorice zatočenika. Ubistvima je prethodilo premlaćivanje svjedoka AB i ostalih kasnije ubijenih zatočenika od stane Maria Mihalja Mihalja, Jure Kordića i još jednog bojovnika, koji su naizmjenično tukli svu petoricu, nogama, šakama i palicama. Intenzitet tog premlaćivanja je bio veliki, jer su dvojica zatočenika od udaraca padali, a potom bili zaklani. Sam svjedok AB je bio izložen premlaćivanju, gašenju cigareta na tijelu, te rezanju nožom. Kada se dao u bjekstvo, bojovnici HVO su pucali za njim, usljed čega je pogođen u ruku.

429. Radnjama premlaćivanja, svjedoku AB, koji je nesumnjivo bio pod nadzorom optuženih, namjerno su nanošeni snažni tjelesni i duševni bolovi i patnje. Klanje dvojice zatočenika sa kojima je djelio istu sudbinu, te slušanje kako isti krkljaju prilikom klanja, imalo je za posljedicu takođe snažnu duševnu bol i patnju. Povrede koje je zadobio prilikom bijega i ranjavanja u ruku, su takođe za posljedicu imale tešku tjelesnu bol.

430. Radi se dakle o namjernim radnjama čiji je neposredni povod bio optužba prema svjedoku AB i ostaloj četvorici da nisu dovoljno brzo do ambulate odnijeli ranjenog pratioca zapovjednika Marka Radića

431. Imajući u vidu sve što je navedeno, vijeće ocjenjuje da su se u konkretnom slučaju stekli svi elementi djela – mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH, zbog čega su ove radnje i kvalifikovane kao djelo mučenja.

6. Mučenje svjedoka „153”

(tačka 3. Radić; tačka 9. Šurjić; tačka 14. Brekalo; tačka 22e) Vračević)

432. Svjedok 153 je prema vlastitom kazivanju uhapšen 15.08.1993. godine u Mostaru, zajedno sa majkom i bratom od 6 godina. Odvedeni su u logor Vojno. Svjedok je tada bio malodoban i imao je 16 godina. Uhapsili su ih: Kolobara sa nadimkom Ivek, lice sa nadimkom Jež, Ćorić i Tinjak. Imena tih bojovnika je saznao dok je bio u zatočeništvu, izuzev Kolobare, koga je znao od ranije.

Po dolasku u Vojno dočekali su ih Mario Mihalj, zapovjednik logora i njegov zamjenik Dragan Šunjić. Odmah po dolasku, prilikom predstavljanja dobio je šamar od Mihalja, a tu je bio prisutan i Dragan Šunjić. U toku boravka u Vojnom svjedok je nekoliko puta premlaćen, od čega je kao posljedice imao potres mozga i oštećenja sluha. Jednog dana, nakon što je Mirko Vračević u garažu vratio Arifa Omanovića, koji je bio sav izobličen od batina, došao je po njega i odveo ga kod Maria Mihalja. Ovaj mu je naredio da se skine do pojasa i tad je počeo da ga tuče. Premlaćivanje je trajalo oko dva sata. Prilikom premlaćivanja, Mario je koristio dvije policijske palice, dio garniše i dršku od nekog alata. Kako je svjedok 153 na početku izdržavao udarce, to je Maria razljutilo, pa ga je nastavio tući sve dok nije pao na pod. Poslije tog batinanja, Mirko Vračević je svjedoka vratio u garažu. Tada je izgubio svijest, a drugi zatočenici su mu pritekli u pomoć. Bio je obliven krvlju, od bolova se nije mogao micati, zatočenici su ga namjestili da se ne uguši u balama i krvi.

433. Druga situacija je prema iskazu svjedoka 153 bila kada su ga doveli u jednu prostoriju gdje su bili prisutni, pored Maria i optuženi Dragan Šunjić i Mirko Vračević. U prostoriji je bio neki kabal kojim su spojili svjedokove prste i počeli uključivati i isključivati struju, podvrgavajući ga na taj način elektro šokovima. Osim tih elektrošokova svjedok je izjavio da ga je tada Mirko Vračević nekoliko puta ubadao bajonetom. Za to vrijeme Dragan Šunjić se ismijavao njegovim mukama i svirao gitaru. Svjedoku se činilo da to mučenje neizmjereno dugo traje.

434. Osim ovih premlaćivanja i mučenja, svjedok je prema vlastitom kazivanju, još dva puta premlaćen. Tako je jedne prilike Mario njemu i još dvojici pritvorenika naredio da rade sklekove, potom im je rekao da ustanu, da bi ga zatim dva puta udario, od čega je pao. Tada se Mihalj zaletio i udario ga i nogom u bradu, od čega mu je glava udarila u štanglu, pa je tad doživio potres mozga.

435. Svjedok je premlaćen od strane Maria Mihalja i dok je čistio WC kadu, jer mu je Mihalj naredio da ga oslovi sa „gospodine zapovjedniče, vi ste ustaša“, a kada je to rekao, Mihalj ga je premlatio pod izgovorom da je uvrijedio zapovjednika.

436. Svjedok je dodao da je osim ovih slučajeva iskusio još premlaćivanja, navodeći „da bi tek tako došli u garažu i tukli ih“ a istakao je da su i drugi bili izloženi elektro šokovima. Tvrdio je da je u Vojnom 4-5 puta vidio Marka Radića, od čega dva puta kad je dolazio u komandu kod Mihalja, a ostalo kad je on nosio hranu na front, pošto je tada morao proći pored Radićeve komande.

437. Emira Brekala je vidao oko 5-6 puta, a jednom prilikom je Brekalo tražio od njega da jednom zatvoreniku odgrize uho, što on nije učinio. Dragana Šunjića je vidao svakodnevno.

438. Prema iskazu svjedoka, dok je boravio u Vojnom jedne prilike je njemu i Arifu Omanoviću naredeno da skinu majice i da pokažu drugim zatvorenicima koji su tek došli, povrede koje su imali. Svjedok je tada bio sav u povredama, plav, otečene glave, a Arif je bio u još gore stanju. Iz Vojna je pušten krajem septembra 1993. godine.

439. Navedene tvrdnje zaštićenog svjedoka 153, potvrđuju iskazi brojnih drugih svjedoka.

440. Tako su svjedok 151, kao i svjedok Handžar Azer, koji su u Vojno došli u drugoj polovini avgusta, takođe tvrdili da su dočekani od strane Maria Mihalja i Dragana Šunjića, te da su pred njih bili izvedeni zatočenici kojima je bilo naredeno da zagru majice, kako bi zatočenici koji su

došli vidjeli šta ih čeka. Prema iskazu svjedoka 151, ta dvojica zatočenika koji su izvedeni pred njih, bili su Arif Omanović i 153, a oni su prema iskazima svih pomenutih svjedoka, bili dobro premlaćeni.

441. Svjedokinja F je takođe vidjela kad je sin svjedokinje E pred strojem zatvorenika zagrtao majicu, te masnice po njegovim leđima, od čega joj se krv zaledila.

442. Svjedokinja E, majka svjedoka 153, je potvrdila da su njen sin i ostale žene bili fizički zlostavljani. Kako je bila kao i sve žene odvojena od muškaraca, sina je vidjela samo jednom i to prilikom razmjene. Imao je razbijeno čelo i veliku ranu na njemu. Čelo je zaklanjao rukom da ona (majka) ne bi vidjela povredu.

443. Vijeće je prihvatilo iskaz svjedoka 153 kao uvjerljiv i pouzdan, jer je isti u saglasnosti sa iskazima ostalih svjedoka, kojima je takođe povjerovalo, smatrajući da svjedoci nemaju nikakvog interesa da ne govore istinu i bilo koga neosnovano terete. Na osnovu tih iskaza, vijeće je zaključilo da je premlaćivanja u Vojnom, prilikom dočeka i ispitivanja bila uobičajena praksa koju su provodili Mario Mihalj i Dragan Šunjić. Ovakav doček osim svjedoka 153 na svojoj koži su iskusili i drugi svjedoci (Saja Ćorić, svjedokinje J i D, svjedok AI, Ramiz Mačković, svjedok AD koji je naveo da ga je Mihalj po dolasku tukao palicom), tako da je po mišljenju vijeća vjerodostojan iskaz svjedoka 153 da je i on premlaćen po dolasku u zatvor.

444. U pogledu mučenja svjedoka 153 elektro šokovima, vijeće je takoder poklonilo vjeru njegovom iskazu, jer je isti koncizan i dat na veoma uvjerljiv način, sa puno detalja. Pored toga na isti način su mučeni svjedoci Saja Ćorić, AI i 152, tako da se nameće zaključak da je upravo to bio način – obrazac mučenja zastupljen u logoru Vojno.

445. Ostala maltretiranja i premlaćivanja svjedoka u Vojnom, koja su izazvala brojne povrede, su dokazana putem svjedoka 151, Handžar Azera, svjedokinje F i E. Vijeće smatra dokazanim da je svjedok 153 maltretiran i premlaćivan tokom dužeg vremenskog perioda, izložen brojnim i različitim oblicima zlostavljanja, među kojim je i podvrgavanje elektrošokovima od strane Maria Mihalja i Dragana Šunjića, te ubadanjima nožem puške od strane Mirka Vračevića. Činjenica da je svjedok 153 u trenucima kada je preživljavao ovu torturu bio malodoban, ovim radnjama izvršenja daje dodatnu težinu.

446. Vijeće ocjenjuje da su svjedoku 153 tokom boravka u logoru Vojno, dok je bio pod nadzorom optuženih, nanešeni snažni tjelesni i duševni bolovi i patnje, a da je tom prilikom postojala jasna namjera da se istom nanese što snažniji tjelesni i duševni bolovi, da što jače pati. Cilj ovog premlaćivanja i mučenja je bio i zastrašivanje ostalih pritvorenika, kao i diskriminacija svjedoka 153 zbog njegove nacionalne pripadnosti. Stoga je vijeće ove radnje kvalifikovalo kao djelo mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH.

7. Mučenje svjedoka „152”

(tačka 3. Radić; tačka 9. Šunjić; tačka 14. Brekalo; tačka 22. i 22c) Vračević)

447. Osnovanost navoda optužnice o mučenju svjedoka 152, nesumnjivo proizilazi iz više dokaza.

448. Sam svjedok 152 je u svom iskazu naveo da je uhapšen u svom stanu u Mostaru od strane lica zvanih Tinjak i Žuti, te doveden u Vojno 11.10.1993. Imao je 17 godina i nije bio pripadnik niti jedne vojne formacije. Po dolasku u Vojno dočekao ga je Mario Mihalj, kojeg je poznao od prije rata iz školskih dana, pa je pomislio da će mu to pomoći. Međutim, kada mu je Mario Mihalj uzimao podatke i kad se nije predstavio po njihovim pravilima, Mario Mihalj i Dragan Šunjić su ga počeli tući. Od udaraca je padao na pod, jedno vrijeme je bio u nesvjesti, a tom prilikom su mu izbili tri zuba. Od tog batinjanja bio je sav isprebijan, oči nije mogao otvoriti.

449. Takode, svjedok 152 je izjavio da ga je Mihalj mučio strujom- elektro šokovima, tako što mu je spajao žice na prste, a potom na telefon. Trpio je strašne bolove pa je molio da ga ne muče, nego da ga ubiju. Tada mu je Mihalj dao pištolj u ruke i rekao da se sam ubije. Potom su mu dali drugi pištolj, a na kraju Dragan Šunjić mu je dao nož i rekao da nožem može da se ubije, što 152 nije htio učiniti. Dragan Šunjić ga je zatim izveo van kuće i opkoračio ga, kao da će ga zaklati. U tom momentu je naišao jedan stražar koji mu je rekao da ustane i odveo ga u samicu. Smjestili su ga u podrum kuće gdje su bile žene i djeca. Tu je proveo 40 do 45 dana. Prvo jutro u podrum je ušao stražar Mirko Vračević zvan "Srbin", koji se predstavio i saopštio mu pravila ponašanja. Sutradan je došao Mihalj i počeo ga nožem šišati. Naredio mu je da pije tečnost iz kante u kojoj je vršio nuždu, što nije mogao. Tada mu je Mihalj gurnuo kantu u usta prosuvši po njemu fekalije.

450. Ovaj svjedok je istakao da je premlaćivan skoro svaki dan, a medicinske zaštite i pomoći nije bilo. Jedne prilike, Dragan Šunjić ga je počeo udarati, da bi potom Dragan i Mario počeli svirati, dok je on morao pjevati: „Ne volim te Alija samo što si balija.“ Zatim ga je Dragan izveo vani i rekao mu da čisti pušku, a on je rekao da ne zna, zbog čega ga je pretukao kundakom puške. Jedne prilike u prostoriju gdje je boravio, došao je Mihalj i rekao mu da priča, tada mu je sa nožem otkinuo dugmad sa košulje, a zatim zabio nož u ruku, usljed čega je osjetio da mu ide krv niz ruku. Zatim je Mihalj opalio iz pištolja, „152” je u tom trenutku pao, ali ga metak nije pogodio.

451. Optuženog Marka Radića svjedok 152 je znao od ranije, jer mu je bio profesor i razredni starješina u prvoj godini srednje tekstilne škole. U Vojnom ga je vidio dva puta. Prve prilike ga je vidio ispred podruma u kom je bio. Tada ga je optuženi Radić, pitao šta je bilo, a on mu je odgovorio da nije ništa, jer nije smio reći šta mu se desilo. Mario je rekao da je pao sa merdevina, što je on potvrdio. Zatim ga je Radić pitao čiji je, pa kad mu je odgovorio, Radić mu je kazao: “Zato si takav.” Tad je imao slomljen nos, izbijene zube, kosa do pola ošišana, košulja poderana. Drugi put je Radića vidio na razmjeni. Prethodno je Radić bio taj koji mu je nakon jednog telefonskog razgovora u kome je spominjan, saopštio da će biti razmjenjen.

452. Svjedok 152 ističe da je Dragana Šunjića vidao često. On ga je tukao, ali se svjedok nije mogao sjetiti koliko puta. Mirko Vračević ga je jedne prilike provocirao govoreći mu da mu je zaklao tetku, pa će i njega, da bi ga potom udario kundakom puške.

453. Istinitost navedenih tvrdnji svjedoka – žrtve 152 proizilazi iz iskaza više drugih svjedoka.
454. Tako je svjedok AL u svom iskazu potvrdio da je u podrumu kuće, u kojem je boravio bio i zatočenik 152, isti je imao 16 godina i izgledao je užasno. Ovaj svjedok je naveo da mu je i sam 152 pričao da ga je najviše tukao Mario Mihalj.
455. Svjedokinja Saja Ćorić je u istrazi navela da je ovaj sedamnaestogodišnji dječak bio izolovan u podrumu, da je bio u kući gdje se nalazio ženski zatvor, te da je u kontinuitetu tučen. Sa njima je i razmjenjen. Tražili su da se razmjena zaustavi dok im se ne priključi svjedok 152.
456. Svjedoci Hamza Leto i Trtak Hasan su izjavili da su po dolasku u logor Vojno smješteni u jedan podrum i da su tamo zatekli jednog mladog zatočenika koji je bio sav isprebijan. Svjedok Leto je naveo da im je Mario Mihalj zabranio da s njim kontaktiraju.
457. Svjedok AD je takođe potvrdio da je u logoru Vojno bio svjedok 152, da je tad bio maloljetan i da se nalazio u drugom objektu.
458. Svjedokinja Ćurić Dika, koja je u srodstvu sa svjedokom 152, izjavila je da je zajedno sa njim dovedena u zatvor Vojno. Bila je prisutna kada su svjedoka 152 uveli u prostoriju na ispitivanje. Tada je čula njegov glas i plač, ali ga nije vidjela kada je izašao.
459. O povredama koje je svjedok 152 zadobio tokom boravka u logoru Vojno, svjedoče i brojni materijalni dokazi. Tako je iz Nalaza i mišljenje ljekara izdatog od RMC Gradske bolnice Mostar, na ime svjedoka 152, od 11.04.1996. godine vidljivo da je isti imao prijelom nosne kosti. Usljed toga, pacijent prema nalazu ima smetnje sa disanjem, zbog čega se preporučuje operativna rekonstrukcija.
460. U fotodokumentaciji od 09.06.2006 godine, koju je sačinila SIPA, a vezano za fotografisanje ožiljaka kod svjedoka 152, vide se ožiljci na nosu, čelu, na desnoj ruci, prednji zubi su mu izbijeni, a takođe su vidljivi ožiljci na lijevoj bočnoj strani tijela svjedoka 152, u predjelu rebara. Pored toga, medicinska dokumentacija iz 2000 godine izdata od strane Kliničkog centra Sarajevo i RMC „Dr. Safet Mujić“ Mostar ukazuje da je svjedok imao spontani pneumotoraks zbog čega je operisan.
461. Na osnovu iskaza svjedoka 152, kao i iskaza pomenutih, drugih svjedoka kojima je povjerovalo, cijeneći da su isti objektivni i u saglasnosti i sa materijalnim dokazima, vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je svjedok 152 tokom boravka u zatvoru Vojno preživio torturu mučenja tako što je u više navrata bio premlaćivan i fizički zlostavljan. Vijeće cijeni da je iskaz svjedoka 152 vjerodostojan, budući da je svjedok bio vrlo konzistentan u davanju izjava i opisivanju događaja, te da je njegov iskaz saglasan sa iskazima drugih svjedoka koji su svjedočili o njegovom prisustvu u logoru, te njegovim stanju i izgledu. Takođe, iskaz svjedoka 152 je u svemu saglasan i sa materijalnim dokazima u spisu, a to je medicinska dokumentacija koja glasi na ime svjedoka 152, kao i fotodokumentacija iz koje se jasno vide povrede koje je svjedok zadobio prilikom fizičkog zlostavljanja.
462. Cijeneći prigovore odbrane drugooptuženog upućene na okolnosti premlaćivanja svjedoka, vijeće nalazi da tokom unakrsnog ispitivanja, odbrana nije uspjela dovesti u sumnju istinitost navedenog iskaza svjedoka 152, kao i ostalih, pomenutih dokaza, koji ga u bitnom potvrđuju.

Tako je optuženi Šunjić isticao da u vrijeme prelaćivanja svjedoka 152, on nije imao status vojnog policajca, jer se te dužnosti razdužio u devetom mesecu 1993. godine, zatim da nije mogao biti dozapovjednik zatvora, jer nije imao nikakav čin, te da se iz medicinske dokumentacije ne vide povrede glave koje bi se zasigurno morale vidjeti da ga je udario kundakom puške po glavi, kako je to 152 u svom iskazu naveo.

463. I pored ovih prigovora, za ovo vijeće je nesumnjivo dokazano da su u nanošenju povreda i fizičkom i psihičkom zlostavljanju svjedoka 152 direktno učestvovali optuženi Šunjić i Mihalj. Ovakav zaključak vijeće je izvelo iz brojnih iskaza svjedoka (već pomenutih) koji su posvjedočili o prisustvu Šunjića u logoru u inkriminisanom periodu, a koji iskazi se odnose i na ostale zločine počinjene u istom inkriminisanom periodu, kao i mučenje svjedoka 152, a posebno na osnovu iskaza samog svjedoka 152, koji je bio izričit da su ga prelaćivali Dragan Šunjić i Mario Mihalj, a da ga je jedne prilike Mirko Vračević udario kundakom puške, u šta vijeće nije imalo nikakvog valjanog razloga da ne povjeruje.

464. Dakle, nesumnjivo je da je svjedok 152 tokom zatočenja u logoru Vojno zadobio ozbiljne tjelesne povrede raznih dijelova tijela. Počinioci ovih radnji su po ocjeni vijeća, prilikom nanošenja istih bili potpuno svjesni da će prozrokovane povrede, kako fizičke tako i psihičke, proizvesti snažan tjelesni i duševni bol i patnju. Počinioci su iskoristili svoje ovlasti nadzora koji su imali nad 152, koji je u vrijeme ovih radnji bio malodoban i potpuno nemoćan, s obzirom na status zatočenika koji je imao u logoru. Svjedok 152 je maltretiran i prelaćivan u dužem vremenskom periodu, odnosno u periodu od tri mjeseca, što pokazuje jedan kontinuitet radnji mučenja i zlostavljanja provedenih na ovom zatočeniku. Imajući u vidu uzrast svjedoka u vrijeme nanošenja evidentnih fizičkih povreda, zatim težinu istih, činjenicu da je nad svjedokom 152 tokom dužeg vremenskog perioda činjen čitav niz različitih oblika maltretiranja i zlostavljanja, sve ove radnje predstavljaju radnje mučenja, zbog čega je vijeće ove radnje i kvalifikovalo kao djelo – mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH.

8. Mučenje svjedoka "AF"

(tačka 3. Radić; tačka 9. Šurjić; tačka 14. Brekalo; tačka 22e) Vračević)

465. Dokazima prezentiranim od strane tužioca, nesumnjivo je dokazano i mučenje svjedoka AF.

466. Tako je svjedok AF u svom iskazu naveo kako je nakon hapšenja 3.07.1993. godine, odveden u logor Gabela, a potom na Heliiodrom. Sa Heliiodroma je voden na razne lokacije radi obavljanja prinudnih radova, pa je tako u januaru mjesecu 1994. godine prebačen u mjesto Vojno, sa grupom od 25 zatvorenika. Po dolasku u Vojno dočekali su ih pripadnici HVO-a, među kojima se sjeća Maria Mihalja, Dragana Šunjića, Emira Brekala i Marka Radića. Smješteni su u jednu garažu. Mihalj im je odmah naredio da nose sanduke sa municijom do vatrenih položaja. U Vojnom je proveo oko dva mjeseca, pod veoma teškim životnim uslovima. Svakodnevno su odvođeni na obavljanje prisilnih radova gdje su su kopali tranšeje, utvrđivali borbene linije, cjepali drva.

467. Potom je svjedok opisao svakodnevna prelaćivanja, te istakao da je i on pretučen četiri

puta. Naveo je da su ga tukli Mario Mihalj, Dragan Šunjić i Emir Brekalo. Prvo premlaćivanje se desilo kad su jedne prilike Mario Mihalj i Dragan Šunjić postrojili sve zatvorenike, a onda udarajući ih palicama i nogama pokušavali da ih obore. Tada je njega tukao Mihalj, a Dragan Šunjić druge zatvorenike.

468. Druge prilike, Mario Mihalj, Dragan Šunjić i Emir Brekalo su postrojili zatočenike u dva špalira, a potom su ih tukli palicama i nogama. Svjedok AF je pao od prvog udarca. Potom je Mihalj uzeo iglu i tintu i naredio Husi da istetoviora križ “na ramenu balije”, ukazujući na svjedoka AF. Huso je ispoštovao naređenje. Nakon toga su Mihalj, Šunjić i Brekalo nastavili sa premlaćivanjem. Svjedok AF se onesvjestio. Poliven je vodom i kada je došao svijesti, Mihalj je naredio Husi da istetovirani križ promijeni u ljiljan, što je Huso i učinio, da bi ga potom njih trojica upravo zbog tog ljiljana premlatili. Od tog premlaćivanja je ponovo izgubio svijest. Zbog tako teškog i bolnog premlaćivanja svjedok nije mogao ustati 24 sata.

469. Treće premlaćivanje se, prema iskazu svjedoka AF desilo kada se jedne prilike vraćajući sa rada sapleo o neki kabl, kada su mu Mihalj i Dragan Šunjić prišli i počeli ga nogama šutirati u lice, rebra i bubrege. Četvrto premlaćivanje se desilo kada su u garažu došli Mihalj, optuženi Šunjić i Brekalo sa brijačem, naredivši zatočenicima da se svi obriju. Poslije brijanja sva trojica su ih počeli tući bejzbol palicama i nogama. Njega je prvo udarao Mihalj palicom, da bi potom pao na zemlju, neznajući ko ga je više udarao.

470. Svjedok AF je takođe naveo da su Šunjić i Brekalo, takođe tukli ostale zatvorenike koji su tu bili prisutni, da on od posljedica premlaćivanja i danas osjeća razne tegobe, te da mu je Vojnom, od svih zatvora u kojima je bio, bilo najgore, zbog batina, gladi, nehigijene.

471. Svjedok AF je u toku svjedočenja pred sudom objasnio pojedine nedoslednosti u svojim iskazima datim u istrazi, na što je odbrana ukazivala i zbog čega je osporavala kredibilitet ovog svjedoka. Tako je svjedok bio nepokolebljiv u tvrdnji da je Marka Radića u Vojnom vidio tri puta, zatim da ga je između ostalih tukao i Dragan Šunjić, te opisao koju je uniformu nosio Damir Brekalo, te čime ga je tukao.

472. Istinitost iskaza svjedoka AF proizilazi i iz „Zajedničke izjave svih pritvorenika zatvora Vojna koji su vraćeni na Heliodrom dana 28.01.1994. godine” iz koje je vidljivo na koje su sve načine fizički i psihički maltretirani i mučeni pritvorenici, najviše od strane Mihalja i optuženog Šunjića, a ta maltretiranja, zlostavljanja i mučenja raznih vrsta u periodu na koji se odnosi predmetna Izjava, su potpuno prepoznatljivi i oličeni u navedenom iskazu svjedoka AF.

473. Iskaz svjedoka AF vijeće je prihvatilo kao vjerodostojan i pouzdan, ocijenivši da je svjedok svoj iskaz dao na uvjerljiv način. Isti je pri tome u relevantnim djelovima konzistentan sa ranije datim iskazom, a na kraju iskaz svjedoka je potvrđen i tetovažom koju mu je pritvorenik Huso iscrtao po naređenju Mihalja, a u prisustvu optuženih Šunjića i Brekala. Obzirom na navedeno, vijeće je na osnovu iskaza ovog svjedoka i ostalih pomenutih dokaza, koje je takođe prihvatilo kao objektivne i tačne, utvrdilo da je isti u inkriminisanom periodu zlostavljan i da su mu namjerno nanošene snažne tjelesne i duševne patnje od Mihalja i optuženih Šunjića i Brekala. Svjedok AF je nesumnjivo trpio ogroman bol prilikom prisilne tetovaže, od premlaćivanja je izgubio jedan zub, a takođe je naveo da mu se po izlasku iz zatvora nije živjelo zbog svega što je preživio u logoru.

474. Svjedoka AF je dakle kroz duži vremenski period od par mjeseci, bio žrtva jednog obrazca ponašanja optuženih, koji se sastojao u premlaćivanju njega i drugih pritvorenika na različite načine, a najčešće nogama, rukama i palicama. Vijeće zaključuje da se sve ove radnje izvršenja u svojoj ukupnosti i međusobnoj povezanosti predstavljaju djelo – mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH.

9. Mučenje svjedoka „AA”

(tačka 3. Radić; tačka 9. Šunjić; tačka 14. Brekalo; tačka 22. Vračević)

475. Nakon ocjene provedenih dokaza vijeće nalazi osnovanim i tvrdnje optužbe u vezi sa mučenjem svjedoka AA.

476. Naime, iz iskaza svjedoka AA proizilazi da je isti uhapšen 13.06.1993. godine u mjestu Rotimlja, od strane pripadnika HVO-a, da bi potom bio odveden u logor Gabela, a kasnije prebačen u logor Heliodrom, odakle je u dva navrata odvođen na obavljanje prinudnih radova u mjesto Vojno. Prilikom prvog dolaska u logor Vojno, dana 06.07.1993.godine, sa još osam zatvorenika smješten je podrum. Tada je u logoru Vojno ostao oko dvadesetak dana. Svaki dan je zajedno sa ostalim zatočenicima odvođen na obavljanje prinudnih radova. Poslove su obavljali uglavnom na liniji razdvajanja između zaraćenih strana i često su bili izloženi unakrsnoj vatri.

477. Svjedok je takode izjavio da je prilikom prvog boravka nekoliko puta bio premlaćen i to najviše od strane vojnika po nadimku “Bačva”, a osim ovog vojnika, njega i ostale zatvorenike su tukli svi koji bi se tu zatekli.

478. Prema iskazu svjedoka AA, sredinom mjeseca augusta na Heliodrom su došli Mario Mihalj i Dragan Šunjić i lično izabrali 80 zatvorenika za rad u Vojnom. Imena ove dvojice je saznao od zatvorenika koji su vraćeni iz Vojnog na Heliodrom. Tada je drugi put doveden u Vojno i po samom dolasku, tridesetak zatočenika je odmah pretučeno, a najviše ih je tukao Mario Mihalj. Svjedok je naveo da su mu poznati Mirko Vračević i Dragan Šunjić. Opisao je Mirka kao osobu koja je imala problema sa jednim okom, te istakao da je i on stalno tukao zatvorenike. Po izjavi svjedoka AA, Mirko je sve radio po naređenju Maria Mihalja i Dragana Šunjića

479. Svjedok Zulfo Humačkić je u svojoj izjavi potvrdio da je sa njim u Vojnom bio i svjedok „AA“. Po iskazu svjedoka Humačkića, po dolasku u logor uvedeni su u garažu i tad su ih postrojili i počeli sa provokacijama. Ko se ne bi predstavio onako kako je to trebalo (prvo ime pa prezime), bio je premlaćivan.

480. Svjedok AD je izjavio da ih je po dolasku u Vojno Mario Mihalj je tukao bejzbol palicom, te da su te prilike dobro pretučeni Emir Salčin, Ibro Omerika i svjedok AA.

481. Iz iskaza navedenih svjedoka, koji iskazi su saglasni i međusobno se dopunjuju, a koje kao takve vijeće ocjenjuje vjerodostojnim i tačnim, nesumnjivo proizilazi da je svjedok AA u dva navrata boravio u logoru Vojno, te da su prema istom preduzimane različite radnje zlostavljanja i premlaćivanja. Svjedok je prilikom boravka u logoru, oba puta bio izložen premlaćivanju, jedanput od strane vojnika pod nadimkom “Bačva” a drugi put od strane Marija Mihalja. Pored ovih

slučajeva, svjedok je istakao da je njega i ostale zatočenike tukao ko bi stigao, što znači da dva navedena premlaćivanja nisu bila i jedina koje je svjedok preživio. Pored toga, u vrijeme zlostavljanja je bio zatvoren u nečovječnim uslovima, odvođen je na obavljanje prisilnog rada na prve linije bojišnice gdje je bio izložen unakrsnoj vatri, kada je zasigurno trpio ogroman strah za sopstveni život.

482. Imajući sve navedeno u vidu, vijeće nalazi nesumnjivo dokazanim da je nad svjedokom AA počinjen čitav niz radnji maltetiranje, te psihičkog i fizičkog zlostavljanja, a sve s ciljem nanošenja teškog tjelesnog i duševnog bola i patnje. Posmatrajući ove radnje u njihovoj sveukupnosti, vijeće ih je kvalifikovalo kao djela mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH

10. Mučenje Ramiza Mačkovića

(tačka 3. Radić; tačka 9. Šunjić; tačka 14. Brekalo; tačka 22. Vračević)

483. Mučenje zatvorenika Ramiza Mačkovića vijeće nalazi nesumnjivo utvrđenim iz više razloga.

484. Tako je svjedok Ramiz Mačković izjavio da je dana 25.06.1993. godine zarobljen od strane pripadnika HVO-a u svom stanu na području opštine Maglaj. Svjedok je istakao da je tih dana zarobljeno oko 426 Bošnjaka koje su autobusima prebacili do mjesta Vitina u opštini Ljubuški, da bi nakon dva i po mjeseca bili prebačeni u logor Heliodrom. Krajem mjeseca septembra 1993. godine, zajedno sa oko 50 zatočenika i on je prebačen u Vojno, gdje je ostao 45 dana. Tu su došli preko Đubrana, gdje su ih dočekali Mario Mihalj, Dragan Šunjić i Mirko Vračević. Prema svjedoku, tada su ih Mario i Dragan povezali telefonskom žicom u dvije grupe po 25 zatvorenika. Lijevu ruku su morali držati iznad glave, a svi oni koji bi spustili ruku, dobili bi kundak od Mirka u leđa ili u grudi. Kada su stigli u Vojno, smješteni su u garažu i prve noći su odmah odvedeni na ispitivanje u komandu kod Maria kad su se morali predstavljati. Svi oni koji bi rekli prvo prezima pa ime, odnosno koji bi govorili hiljada, umjesto tisuća, dobili bi kundak i udarce od strane Dragana Šunjića i Mirka Vračevića. Potom su zatvorenike odveli u garažu i upoznali ih o pravilnom ponašanju.

485. Svjedok Mačković je takođe izjavio da je redovno šamaran, a jedne prilike mu je i Dragan Šunjić opalio šamar. Osim tih slučajeva, sjeća se maltretiranja i udaranja od strane vojnika kog su zvali "crnokošuljaš." Svjedok Mačković je naveo i događaj kad ga je Mirko Vračević „osudio“ na streljanje i prvih dana stalno govorio da će ga strijeljati, zato što je svjedok prosvjetni radnik, te je navodno širio politiku mržnje protiv Hrvata u Bosni.

486. Svjedok Mačković Ramiz je ispričao i događaj kad su po naredenju Marija Mihalja morali staviti ruke na leđa i udarati glavama o zid, sve dok ne bi razbili glave, a ako to ne bi uspjeli, tad su ih vojnici HVO-a hvatali za kose i udarali glavama o zid. Tom prilikom, osim Maria, tu je bio prisutan i Dragan Šunjić. Isti svjedok je vidio da su obojica udarali glave zatvorenika o zid. Zidovi garaže bili su okrvavljeni njihovim glavama.

487. Svjedok je u sudnici prepoznao optuženog Dragana Šunjića.

488. Svjedok AI je potvrdio navode svjedoka Mačkovića da su zatočnici po povratku u garažu redovito premlaćivani, te naveo događaj kad su im naredili da udaraju glavom u limena vrata garaže. To su morali raditi nekoliko puta.

489. Svjedok Aziz Suljević je u svom iskazu naveo da je u Vojno došao u istoj grupi, kao i Ramiz Mačković. Svjedok se sjetio jedne prilike kada su navečer sa baterijam u garažu ušli Mario i Dragan i kada je Mario tražio od svih da udaraju glavom o zid i vrata garaže. U garaži je bio i Mačković Ramiz. Te prilike Mario je tukao svjedoka sve dok od udaraca nije pao. Takođe, svjedok Suljević je dodao da mu je Mačković pokazao ožiljke na glavi nastale od udaranja glavom o zid.

490. Vijeće je prihvatilo iskaz svjedoka Mačkovića kao vjerodostojan i uvjerljiv, budući da je svjedok iskaz dao konzistentno, da je u svemu dao uvjerljiva svjedočenja koja nisu osporena tokom unakrsnog ispitivanja, nego su u svemu bitnom potvrđena i iskazima drugih, pomenutih svjedoka, kojima sud nije imao nikakvog razloga da ne povjeruje. Dakle, vijeće je prihvatilo iskaz svjedoka u kome oni govore o šamaranju, premlaćivanju, maltretiranju, udaranju glavom o zid, te upućenim prijetnjama.

491. Na osnovu iskaza pomenutih svjedoka vijeće je van svake razumne sumnje utvrdilo da je u inkriminisanom periodu, jedan od načina fizičkog zlostavljanja pritvorenika bio i taj da se isti natjeraju da udaraju glavama u zid i vrata garaže.

492. Svjedok Mačković je zajedno sa ostalim pritvorenicima bio prinuden da udara glavom u zid dok mu se glava ne razbije. Vijeće je poklonilo vjeru i iskazu svjedoka Mačkovića, gdje ističe da je šamaran, a da mu je Šunjić opalio šamar samo zato što nije izvrnuo džepove kada se vratio sa rada, jer je prema pravilima ponašanja u logoru, zatočenicima bilo zabranjeno da bilo što unose. Takođe, vijeće iskaz svjedoka smatra istinitim i u djelu u kome on govori o udaranju od strane bojovnika kog su zvali "crnokošuljaš", obzirom da je više svjedoka izjavilo da ih je tukao ko je stigao.

493. Vijeće je prihvatilo kao vjerodostojan i dio iskaza ovog svjedoka u kome govori da mu je optuženi Vračević prijetio da će ga strijeljati zato što je kao prosvjetni radnik širio mržnju prema Hrvatima, jer je u toku postupka više svjedoka izjavilo da je optuženom Vračeviću bilo svojstveno upućivanje raznih prijetnji zatočenicima, kao što je to bio slučaj i sa zatočenim J, 152, K, Zejna Tihak, Emica Ćurić, tako da je vijeće prihvatilo tvrdnju Mačkovića da je i njemu Vračević prijetio i istog zastrašivao.

494. Na osnovu iskaza gore navedenih svjedoka vijeće je nesumnjivo utvrdilo da je u toku boravka u zatvoru Vojno došlo do fizičkog maltretiranja svjedoka Mačković Ramiza. Vijeće smatra da su sve navedene radnje prema svjedoku Mačkoviću počinjene u namjeri poniženja i nanošenja velikih tjelesnih i duševnih bolova i patnji. Udaranjem glavom o zid, šamaranjem, udaranjem od strane drugih bojovnika, zastrašivanjem od strane Mirka Vračevića, svjedok je ponižavan i maltretiran, te su prema njemu na ovaj način vršena različita djela nasilja. Imajući u vidu ove oblike nasilja, koje su nesumnjivo uzrokovale postojanje straha za sopstveni život tokom cijelog boravka u logoru, vijeće smatra da je ovim radnjama i u odnosu na svjedoka Mačković Ramiza počinjeno djelo mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH.

11. Mučenje Zejne Tihak

(tačka 3. Radić; tačka 14. Brekalo; tačka 22. Vračević)

495. Mučenje zatočenice Zejne Tihak, vijeće nalazi utvrđenim iz slijedećih razloga.

496. U svom iskazu svjedokinja J je izjavila da su jedan dan u sobi gdje su boravile zatvorenice, Mario Mihalj i Dragan Šunjić zapalili džemper Zejne Tihak, koji je tad počeo da gori, a usljed dima počeli su se i gušiti, jer im nisu dozvolili da ugase vatru. Svjedokinja K je također navela da je jedne prilike, Mario Mihalj zapalio džemper jedne žene u sobi, što je stvorilo veliki dim.

497. Svjedokinja C je izjavila da je vidjela zlostavljanje Zejne od strane stražara Mirka. Kad mu je Zejna zatražila cigaru, Mirko je počeo vikati na nju, prema Zejni je uperio pušku i tako, sa uperenom puškom gurao je vani iz sobe. Ove navode svjedokinje C je u svom iskazu potvrdila i svjedokinja Saja Ćorić koja je navela da je Vračević počeo tući kundakom puške Zejnu Tihak kada ga je ona pitala da joj da cigaru. Tada je Zejna pala, a po sjećanju svjedokinje, podigla ju je svjedokinja K. Ovo je u cjelosti potvrdila svjedokinja K koja je istakla da je Mirko Vračević jedne prilike kundakom puške i nogama premlatio Tihak Zejnu.

498. Svjedokinja B je potvrdila da je jedne prilike Mirko Vračević ušao u sobu i izveo nju, Zejnu Tihak i Emicu Ćurić pred ulaz kuće, gdje je donio krvave deke iz garaže. Tom prilikom je držao tandžaru u ruci, naredivši im da moraju oprati deke uz prijetnju da, a ako to ne učine, da će drugi prati njihovu krv.

499. Na osnovu saglasnih iskaza navedenih svjedoka za koje vijeće nije imalo nikakvih razloga da ih ne prihvati kao objektivne i tačne je ničim nisu ni dovedeni u ozbiljnu sunju, vijeće je utvrdilo da je neutvrđenog dana od strane Maria Mihalja došlo do paljenja džempera Tihak Zejne u sobi u kojoj je boravila zajedno sa drugim zatočenicama, te da je Mirko Vračević nakon što mu je Zejna tražila cigaretu istu udarao kundakom puške.

500. Vijeće je prihvatilo kao uverljiv i iskaz svjedokinje B da je Vračević njoj, Emici i Zejni Tihak dao krvave deke iz garaže da operu, da je bio naoružan, držao tandžaru u ruci i naredio im da moraju oprati te deke, uz prijetnje da će, ako to ne učine, neko drugi prati njihovu krv. Naime iz iskaza brojnih svjedoka tužilaštva proizilazi da je nakon klanja dvojice zatočenika, garaža bila krvava, te da su kasnije četiri mrtva tjela prekrivena ćebadima viđena ispred garaže, što nesumnjivo upućuje na zaključak da je u garaži zaista bilo krvavih deka.

501. Vijeće zaključuje da je Zejna Tihak u toku boravka u logoru Vojno bila izložena različitim oblicima maltreiranja, što je kod svjedokinje zasigurno izazvalo tjelesne i duševne bolove. Nesumnjivo je da je udaranje kundakom puške od strane naoružanog muškarca sa namjerom nanošenja velike patnje, kod zatočenice proizvelo fizičku bol. Paljenje džempera, vatra i dim koji je nastao i od kog su se zatočenice počele gušiti, izazvali su pometnju i ogroman strah kod svih zatočenica, među kojim je bila i Zejna Tihak. Pranje krvavih deka uz prijetnje koje su te prilike upućenje zatočenicama od strane Mirka Vračevića, kod zatočenica su svakako izazvale nelagodu i duševnu patnju uzrokovanu strahom za sopstveni život.

502. Na osnovu svega navedenog, vijeće je utvrdilo da je Zejna Tihak tokom dužeg vremenskog

perioda bila izložena različitim oblicima maltretiranja i zlostavljanja. Posmatrajući pojedinačno ove slučajeve, zaključak koji se nameće je da se radi o nizu nečovječnih radnji preduzetih prema Zejni Tihak. Međutim, vijeće je stanovišta da sve ove pojedinačne radnje treba posmatrati u njihovoj sveukupnosti, cijeneći subjektivne i objektivne okolnosti koje su određivale svakodnevni boravak u logoru Vojno svih zatočenika, pa i Zejne Tihak. S tim u vezi podsjećamo na iskaze brojnih svjedoka koji su svedočili o lošim uslovima u kojima su boravili, atmosferi terora i straha koja je vladala u Vojnom. Imajući sve to u vidu, vijeće ocjenjuje da su se konkretnim radnjama preduzetim prema Zejni Tihak stekla sva obilježja djela mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH.

12. Mučenje Envera Tihaka

(tačka 3. Radić; tačka 9. Šunjić; tačka 14. Brekalo; tačka 22. Vračević)

503. Osnovanost navoda optužbe u vezi sa mučenjem zatočenog Envera Tihaka, vijeće nalazi utvrđenim iz slijedećih razloga:

504. Svjedok Saja Ćorić je tokom ispitivanja potvrdila da je na lokalitetu Avenije u Mostaru, uhapšena Zejna Tihak sa osamnaestogodišnjim Enverom Tihakom, te da su zajedno sa ostalim preko Đubrana prebačeni do mjesta Vojno, gdje su ih zatvorili. Na dočeku u Vojnu bili su Mirko Vračević, Mihalj i Dragan Šunjić. Mihalj im je rekao „Dobro došli u pakao“. Svi su se morali predstaviti, pa ko to ne bi pravilno uradio, dobijao bi batine. Najviše ih je tukao Mario Mihalj. Prvi je na ispitivanje u sobu ušao Enver Tihak. Dok je Tihak bio u sobi, čuli su njegove krikove i plač, što je trajalo prilično dugo. Kada je Tihak izašao iz sobe, bio je sav krvav.

505. Svjedokinja D je takođe, izjavila da su među uhapšenim bili Zejna i Enver Tihak, te da su skupa sa ostalim civilima dovedeni u Vojno. Potvrdila je da su ih dočekali Mihalj, Dragan Šunjić i Mirko Vračević. Mihalj je tad rekao: „Dobro došli u pakao“. Svi civili su ispitivani u komandi Maria Mihalja. Potvrdila je i to da je prvi ušao Enver Tihak i da su ga tom prilikom dobro premlatili. I ona je za vrijeme boravka Envera Tihaka u prostoriji za ispitivanje, čula njegove jauke, a vidjela je kad je izašao sav krvav. Kad je ona (svjedokinja D) ušla u prostoriju za ispitivanje, vidjela je da su u istoj Mihalj i Dragan Šunjić.

506. Isto tako, svjedokinja J je u svom iskazu navela da su se među uhapšenim osobama nalazili Zejna i Enver Tihak. Po dolasku u Vojno rečeno im je „dobro došli u pakao“, a tada su ih počeli ispitivati. U prostoriju za ispitivanje prvi je ušao Enver Tihak. Kad je izašao, bio je sav krvav, krv mu je tekla iz usta, košulja je bila sva krvava. Nakon što su vidjeli Envera bili su preplašeni, jer je slijedilo i ispitivanje ostalih. Svjedokinja je takođe izjavila da je tada u prostoriji bio Mario Mihalj, te Dragan Šunjić, Marko Radić i Dario Sušac.

507. Iz iskaza navedenih svjedoka koji su u bitnom, međusobno u potpunosti saglasni, a koje je sud prihvatio kao vjerodostojne i pouzdane, nesumnjivo prozilazi da je u logoru Vojno zaista došlo do premlaćivanja Envera Tihaka, koji je pri tom zadobio vidljive povrede. Naime, vijeće je utvrdilo da je odmah nakon dolaska, Enver Tihak uveden u prostoriju komande zatvora Vojno, radi ispitivanja. U toj prostoriji, od optuženih je bio Dragan Šunjić. Svi svjedoci su saglasno izjavili da

su čuli jauke i krike Tihaka, da bi potom on sav krvav izašao iz prostorije. Pored toga, svjedokinja Saja Ćorić je izjavila da je premlaćivanje trajalo prilično dugo.

508. Opisanim radnjama premlaćivanja Enveru Tihaku su po ocjeni vijeća nanešene ozbiljne fizičke povrede i velike patnje. Ove radnje su izvođene namjerno, potpuno smišljeno, s ciljem nanošenja velikih bolova Tihaku i zastrašivanja ostalih zatočenika koji su nakon njega trebali ući u sobu na ispitivanje. Imajući u vidu da je u toku trajanja nasilja isti zbog bolova jaukao i ispuštao krike, te da su mu povrede bile vidljive po licu, po količini krvi koju su opisali svjedoci, nesumnjivo je da su te prilike Enveru Tihaku nanosili snažni tjelesni i duševni bolovi i patnje, pri čemu je jačina nanesenog bola i patnje po ocjeni vijeća dovoljna da bi te radnje predstavljale djelo mučenja iz člana 172. stav 1. tačka f) KZ BiH.

i. Elementi “drugih nečovječnih djela”

509. Elementi radnje “drugih nečovječnih djela” kao zločina protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka k) KZ BiH su:

- 1) djela moraju po prirodi biti slična djelima koja su konkretno nabrojana u članu 172. stav 1;
- 2) djela moraju uzrokovati velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja; i
- 3) djela moraju biti učinjena u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne povrede.

510. Pravna pitanja u vezi egzistiranja elemenata radnje “drugih nečovječnih djela” već su dovoljno obarazložena u paragrafima 249 do 254 ove presude i istovjetno se protežu na konkretne radnje izvršenja djela “drugih nečovječnih djela” u pogledu tačaka koje slijede, a u kojima je vijeće utvrdilo da su se stekla obilježja ovog djela.

13. Svjedokinja „J”

(tačka 22 a) Vračević)

511. Da su prema zatočenici J počinjena druga nečovječna djela, vijeće je utvrdilo iz slijedećih razloga:

512. Saslušana u toku postupka, svjedokinja J je izjavila da je uhapšena 7.09.1993. godine u svom stanu zajedno sa majkom, svjedokinjom K, od strane četiri borovnika HVO-a. Među borovnicima koji su ih uhapsili prepoznala je Iveka Kolobaru i Emira Tihaka, zvanog „Žuti“. Nakon hapšenja, zajedno sa drugim civilima prebačena je u Vojno. Odmah po dolasku dočekali su ih Mario Mihalj, koji je rekao da je on zapovjednik zatvora, a Dragan Šunjić dozapovjednik. Svi civili koji su došli, morali su se predstaviti i dati izjavu. U hodniku kuće u kojoj je bila komanda Maria Mihalja čekali su da budu uvedeni u sobu za ispitivanje i daju izjavu. Tu je bio stražar Mirko zvani “Srbini”. Svjedokinja J je izjavila da joj je u jednom trenutku Mirko prišao i stavio nož pod grlo, rekavši: “Dolijala si i ti ptico“. Svjedokinja nije ranije poznavala Mirka. Prema načinu na koji

joj se obratio pomislila je da ju je s nekim zamijenio ili je možda Mirko poznao nju. Svjedokinja je istakla da je u tom trenutku osjećala strah, jer je oštrica noža bila jako blizu da je pomislila da će je svakog trenutka zboosti. Svjedokinja je potom opisala kako je izgledao Mirko u vrijeme kada je boravila u logoru. Prepoznala ga je i u sudnici.

513. Svjedokinja K je potvrdila iskaz svjedokinje J navodeći da je po dolasku u Vojno vidjela dva stražara koja su bili naoružani. Dok su čekali u hodniku da daju izjavu jedan od stražara je prišao svjedokinji J i pitao je odakle je poznaje, da bi potom izvadio patent nož iz džepa i stavio joj pod grlo. U tom momentu drugi stražar, za koga je kasnije saznala da se zove Kuna, rekao je da skloni nož. Svjedokinja je navela da je kasnije saznala da se stražar koji je njenoj kćerki stavlja nož pod grlo zove Mirko Vračić, zv. Ćoro ili Srbin.

514. Po ocjeni vijeća, svjedokinja J je na veoma detaljan i uvjerljiv način opisala događaj stavljanja noža pod grlo od strane Mirka Vračevića, a koji događaj je potvrdila i svjedokinja K, što upućuje na zaključak da je svjedokinja zaista preživjela ovo zlostavljanje, zbog čega je njen iskaz vijeće prihvatilo kao vjerodostojan i pouzdan. Iskaz svjedokinje J dat u istrazi o ovom događaju u svim bitnim djelovima je konzistentan sa iskazom koji je dala tokom ispitivanja u prvostepenom postupku.

515. Uzimajući u obzir da je djelo počinjeno odmah po dolasku svjedokinje u logor, od strane naoružanog stražara, uz upućivanje zastrašujućih riječi, vijeće zaključuje da je ovo djelo od strane optuženog učinjeno uz postojanje namjere da svjedokinji nanese veliku patnju. Navedena radnja je kod svjedokinje prouzrokovala ogroman strah, jer je oštrica noža bila tako blizu da je mislila da će je zboosti. Ovakvo ponašanje optuženog Vračevića predstavlja djelo nasilja i zastrašivanja žrtve.

516. Pored toga, atmosfera straha koja je vladala prilikom boravka zatočenika u hodniku komande i čekanja da budu uvedeni na ispitivanje, dobrodošlice u vidu riječi “dobro došli u crni pakao”, te uzimajući u obzir da je svjedokinja J u to vrijeme još bila dijete, sve zajedno je nesumnjivo imalo za posljedicu stvaranje velike psihičke patnje, zbog čega vijeće ocjenjuje da je ovom radnjom optuženi Vračević počinio druga nečovječna djela iz člana 172. stav 1. tačka k) KZ BiH.

14. Dijete svjedokinje „D” *(tačka 22 b) Vračević)*

517. Počinjenje drugog nečovječnog djela u odnosu na dijete zatočenice D Sud je utvrdio na temelju iskaza svjedokinje D i nekoliko drugih svjedoka, kojima je povjerovalo.

518. Naime, tokom saslušanja svjedokinja D je izjavila da je u septembru 1993.godine, uhapšena od strane pripadnika HVO-a, zajedno sa sedamnaestomjesečnom kćerkom i sivekrvom od 68 godina, od strane pripadnika HVO-a, u stanu koji je se nalazio na zapadnoj obali rijeke Neretve. Među četvoricom vojnika koji su ih uhapsili prepoznala je Iveka Kolobaru i Nedžada Tinjka. Zajedno sa drugim civilima prebacili su ih do mjesta Vojno, gdje ih je po dolasku dočekao pripadnik HVO-a Mirko Vračević sa nadimkom “Srbin” ili “Ćoro”, rekavši im da uđu u jednu

kuću. Dok su stajali u hodniku kuće, Mirko je stalno prolazio pored prisutnih zatočenika, da bi u jednom trenutku zastao pored svjedokinje koja je držala sedamnaestomjesečnu djevojčicu i rekao: "Vidi, vidi male curice, vidi što je fina, hoćeš li da ti čika Mirko da jabuku?" Mirko je u ruci držao bombu. Kada je svjedokinja to vidjela, prestravila se, a Mirko je nastavio iječima: "Jeli ti babo ovo davao, je li ti pokazivao, jesi li vidjela ovu lijepu jabuku, uzmi," nudeći joj bombu. Svjedokinja je u strahu djete stisnula uz sebe i okrenula ga da ne bi pružalo ruke prema bombi.

519. Iskazi svjedokinja J, K i Saje Ćorić potvrđuju iskaz svjedokinje D. Tako je i svjedokinja J izjavila da su nakon hapšenja i dovođenja u Vojno, u hodniku komande Marija Mihalja čekali da daju izjavu i da je tu bio stražar Mirko zvan "Srbin", koji je u jednom trenutku prišao maloj Dini, uzeo bombu, pitajući je da li njen tata ima takvu u kući. Djete je mislilo da je to bombona pa je govorilo "boba, bona". Majka djeteta, svjedokinja D je sklanjala djete.

520. Svjedokinja K je u svom iskazu takođe opisala događaj kada je Mirko Vračević u hodniku zgrade komande zatvora davao maloj curici svjedokinje D bombu, govoreći joj da uzme bombonu.

521. Svjedokinja Saja Ćorić je potvrdila da je zajedno sa njom uhapšena i svjedokinja D i njeno sedamnaestomjesečno dijete. Potvrdila je da je po dolasku u Vojno, Mirko Vračević postrojio zatočenike u hodniku komande dok su čekali da budu ispitani. Svjedokinja se sjeća da je stajala pored svjedokinje D, koja je držala djete. U jednom trenutku prišao joj je Mirko Vračević i pitao djevojčicu: "Kako ti je ime, hoćeš li da ti čiko da bombicu, hoćeš li jabuku da zagrižeš?" Svjedokinja D je sklanjala dijete.

522. Imajući u vidu navedene izjave svjedoka, kojima je u cjelosti povjerovalo, vijeće je van svake razumne sumnje utvrdilo da je neutvrđenog datuma u mjesecu avgustu 1993. godine, dok su zatočenici čekali na ispitivanje u hodniku komande Maria Mihalja u logoru Vojno, Mirko Vračević prišao 17-tomjesečnom djetetu svjedokinje D, dajući joj bombu u ruke, upitavši: „Da li tvoj babo ima ovakvu u kući“?, dok je svjedokinja D odmicala dijete kako bi ga zaštitila. Taj događaj je kod svih prisutnih zatočenika izazvao ogroman strah i uznemirenost, a posebno kod majke djeteta.

523. Naime, vijeće je utvrdilo da su izjave svjedoka date na okolnosti ovog događaja veoma uvjerljive i međusobno saglasne u pogledu bitnih djelova, pa ih je prihvatilo kao pouzdane i vjerodostojne. Svjedokinja D je svoj iskaz dala na veoma uvjerljiv način, do detalja opisujući konkretan događaj. Tokom unakrsnog ispitivanja svjedokinja je bila nepokolebljiva u tvrdnji da je kritične prilike Mirko Vračević njenoj kćerki davao bombu, ali da je ona nije uzela, jer ju je svjedokinja okrenula k sebi. Ovaj iskaz u cjelosti je potvrđen izjavama svjedoka J, K i Saje Ćorić.

524. Vijeće cijeni da je navedenu radnju optuženi Mirko Vračević učinio namjerno, s ciljem zastrašivanja. Optuženi Mirko Vračević je koristio sedamnaestomjesečno djete kako bi izazvao strah kod majke djeteta, kao i kod ostalih prisutnih. Činjenica da se bomba pruža malom djetetu, koje je nesvjesno situacije u kojoj se nalazi i koje može bombu uzeti u ruke, te ispustiti je i tako povrijediti sebe i druge, govori o postupku optuženog koji je lišen svakog oblika humanosti. Ovaj događaj je svakako stvorio ogroman strah kod svih prisutnih imajući u vidu i to da su tada većinu pritvorenika činile žene i djeca, što se također smatra faktorom koji je doprinio stvaranju velike patnje. Stoga je vijeće ocijenilo da je ovim radnjama optuženi Vračević počinio „druga nečovječna djela“ iz člana 172. stav 1. tačka k) KZ BiH.

D. SILOVANJA, SEKSUALNO NASILJE

525. Iz člana 172. stav 1. tačka g) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine proizilazi da je silovanje:

“Prisiljavanje druge osobe upotrebom sile ili prijetnje direktnim napadom na rjezin život ili t.jelo ili na život ili t.jelo rjcj bliske osobe, na seksualni odnos ili s rjim izjednačenu seksualnu radnju (silovanje) ..., bilo koji drugi oblik teškog seksualnog nasilja”⁴⁷

526. Prema praksi MKSJ-a, *actus reus* silovanja sastoji se od:⁴⁸

1) seksualne penetracije, bez obzira koliko neznatne;

- a) vagine ili anusa žrtve penisom počinioca ili bilo kojim drugim predmetom kojim se počinilac poslužio; ili
- b) usta žrtve penisom počinioca;⁴⁹

2) bez pristanka žrtve.⁵⁰

3) uz upotrebu sile, ili pod prijetnjom sile protiv žrtve ili trećeg lica;⁵¹

527. *Mens rea* krivičnog djela silovanja je: “namjera da se izvrši seksualna penetracija i svijest da se to dešava bez pristanka žrtve”⁵²

528. Činjenične okolnosti mogu biti dobar dokaz pri odlučivanju da li je optuženi imao neophodni *mens rea* da izvrši silovanje.⁵³ Posebno u odnosu na situaciju gdje su žene smatrane zatvorenicama, ovi implicitni modaliteti zločina pojašnjavaju da je počinilac znao da seksualni

⁴⁷ Krivični zakon BiH član 172.(1)(g);

⁴⁸ *Furundžija*, presuda Raspravnog vijeća, paragraf 185; *Kunarac*, presuda Raspravnog vijeća, 22. feb. 2001, paragraf 460., 447.–56.; *Kunarac*, presuda Žalbenog vijeća, 12. juna 2002. godine, paragraf 127.–28. (slaganje sa definicijom silovanja iz presude Raspravnog vijeća). *Vidi takode Kvočka*, presuda Raspravnog vijeća, 28. feb. 2005., paragraf 177. (oslanja se na definiciju silovanja datu u predmetu *Kunarac* i drugi., presuda Raspravnog vijeća);

⁴⁹ *Furundžija*, presuda Raspravnog vijeća, 10. dec. 1998., paragraf 183.–86;

⁵⁰ *Kunarac*, presuda Žalbenog vijeća, 12. juni 2002. god, paragraf 128.–129;

⁵¹ *Kunarac*, presuda Žalbenog vijeća, 12. juni 2002., paragraf 129. (pojašnjava da primjena sile ili prijetnje primjenom sile svakako predstavlja neoporiv dokaz odsustva pristanka, ali primjena sile nije *po sebi* element bića silovanja. “Postoje drugi faktori [uz primjenu sile] zbog kojih se seksualna penetracija može smatrati činom na koji žrtva nije pristala i koji nije željela.” Posebno je sud pojasnio da „primjena sile ili prijetnja primjenom sile omogućila bi počiniteljima silovanja da, koristeći koercitivne okolnosti, a bez primjene sile, izbjegnu odgovornost za seksualni čin nad žrtvama koje na njega nisu pristale.”); *Vidi takode Željko Lelek* X-KR-06/202, Prvostepena presuda 25. maj 2008., strana 36. (nalazi da se iznuđivanje nije trebalo dogoditi u vrijeme samog čina silovanja);

⁵² *Kunarac*, presuda Žalbenog vijeća, 12. juni 2002. god, paragraf 127. i 129. (objašnjavaju da nedostatak pristanka može bit pokazan na osnovu više iznuđivačke sredine ili okolnosti, bez obzira na silu ili prijetnju silom); *Vidi takode Kvočka*, presuda Raspravnog vijeća, 28. feb. 2005. godine, paragraf 179;

⁵³ *Kunarac*, presuda Raspravnog vijeća, paragraf 646.–47;

odnos nije bio i ne može biti sa pristankom žrtve.⁵⁴

529. U pogledu postojanja primjene sile, prema međunarodnom pravu i domaćim propisima, korišćenje prisile, sile ili prijetnje upotrebom sile, poništava pristanak žrtve za odbranu optuženog.⁵⁵ S tim u vezi, članom 264. stav 3. ZKP BiH decidno je propisano da “ U slučajevima učinjenja krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodni pravom pristanak žrtve se ne može upotrijebiti u prilog odbrane optuženog.”

530. U odnosu na pravna stanovišta u pogledu definicije seksualnog nasilja upućujemo na odluku Raspravnog vijeća Međunarodno krivičnog suda za Ruandu u predmetu *Akayesu* u kojoj je navedeno da se “*seksualno nasilje ne ograničava samo na fizički napad na ljudsko tijelo i može uključivati radnje bez penetracije ili čak i fizički kontakt,*”⁵⁶ kao javno pokazivanje golotinje.

531. MKSJ je u predmetu Kvočka slično definisao seksualno nasilje, našavši da je seksualno nasilje širi pojam od samog silovanja i da obuhvata i takva krivična djela kao što je nasilje. Takođe, Sud Bosne i Hercegovine u predmetu *Željko Lelek* je zauzeo stanovište da je seksualno nasilje “*Svako teško zlostavljanje seksualne prirode protiv integriteta osobe upotrebom sile, prijetnjom sile ili zastrašivanjem na način kojim se dostojanstvo žrtve ponižava i degradira.*”⁵⁷

532. Djela opisana u tekstu koji slijedi predstavljaju krivična djela silovanja i seksualnog nasilja iz člana 172. stav 1. tačka g) koja su počinili optuženi lično ili druga lica, a za koja su i optuženi krivi, budući da je riječ o djelima obuhvaćenim udruženim zločinačkim poduhvatom.

1. Silovanje svjedokinje „A“

(tačke 4. i 4b); Radić; tačka 10. Šurjić; tačka 16. Brekalo; tačka 24. Vračević)

533. Osnovanost optužbe u pogledu silovanja zatočenice A nesumnjivo proizilazi iz više, veoma konkretnih i uvjerljivih dokaza.

534. Tako je svjedokinja A u svom iskazu navela da je uhapšena 15.8.1993. godine u stanu u zapadnom dijelu Mostara, zajedno sa sinom od 16 mjeseci i kćerkom od 33 mjeseca, te odvedena u logor Vojno. Među pripadnicima HVO i HV koji su je uhapsili prepoznala je Iveka Kolobaru, Amera Hadžiomerovića zvanog „Doktor“ i Tinjaka. Odmah po dolasku u Vojnu dočekao ih je Mario Mihalj i naredio da se postroje po dvoje. Potom ih je uveo u jednu prostoriju i tražio da se

⁵⁴ *Id.* U presudi *Kunarac* se kaže da s obzirom na opšti kontekst postojeće ratne situacije i posebno delikatne situacije zatvorenih Muslimanki u ovom predmetu: “Presuda Raspravnog vijeća gleda to kao vrlo nemoguće da je optuženi Kunarac mogao stvarno biti “zbunjen” ponašanjem žrtve.”, presuda Raspravnog vijeća je dalje našla da je nevažno da li je Kunarac znao da su stražari već prijetili žrtvi. Napomenuje se da je žrtva bila u zatočeništvu i u strahu za svoj život, presuda Raspravnog vijeća je ustanovila van razumne sumnje da je prema tome Kunarac postupao “pri punom znanju da ona nije slobodno dala svoj pristanak”;

⁵⁵ *Kunarac*, presuda Raspravnog vijeća od 22.02.2001. godine para 461-62;

⁵⁶ *Akayesu*, presuda Raspravnog vijeća, paragraf 688;

⁵⁷ *Željko Lelek*, X-KR-06/202, Prvostepena presuda, 25. maj 2008. godine, strana 38.; *Vidi* takođe predmet *Akayesu* presudu Raspravnog vijeća, paragraf 598;

predstave. Trebalo je prvo reći ime pa prezime, a ako bi neko rekao obrnuto, slijedio bi mu šamar. Svjedokinja je potom izjavila da ih je Mihalj rasporedio i da je nju i djecu smjestio u jednoj sobi. Nakon nekog vremena, na vratima sobe se pojavio Mario Mihalj i rekao joj da pođe sa njim, jer je zove komandant na razgovor. U pratnji dva stražara, zajedno sa svjedokinjom E, odvedena je kod zapovjednika Marka Radića. Svjedokinja je potom opisala put kojim su išle i navela da je do te kuće trebalo 20-25 minuta. Kada su došle u kuću, na kauču su sjedili Marko Radić, vojnik po imenu Ivan iz Hrvatske i još jedan vojnik kome nije znala ime. Morale su se predstaviti i reći koga imaju sa sobom. Nakon toga Marko Radić je rekao svoje ime i da je on zapovjednik Bjelopoljske bojne. Svjedokinju E je poslao u kuhinju da pere sude, a nju na sprat da pospremi sobu. Kada je ušla u sobu, vidjela je da je soba pospremljena. Za njom je ušao Radić, stao iza njenih leđa i naredio joj da skine svoju odjeću. Ona je to odbila, da bi potom Radić pokušao da joj zdere majicu i ponovo joj naredio da se skine gola. Potom se sama skinula, dok je Radić skinuo svoju odjeću i legao na krevet. Osjećala se mizerno. Radić ju je privukao sebi i pitao da li je poželjela muškarca pored sebe, jer odavno nije bila sa mužem. Nakon toga Marko Radić ju je vaginalno silovao. Izričito je potvrdila da je on izvršio penetraciju njenog seksualnog organa. Potom se Radić obukao i otišao, rekavši joj da ostane u sobi. Nekoliko minuta kasnije, hrvatski vojnik po imenu Ivan je ušao u sobu i rekao joj da se obuče, govoreći joj da on nije Radić. Ivan nije ni pokušao da je siluje. Ostao je u sobi oko sat do sat i pol, pokušavajući da s njom razgovara. Kada je Ivan sišao dole, Radić mu je rekao: "Šta je, nisi joj mogao ništa?", a njoj je naredio da se vrati u sobu, a zatim da se ponovo skine, što je i učinila, nakon čega ju je Radić ponovo silovao.

535. Kada je završio sa silovanjem po drugi put, naredio joj je da se obuče i side. Svjedokinja A je izjavila da se osjećala bolesno i poniženo. Bilo joj je jako loše od svega što je preživjela pa je povraćala. Odvedena je doktoru. Vraćena je u logor gdje ju je Mirko Vračević pretresao i poveo u kuću gdje su bile zatočenice - svjedokinje F, B, D i dr.

536. Prema kazivanju svjedokinje A, tokom boravka u toj kući koji je trajao 107 dana, Marko Radić ju je još jedanput silovao i to 15-20 dana od dolaska u Vojno. Tada je stražar došao po nju i rekao da ide u zapovjedništvo zatvora. Po dolasku, u jednoj prostoriji su bili Marko Radić, Branko Božić, Mario Mihalj, Dario Sušac, a po njenom mišljenju i Dragan Šunjić. Marko Radić ju je tada pitao kako joj je tu. Šutjela je iz straha, jer je već dva puta silovana. Radić joj je rekao da ode u drugu sobu. Tamo je bio pušten pornografski film. Potom je za njom ušao Radić i naredio joj da se skine. Primijetila je pištolj za njegovim pojasom, skinula se. Naredio joj je da gleda pornografski film i da radi ono što je radila žena na filmu. Ona je to odbila, a Radić ju je ipak silovao.

537. Svjedokinja A je izjavila da su silovane i druge zatvorenice, među kojima su B, D, E i AG. Izjavila je da one to nisu smjele pričati, ali se to vidjelo po njima, jer su izgledale kao i ona kada je silovana. Na drugi način svjedokinja nije maltretirana. Jedne prilike imala je medicinski pregled, jer je mislila da je u drugom stanju. Tada ju je noću, po naredbi Marka Radića i pod lažnim imenom, Mario Mihalj odveo u bolnicu u Mostar radi pregleda.

538. Svjedokinja E je u svom iskazu takode navela da je među licima sa kojima je dovedena u logor, bila svjedokinja F sa dvije curice, kao i svjedokinja A sa dvoje male djece. Dočekali su ih Mario Mihalj i Dragan Šunjić koji su se predstavili kao zapovjednik i dozapovjednik. Potom ih je Mario Mihalj ispitivao, dok je Dragan Šunjić nešto pisao. Nakon ispitivanja su rasporedene u jednu

kuću. Kada su djeca zaspala u njenu sobu je ušao Mario Mihalj i izveo je u hodnik gdje je već bila svjedokinja A. Mihalj im je naredio da pođu sa vojnikom kod Marka Radića, radi navodnog davanja izjave. Svjedokinja E je zatim opisala kako su išle preko mosta od bačava do kuće u kojoj je bila komanda Marka Radića. Kada je ušla u kuću vidjela je na kauču tri vojnika koji su imali maskirne uniforme. Marko Radić se predstavio i rekao da je on zapovjednik tog područja, te da trebaju dati izjavu. Svjedokinja je izjavila da joj je tada Radić naredio da ide u kuhinju da pere suđe, a svjedokinja A je ostala u toj prostoriji. Kada je oprala suđe, Radić ju je ispitivao o sinu koji je bio u HVO-u. Potom je naredio vojniku da je vrati u logor. Vratila se bez svjedokinje A. Tu noć je čula kako djeca svjedokinje A plaču, pa je pretpostavila da im majka nije tu. Svjedokinja A je vidjela tek sutradan oko 11,00 sati kada su je dva vojnika više nosili, nego vodili. Plakala je, u sobi je gurala djecu od sebe, izgledala je nenormalno. Svjedokinja E je takode izjavila da joj je kasnije svjedokinja A ispričala da ju je tom prilikom silovao Marko Radić.

539. Svjedokinja F je također potvrdila da je uhapšena zajedno sa svjedokinjom A i njeno dvoje malodobne djece, te svjedokinjom E sa dva sina. Po dolasku u Vojno dočekali su ih Mario Mihalj, koji je rekao da je zapovjednik, te Dragan Šunjić, za koga je kazao da je dozapovjenik, a zatim smještena zajedno sa svjedokinjom E, u jednu sobu, a svjedokinja A u drugu sobu. Potvrdila je da je čula kako Mario Mihalj izvodi svjedokinje E i A, ali nije znala kuda ih vodi. Tokom noći je vidjela svjedokinja E kada se vratila, dok je svjedokinja A vidjela tek sutradan oko 10 sati. Takode tvrdi da joj je svjedokinja E rekla, kako su je sa svjedokinjom A odveli u komandu Marka Radića, da je po povratku svjedokinja A izgledala nenormalno, uplakana i raščupana i da je gurala je djecu od sebe. Tada je nisu ništa pitale, ali im je sve bilo jasno. Poznato joj je da je svjedokinja A i kasnije odvedena u komandu zatvora, da je često plakala, te da joj je poznato da je odvedena i na pregled u Mostar, jer je mislila da je trudna.

540. Svjedokinja C takode potvrđuje da su se silovanja dešavala i drugim ženama u logoru Vojno, među kojim i svjedokinji A. To je saznala od žena koje su silovane, a za neke je to mogla i sama zaključiti po njihovom izgledu.

541. Odbrana je tokom unakrsnog ispitivanja pred prvostepenim vijećem pokušala osporiti kredibilitet svjedokinje A, ukazujući na nedosljednosti u iskazu koji je dala pred sudom u odnosu na iskaze ranije date u istrazi.

542. Nakon izvršene analize svih iskaza koje je dala svjedokinja A, vijeće je ocijenilo da je svjedokinja A kredibilan svjedok i da je svoj iskaz dala istinito i na pouzdan način. Naime, iskaz svjedokinje A je po ocjeni ovog vijeća, u svim bitnim djelovima saglasan sa iskazima svjedokinja E i F, a posebno sa iskazom svjedokinje E, koja je prvu veće odvedena zajedno sa svjedokinjom A u komandu Marka Radića. Svjedokinja je bila nepokolebljiva u odnosu na identitet Marka Radića i funkciju zapovjednika koju je obavljao, kao i u odnosu na identitet optuženih Dragana Šunjića, Damira Brakla, Mirka Vračevića. Vezano za određene nedosljednosti u njenim iskazima, ovo vijeće u cjelosti prihvata obrazloženje koje je dalo prvostepeno vijeće, te takode cjeniti da se radi o manjim odstupanjima, ali ne u bitnim dijelovima, nego u odnosu na sporedne detalje, zbog čega je iskaz koji je svjedokinja dala na glavnom pretresu Sud prihvatio kao istinit i poklonio mu vjeru, kao i iskazima svjedokinja E, F i C, nalazeći da iste nemaju nikakvog razloga da izmišljaju priče o silovanjima i optužene terete bez stvarnog osnova.

543. Na osnovu navedenih dokaza, vijeće je van svake razumne sumnje utvrdilo da je 15.08.1993. godine ili približno tog datuma, Marko Radić u svom komandnom mjestu u Bijelom Polju u dva navrata silovao svjedokinju A, te da je 15 ili 20 dana kasnije svjedokinju A ponovo silovao u komandnom mjestu Maria Mihalja. U sva tri slučaja Marko Radić je primjenio silu prema svjedokinji A, penetrirao je u nju bez pristanka žrtve, postupajući sa direktnim umišljajem.

544. Odbrane svih optuženih su tokom prvostepenog postupka, a potom i u žalbama na prvostepenu presudu, kao i tokom postupka pred vijećem Apelacionog odjeljenja osporavala **kredibilitet svih svjedoka - žrtava silovanja**, ukazujući na nesaglasnosti između njihovih ranijih i kasnijih iskaza, odnosno iskaza datih tokom istražnog postupka i iskaza datih pred Sudom. Također, odbrana je ukazivala na razlike između svjedočenja jednog svjedoka i svjedočenja drugih svjedoka, naglašavajući da svjedoci iznose neistine i da su nepouzdati zbog toga što njihovi iskazi nisu identični. Obzirom da su se ovakvi prigovori odbrane protezali i tokom drugostepenog postupka, vijeće će na ovom mjestu dati kraću elaboraciju i svoje viđenje određenih nedosljednosti u iskazima svjedoka, prvenstveno žrtava silovanja, a koje je i ovo vijeće zapazilo. **Dati razlozi odnose se i na iskaze svjedoka o drugim silovanjima, opisanim u tekstu koji slijedi.**

545. Naime, Sud BiH se bavio mnogim predmetima ratnih zločina sa jako velikim brojem žrtava silovanja. U svjetlu rješavanja istih, koristeći svoje diskreciono pravo, Sud je prihvatio stanovište da je u svojoj procjeni dokaza za seksualno nasilje, u granicama razumnosti, slobodan da dodijeli kredibilitet svjedocima koje on odabere i da taj događaj uopšte nije potrebno potvrditi niti se to potvrđivanje posebno traži.⁵⁸ Pored toga, MKSJ iznosi stanovište da je pri ocjenjivanju svjedočenja silovanih žrtava, pored ostalog, važno prepoznati uticaj te traume na svjedoka.⁵⁹

546. U konkretnom predmetu, vijeće je uočilo da zaista postoje određene razlike i nedosljednosti u iskazima svjedoka žrtava silovanja, koji su dati tokom istražnog postupka i iskaza koji su isti dali pred sudom. Također, vijeće je uočilo i razlike kod opisivanja istih događaja od strane više svjedoka, pa i razlike u opisima optuženih u vrijeme izvršenja djela. Međutim, vijeće primjećuje da su iskazi koje su svjedokinje, žrtve silovanja davale pred sudom, u načelu detaljniji od iskaza datih tokom istražnog postupka. Ovo se također odnosi i na iskaze svjedokinje A koji je u prethodnom djelu presude opisivan, jer je svjedokinja A pred sudom dala daleko detaljniji iskaz od onih koje je dala u istrazi. Ovakav obrazac davanja detaljnijih, a po ocjeni ovog vijeća, i pouzdanijih iskaza, upućuje na zaključak da se u ovakvim slučajevima ne radi o nedosljednostima u iskazima u smislu njihove nesaglasnosti u bitnim djelovima, koji bi dosezao takav nivo protvrječnosti, koji bi eksplicite doveo u razumnu sumnju egzistiranje događaja koji se iskazom opisuje, nego samo o razlikama u manje bitnim segmentima, koji ništa suštinski ne mijenjaju, o određenom pojašnjavanju i konkretizaciji određenih situacija, čiji je način prezentiranja i interpretacije pred sudom svakako, između ostalog, rezultat i tehnike korištene prilikom direktnog i unakrsnog ispitivanja.

547. Pored toga, vijeće smatra da su razlike u iskazima žrtava silovanja uzrokovane i različitim

⁵⁸ *Gćjko Janković*, Prvostepena presuda X-KR-05/161, 16. feb. 2007., strana 58.; Vidi takođe predmet *Delalić*, presudu Raspravnog vijeća, paragraf 956. (usvajanje pravila 96. MKSJ, Pravila o postupku i dokazima koje je korišteno u predmetima *Tadić* i *Akayesu* da nije potrebno dodatno potvrđivanje svjedočenja žrtve i iskaz žrtve o seksualnom napadu daje istu presumpciju pouzdanosti kao i iskazima žrtava drugih zločina);

⁵⁹ *Kunarac*, presuda Raspravnog vijeća para. 564.

vrstom iskustva koje su žrtve preživjele tokom boravka u logoru (neke su imale lošije, a neke manje loše lično iskustvo).

548. Kako su svjedokinje i same žrtve zločina, vijeće smatra da se od njih ne može očekivati da se sžete svih pojedinosti određenog krivičnog događaja, kao što su na primjer: različiti detalji, sekvence, potpuno tačno određeno vrijeme i mjesto gdje se događaj odigrao, pa da taj događaj na identičan način opišu nakon 10 godine i više. S tim u vezi ispoljene nebitne razlike u svjedočenjima, kao što su detalji u pogledu boje uniforme, da li je optuženi imao bjeli opasač ili ne, kao i opisa drugih sporednih detalja, ukoliko istim nije dovedeno u pitanje egzistiranje suštine događaja koji se dokazuje, ne mogu bitno uticati na kredibilnost iskaza. Za Sud je svakako bilo očekivano postojanje određenih nedosljednosti u iskazima žrtava uzrokovanim raznolikim, kako objektivnim tako i subjektivnom okolnostima kao što su: protok vremena, socijalni činioci, okolnosti pod kojima su u različitim periodima izjave davane, ličnost samog svjedoka odnosno njegove individualne karakteristike, a ovdje posebno kvalitet sjećanja i doživljene trume. Međutim, iskazi svjedoka žrtava su po ocjeni vijeća potpuno konzistentni u ključnim djelovima, pa je ove iskaze Sud i prihvatio kao vjerodostojne i tačne.

549. Odbrane svih optuženih su ukazivale i na razlike u iskazima jednog svjedoka u odnosu na iskaz drugog svjedoka u pogledu iste činjenične situacije, tvrdeći da su pojedini svjedoci davali lažne iskaze. Vijeće međutim primjećuje da iskaze svjedoka na koje ukazuje, odbrana intepretirala vrlo selektivno, nastojeći ih prikazati potpuno protivrječnim. Nasuprot ovome, vijeće kao što je već navedeno nalazi da su navedeni iskazi u pogledu bitnih činjenica i okolnosti iz kojih se crpi krivična osuda za počinjena krivična djela saglasni, te da nema mjestu dvojbe u pogledu dokazanosti radnji koje su ovim iskazima potvrđene. Pomenute razlike su drugorazrednog i nebitnog značaja da bi ozbiljnije dovele u sumnju samu egzistenciju inkriminisanog događaja. Naprotiv, po ocjeni vijeća, bilo bi daleko više osnova za sumnju da se radilo o potpuno indentičnim iskazima svjedoka, bez ikakvih razlika. Da se radilo o potpuno indentičnim iskazima, upravo to bi daleko više navodilo na sumnju o postojanju dogovora svjedoka žrtava o sadržaju iskaza na štetu optuženih i uticaju čelnika Udruženja, na čemu odbrane uporno insistiraju.

550. Dakle, suprotno stavu odbrane, ovo vijeće ocjenjuje da su razlike u iskazima svjedoka žrtava, sasvim normalne, s obzirom na sve opisane okolnosti događaja, različite mogućnosti percepcije svjedoka, njihovog različitog nivoa obrazovanja i različite sposobnosti interpretacije istih događaja i protek vremena, koji u svemu, zbog sasvim normalnog procesa zaborava manje važnih detanja, ima poseban značaj.

551. Odbrana optuženog Šunjića je u prilog tvrdnji o nekredibilitetu saslušanih svjedokinja-žrtava silovanja priložila osam fotografija, kako bi se iz istih vidjelo kako je optuženi Šunjić izgledao u inkriminisano vrijeme (različitoood datih opisa). Međutim i te fotografije upućuju na zaključak da različiti opisi, ne znače automatski i da svjedok ne govori istinu, jer se izgled optuženog Šunjića i na tim fotografijama međusobno znatno razlikuje. Tako Šunjić na jednoj fotografiji djeluje kao čovjek sa plavom kosom, a na drugoj kao čovjek tamnije boje kose. Na jednoj fotografiji on izgleda kao čovjek srednjeg, pa i nižeg rasta, a na drugoj kao visok čovjek. Razlike su rezultat različitih uglova snimanja, različitog ugla padanja svjetlosti, kao i činjenice da li je u društvu viših od njega ili ne, što sve upućuje na zaključak da su različita viđenja svjedoka njegovog izgleda u različitim situacijama, sasvim normalna stvar i da razlike u opisima ne znače

automatski da svjedoci ne govore istinu, kako se to željelo prikazati.

552. Konačno, tezu da su svjedoci, a posebno žrtve silovanja dali lažne izjave i da je isključivo riječ o montaži u režiji svjedokinje Saje Ćorić, odbrana nije potkrijepila niti jednim konkretnim dokazom koji bi ukazao na to, kao i na postojanje konkretnog, dovoljno jakog motiva kod svjedoka za lažnim svjedočenjem i neosnovanim terećenjem optuženih i pored upozorenja suda o dužnosti kazivanja istine i posljedicama davanja lažnog svjedočenja.

553. Pored svega, valjalo je imati u vidu i to da je opštepoznato da je, s obzirom na cjelokupan odnos sredine i tradiciju na ovom podneblju, opšta pojava da žene koje su silovane, nastoje da se to ne sazna u javnosti i da to u što većoj mjeri kriju, pa čak i od svojih najbližih, a ne da pričama da su lično silovane, ako se to zaista nije dogodilo, nastoje napakostiti bilo kome. Slučajevi da neka ozbiljna, porodična žena nastoji nekom napakostiti pričom da je ona ili njoj neka bliska osoba silovana, gotovo su nezamislivi na ovim području. To jasno proizilazi i iz iskaza vještaka Doc. Dr. Alme Bravo-Mehmedbašić.

554. Naime, i prema mišljenju vještaka, koje je Sud u cjelosti prihvatio iz ranije, već navedenih razloga, žene silovane u takvim okolnostima u kakvim su bile navedene svjedokinje, naprotiv, o tom za njih traumatskom događaju počinju pričati i „otvaraju se“ u većini tek kasnije, nakon velike unutarnje patnje i borbe, kada takve stvari više ne mogu da dalje drže u sebi i kada vide da to počinju činiti i druge žene i kada im se postavi direktno pitanje u vezi s tim. Stoga je i po ocjeni vijeća sasvim logično to što neke od njih o silovanju prvi put progovaraju tek više godina nakon što im se to dogodilo i što priču o tom traumatičnom događaju, nastoje izbjeći ili pak skratiti, svodeći je na sam akt silovanja (kako su to u konkretnom slučaju činile mnoge žrtve) i pri tome, doživljavajući priču o detaljima kao potpuno irelevantnu i za njih iritirajuću.

555. U svakom slučaju, da su bile motivisane da napakoste optuženim, kako to oni smatraju, sasvim je vjerovatno i logično da bi umjesto priče o vlastitom silovanju ili silovanju osobe s kojom je provela najteži dio života i djelila istu sudbinu, svjedokinje izabrale neki drugi način. Majući sve to u vidu, prigovori odbrane u vezi sa kredibilitetom saslušanih svjedoka žrtava i montiranjem od strane Saje Ćorić i Udruženja logoraša su ocijenjeni paušalnim i u potpunosti neosnovanim.

2. Silovanje svjedokinje „X“

(tačke 4a) i 5. Radić; tačke 15., 15 b) i 16. Brekalo)

556. Na osnovu dokaza izvedenih tokom postupka vijeće je van razumne sumnje utvrdilo osnovanost navedenih tačaka optužnice u vezi sa zlostavljanjem i silovanjem svjedokinje X. Sve u optužnici navedeno po ocjeni vijeća nesumnjivo proizilazi prije svega iz iskaza svjedokinje X. Ista je u svom iskazu na glavnom pretresu izjavila da je zajedno sa sestrom, bratom, majkom uhapšena od strane Emira Brekala, Jure Kordića, Nedžada Ćorića i lica po nadimku Bura, u zapadnom dijelu Mostara dana 23.07.1993. godine. Imala je svega 15 godina, njena sestra - svjedokinja L 16, a brat 10 godina. Svjedokinja je takode izjavila da je tada poznavala Brekala, Kordića i Ćorića, jer su živjeli u istom kvartu. Iz stana su prvo odvedeni u kuću u naselju Rudnik

gdje ih je Emir Brekalo uz psovke i maltretiranje ispitivao o Armiji BiH, akcijama vojnika i sličnim stvarima, sa čim ona kao dijete od 15 godina nije imala nikakve veze. Potom je Brekalo i Kordić odvoze sa sestrom u stan na lokalitetu Avenija u Mostaru, gdje je svjedokinja zapazila da je na vratima pisalo "Kažnjenička bojna". Tu su im nudili alkohol i cigarete, a Brekalo im je naređivao da piju i puše. Iako ga je svjedokinja X molila da to ne čini, bila je prisiljena da zapali cigaretu i popije malo alkohola, jer je stalno vadio nož i pištolj, pa je bila uplašena. Potom je njenu sestru (svjedokinju „L“), odveo u drugu sobu, a ona je ostala sa Kordićem. Čula je Brekala kako viče, a sestru kako plače i moli. Nakon pola sata Brekalo je izašao iz sobe izvukavši sa sobom njenu sestru koja je plakala, a odjeća joj je bila pugužvana.

557. Poslije toga, prema iskazu svjedinje X, Brekalo i Kordić su ih obje vratili u kuću na Rudniku. Sestri je u kući pozlilo, pa su je odveli na sprat. Potom nju, majku i brata, Emir Brekalo odvozi u Vojno, a sestra ostaje. Odvedeni su u objekat vodovoda Studenac, a zatim na lijevu obalu Neretve u vikendicu u Bočinama. Odatle je u pratnji vojnika koji joj je rakao da ide na ispitivanje kod Marka Radića, odvedena u drugu vikendicu. Kada je ušla, Marko Radić je naredio vojnicima da izadu, a potom joj se predstavio, rekavši da je on zapovjednik. U istoj prostoriji bio je i Ivek Kolobara. Radić ju je pitao o Armiji, njenom ocu, da bi je u jednom momentu zapitao da li ima momka i da li je nevina. Svjedokinja je odgovorila da je nevina i da ima samo 15 godina. Nakon toga je Radić odveo u sobu, gurnuo na krevet i tražio da skine odjeću. Molila ga je da to ne radi, na šta se on smijehio, da bi potom promijenio raspoloženje, strgao svu odjeću sa nje i naredio joj da sjedne na stolicu i da se okrene prema njemu i Kolobari. Potom joj je Radić naredio da sjedne na krevet između njih dvojice. Ponižavali su je, Kolobara je vukao za kosu i nožom joj sjekao nokte. Radić je tada naredio Kolobari da izade, a nju je pitao je da li je raspoložena za seks. Molila ga je da je ne dira govoreći da je dijete, da nije kriva, da bi joj on zatim rekao da može da bira ili oralni seks ili seks. Skinuo je košulju, da bi mu u tom trenutku zazvonio telefon, on se javio, a zatim rekao da se obuče i da je ovaj put imala sreće, ali da drugi put neće. Marka Radića je do tada poznavala iz viđenja, jer je živio nedaleko od mjesta gdje je ona provela dio djetinjstva.

558. Prema iskazu svjedokinje X, sljedećeg dana odvedena je blizu kuće gdje je bila komanda Marka Radića. Tu su bili vojnici, među kojima i Emir Brekalo. Zatim je opisala kako ju je silovao Emir Brekalo. Prvo je odveo u sobu, govoreći joj da će je silovati, kao i svaku Muslimanku od 7 do 77 godina. Prisiljavao je da se skine, zatim je izvukao nož i rekao joj da će je zaklati. Strgao joj je odjeću, bacio je na krevet, uhvatio je rukama, raširio noge i silovao je. Osjećala je strašan bol, usljed čega je vrištala, a Brekalo joj je pritiskao usta. Penetrirao je u nju. Čupao ju je za kosu i ošamario. Poslije toga se osjećala veoma loše, polijevali su je vodom, obukli i odnijeli u drugu kuću. Po dolasku u logor Vojno ubrzo je ranjena u obje noge i prebačena u bolnicu u Mostaru. Tamo je jedne prilike vidjela Emira Brekala koji joj je rekao da jedva čeka da se vrati u Vojno, što je za nju bio dodatni motiv da pobjegne iz bolnice.

559. Svjedočenje svjedokinje X koje se odnose na njihovo hapšenje, odvođenje na Rudnik, odvođenje nje i sestre na ispitivanje i zlostavljanje u stan u Mostu, kao i njeno odvođenje zajedno sa bratom i majkom u Vojno, u cjelosti je potvrdila i njena sestra - svjedokinja L.

560. Iz iskaza svjedokinje F proizilazi da je ona u Vojno dovedena 15.08.1993. godine, gdje je po dolasku zatekla je dječaka od 10 godina, za koga je saznala da je brat svjedokinje L, što potvrđuje istinitost iskaza svjedokinja X i L u tom dijelu.

561. Iskazi svjedoka X i L, potkrijepljuje i iskaz svjedoka Saje Ćorić, koja je takođe istakla da joj je poznato da je i svjedokinja X bila u zatvoru Vojno, gdje je seksualno zlostavljana.

562. Iz sadržaja Spiska Inicijativnog odbora žena logorašica logora Vojno, Bijelo Polje od 01.05.1996. godine takođe proizilazi da su svjedokinja X i njena majka bile u logoru Vojno, te da su razmjenjene 14.08.1993. godine, kao i njen mladb. brat, koji je razmjenjen 01.09.1993. godine. Pored toga, iz otpusnog pisma koje glasi na ime svjedokine X se vidi da je ista zaista primljena u bolnicu u Mostaru zbog prostrelna rane kroz obje noge dana 25.07.1993. godine, gdje je ostala do 23.08.1993. godine, što sve potvrđuje istinitost njenog iskaza i u tom dijelu.

563. Nakon izvršenog uvida u sve iskaze koje je dala svjedokinja X, kao i iskaze koje su dali svjedokinje L i Saja Ćorić, vijeće je zaključilo da su navedeni iskazi saglasni, kako međusobno, tako i sa navedenim materijalnim dokazima, te ih je ocijenilo vjerodostojnim i poklonilo im vjeru. Pri tome je vijeće imalo u vidu da je svjedočenje svjedokinje X pred pretresnim vijećem bilo veoma koncizno i uvjerljivo. Svjedokinja je detaljno opisala postupak hapšenja njene porodice, njen i sestrin boravak u stanu u Mostaru, kao i odvođenje nje, majke i brata u logor Vojno. U ovom djelu njen iskaz je u potpunosti saglasan sa iskazom njene sestre, koja je sve to potvrdila, kao i sa materijalnim dokazom - Spiskom inicijativnog odbora žena logorašica logora Vojno od 01.05.1996. godine, iz kojeg proizilazi da su svjedokinje X, majka i brat boravili u logoru u kritično vrijeme, kao i da su razmjenjeni. Ranjavanje svjedokinje X i njen boravak u bolnici Mostar proizilazi, kako iz njenog iskaza, tako i iz otpusnog pisma koje glasi na njeno ime.

564. Što se tiče seksualnog zlostavljanja od strane Marka Radića i silovanja od strane Emira Brekala, ista je sudu detaljno opisala ove događaje. Iako niko treći od svjedoka nema neposredna saznanja o navedenom silovanju i seksualnom zlostavljanju, Sud je u cjelosti prihvatio iskaz svjedokinje X koja je žrtva ovih zlodjela, uključujući i taj dio. Vijeće je njen iskaz ocijenilo objektivnim i tačnim i iz više drugih razloga. Prije svega, svjedokinja X je navela da je Marko Radić nije silovao, već maltretirao i prisiljavao na seksualni odnos. Takođe, svjedokinja je opisala silovanje od strane Damira Brekala na vrlo uvjerljiv način i kako ga je ona uistinu preživjela. Pored toga svjedokinja je navela da dok je bila sa Jurom Kordićem u stanu u Mostaru, da je isti nije uznemiravao. Dakle, ocjenjujući iskaz svjedokinje X u pogledu svih ovih događaja, vijeće zaključuje da je svjedokinja bila u potpunosti iskrena u svom svjedočenju i da nije željela da po svaku cijenu optuži bilo koga za ono što nije učinio. Iako za seksualno zlostavljanje i silovanje nema neposrednih očevidaca, način na koji je svjedokinja ispričala ove događaje, uvjerali su vijeće da ih je svjedokinja zaista i preživjela. Pored toga, za vijeće posrednu dokaznu vrijednost svakako imaju i iskazi svjedokinje Saje Ćorić i svjedokinje L, koje su navele da su za to čule.

565. Upoređujući iskaz svjedokinje X koji je dala pred sudom, sa njenim iskazima datim u istrazi, vijeće uočava da se isti razlikuju samo u sporednim detaljima, ali ne i u pogledu odlučnih činjenica i bitnih djelova inkriminirajućeg događaja. Imajući u vidu sve navedeno, vijeće je prihvatilo iskaz svjedokinje X kao vjerodostojan i pouzdan, kao i iskaze svjedokinje L i Saje Ćorić.

566. Dakle, van razumne sumnje je utvrđeno da je Marko Radić od svjedokinje X koja je u to vrijeme bila maloljetna i imala samo 15 godina, tražio da skine odjeću radi seksualnog odnosa, da joj je poslije sam strgao odjeću, da je vukao za kosu, tražio da gola sjedne između dva muškarca, te joj rekao da bira između oralnog i vaginalnog seksa. Radi se dakle o teškom seksualnom nasilju,

učinjenom sa direktnim umišljajem, pa je Apelaciono vijeće ovo djelo i kvalifikovalo kao seksualno nasilje, budući da do penetracije nije došlo.

567. Također, na osnovu navedenih dokaza u postupku utvrđeno da je optuženi Damir Brekalo dana 24. jula/srpnja ili približno tog datuma, u kući koja se nalazila u naselju Bijelo Polje silovao petnaestogodišnju X, na način da je isti penetrirao, upotrebom sile i prijetnje izvršio seksualni čin u cjelosti, na koji način su se stekla obilježija djela silovanja iz člana 172. stav 1. tačka g) KZ BiH.

3. Silovanje svjedokinje „L“

(tačka 5. Radić; tačka 15. i 15a) Brekalo)

568. Nakon analize provedenih dokaza vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je i zatočenica L silovana na način i vrijeme navedeno u optužnici. Navedeno proizilazi iz više dokaza.

569. Tako je svjedokinja L izjavila da je živjela u kući ujaka u Mostaru, kada je 23. jula 1993. godine uhapšena od strane istih osoba kao i svjedokinja X, njihova majka i brat. Od strane Nedžada Ćorića i Jure Kordića rečeno joj je da su došli po njih da ih vode u logor Vojno gdje je komandanat Marko Radić i da po njegovom naređenju izmještaju sve Muslimane. Emir Brekalo je pri tome prijetio i govorio da svakog Muslimana treba ubiti. Potom je svjedokinja objasnila kako je poznavala sva tri bojovnika, te da je među njima bio i četvrti kojeg su zvali Bura. Svi su bili naoružani. Jednim autom su otišli majka i brat, a drugim ona i sestra. Odvezli su ih kroz Rudnik prema privatnim kućama. Kada su došli pred jednu kuću Jure je pozvao majku koja mu je bacila ključ. U kući su već bili majka i brat. Tu je počelo ispitivanje o Armiji BiH, zašto su oni Muslimani i slična pitanja, a potom su nju i sestru Brekalo i Kordić autom povezli u jedan stan na čijim vratima je pisalo „Kažnjenička bojna“. Brekalo je počeo sipati alkohol u čaše i tjerati ih da piju. Nakon toga rekao je da će ih ispitivati odvojeno, pa je nju odveo u spavaću sobu i nastavio da je tjera da pije alkohol, dok je on neprekidno pio i pušio cigarete koje su imale čudan miris dima.

570. Svjedokinja L je zatim opisala kako je Brekalo hodao po sobi sa nožem, prijetio joj, govorio da je ranije viđao, ali da su je roditelji čuvali. Svjedokinja ga je pitala za porodicu, očekujući da će razumjeti da se poznaju i da je ona još dijete, na što ju je on učutkivao i prijetio da će je zaklati i baciti u Neretvu. Zatim joj je naredio da se skine, što je i učinila. Svjedokinja je opisala da se tada osjećala jadno i poniženo. Potom se i Brekalo skinuo. Bio je pijan, napušen i držeći nož rekao joj je da legne. Legao je preko nje, valjao se po njoj, balio, od straha je bila ukočena, svaki mišić joj je bio zgrčen. Svjedokinja je takode tvrdila da se trudio da uđe u nju, ali da nije mogao skroz da uđe. Ipak, njegov polni organ je dotakao njen, imao je erekciju, a sve to je trajalo oko pola sata. Nakon toga je sišao i rekao joj da se obuče. Odatle su nju i sestru odveli u istu kuću gdje su zatekle majku i brata. Svjedokinja je potom opisala kako je bila u teškom psihičkom stanju zbog svega što joj se desilo. Kočile su joj se noge i ruke, da bi u jednom momentu izgubila svijest.

571. Te iste večeri, prema iskazu svjedokinje L, Emir Brekalo se vratio i natjerao je da se skine i tušira. Bila je svjesna da će pokušati dovršiti silovanje, njegov polni organ je dodirivao njen, ali nije bio u mogućnosti da proдре jer je ona bila totalno ukočena. Kao i predhodni put, Brekalo je

stalno pio alkohol, bio je težak i nikakav, balio je, ponižavao je, maltretirao, prijetio joj nožem. Zatim se obukao i otišao. Bila je šoku. Ujutro ju je Nedžad Čorić pustio da ide. Otrčala je do stana jednog Hrvata kojeg je poznavala, koji je potom odvezao na liniju razgraničenja gdje je prešla na stranu pod kontrolom ABiH. Za majku, brata i sestru nije ništa znala. Na poseban upit suda i tužilaštva da li je došlo do penetracije kad je bila sa Brekalom, svjedokinja je izjavila da je došlo do ulaska njegovog polnog organa jednim dijelom, ali da nije skroz ušao.

572. Svjedokinja X je u svom iskazu potvrdila da je zajedno sa sestrom - svjedokinjom L, majkom i bratom od deset godina uhapšena 23.07.93.godine od strane Emira Brekala, Jure Kordića, Nedžada Čorića i lica po nadimku Bura. Opisala je kako su prvo odvedene u kuću u naselju Rudnik, gdje su ih uz maltretiranje ispitivali, da bi potom nju i sestru Brekalo i Kordić odveli u jedan stan na lokalitetu Avenija u Mostaru, na čijim vratima je pisalo "Kažnjenička bojna". I ona je takođe tvrdila da im je Emir Brekalo tu nudio alkohol i cigarete, tjerao ih da piju i puše. Zatim je njenu sestru odveo u drugu sobu, a ona je ostala sa Kordićem. Čula je Brekala kako vrišti, a sestru kako plače i moli. Brekalo je bio sve glasniji. Kada je nakon pola sata Brekalo iz sobe izvukao njenu sestru, vidjela je da je uplakana, a odjeća pocjepana i pogužvana. Potom su vraćene u kuću na Rudniku, gdje je sestri pozlilo pa su je odveli na sprat, a nju zajedno sa majkom i bratom u logor Vojno.

573. Navedene iskaze svjedokinja L i X potkrepljuju i drugi dokazi. Takođe svjedokinja Saja Čorić izjavila je da joj je poznato da je između ostalih, svjedokinja seksualno zlostavljana i svjedokinja L, dok je svjedokinja F istakla da je po dolasku u logor Vojno, zatekla dječaka od deset godina koji je brat svjedokinje L.

574. Takođe i iz službene zabilješke CSB Mostar od 13.12.1993. godine (dokaz odbrane 02-43), proizilazi da je svjedokinja L uhapšena zajedno sa porodicom od strane lica koja su vršila hapšenja po Mostaru po zapovjedi Marka Radića. U istoj je navedeno da je 02.12.93.godine iz logora Vojno pušteno 57 civila muslimanske nacionalnosti, uglavnom žena i djece, koji su pretežno iz Bijelog polja, a nalazili su se u dijelovima Mostara pod kontrolom HVO-a. Također, u zabilješci stoji da su hapšenja izvršena po naredbi zapovjednika Prve bojne Marka Radića – Make, a izvršili su ga: Emir Brekalo, Ivek Kolobara, Nedžad Čorić, Tinjak i drugi.

575. U Izjavi Ivice Kolobare i Marija Mihalja od 08.07.93.godine, Brekalo se takođe navodi kao lice koje je u julu mjesecu u Mostaru sprovodilo hapšenja, te da je zapovjest za hapšenja došla od strane Prve bojne Druge brigade.

576. Iz sadržaja Spiska Inicijativnog odbora žena logorašica logora Vojno, Bijelo Polje od 01.05.1996. godine proizilazi da su svjedokinja X, njena majka, sestra i brat bili u logoru Vojno, te da su razmjenjeni.

577. Apelaciono vijeće je izvršilo uvid u sve iskaze koje je dala svjedokinja L, kao i iskaz koji je ista dala pred sudom tokom prvostepenog postupka, te je imajući ih u vidu, prihvatilo iskaz svjedokinje L koji je ista dala i kod kog je ostala na pretresu pred prvostepenim vijećem, cjeneći ga istinitim i vjerodostojnim, budući da je saglasan sa iskazom ostalih saslušanih svjedoka, a naročito sa iskazom svjedokinje X. Naime svjedokinja X je na identičan način opisala odvođenje, boravak sa sestrom, galamu u sobi u koju je njenu sestru odveo Brekalo, plač i molbe sestre, a po izlasku je vidjela da joj je odjeća pogužvana, dok su dijelovi iskaza svjedokinje L koji se odnose na

odvođenje njene majke, brata i sestre u logor Vojno, a potom njihovo puštanje iz istog, potvrđeni iskazima svjedoka Saje Ćorić i svjedoka F, te nevedenim materijalnim dokazima.

578. Odbrana je osporavala kredibilitet i istinitost svjedočenja svjedokinje L, ukazujući na nedosljednosti u njenim iskazima, upućujući na razlike koje se odnose na lica koju su ih hapsila, kuću, te vrata stana u koje su dovedene. Po ocjeni Apelacionog vijeća razlike na koje je odbrana upućivala, predstavljaju detalje čije je različito intepretiranje prilikom davanja više iskaza sasvim normalno i prihvatljivo zbog više činilaca, a posebno ako se ima u vidu subjektivno stanje svjedokinje i traume koje je preživjela. Ispoljene razlike i nedosljednosti se po ocjeni ovog vijeća odnose na periferne detalje i drugorazrednog su značaja, te kao takve nisu mogle bitnije uticati na kvalitet cjelokupnog iskaza. Na kraju i svjedokinja je navela da u cjelosti ostaje kod onoga što je pred sudom (u toku prvostepenog postupka) izjavila. U svakom slučaju, iskaz svjedokinje u ključnom djelu, koji se odnosi na identifikaciju optuženog Damira Brekala i sveukupnost dešavanja koja je svjedokinja L opisala, za ovo vijeće su neupitni. Svjedokinja je svoj iskaz pred sudom dala veoma uvjerljivo, riječima žrtve koja je zaista preživjela ono o čemu govori, precizno opisujući psihičke i fizičke reakcije koje je imala u trenucima seksualnog napastvovanja od strane Damira Brekala, isitičući i to da tom prilikom u potpunosti nije došlo do penetracije, što govori o njenoj iskrenosti i odsustvu motiva i namjere da bilo koga, pa ni optuženog Brekala, koga je jedinog teretila za silovanje, tereti više nego što je zaista učinio.

579. Dakle, na osnovu svih navedenih subjektivnih i objektivnih dokaza, prvenstveno saglasnih iskaza svjedokinja X i L, vijeće je utvrdilo da je optuženi Emir Brekalo dana 23.07.93 godine silovao šesnaestogodišnju svjedokinju L. Naime, optuženi je dana 23.07.93 godine, primjenjivao silu i pijetnju prema svjedokinji L, prilikom čega je došlo do djelimične penetracije. Kako *actus reus* krivičnog djela silovanja tvori seksualna penetracija, bez obzira koliko ona bila neznatna, vijeće nalazi da je van razumne sumnje dokazano da je optuženi Brekalo počinio djelo silovanja. Ocjenjujući njegovo sveukupno ponašanje te prilike prema svjedokinji L koje se ogledalo u upućenim joj prijetnjama, maltretiranju i psovka, vijeće nalazi da je djelo silovanja iz člana 172. stav 1. tačka g) KZ BiH optuženi Brekalo počinio sa direktnim umišljajem.

4. Silovanje svjedokinje „E“

(tačka 5. Radić; tačka 10. Šurjić; tačka 16. Brekalo; tačka 25. Vračević)

580. Na osnovu izvedenih dokaza vijeće je utvrdilo da je Mirko Vračević dana 27.08.93. godine, u večernjim satima izveo svjedokinju E i odveo je do kuće gdje je bila komanda logora, gdje joj je Marko Radića naredio da ide sa Mirkom Vračevićem i da radi sve što joj bude rečeno, nakon čega ju je Mirko Vračević odveo do Mirka Bukare, pripadnika HVO-a i predao je istom rekavši: „Evo ti je“. Nakon toga Mirko Bukara ju je prisilio na seksualni odnos.

581. U vezi sa navedenim svjedokinja E je svom iskazu navela da je iz stana u Mostaru odvedena u logor Vojno dana 15.08.93. godine, od strane Iveka Kolobare kojeg je od ranije poznavala, vojnika sa nadimkom Žuti i još dva vojnika koje nije poznavala, a koji su bili pripadnici HVO-a. U Vojnom su ih je dočekali Mario Mihalj i Dragan Šunjić. Tada ih je Mario Mihalj

ispitivao, a Dragan Šunjić je nešto pisao. Iste večeri njoj i svjedokinji A, Mario Mihalj je naredio da idu kod Marka Radića. Svjedokinja je potom opisala put kojim su išle i došle do kuće gdje je bilo zapovjedništvo Prve bojne. Marko Radić se predstavio kao zapovjednik tog područja.

582. Potom je svjedokinja ispričala događaj koji se desio 25.08.93. godine, kada su ona i zatvorenica koja se zvala Hubana odvedene iz logora da čiste neke kuće u pratnji vojnika od kojih se jedan zvao Dinar, a drugog vojnika se sjeća po dugoj kosi svezanoj u rep. Kad su došle, njoj su naredili da ostane u prizemlju, a Hubana je otišla na sprat. Nakon pola sata, vidjela je Hubanu kako ide niz stepenice plačući. Nju su tada poslali u drugu sobu, da bi za njom ušao vojnik sa dugom kosom svezanom u rep, bacio je na krevet i rekao joj: „Zar ne znaš zašto si tu, ovdje si radi seksanja“. Prislonio joj je pušku na vrat i zaprijetio da će je ubiti ako je slagala da ima menstruaciju. Morala mu je pokazati da zaista ima menstruaciju, da bi joj on potom rekao da ga zadovolji na drugi način. Ona je odbila rekavši da bi radije umrla. Vojnik pod nadimkom Dinar je ušao u sobu i upitao šta se dešava da bi je zatim odveli u drugu sobu.

583. Navedeni događaj svjedokinja E je ispričala svjedokinji A, koja je to prenijela Marku Radiću, te ju je nakon sat vremena Marko Radić pozvao u komandu. Zajedno sa njim su bili Dragan Šunjić i još dvojica vojnika. Tu je morala ispričati šta joj se sve desilo, a potom i napisati pismenu izjavu.

584. Svjedokinja E je zatim opisala događaj od 27. avgusta 93.godine, kada je zajedno sa Rahimom Makaš odvedena u komandu Marka Radića da čiste, te kako su se u Vojno vratile čamcem preko jezera. Kad su se vratile u logor, Mirko Vračević joj je rekao da je zove Marko Radić. U pratnji Vračevića otišla je do komande Marka Radića koji joj je tada naredio da mora ići sa Mirkom tamo gdje je on bude vodio, te da mora raditi sve što se od nje bude tražilo, a da će u protivnom ubiti nju i njenu djecu. Molila ga je i preklinjala, govoreći da joj djete nije dobro, a on je na to cinično rekao: „Pa šta je, nećeš tamo kiseliti kupus, moraš ići jer sam ti ja to naredio.“ Svjedokinja je naglasila da je tad bilo veliko nevrijeme, da je hodala iza Vračevića koji je bio naoružan, da su prešli preko mosta i stigli do kućice koja je bila pod betonskom pločom. Na vrata kuće je izašao isti onaj čovjek koji ih je tog dana prevezao čamcem preko jezera kada su se vraćale iz komande Marka Radića. On joj je rekao da je tu radi seksa, te da je njegova žena zarobljena na lijevoj obali. Molila ga je da to ne čini, ali je on bio neumoljiv i silovao je. Kasnije je saznala da se zove Mirko Bukara. Bio je vojnik HVO-a, a sam joj je rekao da je bio taksi vozač kod robne kuće HIT.

585. U prilog zaključka o istinitosti navedenog iskaza svjedokinja E govore i brojni drugi dokazi. Tako je svjedokinja A u svom iskazu navela da joj je poznato da su osim nje, u toku boravka u zatvoru Vojno silovane i druge zatvorenice, među kojima i svjedokinja E. Istakla je da žene nisu morale govoriti da su silovane, jer se to po njima dalo zaključiti i izgledale su kao i ona, kada je silovana.

586. Svjedokinje Saja Ćorić i C su također izjavile da je među silovanim ženama za koje znaju i za koje su čule da su silovane, bila i svjedokinja E. Svjedokinja C je istakla da E nije bila s njom u istoj sobi, ali da joj je to pričala kad su bile na radu. Svjedokinja F je takođe istakla da joj je poznato da je jedne večeri svjedokinja E odveo Mirko Vračević i da se vratila posle ponoći, kad je lila kiša i bila je uplakana, što potvrđuje iskaz svjedokinja E u tom dijelu.

587. Povodom prigovora odbrane i ukazivanja na razlike u iskazima, Apelaciono vijeće je izvršilo uvid u sve iskaze svjedokinje E, kako one date u toku istražnog postupka, tako i iskaz dat pred Sudom, te utvrdilo da u pogledu odlučnih činjenica koji se tiču odvođenja svjedokinje i njenog silovanja od strane Mirka Bukare, ne postoje značajne razlike između iskaza datog pred sudom i iskaza koji je dala pred Višim sudom u Mostaru dana 12.04.96.g., a koji je odbrana uložila u spis i pozivajući se na njega nastojala osporiti kredibilitet ovog svjedoka.

588. Odbrana optuženog Šunjića je isticala da ne postoje dokazi koji potkrijepljuju činjenicu da osoba pod imenom Mirko Bukara zaista postoji, te da je u kritično vrijeme bila pripadnik jedinice HVO-a. Za vijeće su ovakvi navodi odbrane potpuno neutemeljeni, jer je svjedokinja jasno istakla da joj je sam Mirko Bukara rekao da je bio taksi vozač kod robne kuće HIT, te bila izričita da se isti zove Mirko Bukara. Pored toga, svjedokinja je izjavila da je Mirka Bukaru isti dan vidjela u komandi Marka Radića i da je bio vojnik HVO-a, što je bilo sasvim dovoljno. Uostalom, bitne činjenice koje su od odlučnog značaja za postojanje krvice za ovo djelo jesu da je svjedokinja E po naredbi zapovjednika Marka Radića, u pratnji stražara Mirka Vračevića odvedena kod Mirka Bukare koji ju je silovao, u vrijeme dok je bila zatočenik u logoru Vojno, u kojem su svi optuženi, pa i Dragan Šunjić, u svojstvu dozapovjednika logora, imali određenu kontrolu i vršili nadzor nad zatočenicima, zbog čega su svi oni bili odgovorni za ono što se u logoru dešavalo zatočenicima.

589. Dakle, na osnovu iskaza navedenih svjedoka koji su bili veoma uvjerljivi i međusobno saglasni, zbog čega ima je vijeće i povjerovalo, nesumnjivo je utvrđeno da je svjedokinja E tokom boravka u logoru Vojno, protiv svoje volje bila prisiljena na seksualni odnos sa licem pod imenom Mirko Bukara, zbog čega je vijeće ovo djelo kvalifikovalo kao silovanje iz člana 172. stav 1. tačka g) KZ BiH.

5. Silovanje svjedokinje „C“

(tačka 5. Radić; tačka 10. Šunjić; tačka 15a) Brekalo; tačka 24. Vračević)

590. Nakon analize provedenih dokaza vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je i zatočenica C silovana na način i vrijeme navedeno u optužnici. Navedeno proizilazi iz više dokaza.

591. Naime, saslušana u svojstvu zaštićenog svjedoka pod pseudonimom C, ista je izjavila da je početkom 9. ili 10. septembra/ rujna 1993. godine istjerana iz stana koji se nalazio u zapadnom dijelu Mostara. Zajedno sa mužem, dvije sestre i dvoje djece od jedne sestre, odvezeni su kombijem do Vojna. Zatim ih je Brekalo malim vozilom doveo pred komandu logora u Vojnom. U hodniku komande logora prepoznala je Marija Mihalja, Dragana Šunjića, Mirka Vračevića i jednog vojnika za kojeg zna da se zvao Kuna. Prilikom predstavljanja su morali prvo reći ime, pa prezime, a ko to ne bi učinio, maltretirali su ga. Potom je opisala kako su ih Emir Brekalo i Mirko Vračević pretresali, te oduzimali sve šta su kod koga našli: lične dokumente, zlato, nakit i novac. Svjedokinja je izjavila da su ih čuvali u kućama u kojima su bile smješteni, a od čuvara se sjeća Rude, Kune i Mirka Vrače. Potom je svjedokinja opisala Mirka Vračevića i istakla da ga je često vidala u Vojnom. Izjavila je da joj je jedne prilike rekao da se njih tri sestre više neće vratiti. Poznato joj je da je zapovjednik logora u Vojnom bio Mario Mihalj, a dozapovjednik Dragan Šunjić, a da je zapovjednik svima bio Marko Radić. Prilikom jednog susreta Marko Radić joj je

rekao da ima pravo balijsko ime i prezime. Svjedokinja je opisala teške uslove boravka u logoru, te kako su žene protiv svoje volje, svakodnevno morale obavljati svakoake poslove. Odvođene su na način što bi ujutro u logor došli vojnici i tražili nekoliko žena i tako ih vodili da rade.

592. Prema kazivanju svjedokinje C, jedne prilike je u pratnji vojnika Rude Ravlića odvedena do komande. Tu su bili Dragan Šunjić, Kuna i još dva vojnika. Rekli su joj da treba nešto uraditi, pa je tražila potvrdu da ide na rad, na što je Dragan Šunjić vrisnuo i rekao joj da mora obaviti noćni rad, da nema nikakva prava i da je u samom paklu, što je tad i shvatila. Tada su je dvojica vojnika doveli u prostoriju jedne kuće gdje je bio Emir Brekalo i vojnik, po imenu Marko. Rečeno joj je da se skine. Molila ih je da to ne čine, a oni su joj prijetili nožem koji su potom zabili u sto. Morala se skinuti. Bila je preplašena. Kad se skinula naredili su joj da stavi svoj prst u vaginu, a oni su je gledali i smijali se. Molila ih je da je puste, a oni su je tjerali da konzumira alkohol. Morala je raditi sve što su tražili. Potom su je uvukli u kuhinju i prisilili je da njihov polni organ stavlja sebi u usta. Potom su je odveli u drugu kuću, gdje je ovaj vojnik Marko išamarao i rekao da ih mora zadovoljavati, ali su tada morali ići na dužnost.

593. Poznato joj je da su se slične stvari dešavale i drugim ženama, svjedokinjama: A, B, D, E, F, J, AG, M. Sa nekima od njih je bila zajedno u sobi, a kada bi se vraćale na njima se vidjelo da im se ništa dobro nije desilo.

594. Svjedokinje J i D su potvrdile da je među ženama zatvorenim u Vojnom bila i svjedokinja C. Svjedokinja D je navela kako se sjeća da su skoro svake večeri žene odvođene, te da svaka za sebe može reći šta joj se događalo. Svjedokinja R navodi da je nakon hapšenja i dovođenja u logor Vojno smještena u kuću gdje je pored ostalih žena bila i svjedokinja C sa dvoje djece. I ona je izjavila da su žene odvođene tokom noći tako što bi ulazili stražari isključivo radi odvođenja. Nije vidjela šta su radili tim ženama, ali pretpostavlja, jer je vidjela te žene po povratku u prostorije, a među njima je bila i svjedokinja C.

595. Svjedokinja Ćurić Dika je u iskazu navela da je po dolasku u logor Vojno u oktobru, između ostalih zatočenika, zatekla i svjedokinja C. Svjedokinja Saja Ćorić je takođe navela da je među ženama koje su silovane u logoru Vojno i svjedokinja C.

596. Odbrana je nastojala osporiti kredibilitet svjedokinje C. Međutim, svjedokinja je tokom unakrsnog ispitivanja ostala pri izjavi da joj je poznato da je zapovjednik logora u Vojnom bio Mario Mihalj, a dozapovjednik Dragan Šunjić, a da je po njenim procjenama i saznanjima zapovjednik svima bio Marko Radić. Dragana Šunjića iz tog perioda je opisala kao visokog, mršavog, da je mogao imati oko 30 godina. Također je navela da ju je Dragan Šunjić tukao, stavljao joj pištolj na sljepoočnicu kad su se jedne prilike žalili na stanje u logoru. Prepoznala je Dragana Šunjića u sudnici. Pored toga svjedokinja je bila sigurna i u pogledu identiteta Damira Brekala, koga je poznavala prije rata, jer su živjeli u blizinu i često je prolazio pored njene kuće. Misli da je tada imao oko 25 godina, da ga njen suprug nije poznao, kao ni njen brat, ali joj nije poznato da li ga je njena snaha poznavala, kao ni to da li je između njih postojala ljubavna veza.

597. Svjedokinja C je pojasnila razlike u izjavama koje je davala u istrazi. Za osobe kojima je davala izjave u policiji, se izjasnila da Nuspačić Adisa ne poznaje, ali da Jusu dobro poznaje. Takođe je izjavila da je Damir Brekalo nije tjerao na prinudni rad, nije je tukao, nije joj uskraćivao vodu i hranu. Mirka Vračevića je upoznala u logoru Vojno, prije ga nije poznavala.

598. Cijeneći iskaze navedenih svjedoka vijeće je utvrdilo da su isti međusobno saglasni u pogledu činjenice da je svjedokinja C u inkriminisanom periodu boravila kao zatočenica u zatvoru Vojno. Pored toga, izjave svjedokinja J, D, R, Saje Ćorić i Dike Ćurić su saglasne i u djelu koje se odnosi na učestalo odvođenje žena iz prostorija u kojima su boravile kao i u činjenici, te u pogledu njihovog izgleda po povratku iz koga se moglo zaključiti šta im se desilo (izgledale su jadno, bjedno i potišteno), a među takvima je bila i svjedokinja C.

599. Iako se u iskazima koje je ova svjedokinja dala u istrazi, u odnosu na iskaz dat tokom glavnog pretresa uočavaju određene nesaglasnosti, vijeće nalazi da je sama svjedokinja iste na zadovoljavajući način objasnila. Naime, svjedokinja je istakla da ju je prilikom prvog ispitivanja u MUP-u bilo stid da govori o silovanjima koje je doživjela, pošto je poznavala izvjesnog Jusu, koji je tu bio. Po ocjeni vijeća, takav odnos žrtve (prikriivanje svega ružnog šta joj se dogodilo, zbog osjećaja stida) nešto je sasvim normalno i dosta rašireno na ovim područjima. U vezi sa prigovorima odbrane da je izjava data drugoj osobi, a ne Jusi, vijeće naglašava da to što na iskazu koji je svjedokinja dala, ne stoji potpis nikakvog „Juse“, ne znači da isti zaista nije bio prisutan prilikom ispitivanja u istoj prostoriji ili pak neposrednoj blizini, da nije ulazio i izlazio ili imao pristup izjavama.

600. Imajući u vidu sve iskaze koje je svjedokinja C dala, vijeće je ocijenilo da je i pored svega ona ipak kredibilan svjedok, te da je svoj iskaz pred sudom dala istinito i na pouzdan način. Vijeće smatra da je svjedokinja C svoj iskaz dala veoma detaljno i uvjerljivo, pri tom na prihvatljiv način objasnivši određene nesaglasnosti. Također, njen iskaz je saglasan sa iskazima drugih svjedoka, zbog čega je isti i prihvaćen kao istinit i pouzdan.

601. Obzirom da iz provedenih dokaza nesumnjivo prozilazi da je optuženi Brekalo zajedno sa vojnikom po imenu Marko prisilio svjedokinju C da svoj prst stavlja u vaginu, dok su oni to gledali i smijali se, a zatim joj na silu stavljali svoj polni organ u usta, kako se to i tvrdi u optužnici. Tim činom je ispunjen uslov za kvalifikaciju i ovog djela kao djela silovanja, pošto i penetracija u usta žrtve penisom počinioca predstavlja *actus reus* djela silovanja iz člana 172. stav 1. tačka g) KZ BiH.

6. Silovanje svjedokinje „B“

(tačka 5. Radić; tačka 10. Šurjić; tačka 16. Brekalo; tačka 24. Vračević)

602. Nakon analize provedenih dokaza vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je i zatočenica B silovana na način i vrijeme navedeno u optužnici. Navedeno jasno proizilazi iz više dokaza.

603. Tako je prilikom saslušanja u svojstvu svjedoka osoba B navela da je polovinom osmog mjeseca 93. godine iz svog stana u zapadnom Mostara zajedno sa dvoje djece odvedena u logor Vojno. Kada su stigli u Vojno ušle su u kuću radi davanja izjave. Svjedokinja je istakla da je ta kuća bila komanda Maria Mihalja i Dragana Šunjića, te je Mario predstavio sebe kao zapovjednika logora, a Dragana Šunjića kao dozapovjednika. Pošto se svjedokinja nije pravilno predstavila, Mario je dva puta ošamario. Potom je nju i djecu zajedno sa Editom, Mirko Vračević odveo do kuće gdje je bila zatvorena. Mirko Vračević se lično predstavio i rekao „Balinke, ne znate gdje ste

došle“. Nosio je pušku na kojoj je bilo ugravirano „ko osta, osta“ i rekao da to uvijek imaju na umu. Od svega toga ih je bilo strah, ali morale su trpiti radi djece.

604. Svjedokinja je potom opisala kuću u kojoj je boravila, navodeći da je to bila prostorija u prizemlju kuće, te da su tu pored nje bile i svjedokinje A, E, F, AG. U drugoj sobi je bila Emica Ćuric, Edita, Zejna sa dvije kćerke, kćerka svjedokinje AG i njena nena. U toj sobi je ostala 100 dana. U podrumu su bili zatvorenici muškarci, gdje su jedne prilike Dragan Šunjić i Mario Mihalj sišli sa kasetofonom, da bi se potom čula muzika i jauci zatvorenika.

605. Svjedokinja B je zatim opisala teške životne uslove, te istakla da su iz kuće izlazile samo kada su vođene na rad. Tako je jednog dana došao Dragan Šunjić i njoj rekao da izađe. Pred komandom je bilo crveno auto i tu je stajao vojnik po imenu Sergej, da bi mu Dragan Šunjić rekao: „Evo ti balinka, tebi na raspolaganju“. Svi su ušli u auto. Sergej je vozio. Tad su počeli da je ponižavaju, vrijeđaju, malretiraju. Dragan Šunjić je Sergeju pomenuo jastučenje. Ona tada nije znala šta to znači, ali je pretpostavila da znači da mogu raditi s njom sve ono što su i radili u policiji. Dragan Šunjić je pitao koliko rupa ima, te rekao kako će oni sve rupe popuniti i da će imati ustaško dijete. Stigli su do policije. Sergej je krenuo sa njom, a Dragan Šunjić je ostao. Sergej joj je naredio da ponese u naručje drva i da naloži vatru, te da se vrati i donese kantu vode za sebe i sude, što je i uradila. Sergej joj je potom rekao da dođe i sjedne kraj njega, što je morala učiniti. Na stolu je bilo alkohola, droge, pitao je da li nešto konzumira. Potom je po Sergejovoj naredbi pospremila tri sobe. U spavaćoj sobi je bio bračni krevet. Tada joj je Sergej rekao „Balinko, skidaj se“! Molila ga je da to ne radi, a on je uzeo nož i stavio joj pod vrat, rekavši da odluči ili ona, ili dvoje djece. Morala se skinuti. Bacio je na stranicu kreveta i brutalno je silovao, pri čemu je morala i njegov polni organ staviti u usta. Osjećala je bol, ali se nije smjela opirati, šutjela je. Sergej je potom ustao, a ušao je drugi vojnik po imenu Dario Mihalj, brat Maria Mihalja. Dario Mihalj je takode silovao, a i tada je morala njegov polni organ staviti u usta. Potom je ušao neki Babo aposle njega Tomo Aničić, a onda i Nedžad Tinjak zvani Nečko. Svi su je na isti način, vaginalno silovali, a morala je polni organ svih njih stavljati u usta. Kada su završili, Sergej joj je rekao da se oblači, te je vratio pred komandu, gdje je stajao Dragan Šunjić pitajući je „Je li bilo jastučenja“? Uveo je u kuću gdje su bile svjedokinje A, E, F, kojima je rekla da je bila u policiji i da je silovana. Svjedokinja je takoder istakla da je Zdravku Šunjiću „Kuni“ispričala da je Dragan Šunjić odveo do policije, gdje su je silovali, te da je Mario Mihalj dva puta ošamario kada mu je rekla gdje je bila i da je silovana, te joj naredio da ne smije nikome pričati.

606. Svjedokinja F je u svom iskazu potvrdila da je svjedokinja B silovana i zlostavljana. Svjedokinja je opisala da joj je jedne prilike svjedokinja B ispričala da je odvedena u vojnu policiju i tamo bila silovana od strane četvorice vojnika, među kojima je bio i Dario Mihalj. Kada im je ovo saopštila, u sobu je ušao Mario Mihalj i svjedokinju B dva puta ošamario. Svjedokinja B je grozno izgledala, bila je uplakana i iscrpljena.

607. Svjedokinje A i E su izjavile da su bile smještene u istoj prostoriji zajedno sa svjedokinjom B i njenom djecom. Svjedokinja A je navela da su pored nje, silovane i zatvorenice B, D, E i AG. Takoder, svjedokinja E je istakla da se sjeća da su silovane svjedokinje A, B i AG. Obje ove svjedokinje su istakle da se po izgledu i ponašanju ovih žena jasno vidjelo da su silovane.

608. Iz sadržaja spiska koji je sačinjen od strane Udruženja logorašica u logoru Vojno- Bijelo Polje, takode proizilazi da se među ženama koje su u inkriminisanim vremenskom periodu boravile

u Vojnom nalazi i ime svjedokinje B.

609. Ocjenjujući kredibilitet svjedokinje B, Apelaciono vijeće je izvršilo uvid u izjave koje je ova svjedokinja dala pred Haškim tribunalom, Višim sudom u Mostaru i Tužilaštvu Bosne i Hercegovine, kao i njen iskaz dat pred sudom. Vijeće uočava da razlike u iskazima, na koje su i odbrane ukazivale zaista postoje, ali je svjedokinja B, dajući iskaz pred Sudom pojasnila te razlike, te bila izričita u tvrdnji da je Marka Radića dva puta vidjela, iako to u ranijim iskazima nije pomenula. Svjedokinja je također navela da je prilikom davanja izjave u Tužilaštvu Bosne i Hercegovine, pomiješala vojnike Babu i Sergeja, te je tada izjavila da je odveo Babo, a sudu, tokom direktnog ispitivanja da je to bio Sergej sa Draganom Šunjićem, te da je tačno ono što je izjavila na pretresu. Pored toga, svjedokinja je pojasnila razlike u pojedinim detaljima, koji za ovo vijeće ne predstavljaju bitne činjenice koje bi dovele u pitanje istinitost događaja koji je svjedokinja opisala. Naime i pored suočavanja svjedokinje sa gore navedenim nedoslednostima u njenom iskazu, svjedokinja je u konačnici ostala kod onoga što je izjavila pred sudom.

610. Po ocjeni vijeća odbrana nije uspjela narušiti kredibilitet ove svjedokinje u odnosu na krucijalne činjenice vezane za silovanje, koje je ona iznijela na glavnom pretresu. Uprkos određenim neznatnim neslaganjima između izjave date na suđenju i ranijih izjava, vijeće smatra da su takve razlike dovoljno ubjedljivo objašnjene u iskazu svjedokinje B datim pred sudom, koji je dat veoma detaljno, riječima žrtve koja je uistinu preživjela silovanje od strane četvorice osoba.

611. Na osnovu svih navedenih dokaza, prije svega iskaza svjedokinje A, F i E, čije su izjave saglasne sa iskazom svjedokinje B i koje je sud stoga prihvatio kao objektivne i tačne Apelaciono vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je svjedokinja B u vrijeme boravka u logoru Vojno silovana od strane Tome Aničića, Darija Mihalja, te vojnika po imenu Babo i Sergej, te da je tom prilikom došlo je do penetracije muškog polnog organa u vaginu i u usta žrtve od strane svih navedenih lica, čime je počinjeno djelo silovanja iz tačke g) člana 172. KZ BiH.

7. Silovanje svjedokinje „D“

(tačke 4c) i 5. Radić; tačka 10. Šurjić; tačke 15c) i 16. Brekalo; tačka 24. Vračević)

612. Osnovanost optužbe u pogledu silovanja zatočenice D, po ocjeni vijeća, nesumnjivo proizilazi iz više dokaza.

613. Tko je zatočenica D saslušana u svojstvu svjedoka, navela da je u prvoj sedmici septembra mjeseca 93. godine u svom stanu u zapadnom djelu Mostara, zajedno sa kćerkom i svekrvom, uhapšena od strane Iveka Kolobare i Nedžada Tinjka. Odvedene su u logor Vojno. Tamo ih je dočekao Mario Mihalj koji je rekao da je on zapovjednik, a da mu je zamjenik Dragan Šunjić. Tada je sreća i Mirka Vračevića, koji je tom prilikom njenoj djevojčici davao bombu.

614. Svjedokinja se sjeća da su tokom njenog boravka u logoru žene odvođene svaku noć, a među njima je bila i ona sama. Tako je jedne prilike u prostoriju gdje je bila smještena došao Emir Brekalo sa još četiri vojnika. To su bili Mario Mihalj, Dragan Šunjić i još dvije osobe, za koje je kasnije saznala da su Dario Sušac i Marko Radić. Emir Brekalo ju je pitao za muža i naredio joj da

sa njim pođe, a da dijete ostavi. Kasnije su joj rekli da je Marko Radić uzeo dijete i bacio ga na pod. Dovedi su je do komande zatvora i uveli u jednu prostoriju. Emir Brekalo joj je naredio da se skine. Molila ga je da to ne radi, a on je izvadio nož, stavio ga pored vrata i počeo je vrijeđati. Molila ga je, ali on nije imao milosti, zgrabio ju je i bacio na krevet, počeo trgati odjeću, opirala se, da bi je potom ošamario nekoliko puta, uzeo pištolj i prijetio da će donijeti dijete i nožem ga zaklati. Svedokinja je i dalje molila, a on ju je još jedanput ošamario i potom silovao. Penetrirao je u nju. Nakon toga je čula kako Brekalo govori Sušac Dariu: „Hajde i ti sada,“ da bi potom Sušac ušao u sobu i takode je silovao. I tom prilikom je došlo do penetracije. Emir Brekalo joj je zaprijetio da ne smije nikome reći šta joj se dešavalo, jer će joj ubiti dijete. Kada se vratila u Vojno, nikom nije pričala o silovanju, ali je bila jako uznemirena, plakala je, a Saja Ćorić ju je tješila.

615. Prema iskazu svjedokinje D, to nije bilo jedino silovanje koje je doživjela. Par večeri poslije opisanog događaja, došao je stražar Rudo Ravlić i rekao joj da pođe s njim. Odveo ju je u komandu i rekao Emiru Brekalo: „Evo je, ponovo sam je doveo“. Pored Brekala tu su bili Mario Mihalj, Dragan Šunjić i Dario Šunjić. Prijetili su joj. Potom su je povelili da jedne kuće, da bi kada su ušli, Emir Brekalo rekao Marku Radiću da su je doveli. Marko je pitao šta su joj radili, te se predstavio i rekao da je on za sve glavni, da ga vojnici slušaju, pa moraju i ostali. Naredio joj je da se skine. Molila ga je da to ne čini. Povukao ju je za kosu, raskopčao svoje pantalone, stavio svoj polni organ u njena usta. I dalje ga je molila, a on je vukao za kosu i silom gurao polni organ u njena usta. Bilo joj je muka. Potom ju je bacio na krevet i silovao je. Marko Radić joj je zaprijetio da nikome ne smije pričati o tome što joj se desilo. Otišao je, a potom se pojavio vojnik HVO-a i rekao joj da se skida, molila ga je da to ne radi. On joj je dalje rekao da mu je Maka naredio da je siluje i da Maka ne smije da sazna da on to nije učinio. Zatim su se pojavili Marko Radić, Emir Brekalo i Dario i zaprijetili joj da nikome ne smije pričati o tome šta joj se desilo, da bi je potom vratili u zatvor. Kuća u kojoj je silovana bila je preko Neretve, misli u Bočinama. Ovo se desilo u prvom mjesecu njenog dolaska u Vojno.

616. Svjedokinja D je dalje navela kako su svakodnevno obavljali prinudni rad. Ona je jedno vrijeme radila u kantini gdje je bio i vojnik Dragan Galić. Jedne prilike je u kantini vidjela Tinjka i Brekala. Ukočila se od straha i počela plakati. Dragan Galić ju je upitao zašto plače. Rekla mu je zato što je vidjela Tinjka i Brekala. Nije mu rekla da ju je Brekalo silovao, ali misli da je on to po njenom ponašanju mogao zaključiti, jer je u jednom trenutku rekla: „Pa zar opet, zar će opet po mene doći večeras.“

617. Svjedokinje Saja Ćorić, J i K su u svojim izjavama potvrdile da su u logoru Vojno boravile u istoj prostoriji gdje i svjedokinja D. Sve one su potvrdile da su jedne prilike u sobu došli Damir Brekalo, Mario Mihalj, Dragan Šunjić i Marko Radić, a svjedokinja K je navela da je s njima bilo i lice po nadimku „Jež“. Tada im se Brekalo predstavio i rekao svjedokinji D da ostavi dijete i pođe s njima. Svjedokinja Saja Ćorić je izjavila da je svjedokinja D po povratku grozno izgledala, bila je uplakana, sjela u ćošak i nije htjela ni uzeti dijete. Tog dana joj je svjedokinja D rekla da je bila silovana od strane Damira Brekala i da joj je zaprijetio da ne smije nikome ništa pričati. Takode je istakla da joj je poznato da je svjedokinja D silovana i od strane Marka Radića i da joj je to rekla svjedokinja D kada se vratila u sobu. Svjedokinja J je izjavila da je D bila „nikakva“ kada se vratila i da je rekla da ju je između ostalih silovao Damir Brekalo, ali da su joj zaprijetili da ne smije nikome pričati, jer će joj u protinnom ubiti dijete. Svjedokinja K je takode potvrdila da je kritične prilike, svjedokinja D po povratku bila uplakana, raščupana i da je tada priznala da su je

silovali.

618. Svjedokinja C je u svom iskazu navela da joj je poznato da su se silovanja dešavala mnogim ženama u zatvoru Vojno, da su iz prostorija zatvora žene izvođene, a među njima i svjedokinja D. Svjedokinja A je takođe u svom iskazu navela da je bila u sobi zajedno sa svjedokinjom D, te da se zna da je i ona bila silovana, a da su žene zaista silovane, svjedokinja A je zaključila po njihovim izgledu, jer su izgledale kao i ona kada joj se to dešavalo.

619. Svjedok Galić Dragana je potvrdio da je kao pripadnik Prve bojne Bijelo Polje jedno vrijeme bio zadužen za kantinu, gdje je upoznao osobu pod pseudonimom D ili F. Zna da je ta osoba imala djevojčicu. Jedne prilike, kad je u kantu došao Damir Brekalo, njeno ponašanje se promijenilo. Počela je plakati i rekla je da je Damir Brekalo silovao.

620. Na osnovu nevedenih izjava svjedoka vijeće je ocijenilo da je svjedokinja D istinito svjedočila o silovanjima koja je preživjela u logoru Vojno, zbog čega je njen iskaz i prihvatilo. Svjedokinja je veoma detaljno i uvjerljivo opisala mjesto, vrijeme, način kao i lica koja su je silovala. Pored toga, njen iskaz je saglasan sa iskazima svjedokinja Saje Ćorić, J,K, A, C i svjedoka Galić Dragana, kojima je Sud takođe povjerovao, ocijenivši da su i oni objektivni i tačni.

621. Odbrana je nastojala narušiti kredibilitet i ove svjedokinje ukazujući na nekonzistentnost njenog iskaza sa ranijim izjavama. Apelaciono vijeće i ovom prilikom, kao i u ranije obrađenim slučajevima silovanja, ukazuje da se ni u ovom slučaju ne radi o nesaglasnostima koje su bitno određujućeg, suštinskog karaktera kojim bi zaključak Apelacionog vijeća u pogledu postojanja svih bitnih okolnosti koje određuju djela koja su izvršena prema svjedokinji, bio doveden u sumnju.

622. Na osnovu navedenih dokaza Apelaciono vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je neutvrđenog datuma, u septembru mjesecu 1993. godine svjedokinja D odvedena u komandno mjesto Maria Mihalja i Dragana Šunjića, gdje je svjedokinja D ponižavana, nakon čega su Damir Brekalo i Dario Sušac odveli svjedokinja D u komandno mjesto Marka Radića gdje je Marko Radić istu seksualno zlostavljao, ignorisao njene molbe, čupao je za kosu, otkopčao svoje pantalone i na silu stavio svoj polni organ u njena usta, a zatim i silovao, te nakon toga naredio neidentifikovanom vojniku HVO-a da je i on siluje, što ovaj nije učinio. Takođe u istom periodu Damir Brekalo je u dva navrata prisilio na seksualni odnos svjedokinja D, te je nakon toga proslijedio Dariju Sušcu da je siluje, što je isti i učinio.

623. Optuženi Radić i Brekalo, kao i Sušac su prilikom silovanja upotrijebljavali silu i prijetnju prema svjedokinji D, isti su svaki put penetrirali, silovanja su očigledno učinjena bez pristanka žrtve i sa direktnim umišljajem, budući da su bili svjesni svojih djela i htjeli njegovo učinjenje. Imajući to u vidu, vijeće je ova djela kvalifikovalo kao zločin protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka g) silovanje.

8. Silovanje svjedokinje „J“

(tačka 5. Radić; tačka 10. Šurjić; tačka 16. Brekalo; tačka 24. Vračević)

624. Po ocjeni ovog vijeća, osnovanost optužbe u vezi sa silovanjem zatočenice J, nesumnjivo

proizilazi iz više dokaza.

625. Tako je svjedokinja J u svom iskazu navela da je dana 07.09.1993. godine, zajedno sa majkom - svjedokinjom K i nanom, iz stana na zapadnoj strani grada, odvedena u logor Vojno. Odveli su ih četvorica vojnika od kojih je od ranije poznavala Kolobaru, zvanog „Ivek“ i Emira Tinjaka, zvanog „Žuti“. Nisu im dali nikakvo objašnjenja zašto ih hapse, osim što joj je Emir Tinjak rekao da će tamo gdje ide prva biti silovana. Na kamionu je bilo oko 30 osoba, a poznavala je osobe D, J, K, AM, Saju Ćorić, Merhunisu Ćorić, Handžo Dinu, Fatimu i Aidu Čišić, Zejnu i Emira Tihak. Kad su došli u Vojno naredili su im da izvade lične stvari, a potom su ih uveli u hodnik kuće gdje su čekali ispitivanje. Dočekali su ih Mario Mihalj i Dragan Šunjić riječima „Dobro došli u crni pakao“. Mario Mihalj se predstavio i rekao da je on zapovjednik, a Dragan Šunjić dozapovjednik i da ih moraju oslovaljavati sa „gospodine“. Zatočenici koji su dovedeni morali su se predstaviti rekavaši prvo ime pa prezime. Kako je svjedokinja D rekla prvo prezime pa ime, Dragan Šunjić joj je opsovao balijsku majku. U hodniku je bio i stražar Mirko, zvani „Srbin“. Potom su stigli Marko Radić, Dario Sušac i još jedan vojnik, te je počelo uvođenje i ispitivanje. Kada je ona ušla na ispitivanje oduzeta joj je tašna sa dokumentima. Marko Radić se predstavio kao zapovjednik Prve bojne i čitavog sektora u logoru Vojno. Tada ju je Dragan Šunjić, po naredbi Marka Radića pretresao, pipajući je po grudima, pretražujući u grudnjaku i gaćicama da li je nešto sakrila.

626. Svjedokinja je takođe navela da je u Vojnom bila komanda logora, a da je glavna komanda bila u Bočinama, gdje je svjedokinja bila za vrijeme dok je obavljala određene poslove. Izjavila je da je Marka Radića u Vojnom vidjela tri puta, Emira Brekala jednom, kad je odveo osobu D, a Mirka Vračevića je vidjela, ako ne svaki dan, onda svaki drugi. Zna da je nadređeni Mariju Mihalju i Draganu Šunjiću bio Marko Radić.

627. Prema iskazu svjedokinje J, drugu ili treću noć po dolasku u Vojno, došao je Rudo Ravlić i pozvao je da očisti neku kuću. Kada je ušla, na bračnom krevetu je vidjela Dragana Škobića. Rekao joj je da sjedne, a potom kako mu se svidjela njena slika. Branila se, molila ga da je ne dira, da bi on potom izvadio pištolj i rekao: „Skidaj se, bolje ja, nego deset drugih da ti dovedem“. Tada ju je silovao. Kad je izašla iz kuće čula je da neko iz mraka zove „Dragane“!

628. Kasnije, jedne prilike kada su išle na rad, ugledala je Dragana, skamenivši se, a jedna osobu koja ga je poznavala joj je rekla da se on zove Dragan Škobić i da mu se kuća nalazi preko puta komande. Tako je saznala ko ju je silovao. Svjedokinja se sjeća da je imao bubuljičavo lice. Nikome nije pričala o silovanju, jer joj je zaprijetio da će joj ubiti najbliže.

629. Svjedokinja J je takođe izjavila da zatočenice u logoru nisu pričale o silovanjima, svaka je bila sa svojim bolom, a jedino joj je osoba „D“ rekla da je silovana.

630. U logoru je ostala oko mjesec i po dana. Izašla je tako što su njene komšija Mate Divić i Miro Glibić, otišli u komandu kod Marka Radića i rekli da će je Glibić oženiti, što je samo bio izgovor da izađe iz logora. Prema vlastitom kazivanju, od izlaska iz logora zdravstveno stanje joj je loše, ima ginekoloških problema i hormonalni poremećaj, nikad neće imati djece, a sve to je uzrokovano stresom.

631. Svjedokinja Saja Ćorić je potvrdila da je s njom, u istoj sobi bila i svjedokinja J. Poznato

joj je da je ista silovana kada je jedne prilike odvedena u kuću u kojoj je bilo topništvo. Kada se svjedokinja J vratila, po njenom izgledu je znala da je silovana, ali ne zna ko je to učinio.

632. Svjedokinja C je u svom iskazu navela da joj je poznato, da je po svjedokinju J jedne prilike došao jedan borovnik koji je tada odveo iz sobe. Kada se svjedokinja J posle dužeg vremena istu veče vratila, bila je sva nikakva i raščupana.

633. Svjedokinja R je navela da je bila u logoru zajedno sa svjedokinjom J. I njoj je poznato da je i svjedokinja J izvedena noću, kao i neke druge žene koje su tu bile. Svjedokinja K, inače majka svjedokinje J, sa kojom je zajedno dovedena u Vojno i bila u logoru je takođe potvrdila da je njena kćerka silovana tokom boravka u logoru Vojno od strane Dragana Škobića, te da ju je tom prilikom iz sobe odveo i vratio stražar Rudo Ravlić.

634. Povodom prigovora odbrane na kredibilitet svjedoka J i razlike u iskazima, Apelaciono vijeće je detaljno izvršilo uvid u zapisnik o saslušanju svjedokinje J kod Višeg suda u Mostaru od 29.03.1996. godine, zapisnik o saslušanju pred Tužilaštvom BiH od 30.06.2006. godine i izjavu koju je svjedokinja dala istražiteljima MKSJ-a od 28.04.1997. godine, te zaključilo da iz navedenih iskaza zaista proizilaze određene nedoslednosti, na koje su odbrane ukazivale. Naime, u iskazu datom pred Višim sudom u Mostaru se zaista ne navodi događaj silovanja. Međutim, tokom direktnog ispitivanja pred prvostepenim vijećem svjedokinja je pojasnila da je silovanje prešutjela, jer je istražni sudija bio stariji čovjek, pa joj je bilo neprijetno i teško pričati pred njim o tome, što je sasvim razumljivo. Takođe, razlike u iskazu u odnosu na lica koja su je uhapsila, obzirom da je pred Višim sudom u Mostaru rekla tri vojnika HVO-a koje tada nije poznavala, svjedokinja pojašnjava strahom od tih ljudi, te time da se nije mogla svega sjetiti, što se takođe može prihvatiti kao razumno objašnjenje.

635. Apelaciono vijeće ovakva objašnjenja smatra sasvim prihvatljivim, imajući u vidu da za žrtve svakako nije jednostavno pričati o tako trumatičnim događajima, da se takvi događaji uglavnom žele potisnuti iz sjećanja, a takvo je i silovanje, a posebno da o tome nije lako pričati pred licima koje žrtve poznaju i sa kojima se susreću, kao što je to slučaj svjedokinje J, koja je poznavala istražnog sudiju, te koji je stariji čovjek i živi u gradu u kojem i ona. U odnosu na razlike u iskazu koje se tiču samog hapšenja, vijeće takođe zaključuje da je sasvim vjerovatno da svjedokinja J, kao i ostali svjedoci žrtave, zbog svega što su preživjeli tokom boravka u logoru, zasigurno osjećaju određeni strah i nastoje zaboraviti neprijatne životne situacije kakvo je hapšenje i odvođenja iz svog doma.

636. Odbrana je osporavala kredibilitet svjedokinje J i tvrdnjom da je njen iskaz rezultat prethodnog dogovora, te montaže u režiji Saje Ćorić, dovodeći tako u pitanje istinitost njenog svjedočenja. Međutim svjedokinja J je po ocjeni ovog vijeća, pred sudom na sasvim jasan i nedvosmislen način ispričala odvođenje iz stana od strane Tinjka i Iveka Kolobare, kao i silovanje koje je preživjela. Svjedokinja je opisala izgled Marka Radića koji ju je ispitivao i Dragana Šunjića, koji ju je pretresao, prepoznavajući ga u sudnici. Za Damira Brekala je izjavila da ga je upoznala u logoru, a da ga je prvi put vidjela kada je iz sobe odveo svjedokinju D, opisujući kako je tada izgledao. Mirka Vračevića prije nije poznavala, ali ga iz logora zna kao Mirka, zvanog Srbin ili Ćoro, opisala ga je kao malog, razroknog oka, prepoznavajući ga u sudnici. Prvi put ga je vidjela po samom dolasku u logor, kada joj je stavio nož pod grlo i rekao: „Dolijala si i ti ptico“. U vezi sa svim navedenim vijeće smatra da je svjedokinja pojašnjavajući određene razlike u svojim iskazima

na potpuno pozdan i prihvatljiv način uvjerila vijeće u istinitost istih.

637. Na osnovu iskaza svih gore saslušanih svjedoka, čiji se iskazi u pogledu bitnih činjenica saglasni, te koji su ocijenjeni kao objektivni i vjerodostojni, vijeće je utvrdilo da je svjedokinja J u inkriminisanom vremenskom periodu, dok je boravila u logoru Vojno silovana od strane vojnika HVO-a Dragana Škobića, čime je počinjeno djelo silovanja iz člana 172. stav 1. tačka g) KZ BiH.

9. Silovanje svjedokinje „AM“

(tačka 5. Radić; tačka 10. Šurjić; tačka 16. Brekalo; tačka 18. Vračević)

638. Osnovanost navode optužbe u vezi sa silovanjem zatočenice AM, po ocjeni ovog vijeća, nesumnjivo proizilazi iz više dokaza.

639. Tako je svjedokinja AM dajući iskaz na pretresu pred vijećem Apelacionog odjeljenja izjavila da je od početka 1993. do 07.09.1993 godine živjela u stanu sa još devet osoba Bošnjačke nacionalnosti u blizini bolnice u Mostaru, opština Zapad. Nije bila pripadnik niti jedne vojne formacije. Dana 07.09.1993. godine istjerana je iz stana i uhapšena od strane tri uniformisana lica, pripadnika HVO-a i odvedena u logor Vojno gdje je ostala do 02.12.1993 godine. Prilikom dolaska u logor zajedno sa svjedokinjom D je bila na kamionu. Slijedeće jutro po dolasku, Mirko Vračević je razdvojio žene i muškarce. Rečeno im je da su uhapšeni radi razmjene. Kuća u kojoj je bila zatočena, sastojala se od dvije sobe. Ona je stalno boravila u jednoj sobi a sa njom su bile i svjedokinje C,D, J, K i R. i dr. Stalno su bile pod ključem i nisu mogle izaći. Kategorički tvrdi da je u toku boravka u logoru bila seksualno zlostavljana.

640. Prema iskazu svjedokinje AM, jedne noći, ne može se sjetiti tačno kada, došao je Mirko Vračević i iz sobe gdje je boravila, izveo je i odveo u drugu prostoriju, u sobu u kojoj inače spavaju stražari. Tražio je od nje da se skine, što je ona i učinila. Nije negodovala, jer je bila u strahu, plašila se da će je ubiti. Tada je on izvršio seksualni čin nad njom, a zatim je vratio u sobu. Bila je potištena i stidjela se ostalih zatvorenica.

641. Kasnije se silovanje ponavljalo, ne zna tačno koliko puta, ali uvijek na isti način, a očevidci njenog izvođenja su bile druge zatvorenice koje su boravile sa njom u sobi. Mirka Vračevića, do tada nije poznavala, ali je kasnije saznala ko je on. Opisala ga je kao mršaviju osobu, tamne puti, jedno oko malo zatvoreno. Prepoznala ga je u sudnici.

642. Svjedokinja AM je takođe navela da su i druge žene izvođene, te da se osjećala nelagodnost u sobi u kojoj su boravile. O tome međusobno nisu pričale, ali su sumnjale da se izvode radi silovanja. Tvrdila je da ju je samo Mirko Vračević silovao.

643. Svjedokinja Saja Ćorić je potvrdila da je zajedno u istoj prostoriji boravila sa svjedokinjom AM. Potvrdila je i to da je među ženama koje su seksualno zlostavljane u logoru, bila i AM. Vidjela je kada Mirko Vračević noću ili pred zoru dolazi i iz sobe odvodi svjedokinju AM. Kada se vraćala izgledala je grozno, potišteno.

644. Svjedokinje C i D su takođe tvrdile da su boravile u istoj sobi sa svjedokinjom AM. Svjedokinja C je istakla da su se odvođenja i silovanja dešavala i drugim ženama, te da je među njima bila i svjedokinja AM, koju je izvodio Mirko Vračević.

645. Svjedokinja Ćurić Dika je navela da je Mirko Vračević najčešće izvodio svjedokinju AM, ne zna iz kojih razloga i koliko puta, ali navodi da je po povratku AM bila neraspoložena i raščupana.

646. Iz spisaka Inicijativni odbora žena logorašica Vojno takođe proizilazi da je među ženama koje su bile u logoru Vojno i svjedokinja AM.

647. Vijeće je ocijenilo iskaz svjedokinje AM kao istinit i pouzdan, budući da je saglasan sa iskazom datim u toku istražnog postupka, kao i sa iskazima svjedokinja Saje Ćorić, Dike Ćurić, C, D, koje su bile u istoj sobi sa svjedokinjom AM i potvrdile da je bila odvođena od strane Mirka Vračevića, te da je po povratku izgledala raščupano i neraspoloženo, a kojima je vijeće takođe povjerovalo i u ovom dijelu, cijeneći da su sve iskrene i da govore istinu, te da nemaju nikakvog posebnog razloga da neosnovano terete bilo koga, pa ni optuženog Vračevića.

648. Odbrana je osporavala kredibilitet svjedokinje AM, ukazujući da optužbu za silovanje svjedokinje AM od strane Mirka Vračevića Tužilaštvo temelji isključivo na njenom iskazu, da je svjedokinja tokom ispitivanja izbjegavala davati konkretne odgovore i da se nije mogla izjasniti u pogledu broja silovanja. Međutim, u vezi s tim, valja naglasiti da su svjedokinje Saje Ćorić, Dika Ćurić, C i D zajedno boravile u istoj prostoriji sa svjedokinjom AM i da su sve potvrdile da je među silovanim bila i AM, koju je izvodio Mirko Vračević. Njihovi iskazi dakle nesumnjivo potvrđuju iskaz svjedokinje AM o silovanjima koja je preživjela u logoru, a to što ni jedna od njih nije bila prisutna samom činu silovanja i isti neposredno vidjela, po ocjeni vijeća, sasvim je logično i normalno za date okolnosti i prirodu djela, te ni u kom slučaju ne dovodi u sumnju istinitost iskaza svjedokinje AM.

649. Nasuprot tvrdnjama odbrane, vijeće zaključuje da je svjedokinja u pogledu ključnih radnji kao što su odvođenje, boravka u prostorijama logora, silovanja, bila u potpunosti konzistentna sa iskazima koje je dala tokom istrage. Naime, prilikom davanja iskaza tokom istrage svjedokinja se nije mogla izjasniti koliko puta ju je silovao Mirko Vračević, kod čega je ostala i pred sudom, ponavljajući da ne zna tačno koliko puta je silovana, ali je istakla da je to uvijek bilo na isti način. Ovakav njen iskaz ukazuje da je svjedokinja AM zaista iskrena, ali i to da je silovana u više navrata bez mogućnosti da odredi tačan broj, što je svakako i rezultat posebnog psihičkog stanja u vrijeme tih događanja i posljedica pretrpljene traume. Stoga je vijeće zaključilo da je svjedokinja AM u više navrata prisiljavana na seksualne odnose, ne insistirajući dalje na preciznom utvrđenju broja silovanja.

650. Na osnovu iskaza svjedokinje AM, kao i iskaza gore navedenih svjedoka, koje je u cjelosti prihvatilo iz već navedenih razloga, vijeće je utvrdilo da je svjedokinja AM u periodu od 07.09. do kraja mjeseca novembra 1993. godine boravila u logoru Vojno i da je u tom vremenskom periodu optuženi Mirko Vračević istu u više navrata, u večernjim satima, odvodio iz prostorije u kojoj je bila zatočena i uz prijetnju upotrebe fizičke sile prisiljavao na seksualne odnose, čime je Mirko Vračević, lično, postupajući sa direktnim umišljajem počinio krivično djelo silovanja iz člana 172. stav 1. tačka g) KZ BiH.

10. Silovanje svjedokinje „AG“

(tačka 5. Radić; tačka 10. Šurjić; tačka 16. Brekalo; tačka 24. Vračević)

651. Na osnovu provedenih dokaza, vijeće je van svake razumne sumnje utvrdilo da je i svjedokinja AG, tokom zatočenja u logoru Vojno više puta silovana od strane većeg broja borovnika HVO.

652. Zatočenica AG nije neposredno pred ovim sudom davala iskaz u svojstvu svjedoka, kako tokom prvostepenog postupka, tako ni pred vijećem Apelacionog odjeljenja, tokom drugostepenog postupka, iz razloga što boluje od ... , te što zbog ... u kojem se nalazi, bez štete za vlastito zdravlje i prisutnog rizika od dodatnog pogoršanja stanja, nije bila u mogućnosti, neposredno svjedočiti i pri tome biti podvrgnuta unakrsnom ispitivanju. To nesumnjivo proizilazi iz nalaza i mišljenja vještaka Doc.Dr. Alme Bravo Mehmedbašić, koji su detaljnije izloženi i obrazloženi u dijelu presude pod naslovom „Procesne odluke.“

653. U pismenom nalazu i mišljenju Dr. Bravo, pored ostalog se navodi da u međuvremenu, od posljednje ocjene sposobnosti AG za svjedočenje pred sudom (tokom prvostepenog postupka), kada je također utvrđeno da ista nije sposobna pred sudom dati svoj iskaz, nije došlo do pozitivnog pomaka u ... proradi sadržaja vezanih za ... traumatu, te da se ni u budućnosti ne može očekivati značajnija rehabilitacija u pogledu sposobnosti svjedokinje AG da učestvuje na sudu kao svjedok. Prema mišljenju vještaka, dalji pozivi i insistiranje za svjedočenjem bi samo reaktivirali postojeću ... kod svjedokinje. Na pretresu pred vijećem Apelacionog odjeljenja održanom dana 14.02.2011.godine, vještakinja Doc. Dr. Alma Bravo Mehmedbašić je usmeno obrazložila navedeni nalaz i mišljenje i istakla da u cjelosti ostaje kod istog.

654. Imajući u vidu navedeno mišljenje vještaka koje je prihvatilo kao objektivno i tačno, jer ni jednim drugim dokazom nije dovedeno u ozbiljnu sumnju, ovo vijeće je ocijenilo da su, kao i tokom prvostepenog postupka, i dalje ispunjene zakonske pretpostavke za primjenu člana 273. stav 2. ZKP BiH, koje dopuštaju mogućnost odstupanja od principa neposrednog saslušanja svjedoka i korištenja kao dokaza iskaza svjedoka datih u toku istrage, kada je dolazak na sud znatno otežan ili nemoguć iz važnih razloga. U svakom slučaju, zdravstveno stanje svjedokinje AG i opasnost od pogoršanja, odnosno reaktiviranja patologije, o čemu je govorila vještakinja, predstavlja važan razlog za odstupanje od neposrednog saslušanja i korištenje kao dokaza iskaza datih u fazi istrage - iskaza svjedokinje AG datog pred Višim sudom u Mostaru od 12.04.1996. godine i izjave date istražiteljima MKSJ-a u Hagu od 28.06.2002. godine. U vezi sa ovim drugim, vijeće je imalo u vidu i to da se i odredbama člana 7. Zakona o ustupanju predmeta, dozvoljava mogućnost da se iskazi svjedoka dati službenicima MKSJ u istrazi, mogu pročitati u postupcima koji se vode u Bosni i Hercegovine.

655. Cijeneći navedene iskaze koje je svjedokinja AG dala tokom istražnog postupka, Apelaciono vijeće je utvrdilo da je tokom zatočeništva u logoru Vojno svjedokinju AG više vojnika HVO silovalo više puta.

656. Svjedokinja AG je pred Višim sudom u Mostaru dana 12.04.1996. godine dala izjavu u kojoj navodi da je 02.09. uhapšena zajedno sa mužem, mladb. djetetom, ocem, svekrom i nenom u svom stanu u Zapadnom dijelu Mostara od strane Iveka Kolobare i Tihak Nedžada. Kamionom su dovedeni do Đubrana, a potom u logor Vojno. Svjedokinja je istakla da su se tokom boravka u logoru u zlostavljanju žena posebno isticali Mihalj Mario, Dragan Šunjić i Emir Brekalo. Za potrebe vojske HVO su obavljale razne vrste poslova, te svo vrijeme bile ponižavane i zlostavljane. Jedne večeri po nju su došli Brekalo Emir i Mario Mihalj, odveli je preko mosta u jednu kuću, dali joj injekciju, tako da je bila u polusvjesnom stanju i tada su je silovali. Svjedokinja je za Mihalja rekla i to da je dovodio nepoznate vojnike da biraju koje će žene voditi, da bi ih potom ovi silovali, a zato je tražio od tih bojovnika iznos od 100 maraka. Na taj način silovali su više žena, čijih se imena ne može sjetiti.

657. U svojoj izjavi koju je dala istražiteljima Međunarodnog suda (MKSJ) dana 28. juna 2002. godine, svjedokinja AG je ponovila dio iskaza koji je dala pred Višim sudom u Mostaru, a koji se odnosi na hapšenje i dovođenje u logor Vojno. Navela je da su ih u Vojnom dočekali Mario Mihalj i Dragan Šunjić i vrijedali riječima „Balije, sada ćete vidjeti šta je pakao“ i slično. Tada su pet mladih žena odveli u drugu prostoriju, među kojima je i ona bila, gdje su ih silovali.

658. Prema kazivanju svjedokinje AG, tokom tri mjeseca, dok je bila u Vojnom, samo pet dana nije bila silovana. Izvodili bi je noću i silovali, a takode su je silovali i tokom dana, kada je išla da radi po kućama. Tri puta ju je silovao Marko „Maka“ Radić. Odvodili bi je u štab logora gdje bi je silovao, a dešavalo se da je siluju tri ili četiri muškarca zaredom. Mario Mihalj je takode silovao u štabu. Bio je grub i šamarao bi je dok je silovao. Njegov zamjenik Dragan Šunjić ju je takode silovao, kao i Emir Brekalo.

659. U prilogu predmetne izjave nalazi se i skica koju je sačinila svjedokinja AG, a na kojoj je obilježila objekte logora Vojno koji je prethodno opisala.

660. Navedene iskaze svjedokinje AG, generalno potvrđuju i iskazi i drugih svjedoka.

661. Tako je svjedokinja Saja Ćorić u svom iskazu izjavila da je među ženama koje su silovane i seksualno zlostavljane, bila i svjedokinja AG. To joj je poznato jer su joj neke žene po izlasku iz zatvora to rekle, a za neke je saznala dok ih je viđala na radu.

662. Svjedokinje A, C, F, E su takode potvrdile da im je poznato da su se silovanja, pored njih samih, dešavala i drugim ženama, te da je među njima bili i svjedokinja AG. Svjedokinja A je navela da je to vidjela po njima kada su se vraćale, jer su izgledale kao i ona kada je silovana. Svjedokinja C je takode potvrdila da je AG odvođena i da je to znalo čitavo naselje, te da je jako patila.

663. Svjedokinja F je istakla da je AG odvođena svaku noć. Svjedokinja E je navela da je bila u istoj sobi sa svjedokinjom AG i da se sjeća da je ista silovana a jedne prilike joj je pokazala i ubod od igle na ruci, zbog čega pretpostavlja da je bila drogirana.

664. U toku postupka odbrana je negirala tačnost navoda svjedokinje AG, ali je vijeće imajući u vidu sadržaj iskaza i svih drugih, prethodno navedenih svjedoka, a koji iskazi se međusobno slažu i dopunjuju, ocijenilo da je svjedokinja AG govorila istinu, te da je ona zaista u vremenskom

periodu od septembra do početka decembra mjeseca 1993. godine više puta odvođena iz sobe, te više puta silovana od strane više vojnika HVO. Pri tome je vijeće posebno imalo u vidu iskaz svjedokinje F, koja je direktno potvrdila navode svjedokinje AG da je izvođena gotovo svaku več. Takođe je i svjedokinja E u svom iskazu potvrdila navode svjedokinje AG, da je vidjela ubod od igle na njenoj ruci.

665. Takođe i ostali navodi svjedokinje AG koje je dala u svojim iskazima, a koji se odnose na hapšenja i odvođenja iz stana sa svojom porodicom, boravak u logoru, obavljanje prisilnog rada, maltretiranja, premlaćivanje i mučenje njenog supruga su također saglasni sa izjavama svih svjedoka tužilaštva koji su u isto vrijeme bili sa svjedokinjom AG u zatvoru Vojno, što direktno upućuje na zaključak o vjerodostojnosti njenog iskaza. Imajući to u vidu, Sud nije imao razloga da ne povjeruje svjedokinji AG u tačnost njenih navoda koji se odnose i na mnoštvo silovanja, od strane više vojnika HVO.

666. Dakle, kao što je navedeno, Apelaciono vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je svjedokinja AG više puta silovana od strane više vojnika, te da je s tim u vezi prema istoj počinjeno djelo silovanja iz člana 172. stav 1. tačka g) KZ BiH. Međutim vijeće iz raspoloživih dokaza - iskaza koje je dala svjedokinja AG, kao i iskaza dugih svjedoka koji su govorili na ovu okolnost, nije moglo sa van razumne sumnje utvrditi da svjedokinja samo pet dana u okviru perioda u kojem je boravila u Vojnom nije bila silovana, da je Marko Radić osobno tri puta silovao, te da su je osobno silovali Dragan Šunjić i Damir Brekalo, jer te njene navode nije potvrdila ni jedna od saslušanih svjedokinja, niti proizilaze iz drugih dokaza.

667. Naime, navedene svjedokinje su, kao što je već navedeno, potvrdile navode svjedokinje o njenom izvođenju i brojnim silovanjima, ali se o imenima počinica uopšte nisu izjašnjavale. S druge strane, svjedokinja AG nije neposredno saslušana pred sudom i nije bila izložena unakrsnom ispitivanju, te se samo na osnovu njenog iskaza datog u fazi istrage, koji dakle u tom dijelu nije potvrđen iskazima drugih zatočenica i drugim dokazima (za razliku od prethodnog dijela), nije moglo van svake razumne sumnje utvrditi i to da su je optuženi Radić, Šunjić i Brekalo i lično silovali. Imajući to u vidu, kao i odredbu člana 3. ZKP BiH i njome propisani princip „in dubio pro reo“, valjalo je optužene Marka Radića, Dragana Šunjića i Damira Brekala osloboditi krivnje da su osobno počinili silovanje svjedokinje AG, na način kako im je to optužnicom stavljano na teret, o čemu će odgovarajuće obrazloženje biti dato i u oslobađajućem djelu presude.

668. Međutim, činjenica da su optuženi oslobođeni navedenog dijela inkriminacije, ne znači da oni nisu odgovorni za silovanja koja je AG pretrpjela u Vojnom, od strane drugih lica, jer i te radnje (silovanja od strane neimenovanih borovnika), predstavljaju radnje obuhvaćene udruženim zločinačkim poduhvatom, a sa kojima su se i optuženi saglasili i podržavali ih, te su optuženi Radić, Šunjić, Brekalo i Vračević proglašeni krivim po tom osnovu (UZP) za silovanje AG od strane neimenovanih borovnika HVO.

11. Seksualno zlostavljanje svjedokinje „F“

(tačka 5. Radić; tačka 10. Šunjić; tačke 15. i 16. Brekalo; tačka 24. Vračević)

669. Osnovanost opužbe u ovom dijelu nesumnjivo proizilazi iz više dokaza.

670. Tako je zatočenica F u svom iskazu navela da je do sredine osmog mjeseca živjela u svom stanu u zapadnom djelu Mostara. Dana 15.08.1993. godine u stan su upali Kolobara, Tinjak, Hadžiosmanović i momak zvani Zec. Pretraživali su stan, da bi potom nju sa dvoje malodobne djece odveli u Vojno. Po dolasku u Vojno dočekao ih je Mario Mihalj, koji se predstavio kao zapovjednik i Dragan Šunjić, kao dozapovjednik. Tada su im uzeli sve stvari koje su imali kod sebe, te ih je Mihalj rasporedio po sobama. Ubrzo po dolasku, jedan vojnik je njoj i svjedokinji E naredio da odu u podrum i istresu deke. U podrumu je vidjela užasne uslove u kojima ljudi borave. Potom je odvedena do komande u kojoj je bio Mario Mihalj. Trebala je pospremiti sobu. Kad je ušla, vidjela je da je sve posremljeno, da bi potom, za njom ušao vojnik i rekao joj da se skine, što je ona odbila. Mario Mihalj je to čuo, pa joj je on naredio da se skine. Ponovo je rekla da neće, nakon čega je Mihalj dva puta ošamario, maršnuo je, rekavši da ide djeci, što je i uradila.

671. Prema iskazu svjedokinje F, te iste večeri Mirko Vračević joj je naredio da pođe s njim kod Marka Radića na saslušanje. Kada je ušla u tu prostoriju, prepoznala je Maria Mihalja i Dragana Šunjića. Tu su bila još dvojica vojnika koje nije poznavala. Marko Radić se predstavio i rekao da na svako njegovo pitanje mora odgovarati. Između ostalih, pitanja je bilo: „Da li bi rodila jednog ustašu“?, pa kada mu je rekla da ne bi, on je rekao da će: „vidjeti da će sve one po jedno roditi“. Tada joj je ovaj četvrti vojnik rekao da uzme cigaretu, a Marko Radić joj je reko da zahvali Ježu.

672. Desetak dana kasnije Marko Radić, Mario Mihalj, Dragan Šunjić, te lice za koje su druge žene govorile da je Damir Brekalo, upali su u sobu tražeći odbjeglog zatvorenika. Još dva puta je vidjela Marka Radića i to, jedanput kada je išla u Prvu bojnu kuhati za vojnike, a drugi put prilikom razmjene 02.12.1993. godine. Takođe je izjavila da je svakodnevno išla na rad, osim prvih desetak dana.

673. Prema navodima svjedokinje F, četvrti dan po dolasku u Vojno, Edita ju je odvela u komandu logora Maria Mihalja, koji joj je tad rekao da ude u sobu i da je tamo čeka jedan čovjek, te da mu pruži malo ljubavi.“ Kada je Mihalj otvorio vrata sobe, na krevetu je ležao go muškarac. Kada je to vidjela, onesvjestila se od straha. Ne zna šta se poslije toga dešavalo, ali kad je došla svijesti vidjela je da je Edita umiva i da je mokra. Tu je stojao i Dragan Šunjić koji je bio u maskirnim pantalonama, a gore go, kao i vojnik kojeg su zvali Slovenac. Ne zna da li je vojnik koji je prethodno go ležao, bio Dragan Šunjić. Nakon toga Edita i stražar Kuna su je odveli u logor.

674. Pet dana poslije ovog događaja, Rudo Ravlić joj je naredio da izade da bi počistila neku kuću. U pratnji dva muškarca, prešla je preko mosta na drugu stranu rijeke Neretve. Stigli su do jedne vikendice. Soba vikendice je bila puna vojnika koji su gledali porno film. Prišao joj je ćelavi vojnik sa naušnicom i upitao da li uživa kad to radi i naredio joj da pođe sa njim. Uveo ju je u sobu i rekao: „Skidaj se balinko.“ Ona je odbila, a on je izvadio pištolj i kazao da će je ubiti, a potom joj strgao majicu. Ponovo je odbila, a on je ošamario. Onesvjestila se. Kad je došla sebi čula je drugog vojnika kako govori „Pusti je meni Brekalo, pusti je meni Emire“, te joj je naredio da se skine. Opet je odbila. Tada se pojavio visok, plav čovjek koji im je rekao da je puste. Vojnik

koji joj je drugi put naredio da se skine bio je Dario Sušac, a ćelavi muškarac koji je prvi pokušao da je siluje bio je Emir Brekalo.

675. Svjedokinja je potom navela da ju je Emir Brekalo još jednom zlostavljao. Tada su ona i svjedokinja A došle u prostorije vojne policije gdje su joj naredili da pere veš i čisti banju, a svjedokinji A da pravi ručak. Tada joj je jedan borovnik naredio da ugrije vodu, a u međusobnom razgovoru su spominjali Žutog. Kada je ušla u sobu vidjela je svjedokinju A голу, dok je pored nje bio borovnik koji je pitao za vodu i rekao joj da se i ona skine. Odbila je. Skočio je prema njoj izgledajući kao životinja. Tada se onesvjestila. Kada je došla sebi vidjela je svjedokinju A i čula prisutne borovnike kako se oslovljavaju sa Sergej, Žuti, Dario. Vraćena je u sobu u kojoj je inače boravila, da bi nedugo potom došli Mario Mihalj i Dragan Šunjić. Mario joj je rekao da će drugi put biti bolje. Svjedokinja je takođe izjavila da nije bila silovana niti jedne prilike, nego je svaki put bilo riječi o pokušaju.

676. Svjedokinja A je potvrdila da je, kada uhapšena 15.08.1993. godine na putu za Vojno vidjela i svjedokinju F, sa dvoje malodobne djece. Svjedokinja A je opisala događaj kada je zajedno sa svjedokinjom F odvedena u prostorije vojne policije, kada joj je jedan pripadnik tražio da ugrije vodu i okupa se. Nakon toga naredio joj je da se skine. Poučena ranijim iskustvima, znala je da ne smije odbiti, pa se skinula i legla sa ovim policajcem u krevet. Vojnik koji je bio u hodniku naredio je osobi F da uđe u sobu i gleda šta će oni raditi. U jednom trenutku svjedokinja F je ušla u sobu i kada je ugledala голу svjedokinju A da leži u krevetu sa ovim muškarcem, F je pala u nesvijest. Uplašili su se, pa su joj naredili da se obuče i da pomogne osobi F da dođe svijesti.

677. Svjedokinje Saja Ćorić i C u svojim iskazima su potvrdile da je između ostalih žena, odvođena i seksualno zlostavljana i svjedokinja F.

678. Svjedokinja B takođe je u svom iskazu navela da je bila u prizemlju kuće u Vojnom zajedno sa drugim ženama među kojima i svjedokinja F. Svjedokinja E je navela da je uhapšena zajedno sa svjedokinjom F, te da je jednom prilikom sa svjedokinjom F išla da istrese deke iz podruma i da je tada osjetila veliki smrad, te vidjela u ćošku podruma bidon za nuždu.

679. Tokom unakrsnog ispitivanja svjedokinja F je pojasnila pojedine razlike u iskazima, te bila izričita da je Damira Brekala vidjela tri puta i da je vidjela i Mirka Vračevića, iako to ranije nije spominjala. Uvidom u sve iskaze koje je ova svjedokinja dala, vijeće je ustanovilo da je svjedokinja konzistentno opisala navedene događaje i da u odnosu na iste nema bitnih odstupanja.

680. Na osnovu svih navedenih iskaza, koje je iz već navedenih razloga prihvatilo kao istinite, vijeće je utvrdilo da je svjedokinja F u inkriminisanom periodu boravila u logoru Vojno, te da je tamo seksualno zlostavljana od strane optuženog Damira Brekala i Daria Sušca na način kako je to ista opisala. Iskaz svjedokinje F je u potpunosti saglasan sa iskazom svjedokinje A koja je kao očevidac u cjelosti potvrdila i događaj kada se svjedokinja F onesvjestila vidjevši je голу na krevetu. Prostorije policije kao mjesto silovanja navedeno je i od strane svjedokinje B, koju je više lica silovalo, a radi se o licima koja je i svjedokinja F navela.

681. Pored toga, svjedokinja Saja Ćorić kao i svjedokinja C su u svom iskazu istakle da im je poznato da je među ostalim ženama seksualno zlostavljana i svjedokinja F, što je takođe u skladu sa iskazom svjedokinje F.

682. Cjeneći navedene iskaze koji su međusobno saglasni i kojima je Sud poklonio vjeru, vijeće nalazi da je svjedokinja F seksualno zlostavljanja na već opisani način. Iako svjedokinja F nije bila silovana, niti je došlo do bilo kakve seksualne penetracija, usljed primjenjenog nasilja i prijetnje prema ovoj svjedokinji ista je preživljavala psihički stres do te mjere da je gubila svijest.

683. Navedene radnje koje su počinjene prema svjedokinji F, Apelaciono vijeće je kvalifikovalo kao seksualno nasilje, ukazujući pri tome na odredbu člana 172. stav 1. tačka g) KZ BiH kojom je propisuje: "Bilo koji drugi oblik teškog seksualnog nasilja predstavlja krivično djelo izjednačeno sa samim silovanjem."

E. PROGON

(tačke od 1. do 6. Radić; od 7. do 11. Šurjić; od 12. do 16. Brekalo; od 17. do 25. Vračević)

684. U članu 172. stav 2. tačka g) KZ BiH navedeno je da „progon“ predstavlja „namjerno i teško, međunarodnom pravu suprotno uskraćivanje osnovnih prava, zbog pripadnosti skupini ljudi ili zajednici.“

685. Uzimajući u obzir ovakvo definisanje termina „progon“, elementi ovog krivičnog djela u skladu sa članom 172. stav 1. tačka h) KZ BiH su:

- 1) namjerno i teško uskraćivanje osnovnih prava
- 2) suprotno međunarodnom pravu
- 3) zbog pripadnosti skupini ljudi ili zajednici
- 4) protiv bilo koje grupe ljudi ili kolektiva na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, vjerskoj, spolnoj ili drugoj osnovi koja je univerzalno prihvaćena kao nedopustiva prema međunarodnom pravu
- 5) u vezi sa bilo kojim krivičnim djelom iz člana 172. stav 1. KZ BiH, bilo kojim krivičnim djelom propisanim KZ BiH ili bilo kojim krivičnim djelom u nadležnosti Suda BiH.

686. Žalbena vijeće MKSJ-a je definisalo elemente progona kao zločina, kao radnje ili propusti koji su:

- de facto diskriminacija i kojim se uskraćuje ili narušava neko temeljno pravo definisano međunarodnim običajnim ili ugovornim pravom i
- izvršeni su hotimično, sa namjerom diskriminacije po jednoj od navedenih osnova, tačnije, na osnovu rasne, vjerske ili političke pripadnosti.⁶⁰

687. Da bi se utvrdilo da je počinjen progon, valja dokazati sljedeće elemente: 1) počinitelj je počinio diskriminatorno djelo ili propust; 2) tim djelom ili propustom uskraćeno je ili narušeno

⁶⁰ Tužilac protiv Kvočke i drugih, IT-98-30/1-A, presuda od 28.02.2005. godine, paragraf 320;

neko temeljno pravo definirano međunarodnim običajnim ili ugovornim pravom; 3) počinilac je djelo ili propust počinio s namjerom diskriminacije na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi. U slučaju postojanja ovih elemenata ispunjeni su opći uvjeti za zločin protiv čovječnosti iz člana 5. Statuta MKSJ-a.⁶¹

688. Definicija progona koju je sačinio MKSJ pravilno odražava međunarodno običajno pravo u inkriminisanoj periodu, a definicija progona prema međunarodnom običajnom pravu sadržajno je potpuno ugrađena u definiciju progona iz člana 172. stav 1.tačka h) i stav 2. tačka g) KZ BiH.

689. Ključni konstitutivni element progona predstavlja činjenje bilo kakvog zabranjenog djela, usmjereno protiv civilnog stanovništva i motivirano diskriminativnom namjerom (na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi). Osim toga, prema međunarodnom običajnom pravu, u slučaju progona, žrtve zločina protiv čovječnosti ne moraju nužno biti isključivo i samo civili, nego među njima mogu biti i vojna lica.⁶²

690. Diskriminirajuća djela za koja se tereti kao progon se ne mogu posmatrati izolovano. Međutim, okviri djela koja se mogu okvalifikovati kao progon moraju biti precizno postavljeni, pa je u tom kontekstu prihvaćeno da djela progona moraju u najmanju ruku biti jednako teška ili ozbiljna kao i druga djela nabrojana u članu 172. KZ BiH.

691. U skladu sa dosadašnjom praksom Suda BiH, te praksom MKSJ-a, Apelaciono vijeće u ovom predmetu, također je na stanovištu da se višestruko počinjenje djela progona, može posmatrati kao jedan pravni okvir krivičnog djela pod nazivom *progon*, kao zločin protiv čovječnosti, u koji su grupisana i druga krivična djela koja su izvršena sa konkretnom diskriminirajućom namjerom, o čemu govori peti element krivičnog djela progona. U pogledu krivičnog djela progona, krivične radnje se moraju posmatrati u cjelini i zajedno, zadovoljavajući standard da iste predstavljaju gruba i flagrantna uskraćivanja osnovnih ljudskih prava uz postojanje diskriminatorne namjere. Prema tome, prethodno utvrđeni zločini ubistva, mučenja, zatvaranja, seksualnog nasilja i druga nečovječna djela, predstavljaju namjerno i ozbiljno uskraćivanje osnovnih prava suprotno domaćem i međunarodnom pravu, čime su ispunjeni prvi i drugi element krivičnog djela progon.

692. U konkretnom slučaju, žrtve počinjenih krivičnopravnih radnji su bili pripadnici jednog naroda, Bošnjaci/Muslimani i isključivo zbog toga, što su jasno naglasili svi saslušani svjedoci optužbe, čime je očigledna diskriminatorna priroda progona koja je izvedena na političkoj, nacionalnoj i vjerskoj osnovi, čime je ispunjen uslov postojanja trećeg i četvrtog elementa progona.

693. Iz izvedenih dokaza, nesumnjivo proizilazi da su optuženi Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo, Mirko Vračević u svojstvu oficira i pripadnika Prve Bjelopoljske bojne Druge brigade HVO-a, kao dio široko rasprostranjenog i sistematičnog napada na civilno stanovništvo bosanskih Muslimana općine Mostar i šire, koji napad je počinjen u sklopu organizacione politike za činjenje takvog napada, znajući za takav napad, te da njihove radnje čine sastavni dio napada, vršili progon civilnog stanovništva bošnjačke nacionalnosti na političkoj, nacionalnoj i vjerskoj

⁶¹ Naletilić i Martinović, Presuda pretresnog vjeća od,31. 03. 2003. godine, paragraf 634.

⁶² Kupreškić i dr., presuda Pretresnog vjeća MKSJ, paragraf 568.

osnovi, lišavanjem drugih osoba života (ubistvima), nezakonitim zatvaranjem, psihičkim i seksualnim zlostavljanjem, mučenjem i drugim nečovječnim djelima učinjenim u namjeri nanošenja fizičkih i psihičkih povreda i patnji, čime su počinili krivično djelo Zločini protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) KZ BiH, u vezi sa tačkama a), e), f), g), i k) KZ BiH.

VII. KRIVNJA

A. UDRUŽENI ZLOČINAČKI PODUH VAT

(a) Uvod

694. Optužene Radića, Šunjića, Brekala i Vračevića, Tužilaštvo je teretilo da su počinili krivično djelo Zločini protiv čovječnosti direktno ili kao učesnici u udruženom zločinačkom poduhvatu. U odnosu na optužene Radića i Šunjića, Tužilaštvo je iste teretilo da su predmetno krivično djelo učinili i po načelu komandne odgovornosti, obzirom da su bili neposredno nadređeni i imali kontrolu nad podređenim licima, uključujući stražare i druge vojnike HVO koji su imali različite funkcije i zaduženja i koji su dolazili i imali pristup zatvorenicima i prostorijama logora, tj. imali su odnos nadređeni-podređeni sa onima koji su učestvovali u actus reus zločina. Naime, po mišljenju Tužilaštva, obojica su znali za zločine, a nijedan nije preduzeo neophodne zakonom predviđene mjere da spriječi zločine ili kazni odgovorne počinioce. Nadalje, optužnica je također Radića i Šunjića alternativno teretila da su, u najmanju ruku, pomogli direktnom počinjenju zločina, kao udruženom zločinačkom poduhvatu.

695. Ispitujuću osnovanost optužnice u ovom dijelu, najprije je razmotrena pravna priroda udruženog zločinačkog poduhvata, postojanje udruženog zločinačkog poduhvata i njegova primjenu na činjenice i okolnosti navedene u izreci ove presude, nakon čega je Apelaciono vijeće optužene Radića, Šunjića, Brekala i Vračevića proglasilo krivim za izvršenje krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti iz tačke h) progon, u vezi sa a) ubistvo, e) zatvaranje, f) mučenje, g) silovanje, k) druga nečovječna djela, protiv zatočenika u Vojnom u kućama-objektima koji su služili kao logor u periodu od jula/srpnja 1993. do marta/ožujka 1994. godine. Pored toga, ovo vijeće je utvrdilo da svi optuženi kao saizvršioc, snose ličnu krivnju za izvršenje ovog krivičnog djela u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, koji u konkretnom slučaju po svojim obilježijima koja prozilaze iz utvrđenih činjenica i okolnosti, pripada II kategoriji, takozvanog sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata.

696. U odnosu na prijedlog iz optužnice da se optuženi Radić i Šunjić proglase odgovornim i po načelu komandne odgovornosti shodno članu 180. stav 2. KZ BiH, ovo vijeće podsjeća na praksu i zauzeti stav domaćeg suda uspostavljen u presudi Apelacionog vijeća u predmetu Mitar Rašević i Savo Todović, broj X-KRŽ-06/275, gdje u obrazloženju iste stoji da *“ Ovo vijeće..., prije svega konstatuje da je potpuno nelogično optuženog smatrati krivično odgovornim zato što je planirao, podsticao, naredio, ili izvršio krivično djelo, a istovremeno ga osuditi i zato što to djelo nije*

sprječio.” Identično stanovište u predmetu Krojelać je zauzeo MKSJ, gdje se navodi da “*Nije primjereno donositi osuđujuću presudu po osnovu obje odgovornosti za istu tačku koja se zasniva na istim radnjama.*” Rukovodeći se označenom praksom Suda BiH i MKSJ-a, te razlozima zakonitosti, Apelaciono vijeće zaključuje da osuda po oba osnova nije moguća, te nalazi da optuženi kao saizvršioc snose krivnju za izvršenje krivičnog djela u okviru udruženog zločinačkog poduhvata. Iako su elementi obje vrste krivične odgovornosti dio optuženja, kategorija koja najbolje karakteriše način na koji su krivična djela izvršena je saizvršenje u okviru sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata. Isti stav, Apelaciono vijeće Suda BiH je zauzelo i u predmetu Mejakić i drugi.

(b) Pravna priroda udruženog zločinačkog poduhvata

697. Pitanja ugrađenosti krivice po osnovu UZP-a u KZ BiH i primjene teorije sistemskog UZP-a, u skladu sa principom zakonitosti, već su prethodno razmatrana u brojnim presudama MKSJ-a i Suda Bosne i Hercegovine.

698. Tako je prvostepenom presudom u predmetu protiv Mitra Raševića i Save Todovića, vijeće zaključilo da odgovornost po osnovu udruženog zločinačkog poduhvata jeste ugrađena u član 180. stav 1. KZ BiH i da je on predstavljao dio međunarodnog običajnog prava u vrijeme izvršenja krivičnih djela iz tog predmeta. Nadalje, udruženi zločinački poduhvat, nalazi svoje uporište i u članu 7. Statuta MKSJ-a, koji također ima običajni status. Naime, u presudi protiv Mitra Raševića i Save Todovića navodi se da je član 180. stav 1. KZ BiH izveden iz člana 7.1 Statuta MKSJ i da mu je identičan; da je član 180. stav 1. postao dio KZ BiH nakon stupanja na snagu člana 7.1. i nakon tumačenja MKSJ-a, da ono obuhvata, konkretno, udruženi zločinački poduhvat kao način saizvršenja kojim se stiče individualna krivična odgovornost, odnosno krivica. Žalbena vijeće u istom predmetu, kao i žalbeno vijeće u predmetu protiv Željka Mejakića i dr., u cjelosti su potvrdili ove zaključke.

699. I ovo Apelaciono vijeće u potpunosti podržava i zastupa navedeni stav da je UZP oblik krivnje koji je ugrađen u član 180. stav 1. KZ BiH, te da odgovornost po osnovu UZP-a, predstavlja dio međunarodnog običajnog prava, koje je kao takvo bilo dio zakonodavstva Bosne i Hercegovine i u vrijeme izvršenja krivičnih djela koja su predmet optužnice i u ovom predmetu, pa i danas. Po ocjeni vijeća navedeno stanovište je sasvim logično, prihvatljivo i na zakonu zasnovano.

700. Odbrana je tokom cijelog postupka ukazivala, da primjena teorije udruženog zločinačkog poduhvata predstavlja kršenje principa zakonitosti koji je ugrađen u član 3. KZ BiH, te član 7. EKLJP, te da niti jedan važeći zakon BiH, niti primjenljivi zakon SFRJ-a koji je važio u inkriminisanim periodu nije dozvoljavao direktnu primjenu međunarodnog običajnog prava.

701. Nasuprot tvrdnjama odbrane tokom postupka i u žalbama, Apelaciono vijeće zaključuje suprotno, tj. da primjena odgovornosti po osnovu UZP-a, u slučaju ovih optuženih, ne predstavlja kršenje principa zakonitosti, jer su optuženi podliježali međunarodnom običajnom pravu u vrijeme izvršenja krivičnih djela, u skladu sa zakonom koji je tada bio na snazi, kao i u skladu sa zakonom koji je trenutno na snazi. Krivnja po osnovu UZP-a je predstavljala dio međunarodnog običajnog

prava u vrijeme izvršenja krivičnih djela koja su predmet ovog postupka, te su optuženi u to vrijeme mogli logično predvidjeti da će biti krivično gonjeni za izvršenje krivičnih djela po osnovu odgovornosti za UZP.

702. Naime, međunarodno običajno pravo je mnogo prije 1993. godine bilo sastavni dio domaćeg zakonodavstva. Ustav BiH⁶³ kao i ranije Ustav SFRJ-a⁶⁴ su propisivali direktnu primjenu propisa ratifikovanih međunarodnih ugovora, a među koje spadaju sporazumi o međunarodnom humanitarnom pravu, uključujući Ženevske konvencije iz 1949. godine i oba dopunska protokola, te Martensovu klauzulu koja civile i borce stavlja pod zaštitu međunarodnog običajnog humanitarnog prava.

703. Dakle, optuženi su eksplicitno podlijegali “principima međunarodnog prava izvedenim iz utvrđenog običaja” u vrijeme izvršenja krivičnih djela, pa su sudovi bili dužni da neposredno primjene to pravo, kao što su to obavezni i danas.

(c) Elementi opšteg i sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata

704. Sudska praksa međunarodnih sudova, kako za suđenja za ratne zločine počinjene tokom Drugog svjetskog rata, tako i MKSJ-a, kao i Suda BiH, razlikuje tri oblika udruženog zločinačkog poduhvata: „osnovni oblik“, „sistemski oblik“ i „prošireni oblik“.

705. Za postojanje osnovnog oblika neophodno je postojanje slijedećih elemenata:

- da u njemu sudjeluje više osoba;
- da postoji zajednički projekat, cilj ili svrha koja predstavlja ili uključuje počinjenje krivičnog djela i koja ne mora biti izričito formulisana niti ranije dogovorena, već može biti improvizirana na licu mjesta;
- da optuženi učestvuje u ostvarivanju zajedničke svrhe ili cilja, bilo tako što će izvršiti neko konkretno krivično djelo, bilo tako što na drugi način pomaže ili doprinosi izvršenju zajedničkog plana, svrhe ili cilja.

706. 1) Za postojanje krivnje optuženih na osnovu osnovnog oblika udruženog zločinačkog poduhvata, nužno je utvrditi da su optuženi i drugi učesnici imali namjeru da se poćini krivićno djelo (navedeno u ćlanu 7. stav 1. Statuta MKSJ ili ćlanu 180. stav 1. KZ BiH) koje predstavlja njihov zajednićki cilj.

⁶³ U ćlanu III. 3b) *Ustava BiH* utvrđeno je da su „općta naćcla mećunarodnog prava sastavni dio pravnog poretka BiH i entiteta.

⁶⁴ U ćlanu 210. *Ustava SFRJ-a* navedeno je da se “Mećunarodni ugovori primjenjuju se danom stupanja na snagu, ako aktom o ratifikaciji ili ugovorom na osnovu ovlaććenja nadlećznog organa nije drugaćije odrećeno. Sudovi neposredno primjenjuju mećunarodne ugovore koji su objavljeni”.

707. 2) Sistemski oblik predstavlja varijantu osnovnog oblika, za čije postojanje je pored navedenih elemenata, neophodno postojanje organizovanog sistema zlostavljanja, znanje optuženog za taj sistem i namjera optuženog da se taj sistem ostvari.

708. 3) Prošireni oblik UZP-a postoji kada (pored elemenata osnovnog oblika) jedan ili više izvršilaca počine i krivično djelo ili djela koje izlazi iz okvira zajedničkog cilja, međutim, ta djela su bila prirodna i predvidiva posljedica ostvarenog zajedničkog cilja.

709. Za postojanje bilo kojeg od navedenih oblika, neophodno je da optuženi, kao što je već navedeno, učestvuje u ostvarivanju zajedničkog cilja, plana ili nakane bilo tako što će izvršiti neko konkretno krivično djelo, bilo tako što na drugi način pomaže ili doprinosi izvršenju zajedničkog cilja, plana ili nakane.

710. Iz navedenog prozilazi, da će svaki optuženi biti oglašen krivim, ako je kao učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu doprinijeo realizaciji zajedničkog cilja, plana, nakane, sa namjerom da se taj zabranjeni cilj realizuje, odnosno da je lično kao glavni izvršilac počinio dogovoreno krivično djelo, ili ako je kao saizvršilac glavnom počinocu pružao pomoć u izvršenju dogovorenog krivičnog djela od strane glavnog počinioca ili, ako je svojim radnjama pomagao određeni sistem u kojem je određeno krivično djelo počinjeno zahvaljujući rukovodećem položaju i funkciji optuženog i uz postojanje svijesti o karakteru tog sistema i namjere da se taj sistem pomaže. Kada dogovoreno krivično djelo počini bilo ko od učesnika u udruženom zločinačkom poduhvatu u smislu kako je to navedeno, svi učesnici u tom poduhvatu jednako su krivi za predmetno krivično djelo, bez obzira na to kakvu je ulogu koji od njih u njegovom počinjenju imao.⁶⁵

711. U vezi sa navedenim stanovištem, koje u potpunosti prihvata i ovo vijeće, nameće se zaključak da udruženi zločinački poduhvat generiran u međunarodnom običajnom pravu, inkorporiran u član 7. 1. Statuta MKSJ-a, odnosno član 180. KZ BiH, predstavlja oblik krivnje i onih saučesnika - ovdje saizvršilaca, koji djeleći zajedničku namjeru doprinose ostvarenju zajedničkog zabranjenog cilja.

712. *Iako samo neki od članova grupe mogu fizički počiniti krivično djelo (ubistvo, istrebljenje, bezobzirno razaranja gradova, naseља i sela, itd.), učestvovanje i doprinos drugih članova grupe često je ključno u omogućavanju izvršenja tog krivičnog djela. Iz ovoga sledi da moralna težina takvog učestvovanja često nije nimalo manja – zapravo nimalo različita – od moralne težine /učestvovanja/ onih koji izvrše navedena djela.*⁶⁶

713. *U tim okolnostima smatrati krivično odgovornom kao izvršioca samo osobu koja fizički izvodi krivično djelo, značilo bi zanemariti saizvršilačku /de coateur/ ulogu svih onih koji su na neki način omogućili počinocu /auteur principal/ da fizički izvrši to krivično djelo. Istovremeno, ovisno o okolnostima, smatrati ove druge odgovornim samo kao pomagače i podržavaoce /complices/*

⁶⁵ Vasićević (Pretresno vijeće) 29.11.2002. godine, para 67;

⁶⁶ Žalbeno vijeće u predmetu MKSJ-a *Krnjelac*, para 29.

*moglo bi podcijeniti stepen njihove krivične odgovornosti.*⁶⁷

714. Navedeni stavovi koje je navelo Žalbeno vijeće MKSJ u predmetu Krnojelac, potpuno prihvata i ovo vijeće. U konkretnom predmetu protiv optuženih Radića, Šunjića, Brekala i Vračevića, utvrđeno je počinjenje većeg broja inkriminiranih radnji koje su rezultat zajedničkog djelovanja svih optuženih, odnosno doprinosa svih optuženih, koji je po ocjeni vijeća predstavljao ključni, odnosno odlučujući doprinos u realizaciji zajedničkog zločinačkog cilja. Među tim radnjama je veliki broj onih koje su neposredno počinili sami optuženi, kao direktni izvršioc, dok su ostale radnje preduzeli drugi pripadnici HVO, a koje radnje su optuženi svojim činjenjem ili nečinjenjem omogućili i podržavali i koje predstavljaju dio zločinačkog plana, zbog čega su optuženi odgovorni i za te radnje.

715. Apelaciono vijeće je cijeneći izvedene dokaze i činjenice koje su proizašle iz istih, utvrdilo da je u periodu od jula 1993. godine do marta 1994. godine, u logoru Vojno postojao sistemski udruženi zločinački poduhvat.

716. Sistemska varijanta udruženog zločinačkog poduhvata, odnosno saizvršilaštva u okviru zatvoreničkog logora, (tzv. UZP II), kao oblika krivnje poznata je u međunarodnoj pravnoj praksi još od procesuiranja zločina počinjenih u njemačkim koncentracionim logorima, nakon drugog svjetskog rata.⁶⁸

717. Prema stanovištima iz navedenih predmeta, optuženi su bili odgovorni da su djelovali prema zajedničkom planu da ubijaju i zlostavljaju zatočenike i stoga čine ratne zločine.

718. Potrebna mens rea se sastoji od znanja o prirodi sistema zlostavljanja i namjere da se sprovede zajednički plan zlostavljanja.⁶⁹ Ta namjera se može dokazati bilo indirektno ili izvođenjem zaključka iz karaktera ovlasti optuženog unutar logora ili organizacione hijerarhije. Koncept zajedničke nakane primjenjen je u slučajevima gdje se teretilo za krivična djela za koja se tvrdilo da su ih počinili pripadnici vojnih ili administrativnih jedinica, poput onih koje su upravljale koncentracionim logorima, tj. grupa osoba koje su djelovale na osnovu organizovanog plana.

719. U rezimeu u predmetu *Belsen*, Međunarodni vojni sud je usvojio tri uslova, koje je optužba identifikovala kao potrebne, da bi se u svakom slučaju ustanovila krivica:

- 1) postojanje organizovanog sistema zlostavljanja zatočenika i izvršenja raznih zločina za koje se tereti;
- 2) svijest optuženog o prirodi tog sistema; i
- 3) činjenica da je optuženi na neki način aktivno učestvovao u sprovođenju tog sistema, to jest, da je ohrabrivao, pomagao i podržavao ili u svakom slučaju učestvovao u ostvarenju zajedničkog zločinačkog plana."

⁶⁷ Ibid;

⁶⁸ Vidi presude i informacije o predmetima vezanim za zločine izvršene u koncentracionim logorima *Auschwitz, Bergen-Belsen, Dachau i Mauthausen*, koje su sakupili zvanični izvjestioci za Pravne izvještaje Ujedinjenih nacija u toku suđenja na engleskom jeziku, koje je UN arhivirao na internet stranici: <http://www.ess.uwe.ac.uk/WCC>.

⁶⁹ Presuda žalbenog vijeća u predmetu *Krnojelac* od 17. septembra 2003. godine.

720. Elementi udruženog zločinačkog poduhvata su lako prepoznatljivi. Za *actus reus* postojanja krivnje po osnovu UZP-a potrebno je:

- - više od jedne osobe,
- - zajednički cilj i
- - učešće optuženog doprinosom tom cilju.

721. Prevodeći navedeno na teren sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata, čije je postojanje utvrđeno u ovom predmetu, oličenje zajedničkog cilja predstavlja izvršenja jednog ili više krivičnih djela što se ostvaruje "organizovanim sistemom koji je na snazi."

722. Za *mens rea* sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata nephodno je postajanje sljedećih faktora: lično znanje o organizovanom sistemu na snazi i njegovom zajedničkom zločinačkom cilju i namjera da se doprinese tom sistemu, odnosno da se taj sistem ostvari.

723. Ako zajednički zločinački cilj uključuje izvršenje krivičnog djela koje zahtjeva posebnu namjeru, kao što to slučaj kod djela progona, gdje se na strani optuženih zahtjeva postojanje posebne diskriminatorane namjere utemeljene na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi, onda učesnik UZP-a, mora djeliti tu posebnu namjeru. Međutim, zajednička namjera, čak i posebna namjera, može se izvesti, a često se i izvodi iz svijesti o postojanju plana i učešću u njegovom ostvarenju.

Sistemski udruženi zločinački poduhvat u logoru Vojno

724. Apelaciono vijeće je utvrdilo da je u inkriminisanom vremenskom periodu, odnosno od jula 1993. godine do marta 1994. godine, u logoru Vojno postojao udruženi zločinački poduhvat u kojem je učestvovalao više osoba iz više vojnih jedinica i tijela.

725. Kao što je već naprijed navedeno, da bi se neko oglasio krivim za počinjenje zločina u okviru UZP, potrebno je dokazati sljedeće elemente:

1. učešće više osoba;
2. postojanje zajedničkog plana koji predstavlja ili obuhvata počinjenje krivičnog djela koji je predviđen Krivičnim zakonom BiH, i
3. učešće optuženog u zajedničkom planu koji uključuje počinjenje jednog od krivičnih djela.

726. To učešće ne mora uključivati izvršenje nekog konkretnog krivičnog djela, nego se može sastojati u pomoći ili doprinosu izvršenja zajedničkom planu ili nakani.⁷⁰

⁷⁰ Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić*, paragraf 227;

i. Actus reus - više osoba

727. Učešće više osoba je nephodan uslov da bi postojao udruženi zločinački poduhvat. Međutim, prema pravnim shvatanjima i stanovištima koje i ovo vijeće podržava nije neophodan nikakav naročiti oblik organizacije, niti je potrebno ograničiti poduhvat na članstvo u jednoj ili bilo kojoj organizaciji. Čak i više osoba iz više različitih organizacija – jedinica, se mogu udružiti da stvore zločinački sistem. Iz ovog razloga pitanje da li su svi optuženi, tokom inkriminisanog perioda bili pripadnici iste vojne jedinice (1 bojne 2 brigade), na čemu je posebno insistirao drugooptuženi i njegova odbrana tvrdeći da je on bio pripadnik drugih jedinica u okviru vojne policije, postaje irelevantno.

728. Tako je pretresno vijeće u predmetu Kvočka utvrdilo da su u zatvoreničkom logoru Omarska osobe koje su bile umiješane u sistemski udruženi zločinački poduhvat uključivale spoljne isljednike, unutrašnje stražare, zaposlenike rudnika na čijoj se imovini logor nalazio, članove lokalnog Kriznog centra, posebne spoljne bezbjedonosne jedinice i članove Teritorijalne odbrane, dakle iz više različitih struktura i jedinica.

729. Uspjeh sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata zahtijeva učešće više osoba koje zajedničkim djelovanjem sprovode sistem progona.

730. U logoru Vojno, postojala je jedna grupa ljudi koja je u okviru utvrđenog sistema logora obavljala različite zadatke, imala različite funkcije i zaduženja. Kao što je već navedeno određeni pripadnici HVO-a su bili zaduženi za hapšenje žena, djece i staraca po zapadnom Mostaru i njihovo dovođenje u Vojno. Zatvorenici iz Heliodroma prebacivani su u logor Vojno na osnovu zahtjeva koji bi dostavljala 1.bojna 2. brigade ili Druga brigada, a nadležni SVIZ-a Heliodrom su postupali po takvim zahtjevima. Zapovjednik Bjelopoljske bojne, specijalne jedinice "Ivan Stanić Ćićo" kao i Druge brigade HVO-a imao je kontrolu nad osobljem logora Vojno kao i osobama iz njegovih jedinica koje su dovodili zatvorenike, dok su zapovjednik, dozapovjednik, kao i stražari logora Vojno imali svakodnevnu kontrolu nad zatvorenicima u Vojnu, bez čega ne bi ni bili nezakonito zatvarani, niti dostupni drugim osobama da ih maltretiraju, siluju, ubijaju.

731. Osoblje logora Vojno su bile osobe koje su dočekivale ove zatvorenike, vršile njihova ispitivanja, davale im upustva kako se trebaju ponašati, vršile razmještaj po objektima i prostorijama, određivale koje osobe će ići na rad.

732. Stražari su čuvali i izvodili zatvorenike iz njihovih soba i predavali ih raznim bojovnicima koji bi dolazili da ih vode na rad, ili bi ih i oni lično vodili da rade.

733. Svi optuženi su po ocjeni vijeća, svaki na svoj način imali faktičku kontrolu nad zatočenicima u logoru Vojno. Činili su zločine osobno i omogućavali drugim da čine zločine. Optuženi su aktivno učestvovali u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu, održavali su i jačali sistem zlostavljanja, odnosno doprinosili sistemu i činjenju zločina. Iako, svaki optuženi nije osobno učestvovao u počinjenju svih pojedinačnih zločina, što i nije nužno iz već datih razloga, svi oni su svojim radnjama na odlučujući način doprinijeli ukupnom zločinačkom cilju.

734. Naime, optužene, kao pripadnike udruženog zločinačkog poduhvata, ne može exculpirati

činjenica da nisu osobno učestvovali u počinjenju svih zločina koji su počinjeni u Vojnom, a za koje su oglašeni krivim, jer je sasvim dovoljno da su svojim činjenjem ili nečinjenjem dali odlučujući doprinos izvršenju ovih zločina, podržavali ih i djelili istu zločinačku namjeru i cilj.

735. Pored, toga Apelaciono vijeće nalazi da zločinački poduhvat u logoru Vojno nije egzistirao samostalno, samo uz učešće optuženih. Naime, činjenica odvođenja civila Bošnjaka iz Mostara u logor Vojno bila je poznata i podržavana od određenih struktura HVO i HZ HB, kao i formiranje zatočeničkih logora i odvođenje zatočenika sa Heliodroma u Vojno, što proizilazi i iz ranije navedenih „utvrđenih činjenica“ MKSJ u predmetu Naletelić – Martinović. Činjenica da se brojni sa spiska odvedenih nikada nisu vratili na Heliodrom, također je bila poznata i dokumentovana brojnim dokazima. Ostala zlodjela koja su se dogodila tokom postojanja logora nisu mogla ostati nezapažena, već naprotiv, egzistiranje logora i vršenje zločina je upravo zavisilo od podržavanja i nesprečavanja istih.

736. U svakom slučaju, iz svega do sada navedenog nesumnjivo proizilazi da je ispunjen prvi uslov za postojanje udruženog zločinačkog poduhvata u vezi sa *pluralitetom osoba*.

737. U vezi s tim vijeće nalazi da sistem UZP-a u logoru Vojno, pored optuženih, nije mogao egzistirati bez djelovanja i „drugih“ učesnika u istom. Ti „drugi“ međutim, nisu obuhvaćeni optužnicom, te stoga i nisu predmet daljih opservacija ovog vijeća.

ii. Radnje koje pokazuju zajednički zločinački cilj

Formiranje i postojanje logora Vojno

738. U sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu cilj samog sistema je "činjenje zločina koji se mogu smatrati zajedničkim svim počinioćima van svake razumne sumnje." Nema potrebe dokazivati eksplicitno slaganje sa zločinima koje će sistem poćiniti, a cilj može nastati sa ili bez formalnog planiranja.

Nije neophodno da taj plan, zamisao ili nakana budu prethodno dogovoreni ili formulisani. Zajednički plan ili nakana mogu biti improvizovani na licu mjesta, a izvodi se iz činjenice da više osoba djeluje zajedno kako bi sproveli u djelo zajednički zločinački poduhvat.⁷¹

739. Navedene stavove MKSJ-a u potpunosti prihvata i ovo vijeće, kao i stav da u nedostatku dokaza o formalnoj saglasnosti ili planu, mora postojati dovoljno dokaza da van sumnje ubijede presuditelja o činjenicama da postoji zajednički zločinački cilj. Taj zaključak se može zasnivati na dokazima da su učesnici djelovali jedinstveno ili u paru, ponavljajućem karakteru krivićnih djela slične prirode i uoćljivom izvršenju krivićnih djela.

740. Po ocijeni vijeća, formiranje svakog logara, pa i logora Vojno, složen je posao i kao takav zahtijeva zajednićko djelovanje više osoba. Iako se logor Vojno kako je to utvrđeno, sastojao od

⁷¹ Tadić, Źalbeno vijeće, para 227.

samo nekoliko objekata: komande, dvije kuće i jedne garaže i nije bio ograđen, niti je po svom spoljnom izgledu odavao sliku logora, izuzev što su prostorije u kojima su boravili zatočenici bile zaključane, a pred vratima bili stražari, ipak je to bilo mjesto koje je, ako ne po formi, a ono po svom sadržaju, bez obzira kako ga ko nazivao (zatvor, konačište, privatni zatvor), bio logor, koji kao institucija nije ranije ni postojao, koji je formiran ad hoc, bez organizacione strukture tipa legalno formiranog i organizovanog zatvora, kao mjesta za pritvor odlukom suda pritvorenih osoba i osoba na izdržavanju pravosnažno izrečene kazne zatvora. Za razliku od navedenog, u objektima u Vojnu su nezakonito zatvarani i držani civili, bez ikakve odluke suda i vođenja bilo kakvog postupka za neko krivično djelo, držani u nehumanim uslovima i uz prinudni rad, a nad njima su vršena mnogobrojna zlodjela koja po svojoj prirodi predstavljaju radnje iz okvira krivičnog djela Zločina protiv čovječnosti.

741. S obzirom na svoju svrhu, lokalitet, dužinu vremenskog perioda u kome je postojao, formiranje i egzistiranje istog nije bilo moguće bez znanja i korištenja resursa HVO-a.

742. Formiranje logora, uz hapšenje civilnog stanovništva, predstavlja prvu fazu nastanka i funkcionisanja sistema zlostavljanja koji je u njemu sproveden.

743. Postojanje i funkcionisanje logora nepobitno proizilazi iz velikog broja subjektivnih i objektivnih dokaza.

744. Iako po ocjeni vijeća nije moguće utvrditi direktno učešće optuženih Šunjića, Brekala i Vračevića u samom činu formiranja logora, ova činjenica i nije od bitnog značaja, obzirom da su svi optuženi istom kasnije pristupili i tokom postojanja istog, svojim radnjama na odlučujući način doprinosili njegovom funkcionisanju, odnosno, održavanju na snazi organizovanog sistema zlostavljanja zatočenika.

745. Naselje Vojno u kome su se nalazila zatočena lica nalazi se na području opštine Mostar, sjeverno od Mostara, na desnoj obali Neretve, par stotina metara od magistralnog puta Sarajevo-Mostar. Isto naselje pripada široj geografskoj cjelini koja se naziva Bijelo Polje.

746. Logor su sačinjavali zgrada komande, koja se nalazila u jednoj privatnoj kući, zatim do komande dvije susjedne privatne kuće, gdje su se nalazile zatvorene žene i djeca, u podrumu jedne od tih kuća su bili smješteni muškarci, kao i jedna garaža, koja se nalazila u dvorištu kuće u kojoj su bili smješteni zatvorenici-muškarci.

747. Iz iskaza koji su prezentirani prilikom obrazlaganja krivičnih djela obrađenih u posebnim djelovima ove presuda, nesumnjivim prizilazi da su civili, među kojim su svjedoci, Saja Ćorić, Dika Ćurić, A, E, F, C, R, K, D, AM, AG, AI, J, 153, X, te muškarci koji su iz Heliostrova prebacivani u Vojno, među kojima su: svjedoci AK, AA, Mačković Ramiz, Handžar Azer, Ramiz Bebanić, AL, Humačkić Semir, Suljević Aziz, Hamza Leto, 151, Trtak Hasan, Šogolj Ibrahim, AF, Humačkić Zulfo, Dautbegović Aziz, AE, 154, bili zatočeni u objektima (dvije kuće, podrum i garaža), gdje su svi oni proveli određeni period u okviru vremenskog perioda na koji se odnose inkriminacije.

748. O hapšenju civila žena, djece i staraca, nezakonitom zatvaranju muškaraca, zatočenika iz Heliostrova, koji su dovođeni na prinudan rad, već je bilo riječi u dijelu presude u kojem je

obrađeno djelo zatvaranja iz člana 172. stav 1. tačka e), zbog čega se ponovno obrazlaganje tih činjenica ukazuje suvišnim.

749. Također i brojni materijalni dokazi govore u prilog činjenice da su bošnjački civili, žene i djeca nezakonito hapšeni po Mostaru i dovođeni u logor Vojno, te da su bošnjački muškarci sa Heliostrova dovođeni u logor Vojno

750. Tako je iz Izvješća Ravnatelja SVIZ-a (Središnji vojni istražni zatvor) Stanka Božića broj 676/93 od 14.09.1993. godine, evidentno da je dana 06.07.1993. godine Prva bojna Druge brigade odvela 8 pritvorenika na rad. Od njih osam vraćeno je šest, dok pritvorenici Rasim Lulić i Mustafa Čilić, nisu vraćeni. U istom Izvješću stoji da su 11. rujna 1993. godine dobili informaciju od tzv. zapovjednika privatnog zatvora u Bijelom Polju, Maria Mihalja da je smrtno stradalo 7 pritvorenika koji su dovedeni iz SVIZ-a.

751. Na osnovu Zapovjedi Sektora odbrane Mostara od 19.08.1993. godine, utvrđeno je da je za potrebe Prve bojne Druge brigade iz SVIZ-a Heliostrom izuzeto 50 pritvorenika za koje je odgovoran Dragan Šunjić. O tome postoji i Izvješće SVIZ-a broj 636/93 gdje gdje stoji da je 1. Bojnoj 2. Brigade dana 19.08.1993.god., predato 50 pritvorenika, koje je osiguravao Dragan Šunjić.

752. U Izvješću ravnatelja SVIZ-a broj 698/93 od 22.09.1993. godine stoji da je zatvor u Bijelom Polju "privatni zatvor". U istom Izvješću je navedeno za optuženog Dragana Šunjića da je poslao pismeno kao „zapovjednik ovog zatvora". U prilogu ovog Izvješća je dopis od 15.09.1993. godine sastavljen i potpisan od zapovjednika zatvora Dragana Šunjića u kome on izvještava da je „dana 15.09.1993. godine u Vojnu došlo do pogibije zatvorenika Selima Alilovića dok je kopao kanal".

753. Takođe, u Izvještaju ravnatelja SVIZ-a od 18.09.1993. godine se navodi da ima dosta slučajeva zlostavljanja zatvorenika u "privatnom zatvoru" na Đubranima. Iz Izvješća o posjeti MKCK Konačistu ratnih zarobljenika koje je sačinilo Ministarstvo obrane HR HB, broj 02-4-1/94-104 od 31.01.1994.godine, se vidi da u Vojnu radi 60 zarobljenika, a da Mario Mihalj, pripadnik Bjelopoljske bojne zloupotrebljava svoj položaj, zlostavlja zatvorenike, ubija ih. Od materijalnih dokaza vezano za postojanje zatvora u Vojnom Tužilaštvo je u spis uložilo i Izjavu pritvorenika koji su se vratili sa rada i boravka u "zatvoru Vojno" koji su u Vojno došli u dvije grupe u dane 08.11.1993. god i 17.11.1993. god., a koji su se vratili na Heliostrom 28. 01.1994. god. Izvršenim uvidom u Dnevnik sa Heliostrova, vidljivo je da se dana 07.03.1994. godine iz zatvora Vojno na Heliostrom vratilo 25 zatvorenika. Povraćaj ovih zatvorenika uslijedio je na osnovu dvije Zapovjedi zapovjednika Druge brigade Marka Radića od 27.01.1994. godine i od 06.03.1994. godine, koji je svim postrojbama Druge brigade izdao zapovjed da se izvrši povrat svih zatočenika u zatočenički centar Heliostrom, a na osnovu sporazuma iz Vašingtona, u cilju oslobađanja zatočenika, te normalizacije odnosa.

754. Pored opisanih materijalnih dokaza, u djelu VI presude, glava /A(a)/, koji se odnosi na zatvaranje navedeni su i ostali dokazi koji na nesumnjiv način ukazuju da su muškarci Bošnjačke nacionalnosti, zatočenici na Heliostromu u nekoliko navrata u različitim skupinama i u različitim vremenskim intervalima dovođeni u logor Vojno.

755. U pogledu osoba koje su vršile hapšenja civilnog bošnjačkog stanovništva po zapadnom djelu Mostara i njihovoj pripadnosti vojnim formacijama, o čemu je bilo govora u gore navedenoj

glavi presude /A (a)/, nespornim je utvrđeno da su između ostalih, hapšenja vršili Nedžad Tinjak, Nedžad Ćorić, Ivica Kolobara, Emir Brekalo, Amel Hadžiosmanović, Dario Sušac, a oni su pripadali Prvoj bojnoj Druge brigade HVO-a, kojom je zapovjedao Marko Radić.

756. Dakle, iz svih navedenih dokaza na nesumnjiv način proizilazi da su pripadnici Prve Bojne druge brigade, a neki i diverzantske jedinice „Ivan Stanić Ćićo”, hapsili civile, nadzirali i kontrolisali logor Vojno, tokom cijelog perioda njegovog egzistiranja.

757. Organizacija u logoru Vojno, uloga lica koja su obavljala određene funkcije u samom logoru utvrđena je na nesumnjiv način.

758. Logor Vojno je u toku cijelog perioda svog postojanja bio u zoni odgovornosti Prve bojne Druge Brigade HVO-a, kojoj je nadređeni bio Marko Radić i o ovome će biti više riječi prilikom obrazlaganja krivnje optuženog Radića.

759. Iz saglasnih iskaza svjedoka AI, J, K, Semira Humačkića, AI, Ramiza Bebanića, i dr. proizilazi da je zapovjednik logora Vojno bio Mario Mihalj, a dozapovjednik optuženi Dragan Šunjić. Iako njihove funkcije nisu bile formalno-pravno određene, u smislu postojanja posebne odluke u kojoj se decidno navodi da se Mario Mihalj i Dragan Šunjić i postavljaju na mjesto zapovjednika i dozapovjednika logora, činjenica da su oni faktički obnašali ove funkcije proizilazi iz iskaza brojnih svjedoka, kao i navedenih materijalnih dokaza u kojima se ova lica pominju u svojstvu zapovjednika i dozapovjednika logora. Optuženi Mirko Vračević je obnašao funkciju stražara, koja činjenica, proizilazi iz iskaza svih svjedoka zatočenika, a odbrana optuženog Vračevića je nije osporavala.

760. Optuženi Brekalo je bio pripadnik Prve bojne Druge brigade HVO-a u period od 11.92 godine do 30.09.1993. godine i od 02.04.1994. godine do 19.04.1994. godine, kao i pripadnik Kažnjeničke bojne od 24.12.1992. godine do 01.01.1994. godine. Navedeno proizilazi iz njegovog matičnog kartona. Također njegova pripadnost Kažnjeničkoj bojnoj je utvrđena i iz drugih materijalnih dokaza.⁷² Pored toga, iz iskaza brojnih svjedoka, a posebno iskaza Saje Ćorić, svjedoka A, D, K, AF, Ramiza Bebanića i dr., proizilazi da je optuženi Brekalo dolazio u logor, te da su ga svjedoci vidali u logoru Vojno.

761. Na osnovu svih pobrojanih dokaza koji su međusobno saglasni i nadopunjuju se, Apelaciono vijeće je utvrdilo da su, civili Bošnjaci (žene, djeca, starci), koji su prethodno uhapšeni na nezakonit i prijeteći način, kako bi se istim već na samom početku nametnuo strah, kao i bošnjački muškarci koji su dovođeni iz Heliodroma u Vojno, tamo bili zatočeni od početka jula mjeseca 1993. godine, pa do 07.03.1994. godine, kada je naredeno da izvrše povrat svih zatočenika Bošnjaka u zatočenički centar Heliodrom.

762. Apelaciono vijeće nalazi da je osnivanje i postojanje logora Vojno, svakako jedan od segmenata postojanja široko rasprostranjenog i sistematičnog napada usmjerenog prema civilnom

⁷² *Dokazi Tužilaštva BiH*: Spisak vojaka kažnjeničke bojne od 02.06.1993. godine, potpisan od strane Marka Radića, Spisak pripadnika Kažnjeničke bojne „Ivan Stanić Ćićo“, koji je dana 27.06.1993. godine sačinio Marko Radić; Spisak vojaka Kažnjeničke bojne kojima treba izdati rješenje za stan od 02.06.1993. godine.

stanovništvu bosanskih Muslimana općine Mostar od strane pripadnika vojske bosanskih Hrvata (HVO) i njene vojne policije, a kojoj vojsci su pripadali i optuženi. Kasnije, tokom postojanja logora u istom su oličeni svi elementi progona počinjenog na političkoj, vjerskoj i nacionalnoj osnovi, kao okvira u kome su prema bošnjačkom stanovništvu počinjena djela, prvo hapšenja i nezakonitog zatočenja, pa potom ubistva, mučenja, silovanja i drugih nečovječnih djela, iz člana 172. stav 1. KZ BiH.

763. Ova djela, po svojim vanjskim obelježijima, prije svega brojnosti žrtava, po brojnosti krivično pravnih radnji izvršenja koje su dokazane, pokazuju da su sva ona posljedica organizovanog i sistematičnog progona u kome su optuženi svjesno učestvovali i imali konkretnu ulogu.

Početna faza: hapšenje, doček, islijeđivanje zatočenika

764. U toku postupka i u žalbama, odbrane svih optuženih su ukazivale da je Armija BiH bila ta koja je dana 30.06.1993. godine napala postrojbe HVO na području Bijelog Polja, zauzimajući veći dio istog.

765. Navedeni napad međutim nije predmet optužbe u ovom krivičnom predmetu, te se vijeće neće ni baviti istim, nego onim što je predmet optuženja, ali je nesumnjivo da je nedugo zatim, u mjeseca julu 1993. godine došlo do formiranja logora Vojno u naselju Vojno, koje pripada području Bjelog Polja, koje je do tada držala 1.bojna HVO, na čelu sa Radićem, a koje mjesto i nakon 30.06.1993. godine ostaje pod kontrolom HVO- a, odnosno Prve bojne Druge brigade HVO.

766. Prema činjenicama koje prozilaze iz raspoloživih dokaza, u logoru Vojno je provoden sistem organizovanog zlostavljanja, koji se ogledao u metodičnom i masovnom preduzimanju različitih inkriminisanih radnji prema zatočenim licima.

767. Prva faza, za koju možemo reći da je trajala ne samo u početku, nego u toku cijelog inkriminisanog perioda, jer su stalno dolazile nove grupe, predstavljala je proces nezakonitog hapšenja civila, uglavnom žena, djece i staraca, koji su živjeli u zapadnom dijelu Mostara i njihovo dovodenje u logor Vojno. Najučestalija hapšenja su bila u julu, avgustu i septembru mjesecu. Također, tokom cijelog perioda postojanja logora Bošnjački muškarci su dovodeni sa Heliodroma u Vojno, radi obavljanja prinudnih radova. Svi oni su bili zatočeni u nečovječnim i ponižavajućim uslovima, potpuno neuslovnim i nedostojnim za boravak ljudi, a posebno djece i staraca za koje je također utvrđeno da su hapšeni i bili zatočeni.

768. U svojim iskazima, mnogi svjedoci Tužilaštva su naglasili da su kao civili uhapšeni u svojim domovima u Mostaru, da su ih hapsili pripadnici HVO-a i to uglavnom ista lica, među kojima je bio Ilica Kolobara, zv. Ivek, optuženi Damir Brekalo, Jure Kordić, Nedžad Ćorić zv. Nećko, Amel Hadžiosmanović zv. doktor, Nedžad Tinjak zv. Žuti. Svi oni su bili pripadnici Prve bojne i Kažnjeničke bojne "Ivan Stanić Ćićo" kojima je zapovjedao optuženi Radić. U svojim

iskazima, ove činjenice su potvrdili mnogobrojni svjedoci.⁷³

769. Logor Vojno je dodatno služio i kao centar za muškarce zatvorenike koji su dovodeni sa Heliodroma, gdje su takođe bili nezakonito zatvoreni, radi obavljanja opasnog i teškog prisilnog rada na liniji fronta. Ovo je potvrđeno iskazima mnogobrojnih svjedoka među kojima su: AK, AA, AD, AF, Mačković Ramiz, Handžar Azer, Bebanić Ramiz, Humačkić Semir, Aziz Suljević, Leto Hamza, Trtak Hasan i dr., kao i brojnim materijalnim dokazima.⁷⁴ Svi ovi svjedoci su potvrdili da su sa Heliodroma dovedeni u Vojno, radi obavljanja raznih vrsta poslova za potrebe HVO-a.

770. Sistem zastrašivanja je počinjao odmah nakon dolaska zatočenika u logor. Sva uhapšena lica su prošla gotovo istovjetnu proceduru “dočeka” i ispitivanja. Najčešće su ih dočekivali Mario Mihalj i Dragan Šunjić. Ovu činjenicu su saglasno potvrdile svjedokinje: A, E, D, C, B, F, J, te svjedoci AI, AB, 153, 152, Trtak Hasan, Leto Hamza, Šogolj Ibrahim. Tom prilikom oni bi se lično predstavljali kao zapovjednik i dozapovjednik logora, ili je to činio Mario Mihalj tako što je sebe predstavljao kao zapovjednika, a Dragana Šunjića kao dozapovjednika, na što Šunjić nikada nije reagovao, niti na bilo koji način pokušao negirati, što bi bilo sasvim logično, budući da je sada uporan u tvrdnji da nije bio dozapovjednik, nego običan stražar. Svi svjedoci žrtve zatočenja su u svojm iskazima naveli gotovo identičan način njihovog prijema u logor, koji se kod svake novopridošle grupe zatočenika ogledao u sijanja straha i represije.

771. Naime, uhapšeni civili iz Mostara i muškarci dovedeni sa Heliodoma, po dolasku bi bili poredani u red ispred komande zatvora, ili garaže. Tu bi bili Mario Mihalj, zapovjednik i Dragan Šunjić dozapovjednik logora, a ponekad i Mirko Vračević. Odmah bi počinjala demonstracija sile, stvaranje atmosfere straha i teror, tako što bi Mario Mihalj poželio dobrodošlicu riječima “Dobro došli u crni pakao”, a često i “Ja sam crni sotona”.

772. Kako muškarci, tako i žene su se odmah morali predstaviti, tako što su trebali reći prvo ime, pa prezime. Mnogi zatočenici, zbog situacije u kojoj su se našli i straha koji su osjećali, nisu shvatali da treba reći prvo ime pa prezime, nego su govorili obratno, kako su i navikli, zbog čega bi dobijali šamare, tako da su odmah, po dolasku, na svojoj koži mogli osjetiti šta će im se dešavati, ako bezpogovorno ne budu slijedili upute nadređenih. Ista situacija je bila i kada su trebali reći godinu rođenja, pa kada bi rekli “hiljada”, umjesto “tisuća”, također bi na svojim leđima osjetili gnjev svojih isljednika. Potom bi im Mario Mihalj ili Dragan Šunjić, nerijetko i Mirko Vračević, saopštavali pravila ponašanja u logoru (oslovljavanje sa “gospodine zapovjedniče, gospodine dozapovjedniče, gospodine stražare”, ustajanje pri njihovom ulasku, mirno stajanje pognute glave, uključujući čak i djecu i sl.).

773. Tako su svjedoci 151 i Azer Handžar izjavili da su po dolasku u Vojno, poredani u vrstu nakon čega su Dragan Šunjić i Mario Mihalj doveli dva zatvorenika i pokazivali njihova tjela koja su bila modra od udaraca, kako bi ostali zatočenici vidjeli šta ih čeka ukoliko ne budu poštovali naređenja.

774. Svjedok AI je izjavio da ih je po dolasku u logor dočekao Mario Mihalj i optuženi Šunjić

⁷³ Pogledati dio VI glava A (a) ove presude.

⁷⁴ Pogledati dio VI glava A (a), A (b)(i) ove presude.

riječima “dobrodošli u pakao, samo nekoliko vas će odavde izaći živi”, što ga je prestrašilo. Potom je odveden u sobu gdje je ispitivan. Tu je udaran od strane Mihalja i optuženog Šunjić rukama, nogama i palicom, dok ga je jedan vojnik HVO-a udario pištoljem i stavio mu pištolj u usta.

775. Svjedok 153 je naveo da su ih je po dolasku u Vojno dočekali Mario Mihalj zapovjednik logora i njegov zamjenik Dragan Šunjić. Odmah po dolasku, prilikom predstavljanja dobio je šamar od Mihalja, a tu je bio prisutan i Dragan Šunjić.

776. Svjedokinja B je istakla da je kuća u koju je uvedena odmah po dolasku bila komanda Marija Mihalja i Dragana Šunjića, te da je Mario predstavio sebe kao zapovjednika logora, a Dragana Šunjića kao dozapovjednika. Pošto se svjedokinja nije „pravilno“ predstavila, Mario ju je dva puta ošamario.

777. Svjedokinja J je u svom iskazu navela da su ih Mario Mihalj i Dragan Šunjić dočekali riječima „Dobro došli u crni pakao“. Mario Mihalj se predstavio i rekao da je on zapovjednik, a Dragan Šunjić dozapovjednik i da ih moraju oslovljavati sa „gospodine“. Zatočenici koji su dovedeni morali su se predstaviti rekavši prvo ime pa prezime. Kako je svjedokinja D rekla prvo prezime pa ime, Dragan Šunjić joj je opsovao balijsku majku. U hodniku je bio i stražar Mirko, zvani „Srbin“ koji joj je u jednom trenutku prišao i stavio nož pod grlo, rekavši “dolijala si i ti ptico” Potom su stigli Marko Radić, Dario Sušac i još jedan vojnik. Zatim je počelo uvođenje i ispitivanje. Emir Tihak je prvi ušao, a kada je izašao bio je krvav, krvavih usta, modar.

778. Iz navedenih činjenica, nesporno proizilazi da su u provodenom sistemu zastrašivanja i ponižavanja veoma važna bila i određena pravila ponašanja, koja su zatočenicima saopštavana odmah po dolasku. Ta pravila su podrazumjevala da moraju držati ruke na ledima, da međusobno ne smiju pričati, da Mihalja i Šunjića moraju oslovljavati sa gospodine, ustati kad ude zapovjedni kadar. Saopštavanje pravila zatočenicima, kao i način na koji je to činjeno, govore u prilog činjenici da je namjera učesnika u sistemu zlostavljanja bila da se odmah na početku kod zatočenika stvori obrazac ponašanja prožet strahom za sopstveni život.

779. Dakle, iz navedenog je očigledno da su kriminalne radnje preduzimane prema zatočenicima odmah po dolasku u logor Vojno. Naime, nakon nezakonitog lišenja slobode i dovođenja, slijedio je “doček” koji se sastojao u ispitivanju, maltretiranju, ponižavanju i premlaćivanju, da bi se zatočenici zastrašili i ponizili, a kasnije tokom boravka zatočenika u logoru prema njima je slijedilo provođenja drugih inkriminiranih radnji kao što su prisilan rad, mučenja, silovanja, ubistva i druga nečovječna djela.

780. Nakon nezakonitog pritvaranja civila, uslijedili su ostali zločini, proizašli iz zločinačkog plana (prisilan rad, mučenja, silovanja, ubistva i druga nečovječna djela).

781. Cijeneći navedeno, za Apelaciono vijeće je nesumnjivo da su sve ove radnje u svojoj sveukupnosti predstavljale oblik jednog organizovanog zločinačkog sistema, uspostavljenog s ciljem progona bošnjačkog stanovništva, dakle sa diskriminatornom namjerom na nacionalnoj, vjerskoj i političkoj osnovi.

Uslovi boravka u logoru i prisilan rad

782. Tokom postupka na nesumnjiv način je dokazano da su uslovi života zatočenika u logoru bili veoma teški i u svakom pogledu nedostojni potreba ljudskog bića, o čemu je već bilo dosta riječi, a posebno u djelu presude u kojem su obrađena nečovječna djela.⁷⁵ Stoga će se vijeće na ovom mjestu samo ukratko osvrnuti na smještaj, uslove boravka i izvođenje pritvorenika na prisilan rad.

783. Iz iskaza brojnih svjedoka, prozilazi da su muškarci držani u podrumu jedne kuće i garaži, a žene i djeca u prostorijama dvije kuće.

784. Uvidom u crtež lica mjesta, sačinjen od SIPA-e dana 17.07.2006. godine, evidentno je da je predmetna garaža bila veličine 6m puta 4m, te da je imala drugu pomoćnu prostoriju veličine 3, 5 puta 4 m.

785. Svjedoci AI, AD, Mačković Ramiz, Semir Humačkić su saglasno izjavili da su boravili u garaži u kojoj je istovremeno bilo 50-60 muškaraca, dok je svjedok Humačkić Zulfo naveo da je u vrijeme kada je on bio u garaži boravilo od 65 do 70 muškaraca.

786. Sama činjenica da u jednom takvom prostoru istevremeno boravi 50-60 ili više ljudi, govori o težini boravka u takvom prostoru, odnosno nepostojanju minimalnih uslova za odvijanje života dostojna čovjeka.

787. Također, u podrumu u kojem su zatočenici boravili nije bilo prozora, odnosno svjetlosti, vode, WC. Mnogi svjedoci su izjavili da je u ćošku podruma stajala kanta za vršenje nužde, te da su uslovi boravka u istoj bili užasni i nepodnošljivi. Isto se odnosilo i na garažu koja je imala jedno predsoblje gdje se obavljala nužda i služilo kao prostor za izuvanje obuće.⁷⁶ Svjedokinja E izjavila, da je jedne prilike kada je sa svjedokinjom F išla da istrese deke iz podruma, u ćošku vidjela bidon za nuždu i osjetila veliki smrad, te da nije mogla vjerovati u kakvim uslovima ljudi borave. Hrane nije bilo dovoljno, kao ni sredstava za održavanje lične higijene.

788. Isti životni uslovi su bili i u prostorijama gdje su boravili žene i djeca.

789. Svjedokinje J, C i D su izjavile da su boravile u prostorijama kuće koje su bile male, te da je u jednoj prostoriji bilo smješteno od 13 do 30 žena, djece i starica, te da su spavale kao sardine. Svjedokinja A je izjavila da su sa djecom spavale na podu, bez ćebadi. Svjedokinja J je istakla da u prostoriji u kojoj su boravile nije bilo struje, vode, a podloga je bila od betona. Hrane nije bilo dovoljno, a često su im davali svinjetinu koju oni kao Muslimani ne jedu. Za održavanje lične higijene nisu ništa dobijali, a svjedokinja E je istakla da bi se okupali hladnom vodom bez sapuna, a da su od odjeće imale samo ono što su ponijele.⁷⁷

⁷⁵ Pogledati dio VI glava A (b), ove presude.

⁷⁶ Pogledati dio VI glava A (b), ove presude;

⁷⁷ Pogledati dio VI glava A (b), ove presude.

790. Svi svjedoci Tužilaštva, kako zatočene žene, tako i muškarci su potpuno saglasni u pogledu opisivanja životnih uslova, te su saglasni da su isti bili zaista teški.

791. Nesumnjivo je da su žrtve koje su držane u nehumanim uslovima, zatvorene u skućenim prostorima, bez dovoljno hrane i vode, bez sredstava i mogućnosti za održavanja lične higijene, bile u stanju očaja, potčinjenosti, beznada, straha za vlastiti život, koji su svakako izvan uobičajenih ljudskih iskustava

792. Na rad su odvođeni kako muškarci, tako i žene. Muškarci su najčešće kopali rovove i tranšeje, cjepali drva, te obavljali druge različite vrste fizičkih poslova koji su im bili naređeni. Ovi radovi su veoma često obavljani na samoj crti bojišnice. Žene su prale, kuhale i čistile za pripadnike HVO-a. Svi oni su radili pod prisilom, nisu se smjeli protiviti (kad su dolazili, rečeno im je da bezpogovorno moraju izvršavati sva naređenja), bez ikakve nadoknade, najčešće od jutra do mraka, a nerijetko su pri obavljanju istih bili tučeni, maltretirani i ponižavani.⁷⁸

793. Svrha nečovječnih uslova i prisilnog rada je bila, pored toga da se za potrebe HVO-a obezbjedi potrebna radna snaga, da se zatočenici izuzev onih koji su bili u poznim godina, iskoriste što više, da se demorališu, oslabe, zastraše, ponize i tako osigura red i pokornost.

794. Posmatrajuću opisane uslove boravka kao i prisilan rad, u svukupnosti njihovih karakteristika kao "drugih nečovječnih djela" u okviru zločina protiv čovječnosti, na način kako su opisani i kako je utvrđeno da su se dogodili, vijeće zaključuje da je cilj inkriminisanih radnji kroz koje su otjelotvorena ova djela, bio da se život zatočenih učini što težim i nepodnošljivijim.

Ubistva, mučenja, silovanja kao dio sistema zlostavljanja

Ubistva

795. Iz izvedenih dokaza tokom postupka, van razumne sumnje je utvrđeno da je u logoru Vojno počinjen veliki broj inkriminisanih radnji koje po svojim obilježijima predstavljaju djela ubistva, mučenja, silovanja i drugih nečovječnih djela u okviru krivičnog djela zločina protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. KZ BIH. Neke od ovih radnji počinili su optuženi Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević osobno, dok su druge rezultat radnji izvršenja drugih lica, ali za koje radnje su optuženi također odgovorni po osnovu svog učešća u udruženom zločinačkom poduhvatu, jer su i takve radnje drugih dio zločinačkog plana i zajedničke, zločinačke namjere.

796. Iz saglasnih iskaza svjedoka te raspoloživih materijalnih dokaza, nedvojbeno je utvrđeno da su zatočenici logora Vojno: Mesud Dedajić, Hamdija Tabaković, Džemal Sabitović, Mustafa Kahvić i Mensur Salman, lišeni života prilikom obavljanja prinudnih radova na prvoj crti bojišnice. Također, zatočenici Čilić Mustafa i Lulić Rasim koji su jedni od prvih zatočenika u logoru Vojno, jedne večeri su pozvani da izađu iz podruma i od tada se nisu vratili, niti su ikada više viđeni, a

⁷⁸ Pogledati dio VI glava A (b)(i), ove presude;

njihova tjela su ekshumirana i identifikovana. U septembru mjesecu zatočenika Asifa Čakramu, na putu za Vojno ubio je optuženi Mirko Vračević. Mario Mihalj je ubio Salima Halilovića, samo zato što je rekao da ne može raditi jer je srčani bolesnik.

797. Jedno od najsvirepih ubistava se dogodilo nakon pogibije bojovnika HVO-a. Te prilike prema zatočenicima koji navodno nisu dovoljno brzo nosili ranjenog, a potom preminulog bojovnika, uslijedila je odmazda i svirepo ubistvo pritvorenika Arisa Začinovića, Envera Kajtazija, Husnije Ćorajevića i Željka Čakalovića. Morbidnost ovog događaja opisao je jedini preživjeli svjedok-žrtva ranije opisanog premlaćivanja, a potom i ubistava ove četvorice zatočenika, svjedok AB, koga je bjeg spasio iste sudbine.

798. Niko od optuženih nije ni pokušao da spriječi ubistva, nego je čak naprotiv, njihovo djelovanje bilo podstrekavajuće i ohrabrujuće, te predstavljalo poruku da se ubijanja mogu nesmetano izvoditi.

799. Izloženost unakrsnoj vatri, dok su obavljali prinudan rad je nerijetko rezultirao smrću zatočenika. I ta smrt je dakle bila prirodna i predvidiva posledica djelovanja optuženih, koji su zatočenike svjesno i namjerno izlagali takvoj opasnosti, tjerajući ih da rade na prvoj liniji bojišnice pod snajperskom i unakrsnom vatrom.

800. Analizirajući navedena ubistva, vijeće zaključuje da su sva ubistva, bilo da su počinjena od strane optuženih lično (ubistvo Asifa Čakrame od strane Mirka Vračevića), ili uz prisustvo optuženih, ili na crti bojišnice usljed izloženosti unakrsnoj vatri, počinjena uz postojanje diskriminatorne namjere, s ciljem ostvarivanja zajedničkog cilja zločinačkog sistema.

801. Odbrane optuženih su tokom postupka i u žalbama, isticale da optuženi nisu bili prisutni prilikom konkretnih ubistava, kao i prilikom vršenja drugih zločina prema zatočenicima, što je po njima dovoljan razloga da se optuženi oslobode odgovornosti za ubistva ili druga djela za koja se tereta, a koja oni nisu osobno počinili. Takođe su navodili da oni nisu odvodili zatočenike na rad, da zatočenici nisu radili na području koje je bilo u zoni odgovornosti Prve bojne. Međutim, kao što je već navedeno, lično prisustvo i učešće u svakom konkretnom aktu i nije bilo neophodno, nego zajednička zločinačka namjera koju dijele učesnici UZP. U konkretnom slučaju, potpuno je jasno da su zatočenici muškarci sa Heliodroma dovođeni u Vojno da bi radili za potrebe HVO-a, te da su neki od njih radeći na prvoj crti, ubijeni, što su optuženi znali. Na kojem lokalitetu Bijelog Polja su radili, nije od odlučujućeg značaja. Po ocjeni vijeća, bitna odlučujuća činjenica koja je nesporno utvrđena je, da su zatočenici iz Heliodroma u Vojno dovedeni po zahtjevu Prve bojne Druge brigade, te da su iz logora, svaki dan odvođeni na obavljanje radova na prve linije razgraničenja između HVO-ABiH, te potom vraćani u logor, a koji je bio pod kontrolom Prve Bojne Druge brigade, čiji je zapovjednik bio Marko Radić. Stoga su i svi optuženi, koji su imali vlast nad životima zatočenika tokom njihovog boravka u Vojnom i odgovorni za sve inkriminisane radnje preduzete prema zatočenicima tokom njihovog zatočenja, jer su sve one dio njihovog zločinačkog plana, obrasca ponašanja i odnosa prema zatočenicima.

Mučenja

802. Mučenja su bila svakodnevica zatočenika u logoru. Pored mučenja i ostali vidovi psihičkog i fizičkog zlostavljanja provedeni su nad njima. Apelaciono vijeće je van svake razumne sumnje utvrdilo da je u logoru Vojno došlo do mučenja većeg broja zatvorenika među kojima i: Čilić Mustafa i Lulić Rasim, Arif Omanović, Avdo Jelin, AI, AB, 153, Enver Tihak i dr.⁷⁹

803. Mnogi svjedoci su opisali kako su udarani pesnicama, nogama, raznim predmetima, mučeni i zlostavljani na različite načine, čak uz primjenu elektro šokova, tjerani da se i međusobno udaraju, lupaju glavama o zid i sl. U ovim djelima optuženi Šunjić, Brekalo i Vračević su osobno učestvovali, dok optuženom Marku Radiću ova djela nisu mogla ostati nepoznata, odnosno isti je za njih znao i svojim odnosom prema navedenom ponašanju optuženih i drugih bojovnika HVO podržavao takvo djelovanje njemu potčinjenih bojovnika, kao i ostalih koji su na različite načine dolazili u kontakt sa zatočenicima. Za vijeće je nedvojbeno da su mučenja takođe bila dio zločinačkog poduhvata, odnosno predstavljala obrazac postupanja u okviru zločinačkog plana i uspostavljenog logorskog sistema zlostavljanja.

Silovanja

804. Logor Vojno je bio mjesto u kome se desio veliki broj silovanja od kojih su neka počinjena od strane optuženih osobno, dok su druga počinila lica kojima su optuženi omogućili da siluju zatočenice tokom njihovog boravka u Vojnom.

805. Silovanja žena su otpočela odmah po formiranju logora Vojno. Tako je svjedokinja "001" koja je već polovinom jula mjeseca zatvorena, izjavila da se išla žaliti zapovjedniku 1. Bojne optuženom Radiću zbog pokušaja silovanja njene kćerke od strane Maria Mihalja.

806. Maloljetne svjedokinje L i X su silovane od strane optuženog Brekala u julu mjesecu 1993. godine. U istom mjesecu svjedokinja X je bila žrtva seksualnog nasilja od strane optuženog Marka Radića. U avgustu mjesecu, prvo je silovana svjedokinja A, koju je dva puta silovao optuženi Marko Radić, koji je pri tome poslao i vojnika po imenu Ivan da je siluje, a nekoliko dana kasnije istu svjedokinju je i po treći put silovao optuženi Radić. U septembru mjesecu optuženi Radić je silovao svjedokinju D u komandi Prve Bojne, dok je u istom mjesecu Brekalo dva puta silovao svjedokinju D, zajedno sa Dariom Sušcem. U septembru mjesecu je silovana i svjedokinja C od strane Brekala i vojnika po imenu Marko.

807. Svjedokinja AM je takođe više puta bila silovana od strane Mirka Vračevića. Svjedokinju B su za vrijeme boravka u Vojnom u prostoriji policije silovali Dario Mihalj, Tomo Aničić, te vojnici po imenu Babo i Sergej, a istu je do objekta policije doveo optuženi Šunjić. Svjedokinju F su seksualno zlostavljali optuženi Brekalo i Dario Sušac. Svjedokinju E je silovao Mirko Bukara, nakon što joj je prethodno optuženi Radić rekao da ide sa Mirkom Vračevićem, koji je odveo u kuću gdje ju je Bukara silovao. Svjedokinju J je silovao bojovnik Dragan Škobić koji je prethodno

⁷⁹ Pogledati dio VI glava C ove presude;

bio kod Marka Radića i iste je prevezao čamcem na drugu stranu Neretve.

808. Uočljivo je dakle da se radi o većem broju silovanja. Takođe, primjetno je da su se silovanja dešavala od samog nastanka logora, odnosno od polovine jula mjeseca pa tokom cijelog perioda njegovog postojanja. Veliki broj silovanih žena, od kojih su neke silovane i seksualno zlostavljane više puta tokom jednog dana i od strane više borovnika, ili više puta u dužem vremenskom periodu, među kojima su bile i maloljetne djevojčice, upućuje na zaključak da su silovanja i seksualna zlostavljanja, pored ostalih djela, bila sastavni dio zločinačkog sistema progona, budući da su počinjena isključivo prema ženama bošnjačke nacionalnosti, odnosno sa diskriminirajućom namjerom.

809. Sve navedeno pokazuje da sam logor nije bio obično mjesto gdje su Bošnjaci sklonjeni i zbrinuti prije očekivane razmjene za zarobljene Hrvate, kako su to tvrdile odbrane optuženih. U vezi s tim, valja naglasiti da Bošnjaci nisu bili u Vojnom po njihovom zahtjevu, niti njihovom voljom, kako bi se sklonili od ratnih dejstava, nego su tu prisilno dovedeni uz prijetnje silom i brutalna maltretiranja. Zatočeni su bez ikakve odluke nadležnog organa, mimo zakonom propisanog postupka, u atmosferi straha, torture i iščekivanju zločina koji su im stavljeni u izgled već prilikom dočeka u Vojnom, a koji su se zatim i dešavali svakodnevno (batinjanja, ubistva, silovanja i dr.).

810. U vezi sa navedenom tezom odbrana o razlozima zatočenja i formiranju logora Vojno isključivo radi ostvarenja razmjene za Hrvate zarobljene od strane Armije BiH, valja dodati da svako izmještanje civila, ukoliko nije rezultat njihove slobodno izražene volje, predstavlja radnju izričito zabranjenu Ženevskim konvencijama i grubo kršenje međunarodnog humanitarnog prava, zbog čega se navedena teza, sve kada bi to zaista i bio jedini motiv i razlog zatočenja civila i formiranja logora, ukazuje neprihvatljivom, a pogotovu kada se imaju u vidu zločini koji su uslijedili (ubistva, silovanja i dr.), koji nemaju apsolutne nikakve veze sa bilo kakvom razmjenom i ni u kom slučaju ne mogu biti njome pravdani.

811. Po ocjeni vijeća, logor Vojno je predstavljao tačku koja je bila veza sa ostalim zločinima. Zločini koju su počinjeni nisu predstavljali pojedinačne i slučajne događaje. Svi izvršeni zločini bili su međusobno sistemski i tematski povezani. Naime, postojanje logora je bilo neophodan, temeljni dio sistema, jer civili (žene, djeca, starci), zatočenici sa Heliostrova su prvo dovođeni u logor, da bi kasnije, tokom njihovog boravka, prema istim činjeni zločini, bilo u logoru ili van njega. Svi zločini, ubistva, silovanja, mučenja i nečovječna djela, su nastali tokom boravka zatočenika u Vojnom i zavisili su od činjenja i nečinjenja osoblja i lica koja su imala sa njim veze, gdje god da su bile krajnje tačke zločina.

812. Iako su neki od ovih zločina počinjeni van samog logora, kao što su (pojedina silovanja ili ubistva prilikom kopanja rovova), postojanje sistema nije vezano samo za logor, odnosno, jednu mikro lokaciju kakvo je Vojno, već naprotiv postojanje logora u Vojnom predstavljalo je kariku u lancu širokog i sistematičnog napada na bošnjačko stanovništvo grada Mostara i šire (mnogstvo zatočenika je bilo sa drugih područja), s ciljem progona istog, dok su osobe koje su počinile nevedene zločine bile neposredno vezana za sam logor Vojno. To su bile osobe koje su učestvovala u formiranju samog logora i koje su imale faktičku kontrolu nad logorom. Osoblje logora, naročito njegov zapovjednik i dozapovjednik, stražari, kao i borovnici kojima je komandovao Radić su imali slobodan pristup zatvorenicima, faktičku vlast nad njima, te slobodu da se prema istim ponašaju kako hoće.

813. Brojni dokazi ukazuju da su se svi optuženi međusobno dobro poznavali i imali česte međusobne kontakte. Iako svi optuženi nisu u vrijeme počinjenja svake pojedinačne inriminacije boravili u logoru, nerjetko su prilikom počinjenja pojedinih zločina od strane jednog optuženog bili prisutni i drugi optuženi. Međutim, bez obzira da li su optuženi osobno izvršili djelo ili ne, da li su bili prisutni izvršenju svakog pojedinačnog djela ili ne, svi optuženi, su znali za ta djela koja su sva zajedno dio zločinačkog plana i svi su djelili zločinačku namjeru i na odlučujući način su doprinijeli izvršenju plana.

814. Koordinirano i uzastopno činjenje zločina od strane njihovih protagonista tokom dužeg vremenskog perioda, po ocjeni vijeća dovoljan je dokaz o postojanju organizovanog sistema zlostavljanja. Stoga su počinjeni zločini po ocjeni vijeća bili dio sistematskog udruženog zločinačkog poduhvata.

B. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST

Actus reus i mens rea

815. Da bi se optuženi oglasili krivim za zločine počinjene u okviru sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata, kao što je već navedeno, neophodan je doprinos optuženog sprovođenju udruženog zločinačkog poduhvata, lično znanje o sistemu i namjera da se sistem unaprijedi.

816. Učešće optuženog u udruženom zločinačkom poduhvatu, ne mora podrazumjevati izvršenje konkretnog krivičnog djela od strane optuženog, već se može sastojati u drugoj vrsti njegove aktivnosti, kao što je pomoć, ohrabrenje, podrška ili neki drugi oblik doprinosa izvršenju zajedničkog plana.

817. Pretresno vijeće u predmetu Krstić je u vezi s tim navelo: "General Krstić nije smislio plan za ubijanje tih muškaraca, niti ih je lično ubio. Međutim, on je odigrao ključnu ulogu kao koordinator sprovođenja kampanje ubijanja." Time ga je njegov nivo učestvovanja učinio "jednim od glavnih izvršilaca ovih zločina."

818. Prema stanovištu MKSJ-a, koje u potpunosti prihvata i ovo vijeće, a koje je već više puta zauzeto i od strane drugih vijeća ovog suda, nije neophodno da optuženi bude prisutan u vrijeme kada su krivična djela počinjena. Optuženi su međutim upravo na tome insistirali, tvrdeći često da oni uopšte nisu bili tu kada su se pojedini zločini dešavali. Na takvim tvrdnjama je posebno istrajavao drugooptuženi Šunjić.

819. Žalbeno vijeće MKSJ je međutim u predmetu Tadić utvrdilo da: „Iako samo neki od članova grupe mogu počiniti krivično djelo, učestvovanje i doprinos drugih članova grupe je često ključno u omogućavanju izvršenja tog krivičnog djela. To je naročito evidentno kada je riječ o sistemskom obliku udruženog zločinačkog poduhvata.“ Upravo o takvom UZP se radi u ovom predmetu.

820. Žalbeno vijeće u predmetu MKSJ-a Kvočka, iznosi stav da učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu ne mora učestvovati niti u jednom elementu nekog krivičnog djela, ako su svi uslovi za odgovornost po osnovu učešća u udruženom zločinačkom poduhvatu ispunjeni. U tom smislu utvrđeni su i određeni faktori za ocjenu nivoa učešća optuženih u UZP-u, a to su: de facto ili de jure položaj optuženog u sistemu, obim zločinačkog poduhvata, dužinu vremena tokom kojeg je bio prisutan na mjestu sistema, nastojanja da spriječi zločinačku aktivnost ili da omete efikasno funkcionisanje sistema, intenzitet zločinačke aktivnosti, vrstu aktivnosti koju je zaista provodio i način na koji je vršio svoje funkcije u sistemu.⁸⁰

821. Sve navedene pravne stavove u cjelosti podržava i ovo vijeće, iz istih razloga, tako da isti predstavljaju odgovor ovog vijeća na navedenu tezu odbrane isticanu u žalbi i tokom cijelog postupka.

822. Svi ovi faktori su relevantni i pri procjeni postojanja ličnog znanja o sistemu u kome svaki optuženi učestvuje.

823. Obzirom da je u konkretnom predmetu kao zajednički cilj zločinačkog sistema bio progon Bošnjačkog stanovništava, na strani optuženih je bilo neophodno utvrditi i postojanje posebne namjere, odnosno zajedničke diskriminatorne namjere.

824. Kada se za zločin traži posebna namjera, kao što je to slučaj sa zločinom progona, optuženi mora zadovoljavati i dodatne zahtjeve koje taj zločin postavlja, kao što je namjera da se izvrši diskriminacija na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi, ukoliko je optuženi saizvršilac. Međutim ako je on pomagač ili podržavalac dovoljno je da bude svjestan samo zajedničke namjere počinioa, a zajednička svijest se može izvesti iz okolnosti. Ukoliko zločinački poduhvat obuhvata neselektivno lišavanje života radi finansijske dobiti, na primjer, to ne bi nužno pokazalo namjeru diskriminacije na "političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi". Ukoliko zločinački poduhvat obuhvata lišavanje života pripadnika neke posebne etničke grupe, a pripadnici te grupe su drugačije vjere, rase ili političkih ubjeđenja od saizvršilaca, onda to pokazuje postojanje namjere diskriminacije na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi. Stoga, svjesno i trajno učešće u tom poduhvatu može razotkriti namjeru da se vrše progoni nad pripadnicima ciljane etničke grupe.⁸¹ Žalbeno vijeće u istom predmetu je potvrdilo stav pretresnog vijeća.⁸²

825. Faktori koji pokazuju postojanje namjere uključuju značaj doprinosa optuženog i obim njegovog znanja. Tako je žalbeno vijeće u predmetu Krnojelac zaključilo da, ako je optuženi zahvaljujući svom položaju unutar sistema i prilici da posmatra imao znanja o sistemu, o zločinima počinjenim u okviru tog sistema i o diskriminatornoj prirodi tih zločina "razuman presuditelj o činjenicama bi trebao zaključiti ... da je [optuženi] pristao uz taj sistem, te da je, dakle, imao namjeru da mu doprinese. Isti zaključak se nameće u pogledu pitanja da li su ti nalazi trebali razumnog presuditelja o činjenicama navesti da zaključi da je [optuženi] imao istu diskriminatornu namjeru." Navedeni stav iz istih razloga, zauzelo je i ovo vijeće i slijedilo prilikom ocjene odgovornosti svakog od optuženih.

⁸⁰ *Kvočka*, Žalbeno vijeće, paragraf 101; presuda Pretresnog vijeća u istom predmetu, paragraf 311;

⁸¹ Pretresno vijeće u predmetu *Kvočka*;

⁸² Žalbeno vijeće u predmetu *Kvočka*, paragraf 110.

826. Značaj doprinosa svih saoptuženih u sistemu takođe može biti dokaz o njegovoj zajedničkoj namjeri. Položaj optuženih u sistemu, preuzimanje više odgovornosti u sistemu nakon što je njegov zločinački cilj postao očit, dužina vremena tokom kojeg je optuženi bio dio sistema, važnost njegovih zadataka za održavanje sistema, efikasnost kojom je izvršavao svoje zadatke, verbalne izjave o sistemu, kao i bilo koje direktno učešće u actus reus temeljnih krivičnih djela, su sve faktori koji su značajni za utvrđivanje zajedničke namjere. Postojanje zajedničke zločinačke namjere ne pretpostavlja entuzijazam, lično zadovoljstvo ili ličnu inicijativu da se doprinese udruženom poduhvatu. Apelaciono vijeće ovim želi naglasiti da motiv kao subjektivno stanje na strani počinioaca nije od bitnog uticaja i da ne sprečava počinioaca da posjeduje specifičnu namjeru. Tražena namjera na strani optuženih (u ovom slučaju diskriminatorna namjera), postoji kada je optuženi svjestan prirode namjere drugih saizvršilaca i kada vođen takvom sviješću, znajući za sistem zlostavljanja, doprinosi ostvarenju zajedničkog plana, dajući svoj doprinos.

827. U svjetlu gore navedenog, vijeće zaključuje da su optuženi postupali sa direktnim umišljajem, sa voljom i htijenjem da doprinesu sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu u logoru Vojno. Svi optuženi su bili svjesni svojih djela i htjeli su njihovo počinjenje. Pored toga, dijelili su diskriminatorsku namjeru da vrše progon zatvorenika bošnjačke nacionalnosti u logoru Vojno. Svi su znali za uspostavljeni sistem i vrstu zločina počinjenih unutar tog sistema. Oni su postali i ostali dio sistema i doprinijeli mu svojim radnjama. Pored toga, optuženi su učestvovali svo vrijeme kao pripadnici udruženog zločinačkog poduhvata znajući da su zločini činjeni u namjeri da se vrši diskriminacija pritvorenih lica bošnjačke nacionalnosti zbog njihove nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti, koja činjenica se svakodnevno manifestovala kroz tretman bošnjackih civila, koji je bio zločinački. Prema tome, optuženi su lično činili djela zločina protiv čovječnosti, bilo kao pojedinci, bilo zajedno sa ostalim optuženim i drugim licima, svjesno doprinoseći uspostavljenom sistemu.

Učešće optuženih u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu

828. Prilikom ocjenjivanja nivoa učešća svakog od optuženih, valjalo je ponovo imati u vidu da konkretan pojedinac ne mora biti fizički prisutan u vrijeme počinjenja krivičnog djela da bi se smatrao odgovornim.⁸³ U tom smislu utvrđeni su i određeni faktori za ocjenu nivoa učešća optuženih u UZP. Ovi faktori, već ranije su citirani, te primjenjujući ih, u tekstu koji slijedi elaboriraće se krivnja optuženih u svjetlu njihovog konkretnog doprinosa i namjere u uspostavi, održanju i pospješivanju UZP-a.

(a) Marko Radić

Pripadnost vojnim formacijama HVO i pozicija zapovjednika

829. Prema Izvodu iz matičnog kartona Marko Radić je u periodu od 20.09.1991. do

⁸³ *Kvočka*, Presuda Žalbenog vijeća, paragraf 112; *Krnjelac*, Presuda Žalbenog vijeća, paragraf 81;

02.11.1992.godine bio pripadnik 1. Bojne HVO-a, zatim pripadnik Prve bojne, Druge brigade od 03.11.1992. do 01.12.1993.godine, kao i pripadnik ATG "Ivan Stanić Ćićo" od 24.12.1992. do 01.01.1994.godine. U istom kartonu je navedeno da je bio zapovjednik Druge brigade od 02.12.1993. do 04.05.1994.godine, a da je dana 09.03.1995.godine proizveden u čin pukovnika. Identični podaci koji se odnose na kretanje optuženog Marka Radića u službi, odnosno da je isti bio pripadnik 1. Bojne HVO-a u periodu od 20.09.1991. do 02.11.1992.godine, te da je bio pripadnik Prve bojne Druge brigade, te zapovjednik Druge brigade, navedeni su i u Izvodu iz Jediničkog kartona koji glasi na njegovo ime.

830. U navedenom Matičnom i Jediničnom kartonu stoji da je zapovjednik Druge brigade bio od 02.12.2003.godine, a dan prije mu je prestala služba u Prvoj bojnoj Druge brigade. Uvidom u Zapisnik o primopredaji dužnosti broj 03-1472/93, proizilazi da je dana 21.12.1993.godine, zapisnički izvršena primopredaja dužnosti zapovjednika 2. Brigade između Marka Radića kao primaoca i Milana Štampara kao predavaoca dužnosti.

831. U toku postupka nije bilo sporno da je optuženi Radić bio zapovjednik Prve bojne, kao i to da je kasnije bio zapovjednik Prve bojne Druge Brigade. Ovu činjenicu odbrana optuženog Radića nije ni osporavala, a potvrđena je kako navedenim materijalnim dokazima, tako i od strane svih svjedoka koji su pitani na ovu okolnost.

832. Nasuprot nespornoj činjenici koja se odnosi na pripadanost optuženog Radića Prvoj bojnoj, tokom cijelog postupka i u žalbi odbrana je osporavala činjenicu da je Marko Radić bio zapovjednik kažnjeničke bojne, pa je u cilju dokazivanja svoje tvrdnje tokom prvostepenog postupka izvela dokaz saslušanja svjedoka Sesar Zdenka i Dražena Lovrića.

833. Tom prilikom svjedok Sesar je naveo da je bio pripadnik ovog Diverzantskog voda od osnivanja 92.god., a da Marko Radić nije bio njen zapovjednik. On je naveo da je čuo prije pada Bijelog Polja da će se Kažnjenička bojna osnovati, ali da do toga nije nikada došlo.

834. Svjedok Dražen Lovrić je istakao da Marko Radić nije nikada bio zapovjednik Diverzantskog voda "Ivan Stanić Ćićo", kao i da Prva Bojna i njen zapovjednik Marko Radić nisu imali nikakve veze sa diverzantskim vodom.

835. Nasuprot, tvrdnjama odbrane i iskazima navedenih svjedoka, stoje iskazi drugih svjedoka i brojni materijalni dokazi, čija je snaga i brojnost uvjerila vijeće u činjenicu da je optuženi Radić u inkriminisanom periodu bio uporedo i zapovjednik ATG „Ivan Stanić Ćićo”.

836. Tako je svjedok AH izjavio da je on bio pripadnik Prve bjelopoljske bojne HVO, te da je bjelopoljska bojna imala posebnu jedinicu koja se zvala "Ivan Stanić Ćićo", koja je bila pod komandom Tutine vojske, ali da je zapovjednik jedinice "Ivan Stanić Ćićo" bio Marko Radić.

837. Svjedok odbrane general Slavko Puljić je izjavio da bojne u to vrijeme nisu bile formacijski iste, odnosno da su neke bile male, a neke velike, da su bojne imale vodove, kao što su antiterorističke grupe. Svjedok Puljić je također potvrdio da je postojao diverzantski vod "Ivan Stanić Ćićo", na čijem je čelu bio Zvonko Sesar, a jedno vrijeme i Marko Radić.

838. Dokazi koji također upućuju na činjenicu da je optuženi Radić bio pripadnik ATG Ivan Stanić Ćićo, pored već navedenih je i Spisak pripadnika Kažnjeničke bojne "Ivan Stanić Ćićo"

Bijelo Polje, sačinjen dana 27.06.1993. od strane zapovjednika Kažnjeničke bojne "Ivan Stanić Ćićo" Marka Radića, u kojem je navedeno ukupno 56 imena. Na navedenom spisku se nalazi potpis Marka Radića i pečat.

839. Na Spisku vojaka Kažnjeničke bojne od 02.06.93. godine, kojima treba izdati rješenje za stan, takođe se nalazi i ime Marka Radića, a navedeni spisak je on sam i potpisao.

840. Da je Marko Radić nastavio i poslije gornjeg datuma (mjesec jun) da bude zapovjednik jedinice koja je nosila naziv "Ivan Stanić Ćićo", proizilazi i iz Spiska za isplatu osobnih dohodaka za mjesec novembar od 2.12.1993. godine, sačinjen od strane Zapovjednika "Kažnjeničke bojne" i ATJ-a Mladena Naletilića Tute, gdje na strani 00795354 stoji da jedinica ATJ "Ivan Stanić Ćićo" ima 48 pripadnika, a na strani 00795383 da je bojniik ove jedinice pod brojem jedan Marko Radić. Na istom spisku se nalaze i imena svjedoka Sesara i Lovrića, što ukazuje na činjenicu da pomenuti svjedoci nisu bili iskreni kada su rekli da optuženi Radić nije imao ništa sa diverzantskim vodom "Ivan Stanić Ćićo." Vijeće cijeni da su svjedoci ovakve iskaze dali kako bi eventualno umanjili odgovornost optuženog Radića, pa ih stoga u ovom dijelu i nije prihvatilo kao vjerodostojne i tačne.

841. U pogledu uočene nedoslednosti u imenovanju vojne formacije "Ivan Stanić Ćićo" u različitim dokumentima, odnosno činjenice da se u nekim dokumentima navodi Kažnjenička bojna "Ivan Stanić Ćićo", u drugim ATJ "Ivan Stanić Ćićo" ili pak diverzantski vod „Ivan Stanić Ćićo“, vijeće je kao najlogičnije i najvjerodostojnije prihvatio objašnjenje svjedoka Puljića koje je isti dao tokom ispitivanja pred prvostepenim, a potom i pred Apelacionim vijećem. Naime ovaj svjedok, inače general major i jedan od visoko pozicioniranih čelnika HVO u inkriminisano vrijeme, izjavio je da je jedinica „Ivan Stanić Ćićo“ bila diverzantski vod, odnosno jedinica iz sastava Prve bojne, te da je bila dio i Kažnjeničke bojne, a ona je po iskazu svjedoka Puljića bila neka paralelna struktura, neki paralelan sistem. Postojanje same Kažnjeničke bojne "Ivan Stanić Ćićo", kao formacije bojna, nije mu poznato, ali je svjedok istakao da je bilo ljudi koji nisu znali pravilno imenovati jedinice. Isti svjedok je izjavio da je na čelu diverzantskog voda "Ivan Stanić Ćićo" jedno vrijeme bio Zvonko Sesar, a jedno Marko Radić. Svjedok je također, ponovio i to da je bilo moguće da se isti vojnik istovremeno vodi u više brigade, odnosno više vojnih formacija, iz finansijskih razloga.

842. Objašnjenje koje je dao svjedok Puljić za ovo vijeće je sasvim prihvatljivo i logično, obzirom da isti zaključak proizilazi i iz navedenih materijalnih dokaza. Stoga Apelaciono vijeće zaključuje da je riječ o diverzantskom vodu, kao antiterorističkoj jedinici (ATJ) „Ivan Stanić Ćićo“, na čijem je čelu jedno vrijeme bio i optuženi Marko Radić, obavljajući istovremeno i funkciju zapovjednika Prve bojne Druge brigade HVO-a.

Znanje i učešće optuženog Radića u širokom i sistematičnom napadu HVO na civilno Bošnjačko stanovništvo

843. Optuženi Radić je u svojstvu zapovjednika prisustvovao sastanku koji je održan dana 20.03.93.godine „sa predstavnicima Općinske vlade“, a na kome sastanku su prisustvovali zapovjednici i ostalih bojni HVO-a Mostara. Na istom sastanku Radić je prema sadržaju zapisnika, izjavio: "Nama je obećano da će se grad očistiti i da će biti stanova za nas borce. Neka se izjasne

organi Vlade zaduženi za ovaj problem.” Na kraju zapisnika je navedeno i to da je Radić još izjavio i to da „smatra da se samo uz jake specijalne snage to može učiniti i uz punu podršku prisutnih.”

844. Iz utvrđene činjenice broj 4. (MKSJ- predmet Naletilić- Martinović) proizilazi da je Mostar napadnut u ranim jutarnjim satima od strane jedinica HVO, dana 09.05.93.godine. Navedeno su potvrdili i svjedoci Saja Ćorić, Dika Ćurić, Huso Mehremić, zaštićeni svjedoci A, B, C, D, E, F, kao i brojni drugi svjedoci Tužilaštva BiH, što i ovo vijeće prihvata iz već navedenih razloga.

845. Utvrđenom činjenicom broj br. 8, preuzetom iz istog predmeta MKSJ, konstatuje se da je tog dana počelo i istjerivanje Muslimana iz njihovih stanova.

846. Brojni materijalni dokazi kao što su: Spisak 26 vojaka Kažnjeničke bojne kojima treba izdati rješenje za stan od 02.06.93.godine, na kome se nalazi i ime Marka Radića, Potvrda zapovjednika Prve bojne od 24.05.1993. godine da za vojakе treba riješiti stambeno pitanje, Potvrda Zapovjednika Prve bojne od 23.05.1993.godine da za 33 vojaka trebaju riješiti stambeno pitanje, Potvrda zapovjednika Prve bojne od 01.06.93. godine da se 9-orici vojaka treba riješiti stambeno pitanje; Potvrdu zapovjednika Prve bojne od šestog mjeseca 93. godine da se 46-orici članova obitelji poginulih vojaka Prve bojne Bijelo Polje treba riješiti stambeno pitanje; Potvrda zapovjednika 1. Bojne od 09.06.93.god. da se sedmorici vojaka Prve bojne treba riješiti stambeno pitanje; Potvrda zapovjednika 1. Bojne od 23.06.93.godine da jedan pripadnik Prve bojne može nesmetano boraviti u stanu jer mu je porodična kuća neuvjetna, pokazuju angažovanje Radića kao zapovjednika Prve bojne, posebno tokom mjeseca juna na stambenom zbrinjavanju preko stotinu pripadnika Prve bojne, pripadnika Kažnjeničke bojne, kao i članova porodica poginulih vojaka Prve bojne, kojim jedinicama je zapovjedao. Naravno, riječ je o zbrinjavanju u smislu smještaja u stanove Bošnjaka i drugih nehrvata, nakon akcije „čišćenja” o kojoj se raspravljalo na navedenom sastanku zapovjednika bojni, na kome je i Radić učestvovao, a ne o smještaju u novoizgrađenim, praznim stanovima, koji bi kao takvi bili raspoloživi za dodjelu pripadnicima HVO i drugim za koje Radić traži rješenje stambenog pitanja.

847. Činjenica da je Radić već u trećem mjesecu 1993.godine, dakle i prije 09.05. prisustvovao sastanku civilnih i vojnih čelnika HZ HB, na kojem je traženo izjašnjenje vlade povodom obećanog „*čišćenja grada*”, a radi, između ostalog, „oslobađanja stambenog prostora za pripadnike HVO-a i njihove porodice”, te njegov ogroman angažman po tom pitanju koji je uslijedio nakon napada 09.05.1993. godine govori o jednom segmentu znanja i učešća optuženog Radića u širokom i sistematičnom napadu na civilno Bošnjačko stanovništvo opštine Mostar.

Napad ABiH na Bijelo Polje, hapšenja civila i uspostava logora u Vojnom

848. Tokom postupka je nesumnjivo utvrđeno da je dana 30.06.1993. godine, zaista došlo do napada ABiH na područje Bijelog Polja, koje je do tada u cjelosti držao HVO. Navedenu činjenicu je posebno potencirala odbrana, ali je ni Tužilaštvo nije osporavalo. Uz to, odbrana je tvrdila da je Vojno i sve što se u njemu dogodilo isključivo posljedica tog napada, odnosno da su Bošnjaci – civili dovedeni u Vojno isključivo radi razmjene za Hrvate, zarobljene od strane Armije BiH.

849. Međutim, ovakvo objašnjenje po ocjeni vijeća ne može biti opravdanje za zločine koji su predmet optužnice u ovom predmetu. Pored toga što je provedenim dokazima nesumnjivo utvrđeno da se radilo o široko rasprostranjenom napadu na bošnjačko stanovništvo, koji je i prema utvrđenim činjenicama broj 9, 10, 11, 12 i 13 iz predmeta MKSJ Naletelić- Martinović, započeo i prije (09. 05.1993. godine), valja ponovo naglasiti da se ni jedan zločin ne može pravdati zločinom. Slijedom tog principa, zločini počinjeni od strane pripadnika druge strane u sukobu, ma kako bili teški, ne mogu biti opravdanje za silovanja, mučenja, ubijanja i druge zločine koji su predmet optuženja u ovoj krivično pravnoj stvari. Isto tako valja naglasiti da činjenica da to što, navodno još niko od pripadnika Armije BiH nije procesuiran za zločine prema rodbini, prijateljima i košijama optuženih, za koje oni tvrde da su počinjeni, ne može biti razlog za oslobađanje od odgovornosti optuženih za djela koja su oni počinili u Vojnu. Naime, svako mora odgovarati za djela koja je on počinio, a pitanje ko će biti procesuiran prije, a ko kasnije, stvar je Tužilaštva, odnosno redoslijeda i uspješnosti u prikupljenju dokazne građe potrebne za podizanje optužnice, a što ni u kom slučaju ne može uticati na ocjenu Suda o odgovornosti optuženih za djela koja su njima stavljeni na teret u ovom predmetu.

850. Kao što je već navedeno, prema iskazima svih svjedoka, kao i prema materijalnim dokazima, optuženi Radić je bio zapovjednik 1.bojne 2. brigade u vrijeme kad je došlo do napada ABiH na položaje HVO-a u Bijelom Polju dana 30.06.1993.godine.

851. Iz Zapovjedi načelnika GŠ HVO od 03.07.1993.godine proizilazi da je odmah nakon pomenutog sukoba formirana nova 1. bojna "Bijelo Polje" (Bjelopoljska) u okviru 2. brigade HVO, a da je zapovjednik bojne Marko Radić "Maka". Dakle, vrlo brzo nakon iznenadnog napada od strane ABiH došlo je do konsolidacije i uspostave ove vojne jedinice na tom području. Takođe i svjedok Slavko Puljić je potvrdio da je Prva bojna 30.06. doživjela udar, tako što je došlo do infiltracije odnosno napada pripadnika te postrojbe (Bošnjaka), na pripadnike iste postrojbe (Hrvate), zbog čega se 2/3.07.1993.izdaje zapovjed da se formira tzv. Bjelopoljska bojna, a to je 1. bojna 2. brigade, sastavljena pretežno od borovnika sa područja Bjelog Polja.

852. Iz Izvješća V bojne Vojne policije od 03.07.93. godine se vidi da su Vojni policajci i zapovjednik satnije Mirko Kožul otišli u Bijelo Polje dana 30.06.1993. godine gdje su se nalazili i u vrijeme pisanja predmetnog Izvješća i da su „svi živi i zdravi, pod *zapovjedništvom* Marka Radića”, te da drže crtu razgraničenja prema Armiji BiH kod benzinske pumpe, što ukazuje da su i pripadnici Vojne policije bili pretpočinjeni zapovjedniku Marku Radiću (o praksi pretpočinjavanja Vojne policije, govorio je i general Puljić). Isto tako iz Izvješća V bojne Vojne policije od 15.07.93.godine proizilazi da je 08.07.93.godine i zapovjednik satnije Mirko Kožul krenuo sa vodom Vojne policije (dvadeset policajaca) u Bijelo Polje.

853. Svjedok odbrane Slavko Kožul kao pripadnik Vojne policije je u svom iskazu potvrdio da je u navedenim periodima zaista bio u Bijelom Polju, te da je išao na crtu, a da se tada nalazio pod zapovjedi Bojne, a zapovjednik je, po njemu, „trebao biti optuženi Radić”.

854. Iz „Zapisnika o preslušanju”, uprave Vojne policije od 08. jula 93.godine, proizilazi da je Mario Mihalj, kao pripadnik II satnije V Bojne Vojne policije izjavio da je dana 07.07.93 ujutro došao u zgradu VP i tu sreo Emira Brekala, Ivicu Kolobaru i momka po nadimku Tare, koji su pripadnici Prve bojne HVO i koji su ga pitali da li zna adrese Muslimana iz Bjelog Polja. Oni su mu objasnili da je potrebno da dovedu takve civile do kamiona da bi se izvršila razmjena. Istog

dana Uprava Vojne policije je sačinila i Izjavu koju je dao Ivica (Ivek) Kolobara koji se predstavio kao pripadnik Kažnjeničke bojne "Ivan Stanić Ćićo". U njegovoj izjavi stoji da je „dana 07.07.93.god. zajedno sa Emirom Brekalom i Anđelkom Zlatićem *po zapovjedi zapovjedništva I bcjne HVO-a* došli u Mostar da bi prikupili preostale osobe muslimanske nacionalnosti, koje trenutno borave u Mostaru, a imaju prebivalište na području Bijelog Polja, Vrapčića i Raštana, radi razmjene za Hrvate sa tih područja". Imajući u vidu da je u tom periodu zapovjednik I bojne bio optuženi Marko Radić, a da su i Emir Brekalo, Anđelko Zlatić, Ivica Kolobara u to vrijeme također bili pripadnici Prve bojne, očigledno je da je optuženi Radić bio taj koji je ne samo znao za hapšenje Bošnjaka, nego osoba koja im je u funkciji zapovjednika 1. bojne izdala zapovijed za to.

855. Kako je već prethodno navedeno, pripadništvo istoj jedinici i nije bio nužan preduslov za postojanje udruženog zločinačkog poduhvata (UZP), jer učesnici u udruženom zločinačkom poduhvatu i ne moraju biti u bilo kakvom obliku organizacije, niti je neophodno ograničiti poduhvat na članstvo u organizaciji. Ali, u konkretnom slučaju evidentno je da su lica: optuženi Radić i Brekalo, Kolobara i Zlatić bili pripadnici Prve bojne, dakle, pripadnici iste "organizacije" odnosno bojne, što govori o njihovoj međusobnoj vezi. Time je čak ispunjen i uslov više, obzirom da je očigledno da su svi bili pripadnici iste organizacije, odnosno iste vojne jedinice - bojne, što nisu morali biti da bi im se u krivnju upisalo učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu, odnosno utvrdio doprinos sistemu.

856. Međutim ključni razlog zbog kojeg vijeće na ovom mjestu ukazuje na navedenu činjenicu jeste osporavanje odbrane optuženog Radića da su hapšenja po Mostaru vršila lica s kojima je on imao veze i kojima je naređivao. Vijeće zaključuje da gore navedeni dokazi, pored brojnih drugih koji su navedeni i koji će se u daljem toku elaborirati, govore upravo suprotno – da je on imao itekakve veze sa tim hapšenjima i onim koji su hapsili, jer su ista činila lica koja su njemu podređeni i po njegovom naređenju, u sklopu širokog i sistematskog napada na civilno stanovništvo bošnjačke nacionalnosti.

857. Tako svjedok odbrane "001" u svom iskazu navodi da je Marko Radić bio zapovjednik 1. bojne i da je istog tražila, kad je imala problem sa kćerkom koju su pokušali silovati, iz razloga što je smatrala da je logor bio pod njegovom upravom.

858. Pored toga, sestre X i L, zajedno sa majkom i bratom, uhapšene su 23.07.93. god, u zapadnom dijelu Mostara od strane optuženog Brekala, Jure Kordića i Nedžada Ćorića. Tog istog dana mlđb. svjedokinja X je u zapovjedništvu 1. bojne 2. Brigade u Bočinama seksualno zlostavljana od strane optuženog Radića, dok je malodobna svjedokinja L silovana od strane Emira Brekala. Svjedokinja X je takođe u svom iskazu navela da je dva dana potom odvedena u podrum jedne kuće u mjestu Vojno gdje je zatekla i druge zatvorenike. Ovo su bila prva utvrđena silovanja i zlostavljanja uhapšenih žena, u ovom slučaju djevojčica, od strane lica koja su imali kontrolu i djelovala u zatvoru Vojno. Ovi iskazi potvrđuju da je u julu mjesecu bilo zatvorenika Bošnjaka u Vojnu i to kako Bošnjaka civila žena, djece i staraca iz samog naselja, tako i Bošnjaka muškaraca iz raznih dijelova Hercegovine, koji su dovedeni u Vojno. Takođe, ovo su bila i prava utvrđena silovanja i seksualna zlostavljanja zatočenika od strane optuženih Radića i Brekala.

859. U djelu presude koji se odnosi na nezakonita zatvaranja i hapšenja zatočenika već je navedeno da su hapšenja najčešće vršili Kolobara, Ćorić, Tinjak, Brekalo i drugi. Svi su oni prema

spiskovima Kažnjeničke bojne, ATJ „Ivan Stanić Čičo”, kao i po personalnim vojnim kartonima bili pripadnici te jedinice (ATJ).⁸⁴

860. Iz dokaza odbrane broj 02-51 a, Informacija centra SIS- a od 06.09.1993. godine, proizilazi da pripadnici antiterorističkih grupa, obavljaju razne poslove, „*kao što je čišćenje grada i odvođenje ljudi iz stanova, nekad na lijevu obalu, a nekad u nepoznatom pravcu*”.

861. Iz službene zabilješke CSB Mostar od 13.12.1993 (dokaz 02-43) se vidi da je 02.12.93.godine iz logora Vojno pustano 57 civila muslimanske nacionalnosti, uglavnom žena i djece, a radi se o licima koja su pretežno rodом iz Bijelog Polja, a nalazila su se u dijelovima Mostara pod kontrolom HVO-a, koji su *uhapšeni tokom osmog i devetog mjeseca 1993.godine*. U zabilješci se dalje navodi: *”Hapšenje je izvršeno po naredbi zapovjednika 1 bojne Marka Radića – Make, a izvršili su ga: Emir Brekalo, Ivek Kolobara, Nedžad Čorić, Tirjak i drugi...”* Po dolasku u logor Vojno zapovjednik logora Mihaej Mario im je rekao *”Došli ste u crni pakao, ja sam gosp. zapovjednik, ja ovčje vedrim i oblačim, oдавde se neće niko kutarisati. Nakon dolaska bili su podvrgnuti ispitivanju i mučenju, posebno elektro šokovima, tom prilikom im je oduzeto zlato, novac i vrjednije stvari. Većina žena je za vrijeme boravka u zatvoru Vojno silovana, tako što su ih naveče jednu po jednu odvodili. Prema njihovim izjavama na području Vrda i Dubrana nalaze se logori. Ubistva, maltretiranja i silovanja vršili su Dario Sušac, Mario Mihaej, Emir Brekalo, Vračević Mirko, Tirjak Demo-zv. Žuti, Dražen Lovrić i drugi, a pripadali su djelu Tutine postrojbe koja se **nalazila pod zapovjedništvom 1 bojne**. Krajem jedanestog mjeseca u logor je dovedena grupa od 89 zatvorenika sa Heliodroma, a pretežno se radi o licima sa područja Stoca i Čapljine.....Po izjavi puštenih osoba predstavnici Crvenog krsta nekoliko puta su pokušali ući u Vojno iz pravca Raštana i Vrda, a li su ih sa tih punktova vraćali”*. Sve navedeno upućuje i na zaključak da su informacije o postojanju logora u Vojnom o stanju u njemu i licima odgovornim za to stanje, bile poznate i dostupne i šire.

862. Kao što je već navedeno, logor u Vojnom nije formiran na osnovu formalne- zvanične odluke nekog vojnog ili civilnog organa, kao što je to na primjer bio slučaj sa logorom Gabela u Čapljini. Također i lica koja su obavljala određene funkcije i zaduženja u logoru nisu “zvanično”, pisanim aktom (odlukom ili naredbom), bila raspoređena na te funkcije. Pored toga i u više izvještaja SVIZ-a, se govori o dešavanju u Vojnom i konstatuje da se u Vojnom nalazi „privatni zatvor”.

863. Vijeće je van svake sumnje utvrdilo da je funkciju zapovjednika u logoru obavljao Mario Mihalj, dozapovjednika Dragan Šunjić, a da je stražar pored ostalih, bio i optuženi Mirko Vračević. Iako nije postojao zvaničan akt o imenovanju Dragana Šunjića i Maria Mihalja na funkciju zapovjednika i dozapovjednika, Sud je navedenu činjenicu, kao što je već rečeno, utvrdio na osnovu iskaza brojnih svjedoka, kao i dokumenata koji su isti potpisivali u svojstvu zapovjednika i dozapovjednika.

864. Takođe, iz saglasnih iskaza svjedoka vijeće je utvrdilo da su stražari u Vojnom bili Mirko Vračević, Rudo Ravlić, Žarko Leko, Ivan Pole, Karlo Azirović i Zdravko Šunjić, zvani Kuna .

⁸⁴ Pogledati dio VI glava A (a) ove presude.

865. Tako je svjedok Rudo Ravlić u svom iskazu naveo da je on bio seoski stražar, a svjedok Žarko Leko da je bio pripadnik Bjelopoljske bojne, sve do potpisivanja Dejtona.

866. Svjedok Ivan Prole je u iskazu naveo da je i on bio stražar u zatvoru Vojno, da je bio pripadnik 1. bojne u toku 1993.godine te da misli da je i Mario Mihalj takođe pripadao 1. bojnoj, kojom je u to vrijeme zapovjedao Marko Radić.

867. Svjedok Damir Lukić je u iskazu na glavnom pretresu za Mihalja rekao da se nije znalo gdje je tačno bio, da je čuo da je bio kod Tute. Isti svjedok je u istrazi za Mihalja naveo da je imao iskaznicu kažnjeničke bojne, čiji je zapovjednik bio Tuta, a po njemu, „najvjerovatnije je da je to imao i momak koji mu je bio zamjenik, pošto su po pričama imali isti status”. Ovaj svjedok je za optuženog Radića naveo da je takođe imao isti status, kao Mihalj i ovaj mladić, samo po hijerarhiji bio veći od njih dvojice. Poznato mu je priča da je Radić bio zapovjednik jedne specijalne jedinice.

868. Svjedok Damir Lukić je u istrazi naveo da su mještani Bijelog polja bili pripadnici Prve bojne, tako da oni koji su bili prisutni u Vojnu pripadali su Prvoj bojnoj, uključujući i Mihalja, „kao i ovog momka koji je bio sa njim”. „Ovom jedinicom je zapovjedao Marko Radić i po tome, isti je bio nadređen Mihalju, kao i mladiću sa njim”.

869. U izvještaju MKCK o zatvoreničkim smještajima od 31.01.94, između ostalog se navodi da je Mario Mihalj pripadnik Bjelopoljske bojne koji zloupotrebljava svoj položaj.

870. U toku postupka je utvrđeno da su i drugi vojnici u Vojnu bili pripadnici Prve bojne. To prije svega prizilazi iz iskaza: Štefice Zovko koja je radila u kuhinji, Jurišić Vinka koji je bio u sanitetu, te Dragana Galića koji je bio zadužen za kuhinju.

871. U odnosu na Mihalja, koji je u logoru Vojno obavljao funkciju zapovjednika, postoje i materijalni dokazi koji pokazuju da je Mario Mihalj jedno vrijeme, istovremeno sa pripadnošću Prvoj Bojnoj, pripadao i V bojnoj vojne policije. Takvi su prije svega dokazi: Izvještaj Zapovjednika II satnije Vojne policije Mate Aničića, koji je 14.09.93.godine Mariu Mihalju izrekao disciplinsku mjeru, Dnevno izvješće V bojne vojne policije od 15.09.93.godine, kao i sprovedni list o izdržavanju ove mjere. Također i u uputniku o kandidatu za Gardijsku brigadu, koju je sačinio Mario Mihalj dana 17.06.94. god. stoji da se isti uključio 16.09.91.godine u 1. bojnu Bijelo Polje, gdje je bio do 15.07.1992.godine, kada je prešao u Vojnu policiju. Od 19.09.1993.godine prelazi u diverzantski vod “Ivan Stanić Ćićo”, gdje ostaje do 01.03.1994.godine. Uvidom u Prijedlog za novi raspored od 01.09.1994. godine, utvrđeno je da je u to vrijeme Mario Mihalj bio pripadnik “Kažnjeničke bojne „Ivan Stanić Ćićo”, kao desetenik. Prijedlog za Mihalja je dalo Zapovjedništvo MO HB, 2. gardijska brigada, kao i pomoćnik ministra za personalne poslove. U obrazloženju stoji da „Mario Mihalj dosadašnjim radom i angažovanjem od početka agresije na prostore HR HB u 1. Bojni 2. brigade HVO Mostar i Kažnjeničkoj bojni, potpuno zaslužuje da bude primijen za zamjenika zapovjednika 2. voda na m/v izviđačke satnije 2. GMTBR.HVO”.

872. Kao što je već navedeno, vijeće nalazi da, bez obzira kojoj je vojnoj formaciji unutar struktura HVO-a Mario Mihalj zvanično pripadao, a evidentno je da je bio i pripadnik Prve bojne, iz iskaza navedenih svjedoka i materijalnih dokaza nesumnjivo proizilazi da je Mihalj *de facto* obavljao funkciju zapovjednika u logoru i zajedno sa ostalim optuženim licima učestvovao u zlostavljanju i progonu bosanskih Muslimana, a da mu je nadređeni bio Marko Radić.

873. Na osnovu svih navedenih dokaza, vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je optuženi Marko Radić, kao zapovjednik 1. bojne učestvovao u uspostavi i funkcioniranju logora Vojno.

874. Tokom postupka, odbrana je tvrdila da je postavljanje osoblja u logoru Vojno vršio izvjesni Mate Pavlović, tvrdeći da Marko Radić nije imao ništa s tim. U cilju dokazivanja te tvrdnje odbrana je na ovu okolnost ispitivala svjedoke: Mihalj Nikolu, Rudu Ravlića, Žarka Leku, Ivana Prole, Karla Marića. Svi oni su govorili o Mati Pavloviću u kontekstu njegove odgovornosti za postavljanje osoblja u logoru, ali veoma neuvjerljivo i bez načina da jasnije objasne kojoj je jedinici pripadao i koju je funkciju obavljao Mate Pavlović, a većina njih se ogradila da su od istog dobili bilo kakvu zapovjest ili informaciju. Tako je svjedok Mihalj Nikola, otac Maria Mihalja izjavio kako je čuo da je neki Pavlović, njegovog sina Maria postavio na mjesto zapovjednika.

875. Vijeće smatra da su svojim iskazima navedeni svjedoci, nastojali umanjiti odgovornost optuženog Radića, te istu prebaciti na nekog drugog. Ovo posebno zbog činjenice da su svjedoci Karlo Marić i Rudo Ravlić izjavili da je Pavlović preminuo, pa je jasno da provjera njihovih navoda nije moguća. Pored toga, niko od svjedoka Tužilaštva, zatočenika, nije ni pominjao Matu Pavlovića niti njegove dolaske u logor. Stoga, vijeće iskaze ovih svjedoka odbrane ocijenjuje neobjektivnim, isuviše kontaminiranim subjektivnim osjećajem i nastojanjem za exculpisanjem optuženog Radića od njegove odgovornosti, bez čijeg znanja se, čak i u slučaju da je formalne odluke potpisivao Pavlović, nije mogao rasporediti ni jedan pripadnik 1. bojne, niti desiti nešto na području Bjelog Polja.

Zona odgovornosti Prve bojne Druge brigade HVO-a

876. Tokom cijelog postupka, pitanje oko koga su Tužilaštvo i odbrana imali potpuno različite stavove, bilo je i to da li je u inkriminisanom periodu Prva bojna Druge brigade zadržala područje Vojna u svojoj nadležnosti i nakon napada 30.06.93. godine, ili je nadležnost nad mjestom Vojno od tada pripadalo V bojni Druge brigade. Naime, nije bilo sporno da je Prva bojna do 30.06.93.godine, kada je u Bijelom Polju došlo do sukoba između ABiH i HVO-a, u svojoj zoni odgovornosti imala široko područje sjeverno od Mostara u koju je potpadalo i mjesto Vojno. Sporno je bilo da li je mjesto Vojno ostalo u zoni odgovornosti Prve bojne Druge brigade i nakon navedenog sukoba 30.06. 1993.godine.

877. U dosadašnjem obrazloženju presude, već je navedeno da su svi svjedoci Tužilaštva, zatočenici logora, koji su u vezi s tim pitani, izjavili da je Vojno u inkriminisanom periodu bilo u zoni odgovornosti Prve bojne Druge brigade, te da je po njihovim saznanjima glavno komandujući na tom području bio Marko Radić. Stoga će se na ovom mjestu navesti samo neki iskazi, a radi što jasnijeg pojašnjavanja razloga na temelju kojih je vijeće zaključilo da je Vojno bilo u zoni odgovornosti optuženog Radića i nakon 30.06.1993. godine.

878. Tako je svjedokinja Saja Ćorić je izjavila da je Marko Radić bio iznad svih, te da sve što je vojska radila, radila je u njegovo ime.

879. Svjedokinje C, D i E su izjavile da im se Radić za vrijeme ispitivanja predstavio kao

zapovjednik, a da su i od vojnika čule da je Radić bio zapovjednik tog mjesta. Svjedokinja C je istakla da je jedne prilike nosila poštu koju joj je dao Radić za nekog Hećima. Svjedokinja E je istakla da ju je odmah po dolasku Radić ispitivao, a da je drugi put išla njemu da se žali na bojovnike koji su je malterirali, te da je tada morala pisati izjavu Radiću o tome.

880. Svjedokinja J je izjavila da je iz Vojna puštena nakon što joj je Radić dao odobrenje, jer mu je izvjesni Glibo rekao da će je ženiti. Svjedokinja R je navela da je Radić bio glavni na razmjeni, te da je čitao spisak, a da je njoj dao kavu i piće da preda osobi zaduženoj za razmjenu na strani ABiH.

881. Više svjedokinja, među kojim su J, B i druge, su izjavile da je prilikom bijega jednog zatvorenika, Marko Radić zajedno sa Mihaljem, Šunjićem i Brekalom, došao u njihove prostorije misleći da kriju zatvorenika.

882. Svjedok 152 je izjavio da je jednog dana krenuo na rad, te da su neka lica došla po njega i odvela ga do kuće gdje je bio Radić, koji je razgovarao na telefon i rekao nekome: „Evo došao je, biće razmjenjen“. Marko Radić mu je tada rekao da ide sa grupom žena i djece na razmjenu. Razmjenjen je 02.12.1993. godine.

883. Svjedok Mačković Ramiz je naveo da je čuo od bojovnika da je optuženi Radić „zapovjednik Bjelopoljske bojne i nadređen svima u zatvoru, te da su jedne prilike, kada je Radić trebao doći u kontrolu zatvora, stražari govorili da će doći zapovjednik Bjelopoljske bojne.”

884. Svjedok Samir Humačkić je istakao da je Marko Radić bio glavni, te da mu se jedne prilike požalio i rekao da je u garaži užasno, da je tijesno, da ne mogu spavati, a Radić mu je odgovorio pitanjem u kakvim su uslovima zatočeni njegovi vojnici.

885. Svjedok 153 je naveo da je Radić bio nadređen svima i da se to znalo.”Kad bi dolazio, nastajala je pometnja”. Svjedok Aziz Dautbegović je istakao da je Radića vidao kad je obilazio vojsku na liniji, tad su zatvorenici bili u tranšejama, izgledali su užasno. Drugi put ga je vidio kad je cijepao drva i tad je Radić prošao u pratnji jednog vojnog policajca. Svjedok B je navela da je Radića vidjela na razmjeni da čita imena.

886. Pored navedenih iskaza, Tužilaštvo je u spis suda, a u cilju dokazivanja ove činjenice, uvelo i brojne materijalne dokaze.

887. Prije svega, Tužilaštvo je u uvelo više Zapovjedi o izuzimanju pritvorenika i Izvješća ravnatelja SVIZ-a u kojima se navodi da je 1.bojna 2. brigade tražila i dobila više od stotinu zatvorenika za rad, a koji su zatvorenici bili smješteni u Vojnom, (navedeni dokazi T-18A, T-18, T-18F, T-18G, T-18i). Dokaz T-20 E govori o ponovnom formiranju Bjelopoljske bojne u kojem stoji da je Načelnik Glavnog stožera HVO, general bojnik Milivoje Petković izdao zapovjest da se od bojovnika, dočasnika i časnika u rejonu Bijelo Polje formira bojna “Bijelo Polje”, a da je zapovjednik bojne –Marko Radić, zvanj Maka. Pod tačkom 2. istog dokumenta, Bojna Bijelo Polje stavlja se pod zapovjedništvo snaga određenih zapovješću Načelnika GŠ HVO br. 02-2/1-01-1259/93 od 02.07.1993.

888. Obzirom da Tužilaštvo nije raspolagalo zapovješću Načelnika GŠ HVO br. 02-2/1-01-1259/93 od 02.07.1993. godine, u svrhu dokazivanja odgovornosti Bjelopoljske bojne za zatvor u

Vojnom, ponudilo je Zahtjev Centra SIS-a Mostar od 11.12.1993.godine kojim Načelnik Centra SIS-a naređuje žurno i potpuno izvješće o broju i stanju izoliranih osoba, a koje se trenutno nalaze *“u zoni odgovornosti Vaše postrojbe.”* Ovaj Zahtjev je između ostalih upućen i 2. brigadi HVO Mostar.

889. Odgovarajući na navedeni zahtjev, istog dana, Anđelko Zlatić u svojstvu pomoćnika zapovjednika za sigurnost Prve bojne „Bijelo polje” u rukopisu sastavlja izvještaj o broju i stanju zatvorenika u Vojnu (dokaz br. 20B), na osnovu kojeg Ivica Rotim pomoćnik zapovjednika za sigurnost Druge brigade, sačinjava Spisak zatočenika u zatočeničkom centru Vojno, dana 13.01.1994.godine (dokaz T-20). Činjenica da je Anđelko Zlatić zaista bio pomoćnik zapovjednika I bojne za SIS proizilazi i iz Popisa zapovjedništva Druge brigade od 01.12.1993.godine (Dokaz 02-34) u kojem stoji da je zapovjednik Prve bojne Marko Radić, a da je pomoćnik zapovjednika za SIS Anđelko Zlatić. Sve navedeno jasno upućuje na zaključak da je logor Vojno zaista bio u zoni odgovornosti postrojbe kojom je zapovjedao Marko Radić.

890. Svjedok Ivica Rotim, je svjedočio na glavnom pretresu tokom prvostepenog postupka, izmjenivši svoj iskaz koji je dao pred Tužilaštvom. Naime ovaj svjedok je u istrazi pred Tužilaštvom decidno izjavio da je Vojno bilo u području odgovornosti Prve Bjelopoljske bojne i da je ova postrojba bila odgovorna za zatvor u Vojnom. Potom je pred sudom negirao ovu činjenicu, tvrdeći da su mu kasnije, neke osobe, skrenule pažnju na neke detalje koji su ga ubijedili da je pogriješio u svojoj pismenoj izjavi. Isti svjedok je u izjavi pred tužilaštvom rekao da se brigadna policija rasformirala, a poslove osiguranja smještaja pritvorenika vršili su vojnici Prve bojne iz razloga što je to bio lokalitet i zona odgovornosti Prve bojne. To opet znači da je Prva bojna imala odgovornost nad zatočeničkim centrom Vojno. Također je naveo da je Anđelku Zlatiću, pomoćniku za sigurnost Prve bojne, nadređeni bio zapovjednik Prve bojne, a to je nesumnjivo bio Radić.

891. U svom iskazu na glavnom pretresu Ivica Rotim je izmijenio raniji iskaz i nasuprot iskazu iz istrage, ustvrdio da zatvor Vojno nije bio u zoni odgovornosti Prve bojne, već Pete bojne, te da su Prva, Treća i Peta bojna bile locirane na lijevoj obali Neretve. Svjedok je naglašavao da su navedene bojne isključivo bile odgovorne za crtu bojišnice u svojoj zoni odgovornosti prema položajima ABiH, a odgovornost po dubini terena, bojne nisu mogle imati, pošto im je iza leđa bila Neretva, odnosno jezero.

892. U svrhu dokazivanja tvrdnje da logor Vojno nije bio u zoni odgovornosti Prve bojne, odbrana je izvodile i brojne druge dokaze, pa su u tom smislu svjedočili Vitimir Zlatić, Golemac Ivan, Kožul Mirko, Marijan Šunjić, Dražen Lovrić, Rotim Ivica (i kao svjedok odbrane), Goran Zovko, Zdenko Sesar, Marica Perić i Slavko Puljić. Svi oni su tvrdili da Vojno nije bilo u zoni odgovornosti Prve bojne. Po njima zona odgovornosti Prve bojne je bila od Zalihića kuća uključno, do Tangetove kuće isključno, a od Tangetove kuće na sjever zona odgovornosti je bila V Bojne Druge Brigade, te da mjesto Vojno nije potpadalo u zonu odgovornosti Prve bojne. Odbrane je tom smislu uložila i materijalne dokaze i to: dvije topografske karte, četiri Zapovjedi operativne zone jugoistočna Hercegovina iz avgusta, septembra i novembra mjeseca, šemu logističkog osiguranja postrojbi HVO-a, kao i zahtjev Glavnog stožera Sjeverni sektor od 24.08.1993.godine.

893. Tokom prvostepenog postupka na okolnosti zona odgovornosti, po prijedlogu odbrane, saslušan je kao svjedok i general major Slavko Puljić. U svom iskazu on je tada naveo da je operativna zona zapovjedala sektorima, a sektori brigadama. Zapovjednik bojne je primao

naređenja od zapovjednika brigade. Geografski, Bijelo Polje je pripadalo sektoru Sjever. Vojna policija je imala paralelnu piramidalnu strukturu, na čelu sa Upravom Vojne policije, kojoj su bile podređene vojne policije bojne. Svjedok je istakao da je zona odgovornosti I bojne pokrivala dio porušenog mosta, gdje je izgrađen novi most. Poznata mu je jedinica "Ivan Stanić Čičo", kao i to da je *ta postrojba iz sastava Prve bojne, te da je bila dio Kažnjeničke bojne*. Za Kažnjeničku bojnu svjedok je naveo da je to bila „neka paralelna struktura i neki paralelni sistem”. Iz istog izvora isplaćivale su se plate i vojsci i policiji, s tim da je policija imala veće plate od vojnika. Prema ovom svjedoku, moguće je da je ista osoba primala platu i kao vojnik i kao policajac. Zone odgovornosti su bile određene prema crti fronte, a crta fronte je išla magistralnim putem. *Nase je Vojno je odmah iza djela gdje je bila zona odgovornosti prve Bojne*. Također je naveo da se vojna policija ponekad pridodavala nekoj vojnoj jedinici i nad njom je tada zapovjed imao zapovjednik jedinice kojoj se dodjeljuje.

894. Dajući iskaz pred vijećem Apelacionog odjeljenja svjedok Slavko Puljić je naveo da on u inkriminsano vrijeme nije bio na području Bijelog Polja, niti Vojna, ali da ima određena saznanja, uglavnom preko izvješća koja su mu dostavljana, o zonama odgovornosti bojni unutar brigada. Urtavajući na topografskoj karti koju mu je odbrana ponudila (dokaz broj OI-II-1), svjedok je između ostalog izjavio da bi gornje Vojno trebalo biti uključeno V bojnoj, odnosno brigadi „Mario Hrakč Čikota”, a da je u zoni odgovornosti Prve Bojne bilo područje od Tangetove kuće do Zalihića kuća. Svjedok je ponovo, kao i u ranijem iskazu, istakao da su se zone odgovornosti određivale praktično crtom fronte, ali je naveo i to da je *logično da je vjrska odgovorna i za svje objekte koje koriste i koje se nalaze u blizini crte*. Svjedok je također naveo mogućnost da su bojne širile svoje zone odgovornosti prema dubini terena, jer je rečnost nešto sasvim drugo od teorije.

895. Cijeneći sve dokaze izvedene na okolnost zona odgovornosti, a prije svega Prve bojne, Apelaciono vijeće nalazi da je Vojno locirano na području koje se u inkriminisanom periodu smatralo dubinom linije fronta, koje je više stotina metara udaljeno od magistralnog puta M-17 (koji je predstavljao liniju fronta), te da se u odnosu na magistralni put nalazi s druge strane rijeke Neretve, te je kao takvo tokom cijelog inkriminisanog perioda *faktički bilo u nadležnosti Prve bojne Druge brigade*, odnosno njenoj zoni odgovornosti.

896. S tim u vezi vijeće nije prihvatilo iskaz Ivice Rotima koji je dao pred sudom tokom prvostepenog postupka da Vojno nije bilo u zoni odgovornosti Prve bojne, prije svega iz razloga što je isti svjedok tokom saslušanja u istrazi bio kategoričan u tvrdnji da je Vojno bilo u zoni odgovornosti Bjelopoljske bojne i da je ova postrojba bila odgovorna za zatvor u Vojnom, a potom pred Sudom svoj iskaz promijenio. Pažljivom analizom svih izjava koje je ovaj svjedok dao, te njegovim držanjem, prilikom davanja iskaza pred prostepenim vijećem, Apelaciono vijeće zaključuje da prilikom davanja iskaza pred Sudom svjedok nije bio u potpunosti iskren, jer je shvatio da njegova prva izjava ide na štetu prvooptuženog, kome je ipak želio pomoći. Ovo tim prije što je i sam izjavio da su mu nakon davanja iskaza u istrazi "Neki rekli da je pogriješio u ovom iskazu".

897. Ostali navedeni svjedoci odbrane su imali saznanja o nadležnostima bojni po crti bojišnice, a ne i po dubini terena, tako da njihovi iskazi nisu doprinijeli bitnijem razjašnjenju spornog pitanja, koje se odnosilo na zone odgovornosti bojni koje se nalaze van crte bojišnice. Na isti način odgovornost bojni je objasnio i svjedok Puljić u oba svoja iskaza data pred Sudom. Međutim,

svjedok Puljić je pred vijećem Apelacionog odjeljenja istakao da, ratno vrijeme nije normalno vrijeme, kada se svi pridržavaju vojnih pravila, te da je ipak *moгуće da su bojne širile svje zone odgovornosti prema dubini terena, jer je relnost nešto sasvim drugo*. Takođe je rekao da je logično da je vojska odgovorna i za svoje objekte koje koriste i koji se nalaze u dubini, u blizini crte.

898. Uzimajući u obzir da je Vojno nesumnjivo bilo u zoni odgovornosti Prve bojne prije sukoba između ABiH i HVO 30.06.1993. godine, te, kako je svjedok Puljić naveo, da je tokom tog sukoba došlo do infiltracije odnosno napada vojnika Prve bojne na vojnike unutar iste postrojbe, poslije čega je uslijedio postupak konsolidacije redova unutar Prve bojne, a cjeneći da se Vojno nalazi nekoliko stotina metara od linije sukoba, *na kćem području civilna policija nje uopšte bila, niti ćjelovala*, očigledno je da je Vojno i nakon 30.06.1993. godine, *de facto ostalo pod kontrolom Prve bojne*, na čijem je čelu bio Radić.

899. Dakle, ovakav zaključak vijeće izvodi kako sagledavajući cjelokupnu situaciju prije i poslije sukoba 30.06.1993., koja prozilazi iz dokaza izvedenih na ovu oklnost, a posebno cjeneći iskaze svjedoka zatočenika koji su u logoru potvrdili prisustvo bojovnika za koje je utvrđeno da su bili pripadnici Prve bojne druge brigade i Kašnjeničke bojne, a čija saznanja su na najbolji način odslikavala realnu sliku na terenu iz tog perioda. Isto tako, iskazi saslušanih svjedoka zatočenika nesumnjivo upućuju na dolaske zapovjednika 1 bojne, Marka Radića u logor, u preglede, ukazuju na njegovo angažovanje u ispitivanju, na obraćanje zatočenika Radiću kao nekom ko je glavni na tom području i brojne druge činjenice o kojima je već bilo riječi. U isto vrijeme, dolazak zapovjednika 5. ili neke druge bojne u logor, niko nikada od svjedoka nije registrovao, niti spomenuo, a pogotovo ne konkretno angažovanje nekog drugog zapovjednika na ispitivanju, obilasku logora i linija i sl., što bi bilo sasvim logično da je Vojno i logor u njemu, bio u zoni odgovornosti i u nadležnosti 5. bojne, kako je to odbrana tvrdila ili neke druge vojne postrojbe.

900. Isto tako, da je Vojno bilo van zone ratnih dejstava i imalo status klasične „dubine”, za koju je nadležna redovna policija, Radić ne bi bio taj koji je imao pravo da dolazi u preglede, koji ispituje, kome se žale, koji traži dolazak na rad zatočenika sa Heliodroma i preduzima ostale radnje o kojima je bilo riječi, nego bi to radila ovlašćena službena lica civilne policije, a oni nesumnjivo, u inkriminisano vrijeme, u Vojnom, nisu ni bili prisutni, na bilo koji način. Stoga se teza odbrane o nepotpadanju mjesta Vojno i logora Vojnog u zonu odgovornosti 1. bojne i njenog zapovjednika Radića, ukazuje neprihvatljivom, kao i iskazi svjedoka koji su je negirali.

(i) Lično znanje (mens rea) Marka Radića

901. Da bi bio odgovoran za zločine počinjene kroz sistemski udruženi zločinački poduhvat optuženi mora lično znati za postojanje takvog organizovanog sistema i njegov zajednički zločinački cilj. Znanje o zajedničkom zločinačkom cilju zahtjeva da optuženi poznaje vrstu i stepen zločinačkih aktivnosti koji čine sistem. Međutim, optužba ne mora dokazivati da je optuženi lično znao za svaki pojedinačni zločin počinjen u sistemu.

902. Značaj doprinosa, odnosno učešća svih saoptuženih u sistemu, takođe može biti dokaz o njegovoj zajedničkoj namjeri. Položaj optuženih u sistemu, preuzimanje odgovornosti u sistemu

nakon što je njegov zločinački cilj postao očit, dužina vremena tokom kojeg je optuženi bio dio sistema, važnost njegovih zadataka za održavanje sistema, efikasnost kojom je izvršavao svoje zadatke, verbalne izjave o sistemu, kao i bilo koje direktno učešće u actus reus temeljnih krivičnih djela, sve su faktori značajni za utvrđivanje znanja o sistemu.

903. Iskazi brojnih, u prethodnim djelovima presude već navedenih svjedoka, kao i brojni materijalni dokumenti uvršteni u dokazni materijal, predstavljaju dokaze o znanju svih optuženih za postojanje zločinačkog sistema u kojem su učestvovali. Pored toga i posredni pokazatelji kao što su konkretno, položaj optuženih unutar formacija HVO, pristup logoru, vrijeme provedeno u logoru, učestalost kontakata sa zatvorenim licima, kontakti sa licima koja su dolazila u logor izvana, posredna saznanja o događajima u logoru, pokazatelji su ličnog znanja optuženih o sistemu.

904. Po ocjeni vijeća, van razumne sumnje je utvrđeno da su optuženi znali za vrstu i obim krivičnih radnji koja je izvršena u logoru Vojno na osnovu sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata, u kome su i sami učestvovali.

905. Kao što je već navedeno, optuženi Radić je u najprije obavljao funkciju zapovjednika Prve bojne Druge Brigade, uključujući i ATJ "Ivan Stanić Ćićo", a kasnije i kompletne Druge brigade, te je kao takav bio na rukovodećem položaju jedinica koje su bile jedne od najvažnijih u sistemu HVO na području Mostara i Bjelog Polja.

906. Radić je učestvovao je na sastanku Općinske vlade u martu mjesecu 1993. godine gdje je tražio da se organi Vlade izjasne vezano za ranije obećanje da će se grad očistiti i da će biti stanova za borce. Potom se tokom cijelog mjeseca juna aktivno angažovao na stambenom zbrinjavanju pripadnika svoje jednice i porodica poginulih boraca.

907. Osnivanje logora Vojno je u potpunosti zasnovano na nezakonitom hapšenju bošnjačkog civilnog stanovništva. Kao što je već navedeno hapšenja ovih civila su vršena po zapovijesti optuženog Radića od strane lica koja su bila pod njegovom kontrolom i svi su bili pripadnici specijalne jedinice „Ivan Stanić Ćićo“ i Prve bojne Druge brigade, a obje jedinice su bile pod zapovjedništvom optuženog Radića.

908. Kao što je ranije navedeno, životni uslovi u logoru Vojno su bili neadvekatni. Zatvorenici su bili prisiljeni da žive u skućenom prostoru, bez dovoljno hrane i bez dostupne medicinske pomoći, a pri tome su živjeli u stalnom strahu od fizičkog i seksualnog zlostavljanja. S obzirom da je optuženi Radić posjećivao logor, nečovječni životni uslovi mu nisu bili nepoznati. Podsjetimo se slučaja kada je jedne prilike došao u sobu u kojoj su bili žene i djeca da bi izvršio inspekciju i prebrojao zatočenike nakon što su dva zatvorenika pobjegla. Iz prve ruke je vidio uslove pod kojima žive zatočenici.

909. Kao zapovjednik 1. bojne 2. brigade, Radić je u više navrata zahtijevao da se sa Heliodroma dovedu zatvorenici, radi obavljanja prinudnih radova u Vojnom i okolini. Optuženi Radić je u više navrata obilazio linije fronta i vidio zatvorenike kako rade. Razgovorao je sa zatočenicima i oni su mu prenosili određena dešavanja i žalili mu se na uslove rada i boravka u logoru. Nekim zatvorenicima je i osobno naređivao da rade.

910. Naređujući i koristeći zatočenike za vršenje prisilnog rada na liniji fronta, optuženi Radić je

ne samo znao za navedeno stanje i radnje drugih, nego i osobno preduzeo neke od inkriminisanih radnji, te tako dao doprinos udruženom zločinačkom poduhvatu i kvantumu počinjenih zločina. Stoga je on takode odgovoran za nečovječno postupanje, prisilni rad i ubojstvo zatvorenika, uključujući i one koji su ubijeni snajperskim hicima sa druge strane jer prisiljavanje zatočenika na rad u blizini linije fronta automatski predstavlja prisiljavanje tih osoba da se izlože opasnosti po život i tijelo. Pored toga, jasno je da je dio razloga zbog kojeg su ovi zatvorenici korišteni na liniji fronta bio i taj što je to bilo opasno mjesto te optuženi Radić, svjestan toga, nije želio da izloži opasnosti živote svojih vojnika.

911. Premlaćivanja i mučenja zatvorenika za vrijeme boravka u zatvoru Vojno bila su očigledna. Dešavala su se gotovo svakodnevno, bilo na mjestima gdje su zatvorenici radili ili u samim prostorijama zatvora Vojno. Očigledne tragove premlaćivanja i mučenja optuženi Radić je vidio prilikom obilaska zatvora i linije fronta. Nesprečavanje i nesankcionisanje učinilaca od strane optuženog, predstavljalo je prećutnu saglasnost za vršenje i tih zločina.

912. Optuženi Radić je lično učestvovao u silovanju i seksulanom zlostavljanju zatočenika. Radić je bio među glavnim počiniteljima ovog strašnog zločina. Silovao je svjedokinju A tri puta, svjedokinju D jedanput, naređujući potom drugom bojovniku da je siluje. Malodobnu svjedokinju X je seksulano zlostavljao. Naredio je Mirku Vračeviću da svjedokinju E odvede Mirku Bukari, koji ju je potom silovao. Radić je bio prisutan i kad je optuženi Brekalo izveo svjedokinju D, koju je potom silovao. Tako je optuženi jedne prilike, pitao svjedokinju F, da li želi roditi Ustašu, na što je ona odgovorila da ne, nakon čega se on nasmijao i rekao: „Vidjećete da će svaka od vas roditi po jednog“. Po ocjeni vijeća, ovakva izjava izrečena pred njegovim vojnicima, za njih je nesumnjivo predstavljala podsticaj i ohrabrenje da i oni sami čine silovanja. Radnje silovanja koje je optuženi Radić osobno počinio, kao i njegove druge radnje usmjerene u tom pravcu, pa i izjave ovakve prirode, na jasan način odražavaju njegovu namjeru, a manifestacija i posljedica iste su actus reus djela silovanja.

913. Kako je već navedeno u ovoj presudi, u zatvoru Vojno se desilo više ubistava zatočenika, za koja je nesporno utvrđeno da su rezultat osobnog djelovanja optuženih ili su počinjena od strane drugih vojnika, ili su zatočenici ubijeni prilikom obavljanja prinudnih radova.

914. Mnogi pisani dokumenti osoblja zatvora Vojno, naročito zapovjednika, a ponekad i dozapovjednika Šunjića su izvještavali o ovim ubistvima. Ovo potvrđuje da su optuženi znali za ubistva i da su ubistva bila dio sistema progona bošnjačkog stanovništva, kojem sistemu su oni doprinosili.

915. U vrijeme ubistava zatvorenika koja su se dogodila na liniji crte bojišnice prilikom obavljanja prinudnih radova, a od unakrsne vatre ili pucanja iz snajpera, optuženi Radić je bio zapovjednik Prve bojne, a kasnije i zapovjednik Druge brigade. Poginuli Hamdija Tabaković, Mensur Salman, Mustafa Kahvić, Džemal Sabitović, su ubijeni na liniji fronta u vrijeme kad je optuženi Marko Radić bio zapovjednik Druge brigade. Takođe svi ubijeni pritvorenici na prvoj liniji fronta izvođeni su na prisilni rad iz logora Vojno u čijem formiranju je Radić učestvovao i koji je imao kontrolu nad osobljem ovog logora i svim dešavanjima u istom.

916. Takođe, u Izvješću Uprave vojne policije od 31.01.1994. godine stoji da 13 zatvorenika nije vraćeno sa rada, a koji su poslati Drugoj Brigadi u periodu od 08. i 17.11.1993.godine. Među tim

zatvorenicima jedan broj je poginuo, drugi broj je ranjen od vatrenog oružja, dok je jedan broj prema tom izvješću, izvršio samoranjavanje. Zbog toga se u izvješću predlaže da se stavi veto cijeloj brigadi na uzimanje zatvorenika na rad, što jasno govori o težini i obimu zlodjela prema zatočenicima, koja se više nisu mogla tolerisati i kojima se moralo stati u kraj. I pored toga, zatvorenici su ipak i dalje držani u logoru Vojno, te angažovani na radovima, sve do kraja inkriminisanog perioda.

917. U izvješću SVIZ-a od 14.09.1993. stoji da je 02. 09. I bojnoj II brigade predatao 50 ljudi na rad, čije osiguranje je vršio optuženi Dragan Šunjić, te da su od tih lica smrtno stradala sedmorica pritvorenika, među kojim su i Husnija Čorajević, Enver Kajtazi, Aris Začinagić, Mensud Dedajić i Željko Čakalović. Svi ovi pritvorenici su boravili u Vojnu i ubijeni su u prostorijama logora, koji je kao što je već navedeno bio u zoni odgovornosti Prve bojne Druge brigade HVO, kojom je komandovao Marko Radić. U septembru mjesecu zatočenika Asifa Čakramu na putu za Vojno ubio je optuženi Mirko Vračević, a Mario Mihalj je ubio Salima Halilovića, jer je rekao da ne može raditi jer je srčani bolesnik.

918. Optuženi Radić, kako je to već navedeno, nije bio prisutan kada su se ova ubistva događala, ali optuženi je de facto i de jure, svo to vrijeme bio glavni ne samo na liniji fronta, nego i u samom mjestu Vojno. Naime, cijeneći funkcije koje je obavljao, njegovo učešće u formiranju logora, činjenicu da je kontrolisao logor Vojno na način što je bio u kontaktu sa osobljem istog, dolazio u komandu i prostorije gdje su bili smješteni zatvorenici, čak jednom prilikom i fizički nasrnuo na Mihalja, nakon čega se on povukao, što jasno ukazuje da je Radić i za njega bio autoritet pred kojim je morao ustuknuti. On je odlučio da se iz logora pusti svjedokinja J, jer se navodno trebala udati za jednog bojovnika, bio je glavni na razmjeni zatvorenika žena, djece i staraca iz Vojnog koja se desila 02.12.1993. godine i čitao spisak lica koja treba razmjeniti, što sve zajedno upućuje na nedvojben zaključak da je optuženi Radić, kao što su i svjedoci zatvorenici saglasno tvrdili, svo vrijeme bio glavni za cijelo Vojno, uključujući i logor i da je znao za ubistva koja su se u njemu dešavala, a ovo tim prije što se više ubistava pritvorenika desila upravo u blizini njegove komande u Bočinama. Neka od ubistava su se dogodila na liniji fronta, kod Zalihića kuća i samostana časnih sestara što je direktno bilo u zoni odgovornosti njegove bojne, dok su druga ubistva bila na linijama koja su držale druge bojne, ali takode u Bijelom Polju, a na te linije su upućeni iz logora Vojno, od strane osoba koje je Radić kontrolisao.

919. Sve navedeno upućuje na nesumnjiv zaključak da je optuženi Radić znao za sva ta ubistva i svojim odnosom prema njima i počiniocima istih, odobravao ih i podržavao, te da su i sva ona bila u funkciji održanja sistema logora i predstavljala radnje u sklopu udruženog zločinačkog poduhvata.

(b) Dragan Šunjić

920. Optuženom Šunjić Draganu, Tužilaštvo BiH je na teret stavilo vremenski period izvršenja djela od avgusta/kolovoza mjeseca 1993. godine do marta/ožujka mjeseca 94. godine, za razliku od ostalih optuženih koji se terete za period od jula/srpnja 1993., do marta 1994., godine, što znači jedan mjesec kasnije u odnosu na period stavljen na teret ostalim optuženim. Iz ovih razloga, Tužilaštvo je u odnosu na optuženog Šunjića izostavilo sve radnje koje čine obilježja krivičnog djela, a koje su počinjene u julu mjesecu 1993.godine u zatvoru Vojno.

921. S tim u vezi i dešavanja vezana za ulogu, preduzete radnje, kao i krivnja optuženog Šunjića biće data u navedenom vremenskom okviru.

922. Tužilaštvo BiH je izvelo brojne dokaze kojim je nastojalo dokazati da je optuženi Šunjić bio svjestan UZP-a i da je u njemu učestvovao, da je kao dozapovjednik imao ovlast i kontrolu nad uslovima života u logoru, kao i nad osobama koje su u njemu radile. Takođe, da je bio odgovoran za živote i tijela svih zatvorenika, te kao dozapovjednik znao da su zatvorenici bili civili koji su nezakonito uhapšeni i zatvoreni, znao za nehumane uslove kojima su zatvorenici bili izloženi i koje je trebao poboljšati. Umjesto da je koristio vlast i ovlasti u korist zatvorenika, on je učestvovao i doprinosio UZP-u, tako što je učestvovao u premlaćivanjima, mučenjima, progonu, silovanjima i ubistvima u logoru ili ih svojim odnosom i ponašanjem podržavao i ohrabrivao.

923. Odbrana Dragana Šunjića je u toku cijelog postupka, kako prvostepenog, tako i postupka pred vijećem Apelacionog odjeljenja osporavala da je Šunjić bio u Prvoj bojnoj Druge brigade prije 30.09.1993.god., kao i da je isti pripadao Kažnjeničkoj bojnoj. U tom smisli odbrana je tvrdila da je Dragan Šunjić bio u V bojnoj Vojne policije do 14.09.1993. godine, kada je na sopstveni zahtjev razriješen dužnosti, da se posle toga brinuo o povrijeđenom bratu koji je razmjenjen i smješten u bolnicu u Mostaru. U periodu od 15. do 30. septembra nije pripadao niti jednoj postrojbi, da bi dana 30.09.93.godine, prešao u Prvu bojnu Druge brigade, a dana 01.01.94. godine postao član Gardijske brigade.

924. Shodno navedenom odbrana Dragana Šunjića, kao i sam optuženi, osporavali su svako njegovo učešće u inkriminiranim radnjama koje su se dogodile u Vojnom do 30.09.93.godine, kao i njegovo učešće u inkriminiranim radnjama uopšte, a iz razloga što optuženi Šunjić nije bio u zatvoru Vojno, nije bio pripadnik Prve bojne, niti Kažnjeničke bojne i što nije bio prisutan u vrijeme počinjenih krivičnih djela.

925. Utvrđujući ispravno činjenično stanje, Apelaciono vijeće nalazi da je suštinsko pitanje bilo odrediti položaj i ulogu optuženog Šunjića u logoru Vojno, te njegovo učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu, odnosno način i radnje koje pokazuju njegovo učešće.

926. Ocjenjujući istaknute prigovore odbrane u pogledu pripadnosti optuženog Šunjića, različitim vojnim jedinicama, Apelaciono vijeće, uvažavajući ranije navedene, prihvaćena pravne stavove i gledišta MKSJ, vijeća Suda BiH i ovog vijeća, nalazi da njegova pripadnost određenoj jedinici – 1. bojnoj i nije od ključnog značaja za utvrđivanje njegove krivnje u okviru UZP-a. Naime, kod UZP-a, optuženi ne moraju pripadati istoj organizaciji ili vojnoj formaciji. Sasvim je moguće, a u praksi i veoma često, da učesnici UZP-a budu u različitim vojnim, pa i civilnim strukturama. Postojanje zajedničkog zločinačkog cilja i učešća u njegovom sprovođenju određuje odgovornost, odnosno krivnju učesnika u istom. Eventualna pripadnost istoj jedinici i odnos podređenog i potčinjenog u istoj, mogu biti samo dodatni pokazatelji postojanja zajedničkog djelovanja i namjere, ali nikako isključivi elementi na osnovu kojih bi se prosuđivalo učešće izvršilaca u UZP-u. Stoga, Apelaciono vijeće smatra da za utvrđivanje krivnje optuženog Šunjića, njegova pripadnost određenoj jedinici u okviru određenog vremenskog perioda nije od krucijalnog značaja, tim prije što optuženi Šunjić nije osuđen po komandnoj odgovornosti, a o čemu je više riječi bilo u djelu VII glava A(a) ove presude.

927. Prema Matičnom kartonu koji je Tužilaštvo uložilo kao dokaz, optuženi Dragan Šunjić je

bio pripadnik Prve bojne od 18.09.1991.do 01.07.1992. godine, pripadnik Vojne policije od 01. jula 1992. godine do 19.04.93.godine, a zatim pripadnik Kažnjeničke bojne HVO-a od 19.04.93. do 01.01.94.god. Iz originalne Vojne iskaznice koja glasi na ime Dragana Šunjića proizilazi da je Dragan Šunjić bio pripadnik Vojne pošte 1520 (Prva bojna Druga brigada HVO-a) od 20.09.1991. god. do 10.03.1994. godine. Prilikom pristupanja Udruženju vetrana, optuženi je svojom rukom napisao da je bio pripadnik OODDZTO-Potoci od 20.09.1991.god. do 07.04.1992. godine, a da je bio pripadnik Prve bojne Druge Brigade od 08. aprila 1992.godine do 10.05.1994. godine.

928. Navedeni dokazi Tužilaštva, po ocjeni vijeća na nesumnjiv način govore o pripadnosti optuženog u okviru formacije HVO-a, uključujući i 1.bojnu 2.brigade i jedinicu vojne policije koja je njoj bila predpočinjena. Vijeće iste prihvata kao relevantne, tim prije što se radi o dokazima koji po svom materijalnom i formalnom sadržaju isključivo sadrže podatke i činjenice koji govore o kretanju optuženog u vojnoj službi.

929. Tako iz Izvješća V bojne Vojne policije od 30.06. do 05.07.1993. godine proizilazi da je 30.06.1993. zbog napada ABiH na područje cijelog Bijelog Polja i Vojarne "Tihomir Mišić", za Bijelo Polje upućeno osam policajaca na čelu sa Mirkom Kožulom, a među kojim je i Dragan Šunjić. Iz dnevnog izvješća V bojne Vojne policije za 08.07.1993.godine proizilazi da je tog dana grupa od 21 djelatnika VP II satnije V bojne na čelu sa Mirkom Kožulom otišla na smjenu u Bijelo Polje, među kojim je i Dragan Šunjić. Odlazak pripadnika VP V Bojne u Bijelo Polje u ovim vremenskim intervalima je potvrđen i iskazima svjedoka Mirka Kožula i Slavka Kožula, kao i dugim materijalnim dokazima.

930. Upućeni pripadnici vojne policije su tada bili pod zapovjedništvom zapovjednika Prve bojne, što jasno proizilazi i iz više pomenutih dokumenata.

931. U Zapovjesti izdatoj od strane Sektora odbrane Mostara dana 19.08.1993.godine, kojom se na zahtjev 1. Bojne 2. brigade iz zatvora u Heliodromu izuzima 50 zatvorenika radi obavljanja određenih poslova, a za koje pritvorenike je osobno odgovoran Dragan Šunjić, optuženi Šunjić se po prvi put u dokumentima pominje u vezi logora Vojno. Obezbjedenje ovih 50 lica po predmetnoj zapovjesti je vršio Dragan Šunjić. U Izvješću ravnatelja SVIZ-a Heliodrom Stanka Božića broj 636/93 od 03.09.1993. godine stoji da je 50 zatvorenika predato za rad Prvoj bojnoj Druge brigade i da je Dragan Šunjić bio zadužen za njihovo obezbjeđenje.

932. U Izvješću SVIZ-a br. 663/93 od 10.09.1993.god, se navodi da je ravnatelj SVIZ-a bio u obilasku zatvora i primjetio povrijeđene pritvorenike koji su napisali izjave o tome. S tim u vezi, u prilogu izvješća je i izjava koju je dao pritvorenik Hamzić Halil u kojoj se navodi da su na radu u Bijelom Polju bili od 19.08. do 03.09.1993.godine i da su tu doživjeli neizdržive torture od strane zapovjednika Maria Mihalja koje su trajale svaki dan i koje pritvorenik detaljno opisuje. Iz svih navedenih materijalnih dokaza nesumnjivo je da se radi o grupi pritvorenika koje je sa Heliodroma optuženi Dragan Šunjić doveo u Vojno.

933. Iz Zapovjedi Sektora odbrane Mostara od 02.09.1993.god. proizilazi da je po zahtjevu 1.bojne 2. brigade izuzeto 50 pritvorenika iz Heliodroma i da je odgovornost za iste imao Dragan Šunjić. U Izvješću br. 698/93 od 22.09.1993.godine se navodi da je iz Heliodroma dana 13.09.1993. godine bilo izuzeto 70 zatvorenika od strane Druge brigade, koji će biti korišteni za rad, te da je i za ovu grupu zatvorenika Šunjić bio odgovoran (dokaz br. T-18-I). Uvidom u sve citirane dokaze, koje

su sačinile službene osobe zatvora Heliodrom, a u koje Sud nije imao nikakvog objektivnog razloga da sumnja i da ih ne prihvati, utvrđeno je da je Dragan Šunjić osobno u nekoliko navrata preuzimao zatočenike sa Heliodroma, te bio odgovoran za njihovo obezbjeđenje, što nesumnjivo proizilazi i iz iskaza zapovjednika Heliodroma Stanka Božića.

934. U svrhu osporavanja pripadnosti optuženog Šunjića 1.Bjelopoljskoj bojnoj prije 30. 09.1993 godine, odnosno njegovog prisustva u logoru od avgusta 1993. godine, pa nadalje, kao i osporavanja njegovog učešća u odvođenju zatočenika sa Heliodroma, odbrana je izvela brojne dokaze. U tom pravcu su saslušani svjedoci: Zdravko Šunjić, Jozo Prga, Marinko Šunjić, Branimir Vidović, Veselko Pandža, Mladenko Šarić, Vlado Ramljak, Mato Aničić, Mladen Mandić, Valter Aničić, Nikica Zovko, Tomislav Aničić, te uloženi materijalni dokazi.

935. Svjedoci Marinko Šunjić i Branimir Vidović su tvrdili da je optuženi Šunjić od 10.09.1993.godine boravio u Mostaru i svakodnevno obilazio brata koji je tada razmjenjen i koji se nalazio na liječenju u Mostarskoj bolnici.

936. Pored toga, pojedini svjedoci drugooptuženog su tvrdili da je optuženi Šunjić u zatvoru Vojno bio zadužen za održavanje i funkcionisanje jednog agregata, da se nije nizašta pitao, te da je kao stražar doveo grupu zatvorenika na Rašku Goru gdje su sjekli drva (svjedoci Rudo Ravlić, Ivan Pole, Žarko Leko, Ljubo Vukoja, Božidar Novak, Mladen Mandić).

937. Svjedoci Zdravko Šunjić, Jozo Prga, Marinko Šunjić, Veselko Pandža, Mladenko Šunjić, Vlado Ramljak, Milan Sesar, Vladimir Zadro, Miroslav Šunjić, Mato Aničić, Valter Aničić, Nikica Zovko, su naveli da su u mjesecu avgustu i septembru vidali optuženog Šunjića kao vojnog policajca na kontrolnim punktovima izvan Vojna, te da im je poznato da je pripadao policiji i da je u septembru mjesecu izašao iz iste.

938. Odbrana je u spis suda na navedene okolnosti, kao dokaz uložila i brojne materijalne dokaze među kojim su i Zahtjev načelnika odsjeka za ustroj i kadrove II Brigade od 16.09.1993. godine, koji je upućen Djelatnoj policiji HVO-a i u kome stoji da se temeljem trenutne situacije na bojišnici Bijelog Polja i u vezi sa zahtjevom zapovjednika 1. bojne 2. brigade, gosp. Marka Radića "Make" moli naslov da sa danom 14.09.1993.godine zaključi status u postrojbi vojnika Dragana Šunjića sa obrazloženjem da je imenovani neophodno potreban navedenoj postrojbi. Uvidom u Dnevno izvješće V bojne Vojne policije za dana 14.09.1993.godine se vidi da je tog dana na osobni zahtjev razriješen dužnosti Vojni policajac Dragan Šunjić koji je vratio policijsku značku i policijsku iskaznicu.

939. Pored navedenog, odbrana je uložila i Izvješće za septembar mjesec V bojne Vojne policije iz kojeg proizilazi da su početkom 09. mjeseca osiguravali „objekat VP, objekat zapovjedništva 1.bojne HVO-a, Đubrani i zatvor u Đubranima, gdje su smještene osobe Muslimanske nacionalnosti.” Sredinom 09. mjeseca vod vojnih policajaca se po zapovjedi povukao sa Đubrana i od tada su uslijedila osiguranja objekta zapovjedništva VP i Odjel odbrane HVO-a.

940. Iz zapovjedi od 19.08.1993.godine, koju je izdao Vladimir Primorac, zapovjednik Lakojurišne bojne vojne policije prozilazi da se za postrojbu II brigade od dana 19.08.1993. godine odobrava izuzimanje 20 dvadeset pritvorenika SVIZ-a. (Heliodrom Mostar). U istoj je dalje navedeno da je za „preuzimanje, osiguranje i brigu pri izvršenju komunalnih radova, osobno

odgovoran Dragan Šunjić.” Uvidom u izvješće ravnatelja SVIZ-a, Stanka Božića od 21.07.93. godine (dokaz broj O-2-4) vidljivo je da je odobreno davanje 8 pritvorenika na duži rad III bojnoj na Đubranima. Također, iz istog izvješća prozilazi da je ista postrojba dana 11.07.93. preuzela 30 pritvorenika na Đubranima na duže vrijeme.

941. Nakon analize svih provedenih dokaza Tužilaštva i odbrane, vijeće je utvrdilo da je optuženi Šunjić ipak od mjeseca avgusta bio prisutan u Vojnom i tamo *de facto* obavljao dužnost dozapovjednika logora. Navedeno su potvrdili brojni svjedoci Tužilaštva, koji su između ostalog isticali da su vidali optuženog Šunjića skora svaki dan, da ih je on dočekivao, maltretirao, a pojedine i fizički zlostavljao, zajedno sa zapovjednikom Mariom Mihaljem. Na navedeno upućuje i činjenica da je na Zapisniku od 29.08.1993. godine, koji je potpisao zapovjednik Mario Mihalj, a u kome stoji da je tokom rada od snajperskog metka poginuo pritvorenik Mensud Dedajić, takođe i potpis „dozapovjednika Dragana Šunjića”.

942. Također iz zapisnika sastavljenog dana 15.09.1993. godine, vidljivo je da je na kopanje kanala pod pratnjom stražara odvedeno 14 zatočenika, te da je oko 11 sati došlo do pucanja iz neprijateljskih snajpera i mitraljeza, čijim rafalom je pogođen Salim Alilović. Zapisnik su potpisali optuženi Šunjić Dragan, u svojstvu zapovjednika zatvora i Zdravko Šunjić u svojstvu dozapovjednika. Iako je ranije utvrđeno da je zatočenika Salima Halilovića ubio Mario Mihalj, a nakon što je Halilović rekao da je bolestan i da zbog toga nije sposoban da radi, sadržaj zapisnika upućuje na zaključak da se ta činjenica nastojala sakriti. Naime, kako je u vrijeme sačinjavanja ovog zapisnika Mario Mihalj bio na izdržavanju izrečene mu mjere pritvora, očigledno je da je optuženi Šunjić u Mihaljevom odsustvu obavljao dužnost zapovjednika i vrlo dobro bio upoznat sa onim što se zatočenicima dešavalo nakon njihovog dovođenja sa Heliodroma, na što upućuje i njegov potpis na zapisniku.

943. Kako je odbrana naročito osporavala prisustvo i angažman optuženog Šunjića u Vojnom, posebno u avgustu i septembru mjesecu, Apelaciono vijeće je pored navedenih materijalnih dokaza posebno analiziralo subjektivne dokaze Tužilaštva izvedene na tu okolnost.

944. Iako je većina iskaza svjedoka Tužilaštva već interpretirana u prethodnim djelovima presude, u tekstu koji slijedi biće nevedeni samo neki koji ukazuju na prisutnost optuženog Šunjića u zatvoru Vojno tokom cijelog inkriminisanog vremenskog perioda, što uključuje i navedena dva mjeseca.

945. Svjedokinja F je Vojno došla 15.08.1993.godine. Navela je da su ih po dolasku dočekali Dragan Šunjić i Mario Mihalj koji su im rekli "Dobro došli u pakao". Mihalj se sam predstavio kao zapovjednik, potom je predstavio Dragana Šunjića kao dozapovjednika; Svjedokina E koja je takođe u Vojno dovedena 15.08.1993. godine. I ona je izjavila da su ih po dolasku u zatvor dočekali Mihalj i Dragan Šunjić, koji su se predstavili kao zapovjednik i dozapovjednik zatvora. Također i svjedokinja A je izjavila da je u Vojno došla 15.08.1993. godine, te da je Šunjića od tada stalno vidala u zatvoru.

946. Svjedok 153 je izjavio da je u Vojno doveden 15.08.93.godine i da su ih tada dočekali Šunjić i Mihalj. Šunjić je sve vrijeme pokazivao da je zamjenik zapovjednika i to je bilo očito. Nije mu se smio obratiti. U vrijeme dok je bio priključivan na struju, bio je pristan i Šunjić koji se ismijavao i svirao gitaru.

947. Svjedok 151 je u Vojno doveden polovinom avgusta. Po dolasku su ih dočekali Mario Mihalj i Dragan Šunjić koji su im saopštili pravila ponašanja, a zatim su, da bi im pokazali šta će im se dešavati ako ih ne budu poštovali njihova pravila, doveli dvojicu zatvorenika i pokazali njihova tijela koja su bila modra od udaraca. Ovaj svjedok je naveo da je više puta vidio da Dragan Šunjić tuče Arifa Omanovića, pitajući ga gdje mu je sin.

948. Svjedok Azer Handžar je iz Heliodroma u Vojno doveden 18.08.1993. godine. Tom prilikom se Mihalj sam predstavio, dok za optuženog Šunjića misli da ga je Mihalj predstavio, ili je čuo od nekog zatočenika. Tada su ih poredali u vrstu da bi potom iz podruma doveli dva zatvorenika i naredili im da se zagnu kako bi im vidjeli modrice i šta ih sve čeka ako ne budu slušali.

949. Svjedokinja B, koja je u Vojno došla oko 20.08.1993 godine ispričala je da je jedne prilike Šunjić izveo iz sobe kad je po nju došao vojnik po imenu Sergej. Potom je silovana.

950. Zulfo Humačkić je takode u Vojno došao krajem avgusta. Dočekali su ga Mario Mihalj i Dragan Šunjić prijetnjama. Tada su ga Mihalj i Šunjić pretukli. Tokom boravka u Vojnu četiri puta je pretučen od strane Šunjića.

951. Svjedokina D je došla u Vojno početkom septembra. Dočekao ju je Mihalj, koji je rekao: "Dobro došli u pakao, ja sam crni davo". Pored njega stajao je Šunjić i smijao se. Šunjića je vidala gotovo svakodnevno.

952. Svjedok AI je u logor došao 01.09.1993. godine. Tom prilikom su ih Mihalj i Šunjić dočekali riječima "Dobro došli u pakao. Malo ko će od vas izaći odatvde". Potom su ga ispitivali, a zatim je dobio batine od Mihalja i Šunjića. Svjedok Ramiz Bebanić koji je u Vojno došao 02.09.1993.godine i ostao u istom 11 dana je naveo da je za to vrijeme vidao Šunjića svaki dan. Svjedokinja Saja Ćorić je došla u Vojno 02.09.1993 i na dočeku vidjela Šunjića zajedno sa Mihaljom, kada je Mihalj rekao: "Dobro došli u pakao. Ja sam crna sotona." Tom prilikom Šunjić je prisustvovao njenom ispitivanju. Svjedokinja je navela da je Šunjića skoro svaki dan tu vidala.

953. Svjedokinje J i K su u Vojno dovedene 07.09.1993. godine. Šunjić i Mihalj su ih dočekali rječima: "Dobro došli u pakao." Mihalj se predstavio kao zapovjednik, a Šunjić kao njegov zamjenik. Svjedokinja J je izjavila da se i Šunjić nalazio u prostoriji kad je ispitivana od strane Marka Radića, te da ju je on tada po neredbi Radića pretresao, pipajući je po grudima.

954. Svjedokinja C je izjavila da je došla 09. ili 10.09. i da je po dolasku u Vojno vidjela Šunjića, Mihalja i Vračevića u hodniku kuće gdje su dovedeni. Sjeća se da je Šunjić tada rekao: "Vodite tu stoku."

955. Svjedoci 152, B, D, E, F, R i Hamza Leto su izjavili da im je Šunjić predstavljen kao dozapovjednik. Svi oni su naveli da su tokom boravka u Vojnom viđali Šunjića mnogo puta.

956. Svjedokinja R je Šunjića oslovljavala sa gospodine dozapovjedniče i vidala ga skoro svaki dan.

957. Svjedok AK je došao u Vojno 17.11.93. godine. Dočekao ih je Šunjić i Mihalj. Od njih je je bio više puta premlaćen. Izjavio je da su mu jednom stavljali i skidali kesu sa glave i

premlaćivali ga.

958. Aziz Dautbegović koji je došao u novembru 93. sa grupom od 55 zatvorenika, naveo je da je Šunjića vidao svaki dan, i da je ujutro kundakom volio udarati logoraše.

959. Svjedok Samir Humačkić došao je u Vojno sredinom novembra 93.godine sa grupom od 60 zatočenika. Dočekali su ih Dragan Šunjić i Mario Mihalj i saopštili im pravila ponašanja. Šunjića je često vidao.

960. Svjedok Ibrahim Šogolj koji je u Vojno došao 17.11.1993.g. izjavio je da je njega Dragan Šunjić osam puta premlatio, bez ikakvog razloga. Naveo je da nikad nisu došli sa rada, a da Šunjić nekog nije premlatio.

961. Svjedok Hasan Trtak je u Vojno došao polovinom decembra 1993. I njega su dočekali Šunjić i Mihalj. I on tvrdi da su u Vojnom zatočenici zlostavljani, a on je lično tučen od strane Šunjića.

962. Svjedok AE je došao u Vojno 22.12.1993. godine, a njegovu grupu su dočekali Šunjić i Mihalj. Svjedok je naveo da je u Vojnom ostao do marta i da su oni svako jutro određivali ko će i gdje ići na rad. Njega je Šunjić više puta premlaćivao dok je bio u Vojnu.

963. Svjedok AF je u Vojno došao u januaru 1994.godin, a njegovu grupu su dočekali Šunjić, Brekalo, Radić i Mihalj i još neki vojnici HVO-a. Bilo im je odmah naredeno da nose sanduke sa municijom. U garaži je bilo svakodnevno premlaćivanje. Njega je premlaćivao Šunjić, Brekalo i Mihalj.

964. Svjedok AL je izjavio da je išao na obavljanje prinudnih radova, pa je tako jedne prilike sa grupom od 60 zatvorenika odveden u Vojno. Sa Šunjićem i grupom pritvorenika je bio pet-šest dana u šumi gdje su sjekli stabla. Tada su ga morali oslovljivati sa „gospodine dozapovjedniče”.

965. Iz izvješća „Konačišta ratnih zarobljenika u Mostaru” od 31.januara 1994. godine proizilazi da je 28.01. sa rada vraćen 61 ratni zarobljenik, koji su odvedeni na rad 08 i 17.11.1993.godine. U izvješću se dalje navodi: *“Svi zarobljenici su maltretirani, zlostavljani i tučeni, što je vidljivo na pojedincima. Samozvani zapovjednik zatvora u kojem su boravili bio je gosp. Mario Mihač, koji se od sviju isticao svojim zločelima, destruktivnim i sadističkim idejama, a odmah iza njega je bio uvijek Dragan Šunjić. Ovakvim ponašanjem uvijek Mario Mihač i Dragan Šunjić su prekršili pravila Ženevske konvencije prema ratnim zarobljenicima. Osim toga predlažemo da se stavi veto cijeloj II brigadi na uzimanje zarobljenika za rad.”*

966. U prilogu navedenog izvješća su i zapisnici u kojima zapovjednik zatvora Mario Mihalj izvještava o pogibijama na radu na bojišnici Džemala Sabitovića, Mustafe Kahvića, Mense Salmana, Hamdije Tabakovića. Iz „izjave pritvorenika koji su se vratili iz Vojna od 28.01.1994. godine”, koja je također u prilogu izvještaja, proizilazi da su dvije grupe u novembru mjesecu otišle u Vojno u ukupnom broju od 75 pritvorenika od kojih se vratilo svega 61 pritvorenika (četiri poginula, ostali ranjeni). U navedenoj izjavi pritvorenici su opisali teške uslove boravka u Vojnom, te svakojakve načine maltretiranja, mučenja i premlaćivanja, koje su preživljavali. Tu se dalje navodi da je maltretiranje bilo svakodnevno i da je isto vršio i dozapovjednik Dragan Šunjić, te da su premlaćivanja vršili Mihalj i Šunjić. U predmetnoj izjavi do detalja se opisuju pojedini slučajevi

psihičkog i fizičkog zlostavljanja i maltretiranja, pa se tako navodi da „kada je nakon 60 dana u zarobljeništvu organizovano kupanje, Dragan Šunjić i Mihalj su natjerali pritvorenike da govore “Dragan je veliko magare” ili “Mario je veliki kenjac”, te su tad pretukli 25 pritvorenika kundakom, čizmom, drškom noža. Jednog retardiranog pritvorenika su dva sata tako premlaćivali da je hroptao. Jedan zatvorenik je dva dana prije bjekstva dvojice pritvorenika od strane Šunjića pretučen i natjeran da pije mokraću gdje su mokrili ostali pritvorenici, a drugi je pozvan u službene prostorije zapovjednika, gdje su ga Šunjić i Mihalj pretukli, uz priključenje na struju.

967. Pritvorenici su u izvještaju istakli i svoje jako loše psihičko i fizičko zdravstveno stanje. Citirani zajednički izvještaj je potpisalo 59. pritvorenika.

968. Kao što je već navedeno, imajući u vidu navedene iskaze i dokumente, koji se međusobno dopunjuju i koje nije imalo nikakvog razloga da ne prihvati kao vjerodostojne i tačne, vijeće nalazi nesumnjivo dokazanim da je optuženi Dragan Šunjić osobno, u nekoliko navrata tokom mjeseca avgusta i septembra preuzimao zatočenike sa Heliodroma i bio odgovoran za preuzimanje, osiguranje i brigu o njima pri izvršenju radova. Navedeno jasno prozilazi iz pomenutih zapovjedi i izvješća, kao i iskaza svjedoka. Brojnost i snaga predmetnih dokaza, činjenica da su međusobno saglasni, konzistentnost istih u pogledu vremenskog slijeda opisivanih događaja, opredjelila je vijeće da istim pokloni vjeru kao vjerodostojnim i istinitim.

969. Pri tome vijeće uočava da čak i pojedini dokazi odbrane uloženi na ovu okolnost, na posredan način upućuju na činjenicu da je optuženi Šunjić u inkriminisanom periodu učestvovao u dovođenju zatočenika sa Heliodroma, te bio odgovoran za iste tokom njihovog boravka, što se na primjer odnosi na Zapovjed Vladimira Primorca od 19.08.1993.godine. Iako u navedenoj zapovjedi stoji da se zatočenici preuzimaju za potrebe obavljanja komunalnih radova, ipak, po ocjeni vijeća i to pokazuje aktivno učešće optuženog u odvođenju zatočenika u tom periodu. Pored toga i drugi dokazi odbrane ukazuju na učestalo odvođenje zatočenika iz Heliodroma, radi obavljanja radova za potrebe različitih vojnih formacija (dokaz odbrane O-2-4), koji radovi se u cilju prikrivanja njihovog karaktera, svi odreda nazivaju komunalnim, iako su klasični komunalni radovi (čišćenje ulica, skupljanje i odvoženje smeća i sl.) bili dosta rijetki, a u većini, radovi na prvoj crti bojišnice i drugi koji su do sada opisivani.

970. Činjenica da su zatočenici odvođeni u Vojno i radi obavljanja radova za potrebe drugih postrojbi HVO-a, a ne samo za potrebe 1. bojne 2. brigade, optuženog Šunjića ne oslobađa odgovornosti za zatočenike koje je on lično preuzeo, te bio odgovoran za osiguranje i brigu o njima pri obavljanju radova, a kasnije, obzirom na funkciju koju je obavljao, bio odgovoran i za njihov tretman i zaštitu u logoru Vojno, kao i ostalih zatočenika u logoru.

971. Analizirajući sve navedene dokeze, kako Tužilaštva tako i odbrane, vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je optuženi Dragan Šunjić u periodu od avgusta 1993. godine do marta 1994. godine bez obzira na druge dužnosti koje je takođe obavljao (na punktovima i pri sječi drva), bio prisutan i u logoru Vojno i počinio djela utvrđena u izreci ove presude.

972. Naime, vijeće je prihvatilo iskaze svjedoka Tužilaštva u vezi prisustva optuženog Šunjića u logoru Vojno, funkciji koju je u istom faktički imao imao (bez posebnog rješenja o tome), kao i radnje koje je preduzimao. Navedeni iskazi su međusobno saglasni, a takođe su saglasni i sa pomenutim materijalnim dokazima u koje je Sud izvršio uvid. U tom smislu vijeće podsjeća na

već navedeni zapisnik od 15.09.1993. godine na kojem se Dragan Šunjić potpisao kao „zapovjednik zatvora, a Zdravko Šunjić kao dozapovjednik.” Vijeće primjećuje da vrijeme navedeno u ovom zapisniku odgovara vremenskom intervalu od 15.09. do 19.09, kada se Mario Mihalj prema Dnevnom izvješću vojne policije i sprovodnom listu nalazio u pritvoru, pa je očigledno da je optuženi Šunjić u tom periodu obavljao i funkciju zapovjednika u odsustvu zapovjednika Mihalja.

973. Nasuprot navedenim dokazima, vijeće nije prihvatilo iskaze svjedoka odbrane da je Šunjić u Vojnom bio običan stražar, koji je bio samo zadužen za agregat, da nije imao nikakva posebna zaduženja i koji je samo jednom doveo grupu zatvorenika u Rašku Goru. Iako iskaze svjedoka odbrane na ovu okolnost smatra prilično saglasnim, vijeće cijeni da su isti dati s ciljem pokušaja umanjavanja krivnje optuženog Šunjića, jer je većina ovih svjedoka poznavala optuženog, s njim je obavljala određena vojna zaduženja, a što sve po ocjeni vijeća predstavlja jak motiv da svjedoče u njegovu korist i istom pokušaju pomoći u smislu izbjegavanja ili pak umanjavanja njegove odgovornosti. Takođe, činjenica da se Šunjić razriješio kao vojni policajac V bojne dana 14.09.1993. godine, a da je Marko Radić tražio da se isti razduži upravo na taj dan za potrebe njegove jedinice 1.Bojne Druge brigade u Bijelom Polju, hronološkom analizom dokaza koji na istu ukazuju, po ocjeni vijeća upućuje na zaključak da je razlog za to privremeno preuzimanje zapovjedništva u zatvoru Vojno, a da ga je na to mjesto postavio upravo optuženi Marko Radić. Sve to međutim, u krajnjoj liniji i nije od odlučnog značaja, jer je Šunjić, kao što je već navedeno u uvodnom dijelu ovog poglavlja, mogao biti pripadnik UZP, a da uopšte nije bio pripadnik niti jedne vojne postrojbe, niti u bilo kakvom hijerarhijskom odnosu sa optuženim Radićem. Čak i da se stvarno i faktički i razdužio iz jedinice i imao status civila, on je mogao ostati pripadnikom UZP, budući da je presudan zajednički zločinački cilj, zajednički plan, znanje o njegovom postojanju, svijest da radnje koje čini predstavljaju dio tog plana i namjera da se sistem logora i zločina prema zatočenim održi, pri čemu je irelevantno čak i to što se istom priključio tek u avgustu 1993. godine.

974. Mnogobrojni svjedoci Tužilaštva, koji su bili zatočenici, su međutim do detalja opisali događaje u kojima je optuženi lično učestvovao. Njihovi iskazi se međusobno nadopunjuju, a u ključnim djelovima su saglasni i sa iskazima koje su isti svjedoci dali tokom istražne faze postupka. Pored toga, način na koji su svjedoci svjedočili pred sudom, opisujući događaje riječima žrtava koje su ih zaista preživjele (naročito premlaćivanja i maltretiranja koja je optuženi Šunjić i osobno činio), nerijetko i prepoznajući optuženog u sudnici, ubijedili su vijeće u istinitost njihovih iskaza.

975. U vezi sa tvrdnjama optuženog o njegovoj pripadnosti vojnoj policiji, a potom da je 14.09. razriješen dužnosti, da se brinuo o povrijeđenom bratu, da u periodu od 15. do 30. septembra nije pripadao niti jednoj postrojbi, da bi potom 30.09.1993.godine, prešao u Prvu bojnu Druge brigade, a dana 01.01.94. godine postao član Gardijske brigade, vijeće ističe da iz već navedenih razloga, sve ove tvrdnje optuženog, čak i kada bi u potpunosti bile tačne, ne bi uticala na utvrđeno činjenično stanje i odgovornost optuženog Šunjića, jer iste po svom kvalitetu ne mogu u bitnoj mjeri dovesti u pitanje nesumnjiv zaključak o fizičkoj prisutnosti optuženog Šunjića u Vojnom.

976. Pri tome je vijeće imalo u vidu i teritorijalnu i prostornu povezanost područja za koje se vežu inkriminirani događaji sa područjima na kojima je navodno, po njegovim tvrdnjama optuženi Šunjić boravio. Naime i sam optuženi je između ostalog, u svom iskazu naveo da je jedan period vremena proveo na Đubranima, potom jedan period na sječi šume na Gorancima. S tim u vezi, mnogi svjedoci su pominjali Đubrane kao mjesto preko koga su dovedeni u Vojno. Takođe,

svjedok AL je izjavio da je sa drugim zatočenicima po pet–šest dana odlazio na sječu šume, te da je tada s njima bio Dragan Šunjić, a upravo u okviru perioda za koji je i sam Šunjić izjavio da je bio na sječi šume i to od 20.10 do početka 12 mjeseca.

977. Sve navedeno, ukazuje na činjenicu prisustva optuženog u različitim, vrlo, učestalim vremenskim periodima, kako u zatvoru Vojno, tako i u obližnjim područjima, pa i u Mostaru u posjeti bratu. Po ocjeni ovog vijeća, potpuno je jasno da je tokom jednog te istog dana optuženi mogao biti i u Mostaru kod brata i u Vojnom, kao i drugim okolnim lokacijama. Pored toga, svemu navedenom valja dodati i već pomenuto stanovište MKSJ i vijeća ovog suda, da optuženi i ne mora cijelo vrijeme biti prisutan u logoru da bi po osnovu UZP bio odgovoran za zločine u njemu, niti je bilo nužno da osobno prisustvuje, niti učestvuje u izvršenju svake pojedinačne radnje koja je dio zločinačkog plana - poduhvata i doprinosi ostvarenju njegovog cilja.

978. Imajući u vidu sve što je navedeno, Apelaciono vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je Dragan Šunjić od avgusta 1993. godine do marta 1994. godine u svojsvu dozapovjednika zatvora, kao pripadnik Prve Bjelopoljske bojne Druge brigade HVO, diverzantske jedinice Ivan Stanić Ćićo i vojne policije HVO osobno, učestvovao u zatočenju više desetina bošnjačkih civila, žena djece u logoru Vojno (termin „zatočenje” obuhvata cijelo vrijeme držanja u logoru bez valjanog pravnog osnova i zakonite odluke nadležnog organa, a ne samo momenat oduzimanja slobode), bio odgovoran za živote i tjela svih zatočenika, lično učestvovao, doprinosio i jačao funkcionisanje sistema logora, zlostavljanja i progona Bošnjaka - Muslimana.

979. Optuženog Šunjića Tužilaštvo je teretilo i za učestvovanje u formiranju zatvora Vojno, kao i nezakonito hapšenje bošnjačkih civila, žena i djece. Cijeneći raspoložive dokaze vijeće nije moglo izvesti zaključak da je optuženi osobno učestvovao u formiranju zatvora, kao i u samom činu hapšenju civila po Mostaru, zbog čega ova radnja i nije navedena u činjeničnom opisu ove presude. Naime, logor Vojno je formiran u julu mjesecu 1993. godine, a inkriminirani period koji se optuženom Šunjiću stavlja na teret počinje mjesec dana kasnije, to jest od avgusta iste godine. Pored toga niko od civila, uhapšenih i dovedenih u Vojno nije ni spominjao Šunjića kao lice koje ih je hapsilo. Međutim, vijeće ipak nalazi potrebnim naglasiti da, iako nije dokazano da je optuženi Šunjić hapsio civile, te učestvovao u formiranju zatvora, on se svojim aktivnostima od avgusta pa nadalje tokom postojanja logora, pridružio tom UZP, te dalje podržavao uspostavljeni sistem logora i zločinački plan zlostavljanja i progona, aktivno doprinoseći tom sistemu.

(i) Lično znanje (mens rea) Dragana Šunjića

980. Optuženi Dragan Šunjić je lično znao za postojanje organizovanog sistema zlostavljanja i njegov zajednički cilj, pa je stoga i odgovoran za sistemski udruženi zločinački poduhvat i radnje preduzete u okviru njega, kako od Šunjića osobno, tako i od strane drugih osoba, preduzetim u istom cilju. Međutim, iz ranije datih razloga, s obzirom na suštinu i prirodu UZP, optužba nije morala dokazivati da je optuženi osobno znao za svaki pojedinačni zločin počinjen u okviru sistema.

981. Iskazi svjedoka, kao i brojni materijalni dokumenti uvršteni u dokazni materijal predstavljaju dokaze o znanju svih optuženih, pa i optuženog Šunjića za sistem u kojem su učestvovali. O znanju govore i drugi posredni pokazatelji o kojima je već bilo riječi.⁸⁵

982. Optuženi Dragan Šunjić je u svojstvu dozapovjednika, a par dana i kao zapovjednik, koji je gotovo svakodnevno bio prisutan u logoru Vojno, bio upoznat sa svim dešavanjima u istom, a u mnogim je i osobno učestvovao. Njegova česta prisutnost u logoru govori u prilog činjenici da mu nisu mogla ostati nepoznata djela koja su počinjena, pa čak i ona u kojima nije osobno učestvovao. On je dovodio pritvorenike sa Heliodroma, bio je prisutan prilikom dočeka ovih lica u zatvoru Vojno gdje su im odmah po dolasku saopštavana pravila ponašanja i maltretirali ih na već opisane načine. Optuženi Šunjić je osobno učestvovao u ispitivanju zatvorenika, odvođenju na prisilan rad, njihovom prelaćivanju, mučenju, odvođenju žena na silovanje.

983. Optuženi Šunjić je ulazio u sobe i prostorije gde su zatvorenici bili smješteni, vidio je uslove u kojima borave, bilo mu je poznato kako izgledaju, kakva im je ishrana, medicinska zaštita, mogućnost za održavanje lične higijene i slično. Optuženi je sve to znao, lično vidio i nije uradio ništa na poboljšanju istih, već naprotiv svojim radnjama ih je podržavao i život zatočenika i uslove boravka činio još težim.

984. Optuženi Šunjić je znao za prisilan rad zatočenika u Vojnom i okolnim područjima. On je taj koji ih je zajedno sa Mihaljem ujutro slao na rad, a u nekoliko navrata je osobno učestvovao i u dovodenju zatočenika sa Heliodroma, upravo radi obavljanja radova za potrebe HVO-a, a išao je i na lokacije gdje su zatočenici obavljali poslove. Optuženi je dakle, znao za prisilan rad, za čije potrebe se obavlja, na kojim mjestima, kao i to da je to često bilo na liniji fronta i pod snajperskom vatrom, gdje je život zatočenika bio neposredno ugrožen.

985. Van razumne sumnje je utvrđeno da je optuženi Šunjić osobno učestvovao u mučenju i prelaćivanju velikog broja zatočenika među kojima su Arif Omanović, Avdo Jelin, Svjedoci AI, 153, 152, AF, Mašković Ramiz. Pored toga i drugi zatočenici su svjedočili da su bili žrtve batina koje su dolazile od strane Dragana Šunjića. Od svih inkriminirajućih radnji koje se optuženom stavljaju na teret bilo da ih je počinio osobno, bilo da je značajno doprinio njihovom izvršenju, vijeće uočava da su aktivnosti optuženog u prelaćivanju, fizičkom i psihičkom zlostavljanju zatočenika najbrojnije, te da se odlikuju visokim stepenom brutalnosti. Prelaćivanje bi počinjalo na samom dolasku. Prilikom prelaćivanja i mučenja korišćena su sva raspoloživa sredstva, načini i metode kako bi se zatočenicima nanijelo što više bola. Optuženi Dragan Šunjić je bio prisutan i kad su drugi optuženi i bojovnici HVO-a, mučili i prelaćivali zatočenike. Iz svega navedenog nesumnjivo prozilazi znanje optuženog za mučenja i prelaćivanja zatočenih.

986. Šunjić je izveo i odveo svjedokinju B do zgrade i pominjao joj "jastuđerje", da bi je potom silovala četvorica bojovnika. Svjedokina D je navela da je prije odvođenja u komandu kod Marka Radića gdje je silovana, dovedena u komandu logora gdje je između ostalih bio optuženi Šunjić, kao i Brekalo, gdje je ponižavana, a odatle je Brekalo odveo Radiću da je siluje. Svjedokinja C je istakla da je dovedena u komandu zatvora od strane stražara Rude Ravlića, a u

⁸⁵ Pogledati dio VII glava B (a)(i) ove presude.

komandi je zatekla optuženog Šunjića i Mihalja. Naređeno joj je da obavi neke poslove, optuženi Šunjić joj je rekao da nema nikakva prava i da je u samom paklu. Potom je svjedokinja odvedena u jednu kuću gdje su je optuženi Brekalo i vojnik po imenu Marko silovali. Svjedokinja F je navela da je optuženi Šunjić bio prisutan u komandi kada je došla svjesti posle prvog seksualnog zlostavljanja. Iz iskaza svjedokinje E proizilazi da je optuženi Šunjić bio prisutan prilikom uzimanja izjave od ove svjedokinje u vezi pokušaja silovanja od strane vojnika HVO-a. Optuženi Šunjić je bio prisutan u sobi gdje su boravile žene i u momentu kada je Damir Brekalo izveo svjedokinju D, koju je posle odveo i silovao.

987. Sve navedeno nesumnjivo ukazuje da je optuženi Šunjić znao za silovanja i seksualna zlostavljanja koja su se dešavala zatočenim ženama.

988. Iz raspoloživih dokaza nije moglo biti van razumne sumnje utvrditi da je optuženi Šunjić osobno učestvovao u ubistvima zatočenika, izuzev ubistva nepoznate osobe početkom siječnja 1994. godine, koju je optužnica imenovala kao Nurko Enesa, a čiji identitet nije utvrđen.

989. Međutim, obzirom na njegovu prisutnost i funkciju koju je obavljao, ubistva zatočenika mu nisu bila nepoznata. Optuženi Šunjić je lično dovodio zatočenike iz Heliodroma radi obavljanja prinudnih radova. Dakle, bio je odgovoran za čuvanje i osiguranje tih zatočenika. Kako su isti upućivani da obavljaju prinudan rad na prvoj crti bojišnice, smrt ovih zatočenika, usljed izloženosti unakrsnoj vatri, je bila predvidiva posljedica za sve one koji su ih doveli u Vojno, pa i optuženog Šunjića, a potom uputili da obavljaju takav opasan posao. Kao posljedica toga jeste smrt više zatočenika na prvoj crti bojišnice, bilo da su lišeni života od strane bojovnika HVO-a, prilikom unakrsne vatre ili iz snajpera, a prilikom obavljanja prinudnih radova. Pored toga, optuženi Šunjić je bio prisutan kada je Mirko Vračević ubio Asifa Čakramu, a svirepo ubistvo četvorice zatočenika (Kajtazija, Ćorajevića, Čaklovića i Začinovića) se desilo u samom zatvoru. Također, Mario Mihalj je lišio života Salima Halilovića, a izjavu o ovom ubistvu u kojoj radi prikrivanja stoji da je ubijen prilikom obavljanja prinudnog rada, potpisao je sam optuženi Šunjić i to u svojstvu „zapovjednika zatvora“. Sve navedeno jasno ukazuje, da je optuženi Šunjić bio dobro upoznat sa svim ubistvima u logoru, da je za njih znao i da ništa nije učinio da ih spriječi, odakle nesumnjiv zaključak da se s njima saglasio, te da ih je svojim prisustvom i ponašanjem čak i podržavao.

990. Sve navedeno nesumnjivo upućuje vijeće na zaključak da je optuženi Dragan Šunjić znao za karakter i obim krivične aktivnosti preduzimane u logoru Vojno, oličene u nezakonitom lišenju slobode i zatočenju, nečovječnom postupanju, mučenju i premlaćivanju, silovanju, seksualnom zlostavljanju i ubistvima, zbog čega i on kao učesnik u udruženom zločinačkom snosi krivnju za sva ta djela.

(c) Damir Brekalo

991. Kao što je ranije navedeno, odgovornost po tipu II udruženog zločinačkog poduhvata ili „sistematskog“ UZP-a se može utvrditi samo ako je dokazano da je optuženi, u ovom slučaju Damir Brekalo, ne samo lično učestvovao u počinjenju krivičnog djela ili krivičnih djela za koja je lično odgovoran, nego i da je to činio radi ostvarivanja postojećeg zajedničkog plana više osoba, zajedničke zločinačke namjere i cilja. Nije potrebno utvrditi da li su pripadnici UZP prethodno lično

dogovorili sadržaj i ciljeve zločinačkog plana ili se složili sa zajedničkim planom, namjerom ili ciljem koji je već kreiran od drugih. Dovoljno je dokazati da je učešće optuženog u zajedničkom planu koji uključuje počinjenje krivičnog djela predstavlja pomaganje ili davanju doprinosa na drugi način izvršenju zajedničkog cilja.

992. Odgovornost optuženog po osnovu učešća u udruženom zločinačkom poduhvatu postoji dakle onda kada je optuženi počinio krivična djela radi ostvarivanja nekog zajedničkog cilja ili kada, bez obzira na odsustvo ličnog učešća od strane optuženog, svojim odnosom i djelima pomaže i ohrabruje druge pripadnike UZP da učine nešto što predstavlja dio plana, pa čak i onda kada ih podržava na taj način da ne učini ništa kako bi spriječio počinjenje krivičnog djela od strane trećeg lica.

993. Prema matičnom kartonu optuženi Damir Brekalo je u inkriminisanom periodu bio pripadnik Kažnjeničke bojne (24.12.1992.-01.01.1994. god.) kao i pripadnik 2. Brigade, 1. bojne od 11.1992.-30.09.1993 i od 02.04.1994. godine do 19.04.1994. godine. Pripadnost Damira Brekala jedinici Kažnjenička bojna "utvrđena je i na osnovu Spiska vojaka Kažnjeničke bojne od 02.06.1993. godine gdje je pod brojem 12 ime Emira Brekala kako se zvao do polovine septembra mjeseca 1993. godine. Ovaj spisak je potpisao zapovjednik 1. bojne Marko Radić. Ime Emira Brekala nalazi se i na spisku pripadnika Kažnjeničke bojne "Ivan Stanić Ćićo" Bijelo Polje, pod br. 22, koji spisak je takođe sačinio dana 27.06.1993. godine zapovjednik Marko Radić. Uvidom u Spisak vojaka Kažnjeničke bojne kojima treba izdati rješenje za stan od 02.06.1993. godine, a koji je sačinio zapovjednik I bojne Marko Radić se vidi da je pod brojem 12. Emir Brekalo dobio stan u Kolodvorskoj ulici. U istoj ulici stan je dobio i Marko Radić koji se na ovom spisku nalazi pod brojem 5. što sve ukazuje na njihovo međusobno poznanstvo i prijateljstvo.

994. Pripadnost Brekala 1. bojni je utvrđena i po osnovu iskaza Maria Mihalja koji je dao dana 08.07.1993. godine Upravi vojne policije, gdje je za Emira Brekala rekao da je pripadnik I bojne HVO. Sličnu Izjavu je dao i Ivica Kolobara dana 08.07.1993. koji se predstavio kao pripadnik jedinice Kažnjeničke bojne "Ivan Stanić Ćićo", a koji je rekao da je zajedno sa Emirom Brekalom i Anđelkom Zlatićem po zapovjedi zapovjedništva I Bojne HVO-a otišao u Mostar da prikupi osobe muslimanske nacionalnosti. S obzirom da je nesporno u to vrijeme zapovjednik 1. bojne bio Marko Radić, jasno je po izdatoj naredbi da je Emir Brekalo pripadao jedinici kojom on zapovjeda.

995. U okviru zločinačkog plana i sistema organizovanog zlostavljanja, izvjestan broj civila, većinom žena, djece i starih je nezakonito hapšen u svojim domovima u zapadnom dijelu Mostara i odvođen u logor Vojno. Ta hapšenja su bila „nezakonita“ s obzirom da civili nisu nikad zvanično upoznati sa razlozima njihovog hapšenja niti je ikad protiv njih pokrenut postupak u skladu sa zakonom. Njihovo zatvaranje se prema tome može opisati kao suprotno svim međunarodno prihvaćenim uslovima za pritvor u vrijeme sukoba.

996. Redovno učešće optuženog u nekoliko masovnih hapšenja je utvrđeno van svake razumne sumnje. Nesumnjivo je da je optuženi Damir Brekalo, zajedno sa ostalim pripadnicima 1.bojne i Kažnjeničke bojne „Ivan Stanić Ćićo“ redovno imao aktivnu ulogu u nezakonitim hapšenjima. O takvoj njegovoj ulozi i radnjama, svjedočili su mnogi svjedoci koje je on hapsio i odvodio u logor Vojno, uključujući i svjedokinje L i X koje je optuženi kasnije silovao.

997. Važno je napomenuti da optuženi nije nikada postupao sam i da je uvijek bio sa drugim

pripadnicima bojne, a naročito je važno u ovom kontekstu kada je mnogobrojnost osoba osnovni element za odgovornost po udruženom zločinačkom poduhvatu. Vijeće je takođe razmotrilo činjenicu da su svi ovi nezakonito uhapšeni civili odvedeni u logor Vojno koji je osnovan kako bi se civili tu smjestili i držali u zatočenju. Redovnost hapšenja i odvođenje uhapšenih civila na lokaciju koja je osnovana kako bi se isti tu nezakonito držali, predstavlja još jedan pokazatelj postojanja zajedničkog zločinačkog cilja među počinioćima i uspostavljenog obrasca zločina.

998. Nesporno je da je značajan broj Bošnjaka civila u značajno velikim grupama s vremena na vrijeme izvođen sa Heliodroma i odvođen u logor Vojno gdje su držani određeni vremenski period u nečovječnim uslovima i odakle su svakodnevno vođeni na prisilni rad gdje su kopali tranšeje i rovove na liniji fronta. Navedeno proizilazi iz dokaza koji su izvedeni u toku postupka i potvrđeno je iskazima svjedoka AK, AA, AD, AF, Ramiza Mačkovića, Azera Handžara, Ramiza Bebanića, Semira Humačkica, Aziza Suljevića, Hamze Leto, Hasana Trtaka i drugih.

999. Utvrđeno je da je Brekalo često dolazio u logor Vojno u bilo koje doba dana i noći, a o čemu su svjedočili svjedoci Saja Ćorić, A, D, K, AF, Ramiz Bebanić. S obzirom da je bio čest posjetilac, Brekalo je imao konkretna saznanja o dešavanjima u logoru i o činjenici da su muškarce civile redovno koristili za obavljanje opasnih radova na liniji fronta koje radove oni nisu obavljali dobrovoljno. Bez obzira što je to sa sigurnošću znao, optuženi nije poduzeo ništa kako bi se zaustavile takve nezakonitosti ili ih barem ublažio, nego je svjesno i voljno aktivno učestvovao u ustanovljenom sistemu organizovanog zlostavljanja Bošnjaka smještenih u logor Vojno.

1000. Cijelo vrijeme funkcionisanja logora Vojno uslovi su bili nečovječni što je dodatni element zajedničkog zločinačkog cilja zlostavljanja i ponižavanja planiranog od strane onih koji su te civile držali u logoru.

1001. Vijeće prihvata da je značajan broj zatočenika, bio zatočen u garaži od najviše 38 m² u prilično dugom vremenskom periodu. Zatočenici nisu imali pristup toaletu te su za te svrhe koristili ulazni dio. Ostali zatočenici su bili zatvoreni u podrum kuće bez struje, toaleta ili pristupa vodi. Nuždu su vršili u kantu, a smrad koji se odatle širio bio je u najmanju ruku nepodnošljiv. Žene i djeca, čiji se broj kretao između 13 i 30, su bili nagurani u malim sobama u kojima nisu imali dovoljno mjesta da legnu na betonski pod. Nisu dobili pokrivače niti su imali struju, dodatnu odjeću, sredstva za ličnu higijenu ili vodu. Osjećaj očaja, straha i poniženja koji su zatočenici imali u to vrijeme se može samo zamisliti.

1002. Svi zatočenici su dobijali minimalne količine hrane. Često su kao jedino jelo dobijali svinjetinu iako su njihovi tamničari znali da su zatočenici Muslimani. Ova činjenica sama po sebi je potvrda da je jedan od razloga njihovog zatočenja bio zajednički zločinački cilj zlostavljanja i ponižavanja Bošnjaka zbog njihove nacionalnosti i vjere.

1003. Kako je optuženi i prema iskazima svjedoka Saje Ćorić, D, K, AF, J, F, bio redovni posjetilac logora samim tim je znao kakvi su uslovi prevladavali za vrijeme njegovih posjeta odnosno bio je upoznat sa istim.

1004. Kao što je navedeno, dokazi o njegovom prisustvu u logoru su obimni i u tom pogledu potrebno je pomenuti incident kada je optuženi, u društvu Radića i drugih, ušao u sobu u kojoj su držane zatočenice pri čemu je terorizirao prisutne u sobi tako što je zapalio suknju jedne djevojčice

iznad njene glave i naredio svjedokinji D koju je kasnije silovao, da izađe iz sobe. Ovo redovno prisustvo optuženog vijeće je tumačilo kao prećutno prihvatanje nehumanih životnih uslova koji su vladali u logoru Vojno. Iz toga proizilazi da se nereagovanje optuženog da poboljša uslove u kojima su živjeli zatočenici i posljedično tome, njegovo prihvatanje nenormalnih životnih uslova u logoru, ne može tumačiti drugačije nego da je optuženi znao za zajednički zločinački cilj zlostavljanja i ponižavanja zatočenih Bošnjaka i podržavao ga, što predstavlja svjesno i voljno učešće optuženog u udruženom zločinačkom poduhvatu – tip II.

1005. Kao što je već u nekoliko navrata opisano i utvrđeno zatočenici su u velikom broju dovođeni iz Heliodroma u logor Vojno radi obavljanja prisilnog rada na liniji fronta za snage HVO-a u toku njihovih borbenih dejstava protiv muslimanskih snaga s druge strane rijeke Neretve. Neki od ovih zatočenika nisu nikad vraćeni u Heliodrom jer su poginuli na liniji prilikom kopanja tranšeja ili rovova za HVO.

1006. Zatočenice su takođe bili podvrgnute prisilnom radu. Naređeno im je da čiste objekte u kojim su boravili pripadnici HVO-a, da peru veš za pripadnike HVO-a i da im kuhaju.

1007. Zatočenici nisu mogli odbiti da obavljaju ove radove zbog toga što im je naređeno da ih izvršavaju i što su već pri svom dolasku u logor Vojno biti upozoreni da moraju postupati po svakom naređenju. Oni su bili u strahu za svoj život i nisu se usudili da odbiju naređenja. Više je nego jasno da je pored obezbjeđivanja radne snage za HVO, sistem uspostavljen kako bi se zatočenici eksploatisali, demoralisali, zastrašivali i ponižavali i kako bi se, u njihovom oslabljenom stanju, osigurala njihova potpuna poslušnost. Sud nalazi da je optuženi znao za sistem prisilnog rada koji je tako očito uspostavljen u logoru Vojno, ali nije uradio ništa da poboljša situaciju. Naprotiv, optuženi je konkretnim radnjama, postupajući u skladu sa zajedničkim zločinačkim planom, doprinosio uspostavljanom sistemu zlostavljanja i ponižavanja Bošnjaka zatočenika.

1008. Vijeće je van razumne sumnje utvrdilo da je više zatočenika ubijeno tokom nezakonitog zatočenja u zatvoru Vojno. Zatočenici Mesud Dedajić, Hamdija Tabaković, Džemal Sabitović, Mustafa Kahvić i Mensur Salman su ubijeni za vrijeme obavljanja prisilnog rada na liniji fronta, a stradali su ili od vatre HVO-a ili sa druge strane. Ova činjenica ukazuje na opasnost u koju su dovođeni životi zatočenika koji su prisiljeni da obavljaju radove. Takođe se mora uzeti u obzir činjenica da nije došlo do stradanja samo jednog ili dvojice, nego značajnog broja zatočenika. Već pominjani konkretni dokazi jasno ukazuju na zajednički zločinački cilj svih optuženih i drugih, kojem je jedina svrha bila zlostavljanje i maltretiranje osoba koje su držali pod svojom kontrolom. Njihova smrt je bila predvidiva i prirodna posljedica radnji onih koji su zatočenike držali pod svojom komandom i kontrolom i koji su svjesno i namjerno izložili zatočenike takvoj opasnosti.

1009. Dodatni dokazi o postojanju ovakvog zajedničkog cilja je i nestanak zatočenika Mustafe Čilića i Rasima Lulića, koje je Brekalo teško pretukao i koji su nestali isti dan nakon premlaćivanja, nakon čega više nisu viđeni sve dok njihova tijela nisu ekshumirana i identifikovana nakon rata. Asifa Čakramu je ubio Mirko Vračević, a Salima Halilovića Mario Mihalj. Aris Začinović, Enver Kajtazi, Husnija Čorajević i Željko Čakalović su ubijeni u prostorijama logora nakon što su ih okrivili za smrt jednog ranjenog vojnika HVO-a. Sve u svemu, značajan broj ljudi je smrtno stradao u relativno kratkom periodu, a sve žrtve su bile osobe koje su zatočene i prisiljavane na rad. Iako nije pružen ni jedan jasan i konkretan dokaz na okolnost da je ovaj optuženi lično uključen u

bilo koje od ovih ubistava, nema sumnje da je on znao za njih i da ih je svojim odnosom prema njima podržavao.

1010. Niko od optuženih, pa ni optuženi Brekalo, nikada nije pokušao da spriječi ta ubistva iako je znao da predstavljaju protivpravne radnje koje se ničim ne mogu opravdati. Njegove radnje i propusti, kao i radnje i propustu ostalih saoptuženih u ovom predmetu predstavljaju odobravanje i slaganje sa zajedničkim zločinačkim ciljem, te se mogu tumačiti i kao prećutno prihvatanje kriminalne prakse neometanog vršenja ubistava, počinjenih bilo od optuženih osobno ili drugih bojovnika HVO-a ili pak počinjenih usljed dejstava unakrsne ili snajperske vatre prilikom obavljanja prinudnog rada.

1011. Kao što je već navedeno, postoji mnoštvo dokaza o mučenjima u logoru Vojno tokom inkriminisanog perioda. Mnogi svjedoci su potvrdili da su ih udarali šakama i nogama i tukli ih čvrstim predmetima. Prisiljavani su da tuku jedni druge, da udaraju glavom od zid, a čak su ih i priključivali na struju tokom ispitivanja. Ovo proizilazi ne samo iz iskaza preživjelih žrtava, nego i iz iskaza očevidaca ovih događaja. Mučenja i premlaćivanja su bila široko rasprostranjena u logoru, a zatočenici poput Mustafe Čilića, Rasima Lulića, su bez traga odvedeni isti dan, dok su Arif Omanović i Avdo Jelin, preminuli par dana poslije.

1012. Iz iskaza svjedoka AA prozilazi da je isti bio prisutan kada je Emir Brekalo dva puta u toku dana teško premlatio zarobljenike Čilić Mustafu i Lulić Rasima. Svjedok AF je također izjavio da ga je od strane Brekala, Šunjića i Mihalja pretučen dva puta. Također, i svjedok Ramiz Bebanović je istako da su jedne prilike u garažu došli Brekalo, Šunjić i Mihalj i da su sve zatvorenike tukli.

1013. Ova premlaćivanja, u kojima je optuženi Brekalo osobno učestvovao zajedno sa mučenjima i premlaćivanjem kojem su redovno bili izloženi zatočenici logora Vojno, od strane drugih, čvrst je pokazatelj konstantne i dosljedne politike maltretiranja zatočenika od strane onih koji su ih držali pod svojom kontrolom, a Brekalo, koji je bio redovan posjetilac logora i lično učestvovao u teškom premlaćivanju nekih zatočenika, sve to je veoma dobro znao.

1014. Tokom postupka nesumnjivo je dokazana i činjenica da su mnoge žene zatočenice u logoru Vojno bile silovane. Neke od ovih žena su u više navrata silovane i od strane više lica, a ostale su silovane jednom ili dvaput.

1015. Malodobnu svjedokinju L je odmah nakon hapšenja, Brekalo silovao u jednom stanu, u kojem je u drugoj sobi bila njena mlađa sestra. Posle su ih odveli u jednu kuću, gdje je izgubila svijest. Te večeri Damir Brekalo ju je ponovo silovao, prijeteći joj nožem da će je ubiti.

1016. Svjedokinja X, inače sestra svjedokinje L, takođe je izjavila da ju je nakon hapšenja Damir Brekalo zvjerski silovao.

1017. Svjedokinja C je izjavila da je jedne večeri odvedena u jednu kuću gdje su bili Brekalo Emir i vojnik po imenu Marko. Tu je Brekalo zajedno sa Markom oralno silovao i seksualno ponižavao. Svjedokinja D je takođe opisala susret sa Brekalom koji se dogodio kad je jedne prilike ušao u njihovu sobu zajedno sa Radićem, Šunjićem, Mihaljom i još dvije osobe, te da se tada predstavio, a potom joj je rekao da izađe, a da dijete ostavi. Te večeri Brekalo je silovao.

1018. Dokazi koji govore o silovanjima koja je optuženi Brekalo osobno počinio, zajedno sa

vjerodostojnim dokazima prema kojim je Brekalo često davao žene saoptuženom Radiću i Dariju Sušcu (silovanja svjedokinja X, D) kako bi ih silovali, predstavljaju takođe jasan pokazatelj zajedničkog plana i cilja koji su počinio imali, kako bi zatočenike podvrgnuli poniženju, očaju i podsmijehu. Ovakav zaključak je potkrijepljen činjenicom da je izvjestan broj pripadnika HVO-a naveden u toku postupka u svojstvu saučesnika u silovanjima. Na primjer, vojniku po imenu Ivan je Marko Radić naredio da siluje svjedokinju A. Vojnik po imenu Marko je silovao svjedokinju C. Svjedokinju AM je je u više navrata silovao optuženi Mirko Vračević. Svjedokinju B su silovali Dario Mihalj, Tomo Aničić, i vojnici po imenu Babo i Sergej. Mirko Bukara je silovao svjedokinju E. Dragan Škobić je silovao svjedokinju J.

Sud stoga zaključuje da je silovanje bilo obrazac ponašanja, dio zajedničkog zločinačkog plana i put za ostvarenje zajedničkog zločinačkog cilja, u okviru kojeg su počinio vršili zlostavljanja, ponižavanja i ismijavanja zatočenica Bošnjakinja, a u čemu se posebno isticao optuženi Brekalo.

(i) Lično znanje (mens rea) Damira Brekala

1019. Optuženi Damir Brekao je lično znao za postojanje organizovanog sistema zlostavljanja i njegov zajednički cilj koji se ogleda u progonu civilnog bošnjačkog stanovništva, pa je stoga i odgovoran za sistemski udruženi zločinački poduhvat i radnje preduzete u okviru njega, kako od njega samog, tako i od strane drugih osoba.

1020. Iskazi svjedoka, kao i brojni materijalni dokumenti uvršteni u dokazni materijal, od kojih su neki gore navedeni, predstavljaju dokaze o znanju kako ostalih optuženih, tako i optuženog Brekala, za postojanje sistema u kojem su učestvovali.

1021. Optuženi Brekalo je kao lice koje je pripadalo Prvoj bojnoj i Kažnjeničkoj bojnoj "Ivan Stanić Ćićo" bio u bliskim odnosima sa zapovjednikom Markom Radićem. Radić mu je obezbjedio stan u Mostaru u istoj ulici kao i sebi. Brekalo je od početka inkriminisanog perioda učestvovao u hapšenjima i dovođenjima lica iz Mostara u Vojno. Osobno učestvovao u hapšenju svjedoka X i L, (njihove majke i brata) C i AD.

1022. Pored slučajeva hapšenja civila u kojima je Damir Brekalo osobno učestvovao, njemu nisu mogli ostati nepoznati ni ostali slučajevi uhapšenih i dovedenih civila, kao i muškaraca dovedenih sa Heliodroma u Vojno, radi obavljanja prinudnog rada, obzirom da je vrlo često bio prisutan u logoru Vojno.

1023. Optuženi Brekalo je ulazio u sobe i prostorije gde su zatvorenici bili smješteni, vidio je uslove u kojima borave, bilo mu je poznato kako izgledaju, kakva im je ishrana, medicinska zaštita, mogućnost za održavanje lične higijene i slično. Optuženi je sve to znao, lično vidio i nije uradio ništa na poboljšanju istih, već naprotiv svojim radnjama ih je podržavao i time život i uslove boravka zatočenika u logoru činio još težim.

1024. Optuženi Brekalo je znao da zatočenici obavljaju prinudan rad, jer je vrlo često bio prisutan na liniji fronta i drugim mjestima gdje su zatočeni obavljali naredene im poslove.

1025. Optuženi Damir Brekalo je silovao dvije malodobne djevojčice (X i L) da bi jednu od njih doveo i optuženom Radiću. Brekalo je silovao i druge zatvorenice (D,F,C o čemu je već bilo riječi). Od svih inkriminirajućih radnji koje se optuženom stavljaju na teret bilo da ih je počinio osobno, bilo da je značajno doprinio njihovom izvršenju, vijeće uočava da su aktivnosti optuženog u djelima silovanja i seksualnog nasilja najbrojnije, te da se odlikuju visokim stepenom nehumanosti, te brutalnog ponašanja koje je optuženi ispoljavao prilikom silovanja, koje se nije ogledalo isključivo u samom činu silovanja već i u omalovažavanju, ponižavanju i maltretiranju svojih žrtava.

1026. Cjeneći takvo ponašanje, nesumnjivo prozilazi da je optuženi, bez ikakve sumnje djela silovanja činio sa direktnim umišljajem, te njegovo znanje za silovanja koja su počinili drugi prema zatočenicama u logoru Vojno tokom inkriminirajućeg perioda.

1027. Prilikom čestih posjeta logoru, optuženi Brekalo je lično vršio maltretiranja zatvorenika, iste je tukao bilo u zatvoru bilo na liniji fronta gdje su obavljali prisilne radove (premlaćivanje Čilića i Lulića). Prilikom odlazaka u logor, viđen je sa optuženim Radićem, Šunjićem i Vračevićem, kako u objektima samog logora, tako i van njega, te je bio i u kontaktu sa zapovjednikom logora, Mariom Mihaljem.

1028. Iz raspoloživih dokaza se nije moglo van razumne sumnje utvrditi da je optuženi Brekalo osobno učestvovao u ubistvima zatočenika. Međutim, obzirom na njegovu učestalu prisutnost u logoru, ona mu nisu mogla ostati nepoznata. Prema raspoloživim dokazima optuženi je u nekoliko navrata bio prisutan prilikom obavljanja prinudnih radova bilo na crti bojišnice, bilo u samom logoru. Smrt zatočenika, usljed izloženosti unakrsnoj i snajperskoj vatri, tokom rada je bila predvidiva posljedica za sve one koji su ih doveli u Vojno, pa i optuženog Brekala, a potom uputili da obavljaju takav opasan posao. Pored toga, optuženi Damir Brekalo je neposredno nakon ubistva četvorice zatočenika (Začinovića, Kajtazija, Ćorojevića i Čakalevića), viđen kako na česmi koja se nalazi u neposrednoj blizini mjesta gdje su se ubistva odigrala, pere ruke, što također govori u prilog činjenici da mu ova ubistva, konkretno, nisu mogla biti nepoznata, nego da je za njih itekako znao budući da su se odigrala malo prije njegovog pranja ruku. Znanje ovog optuženog o ostalim ubistvima o počinjnim u logoru, vijeće izvodi i iz njegovog bliskog odnosa sa ostalim saoptuženim, te njegovom čestom prisustvu u samom logoru. Sve navedeno jasno ukazuje, da je optuženi bio dobro upoznat sa svim ubistvima u logoru, da je za njih znao, kao i za njihovu protivpravnost i da ništa nije učinio da ih spriječi, odakle nesumnjiv zaključak da se s njima saglasio, te da ih je svojim prisustvom i ponašanjem čak i podržavao.

1029. Imajući u vidu sve navedeno, vijeće izvodi nesumnjiv zaključak da je optuženi Damir Brekalo znao za karakter i obim opisane kriminalne aktivnosti preduzimane u logoru Vojno, oličene u nezakonitom lišenju slobode i zatočenju, nečovječnom postupanju, mučenju i premlaćivanju, silovanju, seksualnom zlostavljanju i ubistvima, zbog čega i on kao učesnik u udruženom zločinačkom snosi krivnju za sva ta djela proizašla iz zajedničkog zločinačkog plana i cilja.

(d) Mirko Vračević.

1030. Prema podacima iz vojne evidencije dostavljene od Ministarstva za pitanje boraca dana 01.12.2008. godine, Mirko Vračević je bio pripadnik VP 1520 Mostar od 30.06.1993. godine do 18.04.1996. godine, od čega je u periodu od 30.06.1993. do 19.04.1994. bio pripadnik Prve bojne Druge brigade Mostar. Takođe, iz vojne iskaznice koja glasi na ime Mirka Vračevića proizilazi da je sudjelovao u ratu kao pripadnik VP 1520 u periodu od 30.06. do 18.04.1996. godine. Dakle, prema ovim dokumentima nesporno je da je odmah nakon sukoba ABiH i HVO-a u Bijelom Polju, 30.06.1993. Vračević vojno angažovan u Prvu bojnu Druge Brigade u kojoj je zapovjednik u to vrijeme bio Marko Radić.

1031. Brojni iskazi svjedoka, o kojima je već bilo riječi, potvrđuju da je Vračević bio angažovan u logoru Vojno kao stražar, koju činjenicu odbrana tokom postupka nije ni osporavala, ali je isticala da se on nije nizašta pitao i da je kao stražar samo izvršavao naređenja pretpostavljenih.

1032. Iz izvedenih dokaza nesumnjivo proizilazi da optuženi Vračević nije lično učestvovao u nezakonitom hapšenju civila u Mostaru, niti drugim mjestima, ali je njegova uloga u nezakonitom držanju civila Bošnjaka u Vojnom i njihovom daljem zatočeništvu u već opisanim uslovima takođe nesumnjiva. Tako su svjedoci Saja Ćorić, C, D, Mačković Ramiz, AL, Aziz Suljević, K, B, 152, D i drugi, posvjedočili da su već prilikom dolaska u Vojno dočekani od strane Mirka Vračevića. Nekima od njih je upravo Vračević saopštavao „pravila ponašanja“, pretresao ih, oduzimao lične stvari, dok su Suljević Aziz i Mačković Ramiz izjavili da je upravo Mirko bio jedan od vojnika koji je vodio muškarce/ zatočenike sa Heliodroma, od Đubrana do logora Vojno.

1033. S tim u vezi optuženi je znao da su zatočene osobe uhapšene i držane u Vojnom protiv svoje volje, da nisu bile optuženi za bilo koje krivično djelo, niti je protiv njih voden bilo kakav postupak u skladu sa zakonom, već su tu dovedeni isključivo i samo zbog njihove nacionalnosti.

1034. Prema raspoloživim dokazima optuženi Vračević je sprovodio zatočenike koji su dovedeni sa Heliodroma ili kada su odvođeni na prisilni rad. On je obično bio prisutan kada su birali zatočenike da idu na rad na liniju fronta. U prilog ovim utvrđenjima govore iskazi brojnih svjedoka. Tako je svjedok Hamza Leto izjavio da je Vračevića vidio par puta kada je tražio pritvorenike za rad, dok su svjedoci Mačković Ramiz, 151, Saja Ćorić, B, izjavili da ih je Vračević osobno odvodio da rade.

1035. Štaviše, kao stražar u logoru Vojno, optuženi je takođe znao da su zatočenice iskorištavane da čiste, peru i kuhaju za logor ili za brojne vojne i policijske jedinice HVO na tom području.

1036. Ovaj optuženi nikada nije prigovorio na nezakonit odnos i postupanje prema zatočenicima. U toku postupka nije predložen niti jedan dokaz ni o njegovom pokušaju da im pomogne. Iako je bio samo stražar, što odbrana ne poriče, posljedice događaja koji su se odigrali pred njegovim očima su bile predvidive i mogle su se očekivati. Štaviše, njegovo lično aktivno učešće u počinjenju nekih od zločina u zatvoru i oko zatvora su potvrda da je ovaj optuženi, bio dio zajedničkog zločinačkog poduhvata, da je aktivno učestvovao u njemu kako radnjama koje je lično preduzeo, tako i podrškom drugima da učine radnje koje su oni učinili, a o kojima je već bilo riječi (mučenja, ubijanja, silovanja i dr. preduzete od drugih osoba).

1037. Ne postoji niti jedan dokaz o njegovom protivljenju protiv postupanja prema zatočenicima i bilo kakvom pokušaju da se stanje i uslovi poboljšaju. I pored onoga što se dešavalo u logoru, on je nastavio obavljati posao zatvorskog stražara pri čemu je bio konstantno prisutan u logoru. Svi su ga dobro poznavali i bio je omiljeni stražar zapovjednika logora koji ga je uvijek određivao za pratnju zatočenika koji su vođeni na prelaćivanje ili silovanje. On ih je gotovo uvijek vraćao nazad u logor.

1038. Mnogobrojni dokazi izvedeni na okolnosti nehumanih životnih uslova u logoru Vojno, ne ostavljaju mjesta za sumnju da je Vračević bio u položaju da svakodnevno vidi životne uslove u kojima su ovi zatočnici živjeli i umirali. Bilo je nemoguće ne primjetiti skučen prostor u kojem su držane ove osobe, nedostatak adekvatnih sredstava za pristojan život, poput struje i vode, prljave prostorije u kojima su bili zatočeni i nedostatak pristojne hrane, posebno za djecu i starije.

1039. U svjetlu navedenog, jasno je da je optuženi Vračević bio u situaciji da zna sve šta se dešava oko njega. S obzirom na njegov niži položaj i zdravstveno stanje, za njega je bilo vrlo lako da odstupi od vojnih dužnosti stražara i da ubijedi svoje nadređene da je nesposoban za vojnu službu. Sud je uvjeren da je optuženi Vračević dobrovoljno ostao na dužnosti stražara, prihvatajući time i odobravajući, iako prećutno, zajednički zločinački plan i cilj kojeg su drugi odredili. Shodno tome, kao pripadnik UZP, odgovoran je i za krivična djela ubistva i silovanja koja je počinio ne samo on lično, nego i drugi koji su u okviru zajedničkog plana djelovali na održanju sistema zlostavljanja u logoru.

1040. Na osnovu izvedenih dokaza nesumnjivo je utvrđeno da je optuženi Mirko Vračević, prilikom transporta zatočenika sa Heliodroma u Vojno, ubio Asifa Čakramu pucajući u njega iz vatrenog oružja.

1041. Međutim, ovo ubistvo nije posmatrano samo kao ubistvo koje je osobno počinio optuženi Vračević, za koje je on lično odgovoran, već se mora posmatrati i u vezi sa posebnim uslovima koji su u to vrijeme vladali u logoru Vojno. Pri tome vijeće ima na umu i pogibiju značajnog broja zatočenika dok su obavljali radove na liniji fronta. Nadalje, ne smije se zaboraviti nestanak dva zatočenika iz logora nakon što ih je teško pretukao Damir Brekalo, kao i ubistvo Salima Halilovića, koje je počinio Mario Mihalj. Takođe se ne smije zaboraviti stravično i hladnokrvno ubistvo četiri zatočenika koja su okrivljena za smrt jednog ranjenog vojnika HVO-a. Optuženi Vračević je znao za sve te smrti i nestanke, te je stoga ubistvo Čakrame u pijanom stanju, samo jedno u nizu ubistava u logoru i oko njega, koje je u atmosferi terora i sijanja straha u čemu su se mnogi utrkivali, samo moglo „istaći“ ga i povećati „poštovanje“ od strane kolega za kojim je žudio, što je na više načina jasno pokazivao.

1042. Sud je razmotrio učešće optuženog Vračevića u raznim slučajevima mučenja i prelaćivanja, kao i izvršenju drugih nečovječnih djela koja su se desila u logoru Vojno ili oko njega. Nekoliko takvih slučajeva koji se osobno odnose na optuženog Vračevića je posebno upečatljivo:

1043. Tako je svjedok 152 naveo da ga je Mirko Vračević udarao kundakom puške i provocirao, prijetio mu je da će ga zaklati, „kao što je već zaklao njegovu tetku“.

1044. Svjedok 153 je opisao događaj kad je Vračević ušao u garažu i pozvao Arifa Omanovića da

pođe sa njim. Tad ga je odveo kod Mihalja, koji ga je premlatio tako da je Arif bio sav izobličen. Odmah poslije toga Vračević je iz garaže odveo i svjedoka 153 kod Mihalja, koji je istog svjedoka dva sata premlaćivao, a potom ga je Vračević vratio u garažu. Isti svjedok je naveo da ga je jedne prilike Vračević bockao bajonetom u vrijeme kad ga je Mihalj priključivao na struju.

1045. Svjedokinja D je opisala takođe događaj kad je po dolasku u Vojno, optuženi Vračević njenoj ćerki od sedamnaest mjeseci davao bombu u ruke.

1046. Svjedokinja J je izjavila da joj je Vračević prilikom dolaska u Vojno stavio nož pod vrat i rekao: „Dolijala si i ti, ptico!”

1047. Kao što je prethodno utvrđeno, opštepoznato je da su u logoru teško pretučeni Čilić, Lulić i AF što je potvrdio izvjestan broj svjedoka očevidaca. Takođe je bila poznata činjenica da su i drugi svjedoci bili premlaćivani, zlostavljani, udarani šakama i nogama ili kundacima, obično po povratku sa linije fronta, prisiljavani da tuku jedni druge i podvrgavani elektro šokovima.

1048. Vijeće nalazi da optuženi Vračević ne samo da je znao za sve navedeno, nego je u ovim dešavanjima učestvovao svojevolutno i namjerno, svjestan svega što se dešava, kao i protivpravnosti tih radnji, odobravajući iste.

1049. Kao što je u prethodnim djelovima presude utvrđeno i obrazloženo, nepobitna je činjenica da su mnoge žene koje su bile zatočene u logoru Vojno, bile silovane.

1050. Cjeneći izvedene dokaze, vijeće je utvrdilo da je optuženi Vračević u više navrata osobno silovao svjedokinja AM.

1051. Krivično djelo silovanja, koje je optuženi osobno počinio se mora dovesti u kontekst uslova koji su vladali u to vrijeme u logoru Vojno. Iz istih proizilazi da je u relevantno vrijeme praksa zlostavljanja i ponižavanja zatočenica uspostavljena od strane onih koji su ih držali u zatočeništvu i da je ova praksa zlostavljanja i ponižavanja bila vrlo raširena tokom cijelog inkriminisanog perioda.

1052. Silovanje bespomoćnih i prestrašenih žena je bio gotovo trajni zadatak stražara i bojovnika. U prilog takvog zaključka idu i više puta izgovorene prijetnje Radića, Brekala i drugih da će „svaka Balijka roditi po jednog ustašu“ i slične, ranije pomenute, što jasno govori da je silovanje Bošnjakinja bilo sistematsko i predstavljalo dio zajedničkog zločinačkog plana. Optuženi Vračević je svojevolutno pomagao u silovanju koje su počinili drugi muškarci nad ovim ženama. Dokazano je da je on odvodio svjedokinje A i D na silovanje kod Marka Radića i svjedokinja E na silovanje kod Mirka Bukare.

(i) Lično znanje (mens rea) Mirka Vračevića

1053. Iako se prilikom obrazlaganja učešća optuženog Mirka Vračevića u udruženom zločinačkom poduhvatu, u prethodnom tekstu, vijeće u većoj mjeri dotaklo sfere njegovog ličnog znanja o sistemu zlostavljanja i djelima koja su izvršena kako od njega osobno, tako i od strane drugih počinilaca, na ovom mjestu će se ukratko navesti činjenice na kojima vijeće temelji uvjerenje o znanju optuženog Vračevića za počinjena djela, odnos prema njima i njihovim posljedicama.

1054. Optuženi Mirko Vračević je lično znao za postojanje organizovanog sistema zlostavljanja i njegov zajednički cilj koji se ogleda u progonu civilnog bošnjačkog stanovništva, pa je stoga i odgovoran za sistemski udruženi zločinački poduhvat i radnje preduzete u okviru njega, kako od njega samog, tako i od strane drugih osoba.

1055. Iskazi svjedoka, kao i brojni materijalni dokumenti uvršteni u dokazni materijal, od kojih su neki gore navedeni, predstavljaju dokaze o znanju kako ostalih optuženih, tako i optuženog Vračevića, za postojanje sistema u kojem su učestvovali.

1056. Optuženi Vračević je obavljajući dužnost stražara gotovo svakodnevno bio prisutan u logoru Vojno, bio upoznat sa svim dešavanjima u istom, a u mnogim je i osobno učestvovao. Njegova česta prisutnost u logoru govori u prilog činjenici da mu nisu mogla ostati nepoznata ni djela u kojima nije osobno učestvovao. Učestvovao je u dovođenju zatočenika sa Heliodroma, vrlo često je bio prisutan prilikom dočeka ovih lica u zatvoru Vojno, gdje su im odmah po dolasku saopštavana „pravila ponašanja“ i maltretirali ih na već opisane načine. Optuženi Vračević je osobno učestvovao u odvođenju na prisilan rad, mučenju, silovanju, ubistvu.

1057. S obzirom na dužnost koju je obavljao optuženi Vračević je imao najbolja saznanja o uslovima u kojima su boravila zatočena lica. On je ulazio u sobe i prostorije gde su zatvorenici bili smješteni, vidio je uslove u kojima borave, bilo mu je poznato kako izgledaju, kakva im je ishrana, medicinska zaštita, mogućnost za održavanje lične higijene i slično. Optuženi je sve to znao, lično vidio, a svojim konkretnim radnjama takve životne uslove učinio je još težima.

1058. Optuženi Vračević je znao za obavljanje prisilnog rada. Bio je prisutan kada su zatočenici birani radi odvođenja na obavljanje radova, a u nekoliko navrata osobno je odvodio zatočenike na obavljanje istog. Također, optuženi je bio prisutan kada bi se po završenom radu, zatočenici vraćali u zatvorske prostorije. Optuženi je dakle, znao za prisilan rad, za čije potrebe i na kojim mjestima se obavlja.

1059. Van razumne sumnje je utvrđeno da je optuženi Vračević osobno učestvovao u mučenju, odnosno fizičkom zlostavljanju Ramiza Mačkovića, 152, 153, dok je u ostalim, dokazanim slučajevima mučenja i premlaćivanja, Vračević uglavnom bio osoba koja je dovodila zatočenike radi premlaćivanja i mučenja i bila prisutna dok su Mario Mihalj i Dragan Šunjić obavljali te radnje. Također, osobno je izvršio nečovječna djela prema svjedokinji J (stavljanje noža pod grlo) i djetetu svjedokinje D (davao joj bombu). Pored toga, Vračević se isticao u omalovažavanju, zastrašivanju, upućivanju prijetnji zatočenim licima, na koji način je optuženi podržavao i produbljivao vladajuću atmosferu terora i straha. Iz svega navedenog nesumnjivo prozilazi znanje optuženog za mučenja i premlaćivanja zatočenih.

1060. Vračević je osobno silovao svjedokinju AM. Odveo je svjedokinju E, Mirku Bukari koji je potom silovao. Kao stražaru, njemu je bilo poznato, da se žene odvođe noću, siluju i seksualno zlostavljaju. Iste zatočenice je svakodnevno vidao i mogao po njihovom izgledu zaključiti da su silovane. Iz svega navedenog prozilazi zaključak da je Mirko Vračević pored toga što je osobno silovao svjedokinju AM, znao za silovanja i seksualna zlostavljanja zatočenica počinjena od strane drugih lica.

1061. Iz raspoloživih dokaza je utvrđeno da je optuženi Vračević osobno ubio zatočenika Asifa

Čakramu. Također, obzirom na njegovu prisutnost u logoru, ostala ubistva koja su se desila mu nisu mogla ostati nepoznata. Optuženi Vračević je lično dovodio zatočenike iz Heliodroma radi obavljanja prinudnih radova. Kao stražar, bio je odgovoran za čuvanje i osiguranje tih zatočenika. Kako su isti obavljali prinudan rad na prvoj crti bojišnice, smrt ovih zatočenika, usljed izloženosti unakrsnoj vatri, je bila predvidljiva posljedica za sve one koji su ih doveli u Vojno, kao i one koji su imali zadatak da ih čuvaju, a to je između ostalih bila jedna od dužnosti stražara, koju je obavljao optuženi Vračević. Svirepo ubistvo četvorice zatočenika (Kajtazija, Čorajevića, Čaklovića i Začinovića) se desilo u samom logoru, tako da optuženi Vračević nije mogao biti neupoznat sa istim.

1062. Iako po ocjeni ovog vijeća, optuženi Vračević, s obzirom na svoj položaj, nije bio u mogućnosti da spriječi izvršenje svih navedenih zločina prema zatočenicima, od njih se mogao distancirati ili bar pokušati ublažiti posljedice uspostavljenog logorskog sistema. Naprotiv, radnje koje je osobno počinio (ubistva, mučenja, silovanja, nečovječna djela), govore u prilog činjenici da optuženi nije ni imao namjeru da pokuša spriječiti izvršenje istih, već naprotiv, vršeći konkretne inkriminisane radnjame pokazao je da je aktivni i svjesni sudionik u sistemu zlostavljanja zatočenika, značajno doprinoseći funkcionisanju i održanju logorskog sistema.

1063. Iz toga slijedi nesumnjiv zaključak, da je optuženi Mirko Vračević znao za karakter i obim krivične aktivnosti preduzimane u logoru Vojno, oličene u nezakonitom lišenju slobode i zatočenju nedužnih civila, nečovječnom postupanju, mučenju i premlaćivanju, silovanju, seksualnom zlostavljanju i ubistvima, zbog čega i on kao učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu snosi krivnju za sva ta djela.

VIII. OSLOBAĐAJUĆI DIO PRESUDE

1. Silovanje svjedokinje AG

1064. Tokom postupka, van svake razumne sumnje, nije moglo biti utvrđeno da je tokom boravka u logoru Vojno zaštićena svjedokinja AG, tri puta silovana od Marka Radića osobno, te da su istu silovali i optuženi Dragan Šunjić i Damir Brekalo.

1065. Naime, tačkom 4. (d) optužnice Radić Marko se tereti da je svjedokinju AG tri puta lično silovao u toku njenog tromjesečnog zatočeništva u logoru Vojno. Tačkom 5. optužnice, optuženi se po komandnoj odgovornosti tereti za isto silovanje, kao i za učešće u sistemu progona, čiji su sastavni dio bila silovanja i seksualno nasilje nad nekoliko svjedokinja među kojima i nad svjedokinjom AG, koju su navodno silovali Šunjić Dragan, Brekalo Damir, Mihalj Mario i drugi neidentifikovani vojnici.

1066. Tačkom 11. optužnice Šunjić Dragan se tereti za silovanje svjedokinje AG u zatvoru Vojno u okviru učešća u sistemu progona koji se sastojao od silovanja i nasilja nad nekoliko svjedokinja. Tačka 12. optužnice tereti optuženog Šunjića da je odgovoran za silovanje koje su počinili Radić

Marko, Brekalo Damir, Mihalj Mario i drugi neidentifikovani vojnici, navodeći da je optuženi odgovoran za ovo silovanje kao dozapovjednik, ili u okviru učešća u sistemu progona.

1067. Tačkom 18. (c) optužnice Brekalo Damir se tereti za silovanje svjedokinje AG tokom njenog tromjesečnog zatočeništva u logoru Vojno. U tački 19. optužnice, optuženi se tereti da je odgovoran za silovanje svjedokinje AG koje su počinili drugi vojnici ili stražari, na način da je pomagao i podržavao počinjenje istog, ili da je učestvovao u sistemu progona koji uključuje i silovanje.

1068. Tačkom 31. optužnice Vračević Mirko se tereti da je odgovoran za silovanje svjedokinje AG koje su počinili Radić Marko, Šunjić Dragan, Brekalo Damir, Mario Mihalj i drugi neidentifikovani vojnici. Takođe se tereti da je planirao, počinio, podsticao ili na drugi način pomagao i podržavao ovo silovanje kao učesnik u sistemu progona.

1069. Zbog svega gore navedenog optužnica polazi od nekoliko oblika odgovornosti koje se svakom optuženom pojedinačno pripisuju:

- Lična i direktna odgovornost u okviru učešća u udruženom zločinačkom poduhvatu progona i zlostavljanja: silovanje izvršeno lično u okviru planiranog progona za šta se terete optuženi Radić Marko, Šunjić Dragan i Brekalo Damir.
- Direktna odgovornost koja nije lična odgovornost za silovanje počinjeno od strane drugih lica što predstavlja nečinjenje u okviru pomaganja i podržavanja. Ovo se odnosi samo na Brekalo Damira i Vračević Mirka.
- Direktna odgovornost koja nije lična odgovornost za silovanje počinjeno od strane drugih lica što predstavlja nečinjenje i doprinos učešću svih optuženih u udruženom zločinačkom poduhvatu⁸⁶ progona i zlostavljanja. Ovaj oblik učešća traži striktno definiranje planiranog zajedničkog cilja⁸⁷, kao i to da izvršioci silovanja moraju biti svojevolsni i svjesni učesnici u planiranom UZP-u⁸⁸, sa posebnim osvrtom na konkretni element "*mens rea*"⁸⁹ nepohodan za počinjenje ovog krivičnog djela pod ovim oblikom krivične odgovornosti, a koji se potpuno

⁸⁶ *Tužilac protiv Krncjelca*, broj IT-97-25-A, Presuda (17.9.2003.g.) para. 117: "...To učešće ne mora uključivati izvršenje nekog konkretnog krivičnog djela iz jedne od tih odredbi (na primjer, ubistvo, istrebljenje, mučenje, silovanje, itd.), nego se može sastojati u pomoći ili doprinosu izvršenju zajedničkog plana ili nakane"; *Tužilac protiv Kvočke i dr.*, broj IT-98-30/1-A, Presuda (28.2.2005.g.) para. 112.: "... saizvršilac u udruženom zločinačkom poduhvatu ne mora fizički počiniti nijedan dio elementa *actus reus* krivičnog djela o kome je riječ. Nije potrebno ni da učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu bude fizički prisutan na mjestu i u vrijeme počinjenja krivičnog djela;"

⁸⁷ *Tužilac protiv Krncjelca*, broj IT-97-25-A, Presuda (17.9.2003.g.) para. 116.: "...korištenje pojma udruženog zločinačkog poduhvata da bi se definirala odgovornost neke osobe za krivična djela koja su fizički počinile druge osobe pretpostavlja strogu definiciju zajedničkog cilja;"

⁸⁸ *Tužilac protiv Limača i dr.*, broj IT-03-66-T, Presuda (30.11.2005.g.) para. 667., fusnota 2264: "U svojim odlukama u vezi s udruženim zločinačkim poduhvatom, Žalbena veće je navelo zločine koje je izvršio "jedan ili više njih [učesnika u zajedničkom projektu]" i "drugi članovi grupe", čime je jasno pokazalo da samo zločini koje je izvršio jedan ili više učesnika u takvom poduhvatu mogu povlačiti za sobom odgovornost drugih učesnika;"

⁸⁹ *Tužilac protiv Tadića*, broj IT-94-1-A, Presuda (15.7.1999.g.) para 229.; *Tužilac protiv Vasićevića*, broj IT-98-32-A, Presuda (25.2.2004.g.) para. 102.: "Kada je riječ o pomaganju i podržavanju, element stanja svijesti koji se traži je znanje da djela pomagača i podržavaoca pomažu počinjenju konkretnog krivičnog djela od strane glavnog počinioaca. Nasuprot tome, kada je riječ o učestvovanju u udruženom zločinačkom poduhvatu, tj. saizvršilaštvu, tražena *mens rea* je namjera da se ostvari zajednički plan;"

razlikuje od onog koji je potreban za oblik odgovornosti definisan pod ranije razmotrenim pojmovima “pomaganje i podržavanje”.⁹⁰

- Direktna odgovornost koja nije lična za silovanje počinjeno od strane drugih lica u obliku propusta na strani komandanta ili nadređenog da krivično djelo spriječi, ili da kazni počinioce - svoje podređene kada je bio obavezan da to učini. Za ovo se terete Radić Marko i Šunjić Dragan.

1070. Svjedokinja AG nije dala neposredan iskaz ni pred prvostepenim ni drugostepenim vijećem. Optužba je predložila, a Sud prihvatio da se izjave koje je ova svjedokinja dala u toku istrage prihvate umjesto njenog usmenog svjedočenja.

1071. Dr. Alma Bravo-Mehmedbašić je potvrdila da je svjedokinja AG pretrpjela ekstremno veliku traumu kao posljedicu višestrukih silovanja kojima je bila izložena tokom protupravnog zatočeništva. Zbog ovog gorkog iskustva, svjedokinja pati od teškog oblika ...⁹¹ te nije u stanju da svjedoči pred ovim vijećem.

1072. Svjedokinja AG je u svojoj izjavi navela da je nakon protupravnog hapšenja dana 2.9.1993. godine bila svakodnevno silovana tokom cijelog perioda od tri mjeseca koliko je bila zatočena u zatvoru Vojno. U tom cijelom tromjesečnom periodu nije bila silovana samo pet dana.

1073. Svjedokinja AG u izjavi istražiteljima MKSJ navodi Radić Marka kao jednog od muškaraca koji ju je silovao tri puta. Opisuje ga kao komandanta bjelopoljske 1. bojne. Takođe navodi da je optuženi prijetio njenoj sedmogodišnjoj kćerki koja je zajedno sa njom bila zatočena u logoru.⁹²

1074. Svjedokinja AG navodi da je prvi put bila silovana odmah nakon što je završeno ispitivanje od strane Mihalj Maria,⁹³ kada su navodno Radić Marko i Šunjić Dragan naredili njoj i još drugih pet mladih žena da se skinu. Bile su ponižene jer su ih prisutni vojnici vrijeđali nazivajući ih “Balijama”⁹⁴. Svjedokinja AG identifikuje Šunjić Dragana kao jednog od vojnika koji su je silovali.

1075. Svjedokinja takođe navodi da su je, dok su je vodili u komandu logora Vojno, naizmjenično silovala tri ili četiri muškarca, uključujući i Šunjić Dragana. Ona dalje navodi da je Mihalj Mario

⁹⁰ *Tužilac protiv Limača i dr.*, broj IT-03-66-T, Presuda (30.11.2005.g.) para. 510.; *Tužilac protiv Kvočke i dr.*, broj IT-98-30/1-A, Presuda (28.2.2005.g.) para. 90.: “Saizvršenje u kontekstu udruženog zločinačkog poduhvata razlikuje se od pomaganja i podržavanja. U slučajevima kada neki pomagač i podržavalac zna samo to da njegova pomoć koristi jednoj osobi u počinjenju jednog krivičnog djela, on će se smatrati odgovornim samo za pomaganje i podržavanje tog krivičnog djela. To važi i u slučajevima kada glavni počinilac učestvuje u udruženom zločinačkom poduhvatu skopčanom s počinjenjem daljnjih zločina. Međutim, u slučajevima kada optuženi zna da svojom pomoći daje podršku zločinima grupe osoba koje učestvuju u udruženom zločinačkom poduhvatu i kada on dijeli njihovu namjeru, on se može proglasiti krivično odgovornim kao saizvršilac u krivičnim djelima počinjenim u sklopu ostvarivanja zajedničkog cilja.”

⁹¹ Iskaz vještaka Doc.dr. Alme Bravo-Mehmedbašić.

⁹² Mučenje: *Lelek Željko*, X-KR-06/202, prvostepena presuda od 25.5.2008.g. str. 36. Fizička prijetnja uzrokovala je kod žrtava tešku patnju i osjećaje bespomoćnosti *Id.* Vidi takođe Dokaz T-96-A, str. 4;

⁹³ Utvrđivanje pristanka može se zasnivati na kontekstu; za koncept «koercitivnih okolnosti» vidi *Kunarac*, žalbena presuda od 12.6.2002.g. para. 128–129;

⁹⁴ Vidi Dokaz T-96, str. 3, Izjava svjedokinje AG data istražitelju MKSJ-a, Progon: *Lelek Željko*, X-KR-06/202, prvostepena presuda od 25.5.2008.g., str. 46-47. Optuženi u ovom predmetu je naredio dvjema ženama da skinu odjeću i nazvao ih “bulama”, što je ukazivalo na diskriminatornu namjeru. *Id.*

uzimao novac od raznih vojnika, a zauzvrat bi im obezbijedivao žene.⁹⁵

1076. Optužba smatra da se izjave koje je svjedokinja AG dala mogu potkrijepiti usmenim iskazima ostalih svjedokinja datim u toku ovog krivičnog postupka. Svjedokinja C je jedna od tih svjedokinja. Ona navodi da je među ženama koje su bile nezakonito zatočene u logoru Vojno, svjedokinja AG bila jedna od onih koje su svakodnevno bile podvrgavane najokrutnijem postupanju zato što su je neprekidno noću odvodili nekim ljudima, a ona nije znala kuda je vode. To je bilo poznato cijelom logoru.⁹⁶

1077. Nakon ocjene svih provedenih dokaza vijeće je nesumnjivo utvrdilo da je svjedokinja AG za vrijeme zatočenja u logoru Vojno više puta silovana od strane više bojovnika HVO, što proizilazi i iz iskaza više svjedoka, a što je sve detaljno obrazloženo u poglavlju „silovanja“. Međutim, kada je riječ o tome da li su je silovali i optuženi Marko Radić, Dragan Šunjić i Damir Brekalo osobno, valjalo je imati u vidu da niko od saslušanih svjedoka to nije potvrdio, te da tu trojicu optuženih ni sama svjedokinja uopšte nije ni spominjala kao silovatelje pred istražnim sudcem Višeg suda u Mostaru, nego je o tome prvi put govorila pred istražiteljima MKSJ. Međutim, za razliku od ostalih dijelova iskaza, te njene tvrdnje (u pogledu ličnosti ove trojice kao izvršilaca akta silovanja) nisu potvrđene iskazima drugih svjedoka, niti bilo kojim drugim dokazima.

1078. Imajući to u vidu, te činjenicu da svjedokinja AG, čiji su pomenuti iskazi prihvaćeni, nije bila izložena unakrsnom ispitivanju, te princip koji je i ovo vijeće moralo slijediti, da se samo na iskazu svjedoka koji nije bio izložen unakrsnom ispitivanju ne može zasnivati osuđujuća odluka suda, valjalo je optužene Radića, Šunjića i Brekala osloboditi odgovornosti da su osobno silovali svjedokinju AG.

1079. To međutim nije moglo dovesti do oslobađanja optuženih za silovanja koja su nad svjedokinjom AG počinjena od strane drugih lica, u okviru udruženog zločinačkog poduhvata. Naime, te radnje silovanja proizilaze ne samo iz iskaza AG, nego i brojnih drugih svjedoka, o čemu je već bilo riječi. Ti navodi svjedokinje AG su dakle potvrđeni - potkrijepljeni drugim iskazima, te su kao takvi prihvaćeni kao objektivni i tačni, a presuda se u tom dijelu zasniva na svima njima, a ne samo na iskazu AG. Stoga su optuženi proglašeni krivim za te radnje silovanja po osnovu UZP-a, jer su i one (silovanja od strane NN vojnika) rezultat zajedničke zločinačke namjere i plana prema zatočenim civilima Bošnjacima i počinjene su u okviru udruženog zločinačkog poduhvata, te su optuženi Radić, Šunjić, Brekalo, kao i optuženi Vračević, odgovorni za iste po tom osnovu.

2. Ubistvo Nurko Enesa

1080. Svi optuženi (Marko Radić u tački 2 (g), Dragan Šunjić u tački 8 (b), Damir Brekalo u tački 15 i Mirko Vračević u tački 28) se terete za ubistvo Nurko Enesa. Iako se ovom tačkom optužnice

⁹⁵ Dokaz T-96-A, str. 5;

⁹⁶ Iskaz svjedokinje C, 27.9.2007.godine na 3:53:04 audio snimka.

terete svi optuženi, postoji sumnja da je samo optuženi Dragan Šunjić bio neposredni izvršilac ubistva.

1081. Ovaj Sud je razmotrio i ispitao iskaze svjedoka i sve druge dokaze izvedene od strane optužbe tokom postupka.

1082. Svjedok 154 je naveo da je tog dana pod pratnjom HVO-a bio odveden na crtu bojišnice zajedno sa Sabitović Džemalom, njegovim bratom i Dautbegović Azizom da pomognu u utvrđivanju bunkera.⁹⁷ Prilikom povratka u logor Vojno, gdje su bili zatvoreni i gdje su nosili tijelo Sabitović Džemala koji je bio pogođen i ubijen na crti bojišnice dok je obavljao zadatke po naređenju onih koji su ga zarobili, naišli su na grupu vojnika HVO-a koji su nešto ranije tog istog dana zarobili jednog borca.⁹⁸ Natjerali su ovu nepoznatu osobu da se pridruži ostalim zatvorenici na putu za logor. Iako tada taj vojnik nije bio identificiran, priča se da je to bio Nurko Enes.

1083. Po dolasku u logor, a ispred komande zatvora, toj osobi je prišao Dragan Šunjić i počeo razgovarati sa njim.⁹⁹ Svjedok je ispričao kako je Dragan Šunjić ušao u komandu da obavi telefonski razgovor. Iako svjedok nije mogao vidjeti Dragana Šunjića kako drži telefon, mogao je jasno čuti kako razgovara i koristi uobičajenu riječ za telefonski poziv "halo".

1084. Dragan Šunjić je završio telefonski razgovor i izašao iz komande zatvora noseći u ruci kalašnjikov. Prišao je nepoznatom muškarcu i odmah u njega pucao iz neposredne blizine, jednom u lice i dva puta u grudi.¹⁰⁰ Ova osoba je bila na mjestu mrtva. Svjedok je stajao na udaljenosti od svega 2-5 metara od mjesta na kojem je taj čovjek ubijen.¹⁰¹ Dragan Šunjić je jednom od prisutnih muškaraca naredio da tijelo osvijetli baterijom kako bi se uvjerio da je čovjek mrtav.¹⁰² Svjedok 154 je zajedno sa ostalim zatvorenici pomogao da se ukopaju tijela ovog čovjeka i Sabitović Džemala. Ukopani su u isti grob i razdvojeni kamenjem¹⁰³ na mjestu koje se i ranije koristilo za ukop.¹⁰⁴

1085. Svjedok Aziz Dautbegović u potpunosti je potvrdio iskaz svjedoka 154, uključujući i zarobljavanje nepoznatog borca od strane HVO vojnika. Taj borac se, kako se pričalo, zvao Enes Nurko. Svjedok potvrđuje da je ovoj osobi bilo naređeno da im se pridruži na povratku u logor Vojno.

1086. Dautbegović je opisao kako je sa ovom osobom razgovarao Dragan Šunjić ispred komande, te kako je Dragan Šunjić otišao u komandu odakle je čuo njegov glasni razgovor preko telefona sa nepoznatom osobom. Kada je Dragan Šunjić završio razgovor i vratio se na mjesto gdje je ta osoba još čekala, noseći u ruci kalašnjikov, pucao je u tu osobu tri puta i na mjestu je ubio, bez ikakva

⁹⁷ Iskaz svjedoka 154, na 36:40 audio snimka;

⁹⁸ Iskaz Dautbegović Aziza, na 39:09 audio snimka;

⁹⁹ Iskaz svjedoka 154, na 1:03:11 audio snimka.

¹⁰⁰ Iskaz svjedoka 154, na 31:39 audio snimka; Iskaz Dautbegović Aziza na 40:20 audio snimka; 1:05:45. Ovo je učinjeno bez ikakve provokacije i rasprave od strane Nurko Enesa;

¹⁰¹ Iskaz Dautbegović Aziza, na 41:45 audio snimka; Iskaz svjedoka 154 at 31:39 audio snimka;

¹⁰² Iskaz svjedoka 154, na 31:39 audio snimka;

¹⁰³ Iskaz svjedoka 154, na 34:39 i 56:34 audio snimka;

¹⁰⁴ Iskaz Dautbegović Aziza, na 1:04:00 audio snimka; Iskaz svjedoka 154, na 38:00 i 56:34 audio snimka;

konverzacije s njim. Ovaj svjedok je od tog mjesta tada bio udaljen 2-5 metara. Pomogao je da se ukopa njegovo tijelo kao i tijelo Sabitović Džemala, na mjestu udaljenom oko 50 m od mjesta gdje su bili zatvoreni.

1087. Svjedok Junuz Halilović nije očevidac kao dva prethodna svjedoka, ali je pomagao prilikom ukopa ova dva tijela na lokaciji na kojoj se već nalazilo nekoliko grobnica.

1088. Dok je tijelo Sabitović Džemala bilo identificirano i razmijenjeno dana 10.4.1994. godine¹⁰⁵, tijelo "Nurko Enesa" nije nikada, iako navedeni svjedoci tvrde u da je sahranjen u isti grob sa tijelom Sabitović Džemala.

1089. Prema navodima optužbe, nije neophodno pribavljanje zvanične potvrde o smrti kao dokaza smrti da bi se optuženi osudio za ubistvo. Uz to, jedino općina rođenja osobe može izdati validnu potvrdu o smrti, a u konkretnom slučaju nije poznato gdje je "Enes Nurko" bio rođen. Nadalje, tužilac ističe da je MKSJ u predmetu *Brđanin* naveo da:¹⁰⁶

"Budući da se ne radi o normalnim vremenima, ne bi bilo u redu da primjerljivo pravila nekih nacionalnih sistema prema kojima je potrebno pokazati tijelo da bi se dokazala smrt. U predmetu Krncjelac,¹⁰⁷ stav raspravnog vijeća je bio da za dokazivanje van razumne sumnje da je neka osoba ubijena nije neophodan dokaz da je pronađeno mrtvo tijelo te osobe. Raspravno vijeće je dodalo da se zaključak da je žrtva čirjениčno mrtva može indirektno izvesti pod uslovom da je jedini razuman zaključak da je smrt žrtve posjedica radnji ili propusta optuženog."

1090. Stoga optužba smatra da nema potrebe za dodatnim dokazima koji se odnose na ovaj navod jer su tri svjedoka vidjela Nurko Enesa živog, a vidjeli su i kada ga je Dragan Šunjić ubio. Tužba naglašava da su ga ti isti svjedoci i sahranili, a njihove iskaze je i prvostepeni sud prihvatio kao vjerodostojne i pouzdane jer na identičan i uvjerljiv način opisuju isti događaj, a dosljedni su i u svakom bitnom detalju.

1091. Odbrana navodi prihvaćeni princip "*in dubio pro reo*" kao svoju primarnu odbranu, tvrdeći da tijelo Nurko Enesa nije nikada identificirano niti iskopano, te da zbog toga sud ne može nikada biti siguran u identitet osobe u koju je tog dana Dragan Šunjić navodno pucao i ubio je.

1092. Činjenica da postoji mrtvo tijelo sa imenom Nurko Nijaza, a ne Nurko Enesa, unosi dodatnu konfuziju u pogledu ovog pitanja.

1093. Nakon ocjene provedenih dokaza, a imajući u vidu navedene argumente jedne i druge strane, ovo vijeće je zaključilo da optužba nije uspjela dokazati van razumne sumnje ubistvo Nurko Enesa.

¹⁰⁵ Vidi Dokaz T-19-A. Takođe vidi Potvrda o smrti za Sabitović Džemala (Dokazi T-26, T-26-A).

¹⁰⁶ *Tužilac protiv Radoslava Brđanina*, presuda, predmet br. IT-99-36-T, Ch II 1.9.2004. god., para 383. Vidi takođe *Tužilac protiv Tadića*, prvostepena presuda, predmet br. IT-94-1-T, T Ch. II 7.05. 1997.god., para 24;.

¹⁰⁷ *Tužilac protiv Krncjelca*, prvostepena presuda, predmet br. IT-97-25-T, T. Ch, II, 15.3.2002.g., para. 326;

1094. Naime, podignutom optužnicom Tužilaštva optuženi Šunjić se tereti za ubistvo osobe po imenu Nurko Enes. Zbog toga je dužnost optužbe bila da van razumne sumnje dokaže da je osoba koju je na očigled svjedoka ubio Dragan Šunjić bila osoba po imenu Nurko Enes. Optužba je dakle bila veoma jasna i konkretna u pogledu imena i prezimena ubijene osobe. Na taj način je optužba ograničila predmet razmatranja i isti svela na pitanje da li je zaista ubijen Nurko Enes ili ne, iako takva konkretizacija nije bila nužna, s obzirom da se radi o krivičnom djelu zločin protiv čovječnosti za koje je nebitno kako se ubijeni zove, jer je objekat zaštite drugačije definisan od krivičnog djela ubistva (čovječnost, a ne konkretna ličnost). Stoga se optužba, u nedostatku izvoda iz matične knjige rođenih i umrlih za Nurko Enesa, mogla zadržati na nivou ubistva NN (nepoznate) osobe, kao radnje izvršenja.

1095. S obzirom na navedenu formulaciju optužbe usmjerene striktno na ličnost Nurko Enesa, bilo kakva promjena od strane vijeća, u smislu drugačijeg određenja ličnosti ubijene osobe, nije mogla doći u obzir, jer bi time bilo povrijeđeno pravo optuženog na odbranu, budući da se odbrana vođena formulacijom iz optužnice, usmjerila isključivo na ličnost Nurko Enesa, osporavajući da ga je Šunjić ubio, a ne i bilo koju drugu ubijenu osobu.

1096. Optužba po ocjeni vijeća nije prezentirala dovoljno dokaza kako bi dokazala tvrdnje o ubistvu Nurko Enesa, niti je obezbijedila pouzdane svjedoke ili dokumente na osnovu kojih bi se utvrdio identitet ove osobe u momentu kada je bio zarobljen. Optužba čak nije došla ni do tijela koje bi se moglo identificirati kao tijelo Nurko Enesa, osobe za čije se ubistvo optuženi terete.

1097. Iz gore navedenog proizilazi da ovo vijeće nije moglo sa sigurnošću utvrditi identitet osobe koju je ubio Dragan Šunjić, iako ne sumnja da je on tog dana nekoga zaista ubio.

1098. Iako optužba nije nikada tvrdila ni to da je tijelo koje je pronađeno i označeno imenom Nurko Nijaza (Službena zabilješka NN-105)¹⁰⁸ ustvari tijelo Nurko Enesa, valja naglasiti da to i ne bi moglo biti prihvaćeno iz razloga što je smrt ove osobe nastupila tako što joj je prerezano grlo, dok je u Nurko Enesa, prema iskazima svjedoka pucano iz kalašnjikova u glavu i grudi, te je to uzrok smrti Nurko Enesa.

1099. Iz navedenih razloga vijeće nije moglo osuditi optuženog za ubistvo Nurko Enesa, nego je suprotno tome, imajući u vidu i princip *in dubio pro reo* optuženog Dragana Šunjića moralo osloboditi optužbe iz tačke 8 b) optužnice „da je početkom siječnja 1994 godine, u logoru Vojno, lišio života zatočenika Nurko Enesa pucajući u njega iz neposredne blizine iz automatske puške ispalivši mu jedan metak u lice i dva u prsa i na mjestu ga ubio.”

1100. Vijeće dakle na osnovu ponuđenih dokaza nije moglo utvrditi van razumne sumnje da je osoba po imenu Nurko Enes lišeno života na način i u vrijeme kako se to optužnicom, optuženom Šunjiću stavlja na teret jer su ponuđeni dokazi Tužilaštva BIH, međusobno protivrječni i manjkavi u djelu koji se odnosi na identitet osobe lišenog života. Pri tome je valjalo imati u vidu da tužilac čak u toku postupka nije pribavio ni izvod iz matične knjige umrlih, kao dokaz da je osoba sa imenom Nurko Enes zaista umrla, pa čak ni izvod iz matične knjige rođenih, kao dokaz da je osoba

¹⁰⁸ Dokaz T-19-B

pod tim imenom uopšte postojala, na što je odbrana drugooptuženog u toku postupka osnovano ukazivala.

1101. Slijedom činjenice da ubistvo Nurko Enesa od strane Šunjića, nije dokazano prezentiranim dokazima, to ubistvo Nurko Enesa nije moglo ostati ni kao radnja (jedna u nizu ubistava) za koju bi po osnovu UZP bili odgovorni ostali optuženi. Stoga je ime Nurko Enesa valjalo izostaviti iz spiska ubijenih, odnosno dijela činjeničnog opisa protiv ostalih optuženih u kome se nabrajaju sve ubijene osobe, što međutim nije bilo od značaja za samo postojanje djela iz člana 172. stav 1. tačka h) u vezi sa tačkom a), budući da je isto nesumnjivo utvrđeno u odnosu na brojne druge, ranije više puta navedene zatočenike.

IX. ODLUKA O KAZNI

1. Odmjeravanje kazne

1102. U odnosu na odluku o kazni za djelo koje su počinili, Sud je za svakog optuženog posebno analizirao stepen odgovornosti, njihovo držanje pred sudom, motiv koji su imali, ličnost optuženih, mogućnost ublažavanja kazne, kao i prevenciju i rehabilitaciju. U daljem tekstu obrazloženja Sud će detaljno izložiti principe kojima se rukovodio prilikom odmjerenja kazne.

1103. U pogledu određivanja krivičnopravne sankcije za počinjenje krivičnog djela, zločina protiv čovječnosti izvršenog učešćem optuženih u sistemskom udruženom zločinačkom poduhvatu čiji je zajednički cilj bio progon stanovnika bošnjačke nacionalnosti u periodu između jula 1993. godine i marta 1994. godine u odnosu na optužene Marka Radića, Damira Brekala i Mirka Vračevića, te optuženog Dragana Šunjića u periodu između avgusta 1993. godine do marta 1994. godine, opisanih u predhodnom djelu obrazloženja presude, vijeće je prevashodno imalo u vidu odredbe člana 2. KZ BiH. Navedenim članom je određeno da se vrsta i raspon krivičnopravnih sankcija zasniva na neophodnosti primjene krivičnopravne prinude i njenoj srazmjernosti, jačini opasnosti za osobne slobode i prava čovjeka, kao i druge osnovne vrijednosti, što određuje svrhu krivičnog zakonodavstva koja se sastoji u zaštiti određenih individualnih i općih vrijednosti, kao i određivanju načina ostvarenja te zaštite (član 48 KZ BiH). Sankcija pored toga, mora dodatno odražavati težinu djela.

1104. U tom kontekstu treba uzeti u obzir elemente koji se odnose na ovu svrhu, odnosno pitanje direktnih i indirektnih žrtava predmetnih krivičnih djela, odnosno zatočenika logora Vojno i njihovih porodica, te članova njihovih porodica i zajednice, kao i učešće optuženih u izvršenju krivičnih djela.

1105. Pripadnici Bošnjačkog naroda su bili direktne žrtve kriminalnog sistema na osnovu kojeg su protivpravno zatvoreni, držani u nečovječnim uslovima, mučeni, ubijani, silovani i seksualno zlostavljani. Patnje koje su direktno nanijete ovim žrtvama imale su šire reperkusije pa su

istovremeno predstavljale patnju za njihove porodice i njihove zajednice. Te patnje i dalje traju i ogledaju se u raznolikim posljedicama torture koje su zatočenici preživjeli boraveći u zatvoru Vojno.

1106. Kazna mora biti srazmjerna tom stepenu patnje, te mora biti odmjerena tako da utiče na počinitelja kao i druge potencijalne počinitelje, da ne čine ista ili slična krivična djela. U vezi s navedenim, zakon predviđa dva cilja koji su relevantni za lice osuđeno za krivično djelo: uticaj da ubuduće ne čini krivična djela (članovi 6. i 39. KZ BiH) i preodgoj (član 6. KZ BiH). Preodgoj je svrha koja je pored zakonodavstva BiH predviđena i u članu 10. stav 3. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima koji glasi : „Kazneni režim obuhvata postupak sa osuđenima čiji je glavni cilj njihovo popravljnje i socijalna rehabilitacija.“ Odredbama člana 39. KZ BiH propisana je opća svrha kažnjavanja koja se sastoji u izražavanju društvene osude djela (a), uticaju na učinitelja da ubuduće ne čini krivična djela i podstakne njegov preodgoj (b), da se utiče na ostale da ne čine krivična djela (c) i da se utiče na svijest građana o pogibeljnosti krivičnih djela i o pravednosti kažnjavanja učinitelja (d). Odmjeravanje kazne za učinjenje određenog krivičnog djela u odnosu na počinitelja tog djela, upravo se vezuje za ostvarivanje svhe kažnjavanja.

1107. Rukovodeći se ciljevima generalne i specijalne prevencije, vijeće je u konkretnom slučaju odmeravajući kaznu optuženim imalo u vidu sve „okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća“, prema članu 48. stav 1. KZ BiH i cjenilo ih u njihovoj sveukupnosti.

(a) Optuženi Marko Radić

(i) Stepen odgovornosti

1108. Na osnovu izvedenih dokaza vijeće je našlo da je Marko Radić učestvovao u formiranju logora Vojno, te iako nije osuđen po komandnoj odgovornosti, valja naglasiti da je de facto bio nadređen svom osoblju u logoru Vojno. Obzirom na poziciju koju je imao kao zapovjednik Prve bjelopoljske bojne, zatim kao zapovjednik diverzantske jedinice „Ivan Stanić Čićo“, te na kraju i kao zapovjednik Druge Brigade, optuženi Radić je imao efektivnu kontrolu nad osobljem i stražarima u logoru Vojno, kao i nad Brekalom kao bojovnikom u njegovoj jedinici, te imao de facto i de jure mogućnost da na svaki način utiče da se prema zatočenicima ne čine zločini. Međutim nasuprot tome, utvrđeno je da je optuženi Radić čak i osobno vršio zločine; vršio silovanja, uključujući i malodobnu osobu, naredio zatvaranja, te vršio druga nečovječna djela.

1109. Kao faktor koji je vijeće prilikom odmjeravanja kazne cjenilo je svakako njegova komandna uloga i položaj koji je imao i način na koji ga je koristio u Vojnom. Ove faktore vijeće je ocjenilo kao otežavajuće.

(ii) Držanje i lične prilike optuženog prije počinjenja djela

1110. Prema raspoloživim podacima optuženi je prije rata bio uzoran prosvjetni radnik, odnosno profesor u školi i nije bio kažnjavao, tako da ove okolnosti predstavljaju olakšavajuće okolnosti.

(iii) Okolnosti pod kojim je djelo počinjeno

1111. Okolnosti pod kojima je djelo učinjeno pokazuju da je optuženi ne samo po svom položaju i funkciji imao mogućnost da kontroliše uspostavljeni sistem u logoru Vojno u okviru kojeg su počinjena sva djela iz okvira Zločina protiv čovječnosti, već je i direktno i osobno isti sprovodio. Na taj način on je odlučujuće uticao i na svijest drugih, u smislu ohrabrenja i podsticanja ostalih vojnika da prema zatočenicima nesmetano čine raznovrsna zlodjela. Način na koji je osobno počinio djela utvrđena ovom presudom, a posebno ispoljena brutalnost prema zatočenicima pri vršenju silovanja, pa čak i malodobne djevojke, te način na koji je odlučujuće uticao na izvršenja djela koja su drugi počinili, za koja je također odgovoran kao učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu, predstavlja otežavajući faktor.

1112. Kako je to obrazloženo u ovoj presudi optuženi su sa umišljajem vršili progon civila bošnjačke nacionalnosti kako je taj zločin definisan zakonom i već obrazložen. Seksualno zlostavljanje svjedokinje X koja je imala samo 15 godina, njegov govor na razmjeni u kojem se zatočenicima prijeti da ne smiju ništa pričati, te da će oni tamo vrlo brzo preći i da će „ih goniti sve do Tuzle“, pitanje upućeno svjedokinji F „Da li bi rodila jednog Ustašu“ i njegova konstatacija da će sve one po jednog roditi, govori o visokom stepenu ispoljene mržnje, motivisane isključivo pripadnošću zatočenika drugoj vjeri i narodu, što je vijeće ocijenilo kao otežavajući faktor na strani optuženog.

(iv) Okolnosti nakon počinjenja djela

1113. Nakon rata, Radić je zasnovao porodicu, postao otac troje malodobne djece koje izdržava, te je takve njegove porodične prilike Vijeće cijenilo kao olakšavajuće okolnosti.

(v) Ličnost optuženog

1114. Vijeće ne raspolaže posebnim dokazima koji ukazuju na ličnost optuženog, izuzev ličnih osobina koje je pokazao u toku izvršenja djela, te okolnosti nakon izvršenja djela, što je već prethodno razmatrano.

(vi) Zakonsko ublažavanje kazne

1115. Vijeće ne nalazi razloge iz člana 49.KZ BiH za odmjeravanje kazne ispod granice propisane zakonom.

(vii) Prevenција i rehabilitacija

1116. Dužina zatvorske kazne kao i vrijeme provedeno u zatvoru kao kazna za zločin predstavljaju opravdana sredstva za prevenciju. Ona počinocu daju mogućnost da razmotri posljedice svojih radnji za žrtve, razmisli o svojim greškama iz prošlosti i da se iskupi za svoje kriminalne radnje.

(viii) Kazna

1117. Prilikom odlučivanja o vrsti i visini krivične sankcije u smislu člana 48. KZ BiH, te ocjene relevantnih „okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća“ iz člana 48. stav 1., na osnovu gore navedenih razloga, vijeće je u obzir uzelo sve olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. Jačina povrede zaštićenog dobra već je prethodno navedena i razmatrana u uvodnom dijelu odluke o kazni, pa se neće ponavljati. Olakšavajuće okolnosti koje je razmatralo vijeće obuhvataju njegov raniji život i nekažnjavanost, njegove porodične prilike i činjenicu da izdržava troje malodobne djece. Otežavajuće okolnosti koje je razmatralo vijeće obuhvataju dugotrajnost teškog položaja, nemoći i straha zatočenika u logoru, veliki broj žrtava, okolnosti pod kojima je djelo počinjeno od strane optuženog Radića (višestruka silovanje, te seksualno zlostavljanje malodobne djevojčice), kao i drugih neposrednih izvršilaca, položaj optuženog kao nadređene osobe u cjelom Vojnu, pa i logoru i način na koji je koristio svoj položaj u vezi sa načinom na koji se odnosio prema zatočenicima.

1118. Imajući u vidu utvrđeno činjenično stanje i nastalu posljedicu, Apelaciono vijeće je optuženog oglasilo krivim i izreklo mu kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju 21 (dvadeset jedne godine) cjeneći da je ista srazmjerna i odgovarajuća kazna za počinjena djela. Vijeće smatra da će se navedenom kaznom dovoljno uticati na optuženog da ubuduće ne vrši krivična djela, te da će se tim postići cilj specijalne prevencije. Izrečenom kaznom će se uticati i na svijest građana o pogibelnosti vršenja krivičnih djela (generalna prevencija) i pravednosti kažnjavanja za ista.

(b) Optuženi Dragan Šunjić

(i) Stepen odgovornosti

1119. Vijeće je na osnovu provedenih dokaza utvrdilo da je Dragan Šunjić osobno učestvovao u nezakonitom zatočenju više desetina bošnjačkih civila, žena i djece u zatvoru Vojno, te u

inkriminisanom periodu obavljajući de facto funkciju dozapovjednika imao ovlasti i kontrolu nad uvjetima koji su vladali u zatvoru, te nad osobama koje su radile u njemu, pa je po toj funkciji imao odgovornost za zatočenike koji su tu boravili. Po hijerarhiji iznad njega je bio Mario Mihalj, kao zapovjednik zatvora, te Marko Radić kao zapovjednik 1. bojne, a kasnije cijele 2. brigade.

1120. Cijeneći okolnosti funkcije koju je obavljao, vijeće nalazi da je Šunjić imao efektivnu kontrolu nad stražarima koji su čuvali zatočenike, kao i mogućnost da utiče na bojovnike koji su dolazili u krug zatvora da ne čine zločine. Također, Šunjić je dovodio pritvorenike iz Heliodroma u Vojno koji su potom korišteni za obavljanje prinudnih radova, te je i u tom segmentu bio odgovoran za iste. Pored toga, tokom postupka je utvrđeno da je optuženi Šunjić osobno učestvovao u izvršenju više djela koja ulaze u sastav krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti i to: mučenje i druga nečovječna djela, dok je u ostalim krivičnopravnim radnjama učestvovao nesprečavajući radnje drugih koji su vršili zločine nad zatočenicima koje je i on morao štititi, te svojim ponašanjem ohrabrujući i podržavajući zločine drugih, počinjene u okviru sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata. Svojim radnjama optuženi Šunjić je odlučujuće doprinosio sistemu zlostavljanja podržavajući ga i jačajući.

1121. Navedene faktore koji se tiču njegovog položaja i uloge u Vojnom, kao i načina na koji ih je koristio, Vijeće je prilikom odmjeravanja kazne ocijenilo otežavajućim.

(ii) Držanje i lične prilike optuženog prije počinjenja djela

1122. Prema podacima u spisu Daragan Šunjić je prije rata bio učenik u srednjoj školi u Sarajevu, gdje je bio smješten u domu i nije bio kažnjavao, tako da njegovo držanje i vladanje u tom periodu predstavlja olakšavajuće okolnosti.

(iii) Okolnosti pod kojima je djelo počinjeno

1123. Okolnosti pod kojima je djelo učinjeno pokazuju da je optuženi imao mogućnost da utiče na stražare i bojovnike da ne čine zločine koje su počinili u okviru uspostavljenog sistema u logoru Vojno. Međutim, on je nasuprot tome, osobno svojim djelima sprovodio i jačao sistem zlostavljanja zatočenika tako što je podsticalo i ohrabrialo druge bojovnike da isto to čine. Sva ova djela optuženi je počinio postupajući sa direktinim umišljajem. Vijeće primjećuje da se Dragan Šunjić po brojnošću počinjenih radnji posebno isticao u mučenjima i premlaćivanju zatočenika, te psihičkog i fizičkog maltretiranja istih. Vijeće nalazi da je mržnja Šunjića prema bošnjačkoj etničkoj grupi, podstaknuta ne samo od drugih, nego i činjenicom da je njegov brat Marinko Šunjić zarobljen od strane ABiH, da je u zarobljeništvu proveo blizu tri mjeseca, tokom koga je i ranjen prilikom obavljanja prisilnog rada.

1124. Obzirom na navedeno, okolnosti i način na koji je krivično djelo Zločin protiv čovječnosti učinjeno, brojnost i iskazana upornost pri izvršenju djela mučenja i premlaćivanja koja su posebno

karakteristična i brojna kod optuženog Šunjića, predstavljaju otežavajuće okolnosti na strani optuženog.

(iv) Okolnosti nakon počinjenja djela

1125. Optuženi Šunjić je pravomoćno osuđen presudom Županijskog suda u Mostaru za krivično djelo ubista u pokušaju, koju kaznu je izdržao. Ta osuđivanost predstavlja otežavajuću okolnost.

1126. Porodične prilike optuženog, odnosno činjenice da se optuženi Šunjić poslije rata oženio, zasnovao porodicu, te postao otac troje malodobne djece koju izdržava, predstavljaju olakšavajuće okolnosti.

(v) Ličnost optuženog

1127. Vijeće ne raspolaže posebnim dokazima koji ukazuju na ličnost optuženog, izuzev ličnih osobina koje je pokazao u toku izvršenja djela, te okolnosti nakon izvršenja djela, a što je već prethodno razmatrano.

(vi) Zakonsko ublažavanje kazne

1128. Vijeće ne nalazi razloge iz člana 49. KZ BiH da odmjeri kaznu ispod granice propisane zakonom.

(vii) Prevenција i rehabilitacija

1129. Dužina zatvorske kazne kao i vrijeme provedeno u zatvoru kao kazna za zločin predstavljaju opravdana sredstva za prevenciju. Ona počinocu daju mogućnost da razmotri posljedice svojih radnji za žrtve, razmisli o svojim greškama iz prošlosti i da se iskupi za svoje kriminalne radnje.

(viii) Kazna

1130. Prilikom odlučivanja o vrsti i visini krivične sankcije u smislu člana 48. KZ BIH, te ocjene relevantnih „okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća“ iz stava 1. istog člana, na osnovu gore navedenih razloga, Vijeće je u obzir uzelo sve olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. Jačina povrede zaštićenog dobra, prethodno je navedena i razmatrana u uvodnom dijelu odluke o kazni,

pa se neće ponavljati. Olakšavajuće okolnosti koje je razmatralo Vijeće predstavljaju: činjenica da je bio veoma mlad u vrijeme počinjenja djela (dvadeset jedna godina), njegove porodične prilike i činjenica da izdržava troje malodobne djece. Otežavajuće okolnosti koje je razmatralo vijeće obuhvataju položaj optuženog kao dozapovjednika u logoru i način na koji je koristio svoj položaj, ispoljenu brutalnost sa kojom se odnosio prema zatočenicima, brojnost radnji koje je lično počinio i okolnosti pod kojima su učinjene.

1131. Apelaciono vijeće je optuženog oglasilo krivim i izreklo mu kaznu zatvora u trajanju 16 (šesnaest godina), cjeneći da je to srazmjerna i odgovarajuća kazna. Vijeće smatra da će se navedenom kaznom dovoljno uticati na optuženog da ubuduće ne vrši krivična djela, te da će se tim postići cilj specijalne prevencije. Vijeće smatra da će se ovako odmjerenom kaznom uticati na svijest građana o pogibeljnosti vršenja krivičnih djela (generalna prevencija) i pravednosti kažnjavanja za ista.

(c) Optuženi Damir Brekalo

(i) Stepen odgovornosti

1132. Damir Brekalo kao pripadnik Prve Bojne i pripadnik diverzantske jedinice „Ivan Stanić Čičo“ osobno je učestvovao u hapšenju i nezakonitom zatočenju više desetina bošnjačkih civila žena, djece i staraca, kao i muškaraca zatočenika iz Heliostrova koji su dovođeni radi obavljanja prisilnog rada. Po naredbi Radića, Brekalo je od jula mjeseca vršio hapšenja i dovođenja civila u logor Vojno. Ovlasti Brekala i njegov slobodan pristup zatvoru Vojno, poticale su od njegovog bliskog odnosa sa Markom Radićem, a rezultirala su brojnim inkriminisanim radnjama koje je počinio. Tokom postupka je utvrđeno da je optuženi Brekalo osobno učestvovao u izvršenju više djela koja ulaze u sastav krivičnog djela Zločini protiv čovječnosti i to silovanja, mučenja, zatvaranja, te drugih nečovječnih djela, a da je svojim ponašanjem odobravao i podsticao i druge da vrše ista djela u okviru sistemskog udruženog zločinačkog poduhvata.

1133. S tim u vezi, način na koji je optuženi Damir Brekalo koristio svoja ovlaštenja i pravo da dolazi u zatvor Vojno i kontaktira sa pritvorenicima i pri tome ispoljena upornost i brutalnost predstavljaju otežavajuće okolnosti.

(ii) Držanje i lične prilike prije počinjenja djela

1134. Prije rata Brekalo je bio porodičan čovjek, imao malodobnu djecu, te nije bio kažnjavan, tako da njegovo držanje i vladanje u ovom periodu predstavlja olakšavajuće okolnosti.

(iii) Okolnosti pod kojima je djelo počinjeno

1135. Iz provedenih dokaza prozilazi da je optuženi Damir Brekalo osobno, postupajući sa direktnim umišljajem počinio djela mučenja, silovanja, zlostavljanja, te druga nečovječna djela. U toku funkcionisanja logora Vojno, navedenim radnjama Brekalo je sprovodio i jačao sistem zlostavljanja zatvorenika, što je po ocjeni Vijeća podsticajno i ohrabrujuće djelovalo i na druge borovnike, kao i osoblje zatvora da prema zatvorenicima vrše razna djela zločina protiv čovječnosti.

1136. Način na koji je optuženi Brekalo počinio ova djela predstavljaju otežavajuću okolnost. Optuženi Brekalo se posebno isticao brutalnošću i odsustvom i najmanje mjere saosjećanja prema ženama koje je silovao, a posebno malodobnim djevojčicama X i L. Činjenicu silovanja malodobnih osoba, vijeće je cijenilo kao otežavajuću okolnost.

1137. Kako je to obrazloženo u prethodnom tekstu, optuženi su sa umišljajem vršili progon zatočenika bošnjačke nacionalnosti kako je taj zločin definisan zakonom i utvrđen u obrazloženju presude. Tokom postupka i u završnoj riječi, odbrana je isticala da je porodica Damira Brkala stradala od strane svojih sunarodnika Bošnjaka, te da je otac Brekala bio maltretiran zbog svoje privrženosti HVO-u na način što su ga Bošnjaci tjerali da u Bijelom polju nosi zvono i govori kako je izdajnik muslimanskog naroda. Optuženi Brekalo je polovinom septembra mjeseca promjenio ime iz Emir u Damir. Iako je zaista nelogično da Brekalo vrijeđa zatočenike na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, kada je i sam do septembra pripadao istom narodu, stoji činjenica da je on to ipak radio, da je ponižavao zatočenike i uhapšena lica upravo po nacionalnoj osnovi i to na jedan krajnje brutalan način, govoreći pri tome da „treba svakog Muslimana ubiti, a sve Muslimanke od 7 do 77 godina silovati“. Ovakvo ponašanje optuženog Brekala predstavlja otežavajuću okolnost.

(iv) Okolnosti nakon počinjenja djela

1138. Nakon počinjenih predmetnih djela optuženi Brekalo je počinio i krivično djelo protiv javne sigurnosti osoba i imovine iz člana 308. stav 3 KZ FBiH zbog kojeg je osuđen od strane Osnovnog suda u Mostaru na kaznu zatvora u trajanju od četiri mjeseca. Ova činjenica predstavlja otežavajuću okolnost. Optuženi Brekalo je takode bio prvosnažno osuđen i za krivično djelo silovanja od strane Osnovnog suda u Mostaru na kaznu zatvora u trajanju od pet godina, ali je postupak obnovljen i još uvijek je u toku.

1139. U toku rata Brekalo je zadobio tešku povredu glave, zbog koje povrede i dalje ima zdravstvene probleme i tegobe, koje se mogu ublažiti operativnim zahvatom. Takvo zdravstveno stanje optuženog Vijeće je cijenilo kao olakšavajuću okolnost.

(v) Ličnost optuženog

1140. Vijeće nema dokaza o ličnosti optuženog izuzev onoga što je pokazao svojim radnjama izvršenja krivičnog djela, te okolnosti nakon izvršenja djela, a što je sve prethodno razmotreno.

(vi) Zakonsko ublažavanje kazne

1141. Vijeće ne nalazi razloge iz člana 49. KZ BiH da odmjeri kaznu ispod granice propisane zakonom.

(vii) Prevenција i rehabilitacija

1142. Dužina zatvorske kazne kao i vrijeme provedeno u zatvoru kao kazna za zločin predstavljaju opravdana sredstava za prevenciju. Ona počinocu daju mogućnost da razmotri posljedice svojih radnji za žrtve, razmisli o svojim greškama iz prošlosti i da se iskupi za svoje kriminalne radnje.

(viii) Kazna

1143. Prilikom odlučivanja o vrsti i visini krivične sankcije u smislu člana 48. KZ BiH, te ocjene relevantnih „okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća“ iz stava 1. istog člana, na osnovu gore navedenih razloga, vijeće je u obzir uzelo sve olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. Jačina povrede zaštićenog dobra, prethodno je navedena i razmatarana u uvodnom dijelu odluke o kazni, pa se neće ponavljati. Olakšavajuće okolnosti koje je razmatralo Vijeće obuhvataju: prijeratna nekažnjavanost, njegove porodične prilike, odnosno činjenica da je otac petoro djece, te njegovo loše zdravstveno stanje. Otežavajuće okolnosti koje je razmatralo vijeće obuhvataju način na koji je optuženi koristio svoj položaj prilikom hapšenja i dovođenja civila bošnjačke nacionalnosti u zatvor, ispoljena brutalnost i način na koji se odnosio prema zatočenicima i brojnost djela koja je počinio (višestruka silovanja nad malodobnim djevojčicama, seksualna nasilja, mučenja, zatvaranja, maltretiranja).

1144. Apelaciono vijeće je optuženog Brekala oglasilo krivim i izreklo mu kaznu zatvora u trajanju od 20 (dvadeset godina) cjeneći da je to srazmjerna i odgovarajuća kazna djelima koja su počinjenja, težini posljedica i ličnosti izvršioca. Vijeće smatra da će se navedenom kaznom dovoljno uticati na optuženog da ubuduće ne vrši krivična djela, te da će se time postići cilj specijalne prevencije. Vijeće smatra da će se ovako odmjerenom kaznom uticati i na svijest građana o pogibeljnosti vršenja krivičnih djela (generalna prevencija) i pravednosti kažnjavanja za ista.

(d) Mirko Vračević

(i) Stepen odgovornosti

1145. Vijeće je na osnovu provedenih dokaza našlo da je Mirko Vračević kao pripadnik Prve bojne i stražar u logoru Vojno, suprotno obavezi da čuva i štiti zatočenike, aktivno učestvovao u održanju sistema zlostavljanja u logoru, koji sistem zlostavljanja je svojim postupcima podržavao i jačao tako što je omogućavao drugima da vrše zlodjela prema zatočenicima, te i sam učestvovao u izvršenju djela mučanja, silovanja i drugih nečovječnih djela, pa čak i izvršio ubistvo jednog zatočenika.

1146. Prilikom odmjeravanja kazne, položaj i ulogu koju je optuženi imao u logoru Vojno, Apelaciono vijeće je cijenilo kao otežavajući faktor.

(ii) Dražanje i lične prilike prije počinjenja djela

1147. Prije rata Vračević nije bio kažnjavao, bio je porodičan, imao djecu, tako da njegovo držanje i vladanje u tom periodu predstavlja olakšavajuće okolnosti.

(iii) Okolnosti pod kojim je djelo počinjeno

1148. Iz provedenih dokaza prozilaži da je optuženi Mirko Vračević osobno, postupajući sa direktnim umišljajem sprovodio i jačao sistem zlostavljanja zatvorenika, te u sklopu istog počinio djela mučenja, silovanja, ubistva, zlostavljanja, postupajući na jedan krajnje uvredljiv, brutalan i za žrtve ponižavajući način.

1149. Način na koji je optuženi Vračević počinio ova djela predstavljaju otežavajuću okolnost.

(iv) Okolnosti nakon počinjenja djela

1150. Nakon rata, optuženi Vračević nije činio krivična djela. Na osnovu raspoložive medicinske dokumentacije, te brojnih nalaza i mišljenja vještaka, utvrđeno je da optuženi ima brojne zdravstvene tegobe. Pored toga, vijeće je cijenilo njegovu životnu dob, te činjenicu da sad ima 66 godina. Ovi faktori predstavljaju olakšavajuće okolnosti.

(v) Ličnost optuženog

1151. Vijeće nema dokaza o ličnosti optuženog izuzev onoga što je pokazao svojim radnjama izvršenja krivičnog djela, te okolnosti nakon izvršenja djela, a što je sve prethodno razmotreno.

(vi) Zakonsko ublažavanje kazne

1152. Vijeće ne nalazi razloge iz člana 49. KZ BiH da odmjeri kaznu ispod granice propisane zakonom.

(vii) Prevenција i rehabilitacija

1153. Dužina zatvorske kazne kao i vrijeme provedeno u zatvoru kao kazna za zločin predstavljaju opravdana sredstva za prevenciju. Ona počiniocu daju mogućnost da razmotri posljedice svojih radnji za žrtve, razmisli o svojim greškama iz prošlosti i da se iskupi za svoje kriminalne radnje.

(viii) Kazna

1154. Prilikom ocjene relevantnih „okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća“ iz člana 48. stav 1. KZ BiH, na osnovu gore navedenih razloga, vijeće zaključuje da na strani optuženog Vračevića postoje i olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. Jačina povrede zaštićenog dobra je već obuhvaćena dijelom ove analize o kazni prilikom razmatranja težine djela. Olakšavajuće okolnosti koje je razmatralo vijeće obuhvataju njegovu neosudivanost prije i poslije rata, njegovo trenutno zdravstveno stanje i godine starosti. Otežavajuće okolnosti koje je razmatralo vijeće obuhvataju položaj optuženog kao stražara u logoru kao osobe koja je morala imati ulogu zaštitnika zatočenika od drugih, način na koji je isti koristio svoj položaj i vlast u odnosu prema zatočenicima, upornost i brojnost počinjenih silovanja, ubistava, nečovječnih djela i mučenja koja su prema njima činjena.

1155. Cijeneći sve otežavajuće kao i olakšavajuće okolnosti koje se stiču na strani optuženog Vračevića, vijeće nalazi da kazna zatvora u trajanju od 12 (dvanaest) godina predstavlja odgovarajuću kaznu.

X. ODLUKA O PRITVORU

1156. Na osnovu člana 56. KZ BiH, optuženim Marku Radiću, Draganu Šunjiću i Damiru Brekalu u izrečenu kaznu zatvora uračunava se vrijeme provedeno u pritvoru po iješenjima ovog suda,

počev od 02.06. 2006. godine, pa nadalje. Optuženom Mirku Vračeviću u izrečenu kaznu zatvora uračunava se vrijeme za koje je bio lišen slobode počev od 19.12.2006. godine pa do 22.12.2006. godine.

XI. ODLUKA O TROŠKOVIMA POSTUPKA

1157. Na osnovu člana 188. stav 4. ZKP BiH optuženi Marko Radić, Dragan Šunjić, Damir Brekalo i Mirko Vračević se u cjelini oslobadaju dužnosti plaćanja troškova krivičnog postupka budući da su optuženi Radić, Šunjić i Brekalo već duže vrijeme u pritvoru, da sada nemaju zaposlenja i prihoda, da je optuženi Vračević penzioner, te da bi po procjeni suda plaćenjem troškova postupka bila dovedena u pitanje egzistencija optuženih i izdržavanje njihovih porodica. Pri tome Vijeće je imalo u vidu da ranija odluka o oslobađanju troškova, kao sastavni dio prvostepene presude, nije ni bila predmet žalbi, odnosno nije osporavana od bilo koje strane, te je i ova odluka iz navedenih razloga indentična.

XII. ODLUKA O IMOVINSKOPRAVNOM ZAHTEJUVU

1158. Na osnovu člana 198. stav 2. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine oštećeni se sa imovinskim zahtjevom upućuju na parnicu, obzirom da bi utvrđivanje činjenica u pogledu visine imovinsko pravnog zahtjeva iziskivalo duže vrijeme, što bi samim tim produžilo i ovaj postupak. Kako je postupak i bez ovih utvrđivanja trajao prilično dugo, vijeće je odlučilo da oštećene uputi na parnicu.

1159. U toku glavnog pretresa od strane jednog broja oštećenih nije ni podnešen prijedlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva. U svakom slučaju, ovlašćene osobe za podnošenje prijedloga za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva to svoje pravo mogu tražiti u parničnom postupku.

PREDSJEDNIK VIJEĆA

SUDIJA

Zapisničar

Tanja Curović

Mirza Jusufović

POUKA O PRAVNOM LIJEKU: Protiv ove presude žalba nije dozvoljena.